

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Emrah KANDEMİR

**HATÎB el-BAĞDÂDÎ’NİN *el-CÂMİ*’ ADLI ESERİNDE
GELENEKSEL HADİS EĞİTİM ÖĞRETİM ÂDÂBI**

Doktora Tezi

**Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AKGÜL**

YOZGAT-2019

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Emrah KANDEMİR

**HATÎB el-BAĞDÂDÎ’NİN *el-CÂMİ*’ ADLI ESERİNDE
GELENEKSEL HADİS EĞİTİM ÖĞRETİM ÂDÂBI**

Doktora Tezi

**Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AKGÜL**

YOZGAT-2019

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 80110813007 numaralı Doktora öğrencisi Emrah KANDEMİR 'in hazırladığı "El-Hatib El-Bağdâdî'nin *ElCâmi'*Adlı Eseri Bağlamında Geleneksel Hadis Eğitim Öğretim Adâbı" başlıklı Doktora tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 11/09/2019 Çarşamba günü saat 12.00'da yapılmış, tezin onayına OY ÇOKLUĞU / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

Üye : Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ

Üye : Doç. Dr. Suat ERDEM

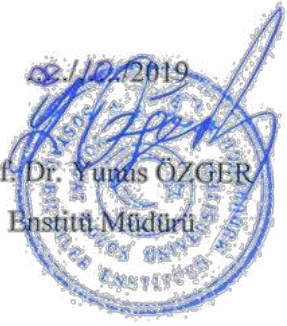
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Orhan YILMAZ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AKGÜL

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun 08/10/2019 tarih ve 36-06 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

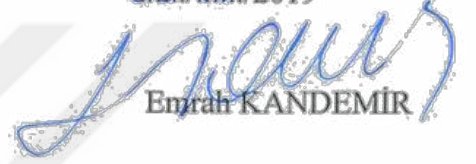
08/10/2019
Prof. Dr. Yunus ÖZGER
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Hatîb el-Bağdâdî’nin el-Câmi’** adlı Eserinde Geleneksel Hadis Eğitim Öğretim Âdâbı” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08./10./2019

Emrah KANDEMİR

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	ii
YEMİN METNİ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	xi
KISALTMALAR	xiii
ÖNSÖZ.....	xiv
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI, KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ	1
3. HATÎB el-BAĞDÂDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BAKIŞ.....	4
3.1.1. Siyâsî Durum.....	4
3.1.2. İtikâdî ve Fikrî Durum	7
3.1.3. İlmî Durum.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

HATÎB el-BAĞDÂDÎ VE *el-CÂMÎ*' İ

1.1. HATÎB'İN HAYATI ve ESERLERİ	16
1.1.1. İsmi ve Nesebi.....	16
1.1.2. Doğumu ve Hayatının İlk Dönemleri.....	17
1.1.3. İlmî Yolculukları ve Vefâtı	18
1.1.3.1. Basra Yolculuğu.....	19
1.1.3.2. Nîsabur Yolculuğu	19
1.1.3.3. Dîmaşk (Şam) Yolculuğu.....	20
1.1.3.4. Mekke Yolculuğu.....	22
1.1.3.5. Sûr Yolculuğu	23
1.1.3.6. Bağdat'a Dönmesi	24
1.1.3.7. Hastalanması ve Vefâtı	24
1.1.4. Eserleri	26
1.1.4.1. Müsned Tarzı Eserleri	27
1.1.4.2. Hadis Metinleriyle İlgili Eserleri	27
1.1.4.3. Hadis Usûlü ile İlgili Eserleri.....	28
1.1.4.4. Muhaddis ve Fakih'in Âdâbıyla İlgili Eserleri.....	28
1.1.4.5. Astronomiye Dair Eseri	29
1.1.4.6. Fıkıhla İlgili Eserleri	30

1.1.4.7. Zühd ve Rekâikle İlgili Eserleri	30
1.1.4.8. Edeb Hakkındaki Eserleri	30
1.1.4.9. Hadis Ricâli ve Tenkidi ile İlgili Eserleri	31
1.1.4.10. Tarihle İlgili Eserleri	33
1.1.5. Lehide ve Aleyhide Söylenenler	34
1.1.6. Kendisinden Rivâyet Edenler	37
1.1.7. İtikâdı ve Mezhebi	38
1.1.8. İlmî Konumu ve İlme Olan Düşkünüğü	38
1.1.9. Kişisel ve Ahlâkî Özellikleri	40
1.2. el-CÂMÎ' HAKKINDA GENEL BİLGİLER	41
1.2.1. Eserin Konusu, Yazılış Amacı ve Baskıları	41
1.2.2. Bâb ve Fasılları	44
1.2.3. Hatîb'in el-Câmi'de Takip Ettiği Yöntemi	46
1.2.4. el-Câmi'deki Rivâyetlerin Sıhhat Durumu	47
1.2.5. Eserden Bahseden Bazı Âlimler	49

İKİNCİ BÖLÜM

el-CÂMÎ'DEKİ GELENEKSEL HADİS EĞİTİM ÖĞRETİM ÂDÂBI

2.1. RİVÂYETE ÖZGÜ OLAN HUSUSLAR	52
2.1.1. Rivâyetin Kitabın Aslından Nakledilmesi	52
2.1.2. Hafızası Daha Kuvvetli Olanın Rivâyetinin Kabul Edilmesi	54
2.1.3. Bilginin Farklı Kaynaklardan Teyit Edilmesi	55
2.1.4. Künye, Lakap, İsim ve Nesebin Zikredilmesi	57
2.1.5. Hz. Muhammed'e (sav) ve Sahabeye Dua Edilmesi	64
2.1.6. Yalan Haberin Rivâyetinden Kaçınma	66
2.1.7. Bidat Ehlinden Rivâyetten Kaçınma	67
2.1.8. Gençlerin Rivâyetine Verilen Önem	68
2.2. RÂVİ VE HADİS TALİBİYLE ALAKALI HUSUSLAR	69
2.2.1. Hadis Öğrenimindeki Niyet	69
2.2.2. Râvinin Sahip Olması Gereken Ahlâkî Özellikler	72
2.2.2.1. Kendisinden Daha Büyük ve Bilgili Muhaddis Karşısında Rivâyet Etmemesi	72
2.2.2.2. Öğrencilerine Saygılı Olması	73
2.2.2.3. Ma'rifet Ehline ve Meşâyihe İkram Etmesi	74
2.2.2.4. Öğrencilere İkramda Bulunması	75
2.2.2.5. Öğrencilerine Yumuşak Davranması	76
2.2.2.6. Öğrencileriyle Beraber Kendi Ahlakını da Güzelleştirmesi	78
2.2.2.7. Öğretirken Maddi Beklenti İçerisinde Olmaması	79

2.2.2.8. Kılık Kıyafetine ve Beden Temizliğine Dikkat Etmesi	83
2.2.2.9. Hal ve Hareketlerinde Mu'tedil Olması	88
2.2.2.10. Müslümanlarla Karşılaşınca Selam Vermesi	89
2.2.2.11. Meclise Gelenler için Ayağa Kalkması.....	90
2.2.2.12. Rivâyet Anında Huşû İçerisinde Olması.....	91
2.2.2.13. Öğrencilerini Arapça Öğrenmeye Teşvik Etmesi	93
2.2.2.14. İmlâ Meclisleri ve Zamanını İyi Ayarlaması	95
2.2.2.15. Sahabenin Faziletlerini İmlâ Ettirmesi.....	97
2.2.3. Râvi'nin Hadis Öğretiminde Uygulaması Gereken Usullerden Bazıları .	99
2.2.3.1. Derste Yerli Yersiz Şaka Yapmaması.....	99
2.2.3.2. Talebenin Derse Dikkatini Göz Teması ile Çekmesi.....	100
2.2.3.3. Hadis Meclisinde Allah'ı Anması	101
2.2.3.4. Dersi Hikâye, Güzel Bir Kıssa veya Şiirle Bitirmesi.....	102
2.2.3.5. Hadisi Onu Koruyamayacak Kimselere Rivâyet Etmemesi	103
2.2.3.6. İlmin Onurunu Koruması	104
2.2.3.7. Rivâyette Öncelik Vereceği Hususlara Dikkat Etmesi	105
2.2.3.8. Rivâyeti İsteyene Ve İstemeyene Nakletmesi.....	107
2.2.4. Hadis Talibinin Ders Dışında Uyması Gereken Prensipler	109
2.2.4.1. Hocasına Karşı Saygılı Olması	110
2.2.4.2. Hocasının Elini Öpmesi	111
2.2.4.3. Helal Rızıkla Beslenmesi	111
2.2.4.4. Öğrendiği Bilgileri Hayatında Tatbik Etmesi	112
2.2.4.5. Gece Virdinin Olması	113
2.2.5. Hadis Talibinin Dersle Alâkalı Uyması Gereken Prensipler	115
2.2.5.1. İyi Bir Kur'an Eğitimi Alması	115
2.2.5.2. İhlâslı, Azimli ve Sabırlı Olması.....	116
2.2.5.3. Derse Zamanında Gelmesi	117
2.2.5.4. Hocasını İzin Vermeden Kıraata Başlamaması.....	118
2.2.5.5. Derse Girerken İzin İstemesi.....	119
2.2.5.6. Hocasının Huzuruna Gelince Ayakkabılarını Çıkarması.....	122
2.2.5.7. Hocasına Âdâba Uygun Şekilde Soru Sorması.....	124
2.2.5.8. Hocasını Edeple Dinlemesi	125
2.2.5.9. Derse Geç Geldiğinde Âdâba Uygun Hareket Etmesi	127
2.2.5.10. Dersten Selam Vererek Ayrılması	129
2.2.5.11. Hadis Ezberleme Keyfiyeti	130
2.2.5.12. Ezberlediği Hadisi Müzâkere Etmesi.....	132
2.2.5.13. Kitaplarını Ödünç Vermesi	136

2.2.5.14. Hocasına Kıraatte Âdâba Uyması	138
2.2.5.15. İlmî Kıskançlığa Düşmemesi	140
2.3. MUHADDİSLERİN BİRBİRLERİ HAKKINDA KULLANDIKLARI BAZI ÖVGÜ İFADELERİ	142
2.4. HADİSİN KİTABETİ TEDVİNİ VE TASNİFİNE DAİR HUSUSLAR	146
2.4.1. Tedvin ve Tasnif	146
2.4.2. Hadislerin Tedvininde Yazı Keyfiyeti	149
2.4.2.1. Yazım Araçları	151
2.4.2.2. Yazının Güzel Olması	152
2.4.2.3. “Besmele”nin Yazılma Şekli.....	153
2.4.3. Tedvin Esnasında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	156
2.4.3.1. Benzer Lafızlı İsimlerin Yazımı.....	156
2.4.3.2. Sallallâhu Aleyhi Vesellem Lafzının Yazılması	157
2.4.3.3. Rivâyetlerin Arasına Ayırıcı İşâretin Konulması.....	158
2.4.3.4. Yazıya Geçirilirken Kitabın Ashyla Karşılaştırılması	159
2.4.3.5. Bu İlimle İştigal Ederken Abdestli Olunması	161
2.4.3.6. Metin Veya Senetteki Tağyîr	163
2.4.3.7. Hadis Metinlerinde Tashîf.....	163
2.4.3.8. Kur’an Ayetlerinde Tashîf	164
2.4.4. Rivâyetle İlgili Muhtelif Durumlar	165
2.4.4.1. Zayıf Olma İhtimali Bulunan Rivâyetin Nakledilmesi	165
2.4.4.2. Müzâkere Esnasında Duyulan Bilginin Yazılması	166
2.4.4.3. Mânâ İle Rivâyet	167
2.4.4.4. Lafızla Rivâyetin Sakıncaları	170
2.4.4.5. Rivâyetin Sağlamlığı	171
2.4.4.6. Hadis Rivâyetinin Kerih Görüldüğü Haller	173
2.4.4.7. Rivâyet için Müstahsen Kabul Edilen Yaş.....	174
2.4.4.8. Rivâyet Etmeyi Bırakma	175
2.4.4.9. Hadisi Çok Tekrar Etmenin Kerih Görülmesi	176
2.4.4.10. İsrâîlî Rivâyetler.....	176
2.4.5. Râvinin Rivâyeti Hakkındaki Beyânı	179
2.4.6. Kaynakların Dereceleri	180
2.4.7. Fâkih Muhaddisler	182

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

el- CÂMÎ’ DE ANLATILAN MUHTELİF KONULAR

3.1. el-CÂMÎ’ DE USULE DAİR BİLGİLER	186
3.1.1. Hz. Muhammed’e İzâfe Edilen (Müsned) Hadis	186

3.1.2. Mevkûf Hadis.....	187
3.1.3. Maktû' Hadis.....	188
3.1.4. Mürsel Hadis	189
3.1.5. Cerh ve Ta'dîl	191
3.1.6. İsnâd	193
3.1.7. Rivâyetü'l-Akrân.....	194
3.1.8. Kitabetü'l-Ekâbir Ani'l-Esâgir.....	195
3.1.9. İcâzet	196
3.1.10. Arz.....	197
3.2. el-CÂMÎ'DE GEÇEN BAZI EDEBÎ TÜRLER	197
3.2.1. Müsnedler.....	198
3.2.2. Tefsirle Alâkalı Hadisler	200
3.2.3. Megâzî.....	202
3.2.4. Terâcim	205
3.3. el- CÂMÎ'DE GEÇEN BAZI KAVRAMLAR.....	206
3.3.1. Medhûl	206
3.3.2. Tîre- Tîremâh	207
3.3.3. Hıfz.....	207
3.3.4. Haddesenâ - Ahberenâ	209
3.3.5. Men Zekerte	211
3.3.6. Hadisü's-Sene	212
3.4. MUHTELİF MESELELER	213
3.4.1. Rihle	213
3.4.1.1. Rihle Günü	218
3.4.2. Hadis Münekkidi	222
3.4.3. Hadis Tâlibinin Zekâsını Geliştirme Yolları.....	224
3.4.4. Müstehâk Olmadan Riyaseti İsteme.....	227
3.4.5. İntikâ ve İntihâb	228
3.4.6. Melâhim	230
SONUÇ.....	233
KAYNAKÇA	236
ÖZGEÇMİŞ.....	245

ÖZET
DOKTORA TEZİ

**“Hatîb el-Bağdâdî’nin *el-Câmi*’ Adlı Eserinde
Geleneksel Hadis Eğitim Öğretim Âdâbı”**

Hazırlayan: Emrah KANDEMİR

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AKGÜL

Jüri:

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ

Doç. Dr. Suat ERDEM

Dr. Öğr. Üyesi Orhan YILMAZ

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’* adlı eserinde, râvî ve hadis talebesinin sahip olması gereken ilmî donanımı ve ahlâkî özellikleri, bir sistem dâhilinde işlemiştir. Bu eser, alanında eşsiz olmasının yanında orijinalliği ile de adından söz ettirmiştir. Biz de çalışmamızda kısa adıyla *el-Câmi’* adlı eserinde geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbını ortaya koymayı hedefledik.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırları, kaynakları ve yöntemi ile Hatîb el-Bağdâdî’nin yaşadığı dönem ana hatlarıyla işlenmiştir. Birinci bölümde, Hatîb’in hayatı ve eserleri ile *el-Câmi*’in özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, *el-Câmi*’deki geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına dair rivâyete özgü olan durumlar, râvî ve hadis talibiyle alakalı özellikler, muhaddislerin birbirlerine hitap ifadeleri, hadisin kitabeti tedvini ve tasnifine dair hususlara değinilmiştir. Üçüncü bölümde, *el-Câmi*’de yer alan usul bilgileri, bazı edebî türler, usule dair bir takım kavramlar ve muhtelif meseleler üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde elde edilen bulgular, tespitler ve aynı eserde başka çalışmalara konu olabilecek başlıklar ortaya konmuştur.

Öte yandan çalışmamız, rivâyetlere peşin hükümle ve toptancı bir bakışla eleştirel yaklaşan, zayıfın yanında sahihe de dil uzatan ve kadîm eğitim öğretim

sistemine karşı ön yargılı olanlara cevap niteliği taşımaktadır.

2019-Sayfa: 245+xvi

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hatîb el-Bağdâdî, eğitim, öğretim, geleneksel, âdâb, muhaddis, tâlib, rivâyet.

ABSTRACT

Ph. D. Dissertation

“In the Context of Khatib al-Baghdadi's work named *al-Jami' li-akhlaq al-rawi wa-adab al-sami'* Traditional Hadith Education Teaching Conveniences”

Prepared by: Emrah KANDEMİR

**YOZGAT BOZOK UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES
DEPARTMENT OF BASİC İSLAMİC SCIENCES
Advisor : Assist. Ph. Dr. Yusuf AKGÜL**

Jury

Ph. Dr. :Enbiya YILDIRIM

Assoc. Ph. Dr. :Hüseyin AKYÜZ

Assoc. Ph. Dr. :Suat ERDEM

Assist. Ph. Dr. : Orhan YILMAZ

Khatib al-Baghdadi examined the scientific equipment and moral characteristics that should be possessed by a Hadith Narrator and a Hadith Pupil in his book “*Al-Cami' li-Ahlaki'r-Ravi and Adabi's-Sami'*” within a systematic context. In addition to being unique in its field, this book has also been mentioned due to its originality. We aimed to reveal the traditional hadith education and teaching in the context of the work titled *Al-Jami'* in our study. Our study consists of an introduction, three subsequent parts and a conclusion part. In the introduction part, the aim of the study is examined with the main lines of *al-Hatib al-Baghdadi's* life with its importance, boundaries, resources and methodology. In the first part, the life and works of *al-Hatib* and the characteristics of *Al-Cami* are discussed. In the second part, the subjects of the traditional Hadith education and teaching in the context of *al-Ca'mi* is dealt with. In the third part, procedural information and various issues that are included in *Al-Cami* are discussed. The findings and outcomes that are obtained in the study, and the topics that might be the subject of other studies are discussed in the conclusion part.

In addition, our study is a response to those who are prejudiced towards the

narrations and who criticize them with a holistic viewpoint, insult the correct one as well as the incorrect one, and who are prejudiced against the ancient education system.

2019-Pages: 245+xvi

Key Words: Hadith, Khatîb el-Baghdâdî, edication, teaching, traditional, Conveniences, muhaddith, pupil, narrative.

KISALTMALAR

a.e.	: aynı eser
A.Ü.	:Ankara Üniversitesi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: bin
bk.	: bakınız
bsk.	: baskı
BÜİFD	: Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: çeviren
d.	: doğumu
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: hicrî
hn.	: hadis nosu
i.e.	: ilgili eser
İFAV	: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları
m.	: mîlâdî
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
müt.	: mütercim
nşr.	: neşriyat
ö.	: ölümü
r. anha	: radıyallâhu anhâ
rk.	: rakam
s.	: sahife
ss.	: sahifeler
sy.	: sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik
tlk.	: ta'lik
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
vr.	: varak
ys.	: basım yeri yok

ÖNSÖZ

İlmi ve rahmetiyle her şeyi kuşatan Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'in (sav) vasıtasıyla gönderdiği yüce kitabı Kur'an'ı ve onun beyanı olan sünneti anlama ve anlatma gayretinde asırlardır çaba sarfeden ulemanın bu yolda bize kazandırdıkları zengin bir mirasın varlığı ehlince malumdur. Nesilden nesile aktarılan böyle bir mirasın değerlendirilmesi; ilmî faaliyetlere konu edinmesi, üzerinde bilimsel çalışmaların yapılmasıyla ve gerçek değerlerinin ortaya konmasıyla mümkündür. Bu düşünceden hareketle hadis literatüründe âdâba dair kaleme alınan eserler arasında Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* adlı eseri, gerek zengin içeriği gerekse alanında ilk örnek olma özelliğini taşıması nedeniyle kanaatimizce çeşitli açılardan değerlendirilmeyi hak etmektedir.

Hatîb'in söz konusu bu eseri, hicri beşinci asra kadar hadis eğitim öğretim faaliyetlerini aktarması ve bu faaliyetlerin belirli bir sistem dahilinde yürütüldüğünü göstermesi bakımından da son derece önem arz etmektedir. Nitekim müellif, bu eserinde eğitim öğretimle alâkalı özellikle hadisle meşgul olan kişilerin bu ilmi alma, zapt etme ve başkalarına nakletmede ihtiyaç duyacakları bilgiyi, izleyecekleri yöntemleri ve sahip olmaları gereken âdâbı temel prensip ve kaideler şeklinde açıklamak suretiyle kendi felsefesini ortaya koymuştur.

Bu bağlamda araştırmamızda söz konusu eserde Hatîb'in ortaya koyduğu fikirleri yorumlayıp muhtelif görüşlerle de desteklemek suretiyle hicri beşinci asra kadar geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbını ortaya koymayı hedefledik.

Bu çalışmayla Hatîb'in;

- Ulemânın ekserîsinin takdir ve beğenisini kazanmış; fakat üzerinde henüz detaylı bir inceleme yapılmamış olan *el-Câmi'* ini etraflıca tanımaya,
- Eğitim öğretim felsefesi ve usul konularına bakış açısını göstermeye,
- Mütakaddimûn döneminin; sosyal, kültürel ve fikrî yapısını tanımanın yanı sıra İslâm toplumlarındaki sosyal ve kültürel değerlerin temellerini oluşturan ilke ve esasların Kur'an ve sünnet kaynaklı olduğu fikrini ortaya koymaya,
- Bu değerleri kaybetmenin söz konusu toplumların yok oluşu anlamına geldiğinin anlaşılmasına katkı sağlamaya,

- Eserdeki görüşlerle öğretmen öğrenci ilişkisi, ders içi ders dışı davranışlar vb. günümüzdeki birçok ahlâkî ve kültürel âdâbı temellendirmeye,
- İlimle meşguliyet ve ilmin önemine farklı bir bakış açısıyla bir kez daha dikkat çekmeye,
- Bilginin yanında ahlâkî erdemlerin de son derece önemli olduğunu, geçmiş ulemânın öğrencilerini ilimden önce ahlâken eğittiklerini vurgulamaya,
- Bu kutlu mirasın asırlar boyunca ne kadar büyük bir titizlikle nesilden nesile aktarıla geldiğine işaret etmeye ve günümüzde eğitim bilimleriyle alakalı olarak kullanılan ders anlatma yöntem ve teknikleri, sınıf yönetimi gibi modern kavramların aslında geçmiş ulemâ tarafından ortaya konup sistematik bir şekilde kullanıldığını ifade etmeye çalıştık.

Bunun için öncelikle giriş bölümünde araştırmamızın konusu, amacı, önemi, sınırları, kaynakları ve yönteminin yanısıra *el-Câmi'* in müellifi Hatîb'in yaşadığı dönemi siyâsî, dinî ve ilmî açıdan ele aldık.

Ardından birinci bölümde Hatîb'in hayatı, eserleri ve incelediğimiz *el-Câmi'* in konusu, yazılış gayesi, baskıları, bâb ve fasılları gibi genel tanıtıcı bilgilere yer verdik.

Tezin ikinci bölümünde ise araştırmamızın asıl amacını oluşturan geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbını kitabın muhtevasına bağlı kalarak inceledik. Bu çerçevede hadisi nakleden ravi yani hoca/şeyh ile hadisi öğrenen/talebenin uyması gereken kurallar, rivâyet esnasında dikkat edilecek hususlar, muhaddislerin kullandıkları bazı saygı ifadeleri, hadisin tedvin ve tasnifinde uyulması gereken edepler gibi konulara ağırlık verdik.

Tezin üçüncü bölümünde de *el-Câmi'* de yer alan usule dair bilgiler, bazı edebî türler, birtakım kavramlar ve muhtelif meselelere yer verdik. Sonuç kısmında ise eser bağlamında geleneksel hadis eğitim öğretimine dair bazı kanaat ve değerlendirmelerde bulunduk.

Bu eseri incelememizi telkin eden ve kıymetli zamanını bizlere ayırarak eserin önemiyle alakalı çeşitli tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. M. Sait Hatiboğlu'na, Prof. Dr. Salih Karacabey'e, tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Akgül'e, Prof. Dr. Enbiya Yıldırım'a, Prof. Dr. Cemal Ağırman'a, Doç. Dr. Sami Şahin'e, Doç. Dr. Hüseyin Akyüz'e, Doç. Dr. Suat Erdem'e, Dr. Öğr. Üyesi Orhan Yılmaz'a, Din İşleri

Yüksek Kurulu Uzmanı Ahmet Oğuz’a, rahmetli babam Ali Kandemir’e, aileme ve bu günlere gelmemde isimlerini sayamadığım emeği geçen herkese şükranlarımı sunuyorum.

Beşer ürünü her mahsülün hatadan salim olamayacağı gibi bizim çalışmamız da hata ve kusurdan salim değildir. Doğrular ve başarılar Allah’ın (cc) lütfundandır. Eksiklikler ve hatalar bizim acziyetimizdendir.

Emrah KANDEMİR

YOZGAT 2019

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Hadis edebiyatında, mütekaddimûn döneminde kaleme alınmış ve genel anlamda hadis eğitim öğretim âdâbını konu edinmiş, Hatîb el-Bağdâdî'nin (392/904-463/1070) *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* adlı eserinin çeşitli yönleriyle incelenmeye değer bir kitap olduğu ehlince bilinmektedir. Ne var ki günümüze değin kısaca *el-Câmi'* diyebileceğimiz eser hakkında özellikle ülkemizde detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu düşünceden hareketle kitabın muhtelif yönlerden değerlendirilmesinin lüzumu bizde hâsıl olmuştur. Dolayısıyla söz konusu eseri gerek muhtevası yönüyle gerekse eserde yer alan rivâyetlerin senet ve metin yönüyle değerlendirilmesi bu araştırmanın konusunu oluşturmuştur.

Araştırmamızdaki asıl hedefimiz Hatîb'in *el-Câmi'* adlı eseri çerçevesinde geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbını ortaya koymaya çalışmaktır. Böylece hadis eğitim öğretimine dair kadim geleneğin tanınmasına katkı sağlanmış olacaktır.

Bunun yanısıra günümüzde; ortaokul, lise ve üniversite eğitiminde hoca ve öğrencilerin bu eserdeki eşsiz hazineyi dikkate almaları, onların eğitim öğretim alanında aradıkları birçok şeyi kolaylıkla bulmalarını sağlayacaktır. Aynı zamanda gelecek nesillerin İslam kültürünün kendilerine sunduğu muhteşem mirastan istifade etmelerinde yardımcı olacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI, KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

Râvî ve hadis talibinde bulunması gereken özellikler genellikle hadis literatüründe “âdâb” başlığı altında incelenmiştir¹. *Câmi'* türü eserlerin bünyesinde bulunan âdâb konuları; yeme içme âdâbı, uyuma âdâbı, rivâyet âdâbı vb. başlıklar altında yer almıştır. Âdâb konularını içerisinde barındıran eserler olduğu gibi bu hususlara mahsus müstakil eserler de mevcuttur. Kettânî, *er-Risâle*'sinde rivâyet âdâbı ve kânunlarıyla alakalı aşağıdaki eserleri zikretmiştir:

¹ Daha geniş bilgi için bk. Musa Erkaya, *Adâb Hadisleri ve Değerlendirmeleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 1996; İbrahim Hatiboğlu, *Hadis Usûlü Kaynaklarına Göre Hadis Öğrenim ve Öğretim Âdâbı*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1991.

- a. Hatîbu'l-Bağdâdî'nin *el-Câmi'* i.
- b. Yine aynı müellifin *el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye'si*.
- c. Ebû Sa'd b. es-Sem'anî'nin *Kitâbu'l- Edeb İmlâi'l-Hadîs'i*.
- d. Ebu'l Fadl Sâlih b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed et-Temîmi el-Hemedânî'nin, *Kitâbu's- Süneni't-Tahdîs'i*².

Aynı şekilde Mücteba Uğur'da, Hadis Edebiyatı'nda, hadis talibi ve şeyhin uyması gereken hususlarla alakalı müstakil eserlere sekiz eseri örnek vermiştir. *el-Cami'* in dışındaki eserleri şöyle sıralamak mümkündür:

- a. *el-Câmi' li-Ulûmi Ahmed b. Hanbel*: Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Hallâl (ö. h. 311).
- b. *Kitâbu Süneni't-Tahdîs*: Salih b. Ahmed et-Temîmi el-Hemedânî (303-384).
- c. *Âdâbu'l- Muhaddisîn*: Abdulğani b. Sâid el-Ezdî (333-409).
- d. *Kitâbu Edebi'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*: Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'anî (ö. h. 562)³.
- e. *Rusûmü't-Tahdîs fî Ulûmi'l-Hadîs*: İbrâhîm b. Ömer el-Ca'birî, İbnu's-Serrâc (ö. h. 732).
- f. *el-Kifâye fî Tahsîni'r-Rivâye*: el-Hüseyn b. Abdurrahmân, İbnu'l-Ehdel (ö. h. 855).
- g. *Ahsenü't-Tahdîs fî Rivâyeti'l-Hadîs*: Feyzullah b. Abdullah, Feydî er-Rûmî (ö. h. 1284)⁴.

Öte yandan Kamil Miras, *Tecrid*'in mukaddimesinde, “Rivâyet-i Hadisin Sıfat ve Keyfiyeti ve Âdâbı” başlığı altında, rivâyetle alakalı muhtelif meseleleri değişik başlıklar içerisinde ele almıştır⁵. Şüphesiz ki âdâbla alakalı mevzûlar çeşitli eserlerde belirli bir yer edinmiştir.

Netice itibariyle âdâba dair, literatür içerisinde özellikle araştırmamıza konu olan Hatîb'in *el-Câmi'* adlı eserini seçmemizde etken olan husus erken dönem bir eser olmasının yanında muhteviyatı yönüyle araştırma konumuzu doğrudan ele almış

² Kettâni, es-Seyyidü's-Şerîf Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l- mustatraf li beyâni meşhûri kutubi's-sünneti'l-müşerrefe*, müt. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 355.

³ Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'anî, *Kitabu edebi'l-implâ ve'l-istimplâ*, nşr. Max Weisweiller, Brill Matbaası, Londra 1952.

⁴ Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 32.

⁵ Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf, *Sahîhi Buhâri muhtasarı tecridî sarîh tercemesi*, müt. Ahmed Naim, DİB Yayınları, Ankara 1984, c. 1, s. 450.

olmasıdır. Dolayısıyla biz geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbını tespit etmeyi bu eser çerçevesiyle sınırlandırdık.

Araştırmamıza konu olan Hatîb'in *el-Câmi'* adlı eseri bâb başlıklarıyla bölümlenmiştir. Eserdeki her bâb başlığı ayrıntılı bir çalışmanın konusu olmaya müsait derinliktedir. Tezimizde ele aldığımız konuları işlerken çalışmayı sınırlı tutmak amacıyla mümkün mertebe Hatîb'in görüşleriyle yetindik.

Çalışmamızı *el-Câmi'* üzerine yapılmış tahkiklerden ikisiyle sürdürdük. Bunlardan ilki Mahmud Tahhân tarafından Riyad'da, Mektebetü'l-Meârif yayınevinde 1403/1983 tarihinde iki cilt halinde basılmıştır. İkincisi ise Muhammed Acâc el-Hatîb tarafından Beyrut'ta, Müessesetü'r-Risâle yayınevinde 1416/1996 tarihinde basılmıştır. Söz konusu bu tahkikleri karşılaştırarak inceledik. Neticede nüshalar arasında ihtilaf olan yerlerde mânâ bütünlüğüne de bakarak uygun olan lafzı seçmeye gayret ettik.

Çalışmamızda iki tahkiki karşılaştırmalı olarak ele almamıza rağmen, Hatîb'in görüşlerini ve bu görüşlerine dayanak olarak serdettiği rivâyetleri ayırma noktasında daha sistematik olduğunu gördüğümüz için genel olarak muhakkik Tahhân'ın tahkikini takip ettik.

Hatîb el-Bağdâdî'den bahsederken Hatîb diye bahsettik. Dipnotlarda kaynak gösterirken eserlerin ilk geçtiği yerde yazar isimleriyle birlikte eserlerin tam adlarını verdik, daha sonra söz konusu eserleri ve yazar isimlerini kısaca belirttik. *el-Câmi'* deki rivâyetleri alıntılarken rivâyet numarasını verdik. Hatîb'in görüşlerini naklederken de cilt numarası ve sayfa numarasını belirttik. Temel hadis kaynaklarından hadisleri dipnotta gösterirken hadis numaralarını da vermek suretiyle kaynaklarına atıfta bulunduk. Muhakkiklerin kaynak göstermediği rivâyetlerde Hatîb'i kaynak gösterdik.

Hatîb'in hadisin tamamını değil de belirli bir kısmını aldığı durumlarda, biz de onun aldığı kadarıyla yetindik. Ayrıca tekrardan kaçınmak için bir konuyla alakalı Hatîb'in zikrettiği bütün rivâyetleri almadık. Sadece konuya dair önemli gördüğümüz rivâyetleri seçerek konunun anlaşılmasına yardımcı olabilecek sayıda rivâyetle yetindik. Bunun yanı sıra eserdeki hemen bütün başlıklara temas ettik. Böylece *el-Câmi'*in vermek istediği mesajlar ekseninde konuları özet ama daha farklı yorumlar ve değerlendirmeler eşliğinde güncel bir bakışla işlemeye gayret ettik.

Tezimizde Hatîb'in eserin yazımında takip ettiği muhteva sıralamasını takip etmedik. Zira eserde bazen aynı konu muhtelif yerlerde işlenmiştir. Biz de konu bütünlüğü açısından muhtelif yerlerde geçen rivâyetleri ilgili başlık altında ele aldık. Eserle bağı koparmadan özgün bir şekilde konuları incelemeye çalıştık.

Rivâyetleri metin yönüyle değerlendirdik. Çalışmamız tahkik çalışması olmadığı için rivâyetlerin senet yönüyle değerlendirilmesine girmedik. Zira rivâyetlerin senetleriyle alakalı değerlendirmeler muhakkikler tarafından yapılmıştır.

Ayrıca tezimizle alakalı birtakım çalışmalardan da istifade ettik. Örneğin İ. Lütfi Çakan tarafından eserin küçük bir bölümü "*Hatîb Bağdâdî'ye göre Hadîs Öğrenimi*" başlığıyla özet bir şekilde tercüme edilmiştir. Yine eserle alakalı Mâlik, Habeeb Ahmad'in "*The educational theory of al-Khatîb al-Baghdâdî*" adlı çalışmasının yanında Salik Ahmed Ma'lûm'un bu eserle alakalı "*el-Fikrû't-Terbevî inde'l-Hatîb*" adlı çalışması da mevcuttur.

3. HATÎB el-BAĞDÂDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BAKIŞ

Hatîb'in hayatı, eserleri ve *el-Câmi'* ine geçmeden önce onun yaşadığı dönemi muhtelif yönleriyle ortaya koymak faydalı olacaktır. Bu amaçla söz konusu dönemi siyâsî, dinî ve ilmî açıdan kısaca ele alıp bu dönemde vuku bulan gelişmelerin özellikle Hatîb'i ve yaşadığı çevreyi yakından ilgilendiren yönlerine değinmek istiyoruz. Söz konusu dönemle alâkalı siyâsî ve dinî yönden özet bir bakışla yetinilecektir. Zirâ konu ilgili tarih kaynaklarında detaylı bir şekilde işlenmiştir.

3.1.1. Siyâsî Durum

Hicri dördüncü asrın sonlarıyla beşinci asrın yarısından fazlasını idrak eden Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî (392-463/1002-1071), yetmiş bir yıllık hayatında, birçok siyâsî, askeri ve toplumsal olayları müşahade etmiştir. Bu dönemde siyâsî yönden ağırlıklı olarak Abbasîler ve emirlikler hüküm sürmüştür. Zira h. IV. ve V. asırlarda İslam dünyasında, Irak ve çevresinde Abbâsîler, Mısır'da Fatımîler, Şam, Hicaz ve Yemen'de, Abbâsîler, Fâtımîler ve

bölgesel küçük devletler, Endülüs'te Emevîler hüküm sürmekte idi⁶.

Abbasilerin ikinci dönemi olarak nitelendirilen bu dönem, merkezî otoritenin iyice zayıfladığı⁷, başta Kuzey Afrika olmak üzere ülkenin muhtelif yerlerinde bağımsız ve yarı bağımsız devletlerin meydana geldiği bir dönemdir⁸. Bu dönemde miladi 756 yılında kurulan Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılmasıyla Endülüs tarihinde “mülûkü't-tavâif” ‘emirlikler’ dönemi (m. 1031-1090) başlamıştır⁹. Öte yandan Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye’de hüküm süren Fâtımîler’in (m. 990-1171) yegâne gayesi İslâm dünyasına hâkim olabilmektir. Bunun yolunun Mısır’ı ele geçirip doğuya doğru yayılmaktan geçtiği Fâtımîler tarafından çok iyi biliniyordu. Zira Mısır’a hâkim olmak gerek siyasî gerekse içtimâî açıdan İslâm toplumunun tamamını etkileyecekti. Böylece İslâm tarihinde bir ilk olarak Bağdat’a bağlı olmayan bir hükümet Mısır’a hâkim olacaktı. Mısır’ın ele geçirilmesi Fâtımî ordusuna Bağdat’ın kapılarını açacak bundan sonra sıra Fâtımîlere diğer ülkelere sahip olma fırsatı sağlayacak olan Suriye seferine gelecekti. Ancak Dımaşk’ta Karmatîlerle girişilen mücadele sonucunda Fâtımîlerin Suriye emîri Ca’fer b. Felah’ın 6 Zilkade 360 yılında öldürülmesi Fâtımîlerin bu planlarını suya düşürdü. Asıl amacı Bağdat’ı ele geçirmek olan Fâtımîler, Abbâsîlerle direk çatışmaya girmeyi tercih etmemişlerdir. Bunun yerine adına Haremeyn’de hutbe okunan kimse fiilen hâkim sayılacağı için, Hicaz’ı ele geçirmeyi düşünmüşlerdir¹⁰.

Nitekim Aziz-Billâh (m. 955-996) döneminde etki alanları oldukça genişleyen Fâtımîler, Müstansır-Billâh döneminde (m. 1036-1094) en geniş sınırlarına ulaştı. Bağdat’ta Fâtımîlerin soyu hakkında olumsuz kanaatler taşıyan, altında Bağdat’ın ileri gelen âlimlerinin imzalarının yer aldığı bir şecerenin gün yüzüne çıkması, Fâtımîlerle Abbâsîler arasındaki çatışmayı da alenî hale getirmiştir¹¹. Siyâsî ve hükümrânlık mücadelesi öyle bir noktaya gelmişti ki, Fâtımî Sultanı Müstansır, Haris el-Bâsîr’i Abbâsî halifesine (Kaim-Biemrillâh) karşı

⁶ Hatîb, Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, thk. Acâc el-Hatîb, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1996, c. 1, s. 21.

⁷ Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2008, sy. XXIV, s. 318.

⁸ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İFAV, İstanbul 2011, s. 85.

⁹ Mehmet Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, XI, Ankara 1997.

¹⁰ Eymen Fuad Seyyîd, “Fâtımîler”, *DİA*, XII, Ankara 1997, s. 228-236.

¹¹ Eymen Fuad, “Fâtımîler”, *DİA*, XII, s. 231.

ayaklanması için para ve asker ile desteklemiş ve onu isyana teşvik etmiştir¹². Fâtımîler karşısında son derece güç bir durumda kalan Abbâsîler Selçuklulardan yardım istemişlerdir. Halife Kâim-Biemrillâh'ın daveti üzerine 18 Aralık 1055'te Bağdat'a giden Tuğrul Bey (1040-1063) komutasındaki Sunnî Selçuklu Türkleri Abbâsî Halifeliği'ni Fâtımîlerin baskısından kurtarmışlardır. Bundan böyle (468/1075) bölgedeki yönetim Selçuklular'a geçmiştir¹³.

Kısaca belirtmek gerekirse sürekli el değiştiren bu topraklarda huzur ve sükûnetin olduğunu söylemek mümkün değildir. Birçok küçük devletçiklerin varlığı, her bir devletin yegâne düşüncesinin kendi hâkimiyetini ve otoritesini kurma olması durumu daha da karmaşık hale getiriyordu. Afrika ve Mağrip topraklarında hüküm süren "el-Edârise" ise son demlerini yaşıyordu¹⁴. Bu dönemde hilâfeti elinde bulundurmasına rağmen Abbâsîler'in gücü ve nüfuzu iyice zayıflamıştı. Hilafetin sadece adı kalmıştı¹⁵. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Şîa, Bağdat şehrindeki çeşitli camilerin kapılarına Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Muâviye'yi zemmeden bildiriler asıyordu¹⁶.

Bu dönemde iyice daralan Abbâsî nüfûzunun ardından Bağdat'ta güç ve yönetim Büveyhî ve Selçuklu sultanlarına geçmişti¹⁷. Büveyhîler Bağdat'ta sunnîlerle rekabet halinde olmuşlardır. Buna karşılık kendi bağımsızlıklarını sürdürme uğruna aşırı Şii gurupları desteklememişlerdir. Sunnîlere besledikleri düşmanlık yüzünden Abbâsî halifeliğini bir türlü benimsemeyen Büveyhîler, Abbâsî halifeliğini ortadan kaldırıp Şii bir halifelik kurma yoluna da gitmemişlerdir¹⁸.

Hicrî beşinci asırda mevcut en önemli devletleri şu şekilde saymak mümkündür¹⁹:

<u>Devlet Adı:</u>	<u>Başkenti:</u>	<u>Tarihler:</u>
1) Devletü'l-Esediyye	el-Hille	403-551/1012-1156

¹² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 23.

¹³ Eymen Fuad, "Fâtımîler", *DİA*, XII, s. 231.

¹⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 21.

¹⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 21.

¹⁶ Hatîb, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, trc. Mehmed Saîd Hatîboğlu, AÜİF Yayınları, Ankara 1972, s. 21; Kahraman, Hüseyin, "el-Hatîb el-Bağdâdî ve el-Kifâye'si", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. VII (1998), ss. 471, 474.

¹⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 24.

¹⁸ Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 499.

¹⁹ Ahmed Ma'mûr Asîrî, *Mücezu't-târîhi'l-islâmî münzû ahdi Âdem (as) ilâ asrinê'l- hâzır*, Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vatanî, Riyâd 1417/1996, c. 1, s. 237.

2)	Büyük Selçulular	Birkaç vilâyet	432-583/1037-1187
3)	Benû Hamâd	Cezâyir	398-547/1007-1152
4)	en-Necâhiyye	Yemen	403-554/1012-1159
5)	el-Merdâsiyye	Haleb	414-472/1023-1079
6)	Melûku't-Tavâif	Endülüs	422-484/1030-1091
7)	el-Murâbitûn	Mağrip / Endülüs	448-541/1056-1147
8)	es-Salîhiyye	Yemen	450-569/1058-1173
9)	el-Uyûniyye	Bahreyn	466-636/1073-1238
10)	el-Havârizmiyye	Havârizm	470-628/1077-1230
11)	Benû Zerî'	Adn	476-569/1083-1173
12)	el-Hemedâniyye	San'â	492-596/1099-1174
13)	el-Ertakiyye	Hasan Keyf ve Mardîn	495-811/1101-1408
14)	el-Bûriyye	Dımaşk	497-549/1103-1154

Hulâsa Abbâsîler'in ikinci dönemi diye adlandırılan bu dönemin (247-656/861-1258) özellikleri özetle şöyle idi:

- 1) Halifelerin zayıflığı ve hilâfet merkezinde askerî hâkimiyet,
- 2) Birçok küçük devletlerin kurulması,
- 3) Geçmiş İslâm medeniyetlerinin tesirinin ortaya çıkması,
- 4) Hâşimîlerin neseb iddiaları ve Batınîlerin hareketleri,
- 5) Müslüman beldelerine Haçlı seferleri,
- 6) Moğol İstilası²⁰.

3.1.2. İtikâdî ve Fikrî Durum

Abbâsîler döneminde insanlar itikâdî ve fikhî yönden muhtelif grup ve fırkalara ayrılmıştır. Hatta bazı gruplar kendi aralarında da birçok fırkalara ayrılmıştır. Örneğin Mu'tezile kendi arasında on üç, Hâricîler yirmi, Şia otuza yakın fırkaya ayrılmıştır. Bu gruplar arasında çekişme ve kavga hat safhaya ulaşmıştır. Öyle ki her bir grup diğerlerini bid'at ehli olarak görüyor hatta onlara Müslüman

²⁰ Asîrî, *Mûcezu't-târîhi'l-islâmî*, s. 203.

muamelesi yapılmayacağını düşünüyordu. İslâm toplumları çeşitli fikir ve görüşlerin sürekli çarpıştığı harp meydanı gibiydi²¹.

es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*'sında, Zehebî'den nakille: “Bu dönemde (h. 422) Eş'arîlerin lideri, Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027), Mu'tezile'ninki el-Kâdî Abdu'l-Cabbâr (ö. 415/1025), Râfızîler'inki eş-Şeyh el-Muktedir, Kerrâmiyye'ninki Muhammed b. el-Heydam, Kurrâ'nın ileri geleni Ebu'l-Hasan el-Hammâmî, muhaddislerinki el-Hâfız Abdu'l-Ganî b. Saîd, Sûfîler'inki Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî, şairlerinki Ebû Ömer b. Derrâc, melîklerin ileri gelen kişisi Sultân Mahmûd b. Sebuktekîn idi,” diyor²².

Abbâsîler döneminde Hârûnürreşid'in iktidarında Mu'tezilî âlimlerin görüşlerine değer verilmiştir. Öyleki Çin'den Bizansa uzanan birçok bölgeye tebliğ ve irşad için ikna kabiliyetlerinin üstün olduğu gerekçesiyle Mu'tezilî âlimler gönderilmiştir. Abbâsî soyuna mensup bir anneden dünyaya gelen Emîn'in hilafeti döneminde itibar kaybı yaşayan Mu'tezile, Ehl-i Sünnet'e ve Şia'ya karşı bir strateji olarak kendilerinden istifade siyaseti izleyen Me'mûn döneminde mezheplerini sarayın resmi ideolojisi haline getirmeyi başarmıştır. Daha sonra yönetimi üstlenen Mütevekkil-Alellah'ın Mu'tezileye karşı takındığı olumsuz tavır neticesinde Mu'tezile'nin yükselişi geçici olarak durmuştur. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in 429'da (1037) Rey'e hâkim olması üzerine 447 (1055), veziri Kündürî mezhep taassupçuluğu yapmış, Mu'tezilîleri önemli mevkilere getirmiştir. Eş'arîler ise bid'atçı oldukları gerekçesiyle Selçuklu sınırlarının dışına çıkartılmışlardır. 456 (1064) tarihinde Kündürî'nin görevden alınıp hapsedilmesi ardından Alparslan'ın veziri Nizâmülmülk'ün Eş'arîlere verdiği destek neticesinde durum Eş'arîlerin lehine dönmüştür²³.

Bu dönemde Mu'tezile, Eş'arî ve Ehl-i Hadis arasında meydana gelen tartışmalar oldukça dikkat çekici olmuştur. Nakille akli uzlaştırmayı hedefleyen Eş'ariyye ve Mâturîdiyye ehl-i hadîs ile Mu'tezile'nin iki aşırı tarafı temsil ettiğini düşünüyordu²⁴. Hicri IV. ve V. yüzyıllardan itibaren sunnî kelam anlayışı Eş'ariyye

²¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 22.

²² Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Târîhu'l-hulefâ*, thk. Hamdî ed-Demirtaş, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ys. 1425/2004, s. 297.

²³ İlyas Çelebi, “Mu'tezile”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, ss. 392, 393.

²⁴ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 95.

ve Mâtürîdiyye ekolleriyle beraber güç kazanmış, İslâm dünyasının ekserisinde ulemânın da benimsediği ana mezhep haline gelmiştir. İlk dört halifeyi ve daha sonraki dönemlerde çoğunluğu oluşturan Müslüman âlimlerin görüşlerini benimseyen bu anlayış, Müslümanlar arasında kabul görmüştür. Netice itibariyle de ehl-i sünnete karşı bu teveccüh sonucu, Mu'tezile, Mürcie, Müşebbihe ve Felâsife gibi akımlara olan ilgi azalmış, söz konusu gruplar fiilen ortadan kalkmıştır²⁵.

Subûtî sıfatlarla beraber fiilî sıfatları, ru'yetullahı kabul etmesi, haberi sıfatları te'vile tâbi tutmaması vb. görüşleri nedeniyle, Ehl-i Sünnet Mu'tezile âlimlerinin eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu nedenle Mu'tezile kaynakları Ehl-i Sünnet'i Mücbire, Mücevvire ve Müşebbihe isimleriyle zikretmiştir²⁶. Doğal olarak ehl-i sünnet taraftarı olan müelliflerce değişik dönemlerde Mu'tezile'ye karşı hatırı sayılır derecede reddiyeler kaleme alınmıştır²⁷.

Yaşamının büyük çoğunluğunu Mu'tezilîler arasında geçiren Eş'arî ile Mu'tezile'nin Ehl-i Sünnet'e tesiri ortaya çıkmıştır. Eş'arî, kelâm metodundan, ilâhî sıfatlar, kesb, cüz-i lâ yetecezzâ, te'vil ve hudûsa varıncaya kadar birçok hususta Mu'tezile'nin tesirinde kalmıştır²⁸. Öyleki Mu'tezile'den sonra akıl müdâfaası adeta Eş'arîlere kalmıştır. Onlar hiçbir zaman akıl konusunda aşırı gitmediklerini söylemelerine rağmen, kendilerine yöneltilen her sıkıntıyı taşımak durumunda kalmışlardır. Hanbelîler ve hadis ehline ise bu iki fırkayı durdurmak, hatta onların fikirlerini red için çaba sarf etmek düşmüştür²⁹.

Şâfîîler ise, ikisi arasında bir yol izlemeyi tercih etmişler, onlardan bazıları Eş'arîler'e meyletmış bazıları ise onların karşısında bir tavır sergilemeyi benimsemişlerdir. Hanefîler de kendi görüşlerini müdâfaa ile meşgul olmuşlar, kendi görüşlerini yaymak için âdetâ Şâfîîlerle yarış içerisinde olmuşlardır. 459 tarihinde

²⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 527.

²⁶ Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, s. 528.

²⁷ Çelebi, "Mu'tezile", *DİA*, XXXI, s. 399; Ayrıca Ehl-i sünnet anlayışını güçlendiren, başta Mu'tezile olmak üzere diğer itikâdî mezheplere reddiye niteliği taşıyan eserlerle alakalı bk. Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 96.

²⁸ Çelebi, "Mu'tezile", *DİA*, XXXI, s. 397.

²⁹ Yusuf el-'Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî müerrihü Bağdâd ve muhaddisühâ*, Matba'atü't-Terakkî, Dımaşk 1364/1945, s. 12.

imamlarının kabrine büyükçe bir kubbe inşâ eden Hanefiler bu mekânda ders halkaları başlatıp aynı yıl içinde Nizâmiye Medresesini açmışlardır³⁰.

Bu dönemde özellikle Bağdat'ta Şii/Sunnî çekişmesi hat safhadaydı. Ümmet-i Muhammed için gerekli maslahatı yapmaya güç yetiremeyen Abbâsî halifelerinin yapabildikleri en önemli şey Büveyhoğulları meliklerinin Bağdat'ta Şii egemenliğini genişletmelerine ve ehl-i sünnete galebe çalmalarına engel olmalarıdır. Özellikle Muktedir'in oğlu el-Kâdir-Billâh (947-1031)³¹, Abbâsî halifelerinin Şii-Büveyhî emirleri karşısında yitirmiş oldukları siyâsî, askerî, dinî güç ve yetkilerini tekrar kazanmalarında büyük başarılarla imza atmıştır. el-Kâdir'in hilâfeti (381-422/991-1031) Bağdat'ta kısmen de olsa sunnîlerin dînî hakimiyet sağladıkları dönem olmuştur³². Kendisinden sonra gelen ve 467 yılına kadar hilâfette kalan, yirmialtıncı Abbâsî halifesi oğlu Kâim de Müslümanların salâhı adına başarılı olmuş isimlerdendir. el-Kâdir Bağdat'ta, kâdu'l-kudâtlığın şiilerin eline geçmemesi için çok mücadele etmiş ve bunda da başarılı olmuştur³³.

Her ne kadar kâdu'l-kudâtlık makamı sünnîlerin elinde olsa da Şii ve Sünnî'ler arasında devam eden hilafet çekişmesi, iki tarafın birbirine karşı sürekli tedirgin bir halde olmalarına neden olmuştur. Hicri 441 yılında her iki grup arasında aşılması güç duvarlar örülmüştür. 442 yılında iki fırka arasındaki sıkıntılar Mûsa b. Ca'fer el-Alevî'nin kabrinin yakılması, yönetimin bu işin faillerini ortaya çıkaramaması nedeniyle zirve yapmıştır. Büveyhoğulları yönetiminde Şiilerin daha etkin olmasına rağmen ehl-i sünnet daha kuvvetli, sayıca daha fazla olmuştur. Halife de ehl-i sünnetten taraftı. Fakat sorunları büyüten Şii bir grup h. 426 tarihinde bu (fitneden) pay çıkarıp insanlara büyük eziyetler yapmıştır³⁴.

Muhakkak ki bu çekişme ve fikrî ayrılıkların, sosyal, ekonomik ve siyâsî birtakım bedelleri olmuştur³⁵. İç çatışmaların artması, fitne hareketlerinin

³⁰ Yusuf el-'Uş, *Müerrihü Bağdâd*, s. 12.

³¹ Tam adı Ebu'l-Abbâs el-Kâdir billâh Ahmed b. İshâk el-Muktedir. d. 947, ö. 1031.

³² Hatîb, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, trc. Mehmed Saîd Hatiboğlu, s. 22.

³³ Yusuf el-'Uş, *Müerrihü Bağdâd*, s. 10.

³⁴ Yusuf el-'Uş, *Müerrihü Bağdâd*, ss. 10,11.

³⁵ Salih Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2002. s. 14.

bastırılabilmesi ve kötü emelli dış güçlerin engellenememesi bu bedeller arasında gösterilebilir³⁶.

3.1.3. İlmî Durum

Ehl-i Hadis, Mu'tezile ve Ehl-i Re'y arasındaki tartışmalar, hadis vaz'ı ve benzeri nedenler hicri üçüncü asırda tasnif faaliyetlerinin zirve yapmasını sağlamıştır. Öyle ki bu asır sahih hadis kitaplarının tasnif edildiği sonraki dönemlerde bu hususla alakalı yapılması gereken fazla bir işin kalmadığı bir devir olarak zikredilmiştir³⁷. Eldeki malzemenin tedvininden sonra sıra aranılan bilgiye kolay yoldan ulaşmayı sağlamaya gelmiştir. Bu da var olan hadis kitaplarını değişik kriterlere göre sistematik hale getirmekle mümkün olacağından hadisler ya ravi adlarına göre (ale'r-ricâl) ya da konularına göre (ale'l-ebvâb) tarzında tasnife tabi tutulmuştur.

Hadislerin tedvini tamamlandığı için hicri dördüncü yüzyıla gelindiğinde, bir yandan yeni tasnifler oluşturulmuş³⁸ diğer yandan orijinal eserlerden derleme ve ihtisar çalışmaları, ricâl ile alakalı çalışmalar, ilelü'l-hadîs, garîbü'l-hadîs, muhtelifü'l-hadîs, nâsih-mensuh gibi hadîs ilimleriyle alakalı çalışmalarına³⁹ ilaveten muhtelif hadîs kitaplarına şerhler yapılmıştır. Hattâbî'nin (ö. 388/998) Ebû Dâvud'un Süneni'ne yaptığı 'Me'âlimu's-Sünen'i ile Buhârî'nin Sahîhi'ne yaptığı 'Î'lâmü's-Sünen'i sahasında ilk kabul edilen hadis şerhleridir⁴⁰.

Etraf⁴¹ türü eserlerin ilk örneklerinden olan Halef el-Vasîtî'nin *Etrâfû's-Sahihayn*'i ile Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkî'nin *Etrâfû's-Sahihayn* adlı eserleri ile Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin (ö. 430/1038) *el-Müsnedü'l-Müstahrec 'alâ Sahîhi Müslim, Ma'rifetü's-Sahâbe* adlı eserleri ile Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) usulle

³⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 22.

³⁷ Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 231.

³⁸ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 26

³⁹ Yücel, *Hadis Tarihi*, ss. 106,113.

⁴⁰ M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 34.

⁴¹ Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 33; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 92.

alakalı *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs*'i bu yüzyıllarda telif edilen dirâyet kitaplarının örneklerindendir⁴².

Hicri IV. asırda hadis edebiyatı alanında telif edilmiş eserlerle alakalı: Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 321) *Tehzîbu'l-Âsâr*'ı, Ahmed b. Muhammed b. Seleme et-Tahâvî'nin (229/321) *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*'ı, el-Kâsım İbnu'l-Esbağ'ın (v. 340) *Kitâbu Sahîhi'l-Münteka*'sı Sa'id b. Osmân, İbnu's-Seken el-Bağdâdî'nin (ö. 353) *es-Sahîhu'l-Münteka*'sı, Muhammed b. Hibbân el-Bustî'nin (354/965) *el-Müsnedü's-Sahîh ale't-Tekasîm ve'l-Enva' min ğayri Vucûdi Kat'in fî Senedihâ ve lâ Subûti Cerhin fî Nâkilihâ*'sı, Süleyman b. Ahmed et-Taberânî'nin (ö. 360) *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, *el-Mu'cemu'l-Evsat* ve *el-Mu'cemu's-Sağîr*'i, Ali b. 'Umer ed-Dârekutnî'nin (ö. 385) *Kitâbu'l-İlzâmât*'ı, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkimu'n-Nisâbûrî İbnu'l-Beyyî' in (321/405) *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*'ını belirtmek mümkündür⁴³.

Hicri V. asırda ise önceki asırlarda telif edilmiş orijinal eserleri tasnif, cem, ihtisar çalışmalarının yanısıra ilk hadis usulü eserleri telif edilmiştir. İki kitabı birleştirme çalışmaları ekseriyetle 'el-Cem' Beyne's-Sahihayn' sahihayn kitapları üzerinde olmuştur. Humeydî'nin *el-Cem' Beyne's-Sahihayn* adlı müsned tarzındaki eseri bu türün en güzel örneklerinden birisidir. Ahmed b. Rezîn b. Mu'âviye el-Abderî'nin (ö. 535/1140) İbn Mâce'nin *es-Süneni* yerine İmam Mâlik'in Muvatta'ını eklemek suretiyle Kütübi Sitte'deki hadisleri bir araya getirdiği *Tecrîdu's-Sihah*'ı ve kitap adlarını alfabetik sıraya koyarak onun başka bir düzenlemesi niteliğindeki İbnu'l-Esîrî'l-Cezerî'nin *Câmi'u'l-Usûl* adlı eserleri muhtelif eserlerin birleştirilmesiyle meydana getirilmiş kitapların en güzel örneklerindendir. Abdulazîm b. Abdulkavî el-Münzirî (656) tarafından kaleme alınan *Muhtasaru Sahîh Müslim'i ve Muhtasaru Sünen Ebî Dâvud* adlı eserleri de muhtasar çalışmaların örneklerindendir⁴⁴.

Aynı şekilde hicri V. asırda derleme eserler telif edilmeye devam edilmiştir. Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122) tarafından *Kütüb-i Sitte* ve diğer muteber hadis kaynaklarından senetlerini hazfederek seçtiği 4719 hadisın bir araya getirilmesiyle

⁴² Kandemir, "Hadis", *DİA*, XV, s. 34.

⁴³ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, ss. 27, 28.

⁴⁴ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 28.

oluşturulan *Mesâbîhu's-Sunne* isimli eseri de asırlardır güncelliğini korumuştur. Bu eser üzerine muhtelif çalışmalar yapılmıştır⁴⁵.

Öte yandan Ehl-i Hadis, Mu'tezîle ve Ehl-i Re'y arasındaki fikrî rekabetin devam ettiği hicrî dördüncü ve beşinci yüzyıllarında telif edilen eserlerde bu tartışmaların izlerini görmek mümkündür. Nitekim ilk hadis usulü müellifleri kabul edilen Râmezhürmüzî (ö. h. 360), Hâkim en-Nisâbûrî (ö. h. 405) ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. h. 463) eserlerinin de hadis ehline yönelik tenkitlere cevap niteliği taşıdığını söylemek mümkündür. Şüphesiz sonraki dönemlerde söz konusu tenkitler hadis usulü eserlerinin şekillenmesine katkı sağlamıştır⁴⁶.

Bu dönemde altın çağını yaşayan edebiyat sahasında birçok şair yetişmiştir. eş-Şerîf er-Rıza (ö. h. 406), Mihyâr ed-Deylemî, (ö. h. 428), Ebu'l-Alâî'l-Mearrî (ö. h. 449), en önemlilerindendir. Edebiyatçı ve yazarlara örnek olarak ise; es-Seâlebî (ö. h. 426) ve eş-Şerîf el-Murtazâ (ö. h. 436) vb. isimleri zikretmek mümkündür. Bu isimler zirve eserler meydana getirmişlerdir. Bunlar aynı zamanda özgün edebiyat savunucularının sonuncuları olarak kabul edilmektedir. Bunlardan sonra edebiyatta taklit döneminin başladığı kanaati hakimdir.

Felsefe ise hicri dördüncü ve beşinci asırlarda bu coğrafyada kök salıp varlığını sürdürmüştür. Kindî'nin öncülüğünü ettiği felsefî akım ve ondan ilham alan Meşşâî ekolünün takipçisi “Muallim-i Sâni” ünvanlı Farâbî (ö. h. 339) ve adetâ felsefeye son şeklini vermiş, felsefenin sınırlarını çizmiş olan Ebû Ali b. Sînâ (ö. h. 428) da bu dönemde yaşamışlardır⁴⁷. Ayrıca Ebû Süleyman es-Sicistânî (ö. 391), ‘Filozofların edibi, ediplerin filozofu.’ lakabıyla anılan Ebû Hayyan et-Tevhîdî (ö. h. 414) ile Büveyhîler döneminin önde gelen düşünür ve filozofu İbn Miskeveyh (ö. h. 421) bu dönemin önde gelen âlimlerindendir⁴⁸.

Netice itibari ile hicri IV. ve V. yüzyıllar siyasî ve fikrî çekişmelere yoğun bir şekilde sahne olmuş bir dönemdir. Merkezî otoritenin zayıflaması, bölgede birçok bağımsız ve yarı bağımsız devletlerin kurulması sonucunu doğurmuştur. Şii-Sunnî çekişmesi en etkin bir şekilde kendini göstermiş, siyâsî üstünlüğü ele geçiren Şiiler

⁴⁵ Kandemir, “Hadis”, *DİA*, XV, s. 34.

⁴⁶ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 99.

⁴⁷ Yusuf el-'Uş, *Müerrihü Bağdâd*, s. 13.

⁴⁸ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 90.

tarafından Şia dışındaki diğer guruplara baskı yapılmıştır. Bu durum ehl-i sünnet temelli Nizamiye Medreselerinin kurulmasına neden olmuştur.

Öte yandan akli ve nakli savunanlar arasındaki sıkı rekabet akılla nakli karşı karşıya getirmiştir. Bu durum akılla nakli uzlaştırmayı hedefleyen Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'nin itikâdî alanda varolması sonucunu doğurmuştur. İslam coğrafyasının genelinde Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye ekollerinin yoğun bir şekilde kabul görmesiyle, Mu'tezile, Mürcie, Müşebbihe ve diğer akımlara rağbet azalmıştır.

Elbetteki siyasî ve fikrî alandaki rekabet telife de yansımıştır. Bu dönemde kaleme alınan hadis usulü eserlerinde bu durumu görmek mümkündür. Diğer taraftan cem' türü eserlerin ilk örnekleri bu dönemde telif edilmiştir. Bununla birlikte, müsned ve mu'cem türü eserler telif edilmiştir. Müstedrek ve müstahrec türü temel hadis eserlerini tamamlayıcı çalışmaların varlığı da dikkatlerden kaçmamaktadır. Yine ilk şerhler de aynı dönemde telif edilmiştir⁴⁹.

⁴⁹ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 117.

BİRİNCİ BÖLÜM
HATİB el-BAĞDÂDÎ VE *el-CÂMÎ*' İ

1.1. HATİB'İN HAYATI ve ESERLERİ

1.1.1. İsmi ve Nesebi

el-Fâkîh el-Hâfız⁵⁰, Muhaddisu's-Şâm ve'l-İrâk, hadis uzmanı⁵¹ Sahibu Târîhi'l-Bağdâd⁵², Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî'dir. Künyesi, Ebû Bekr'dir. Hatîb el-Bağdâdî ismiyle tanınmıştır⁵³. Ebû Bekr'e, "el-Bağdâdî" lakabının, kıraat âlimi Ebû Hafs el-Kettânî'den Kur'an öğrenmiş olan ve Bağdâd'ın güneybatısında Dicle Nehri üzerindeki Derzicân Köyü'nde yirmi yıl hatiplik yapan babası Ebû'l-Hasan Ali'den intikal etmiş olduğu söylenmekle beraber⁵⁴, kendisinin de aynı köyde hatiplik yapmış olması sebebiyle "hatîb" diye tanınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu lakabı babasının hatipliği nedeniyle almış olsaydı, "İbnu'l Hatîb" diye anılması gerekirdi. Fesahat ve belâgat ehli olduğu için Hatîb lakabıyla anıldığı da söylenmektedir⁵⁵.

Hatîb, *Târîh*'inde babası Ebu'l-Hasan'ın tercemesinden bahseder. Babasının Ebû Hafs el-Kettânî'den kıraat ilmini almış hafızlardan biri olduğunu belirtir. Irak'ın köylerinden biri⁵⁶ olan Derzican'da yaklaşık yirmi yıl hatiplik yaptığını belirtir. 15 Şevval 412 Pazar günü vefat eden babasını aynı gün 'Bâbu Harb Kabristanı'na defnettiğini kaydeder⁵⁷. Babasını rahmetle andıktan sonra, Arap asıllı ve atlara binen

⁵⁰ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah ed-Dımaşkî, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Umrevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415, c. 5, s. 31; İbn Kadî Şuhbe, Ebû'l-Fazl Bedruddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî, eş-Şuhbî, ed-Dımaşkî, *Tabakâtü's-Şâfiî*, thk. el-Hâfız Abdulalîm Hân, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407, c. 1, s. 240; İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Bekr, el-Bermekî, el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sadr, Beyrut 1900, c. 1, s. 91.

⁵¹ Subkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Abdulfettah Muhammed el-Hulvî, Dâru'n-Neşr, h. 1413, c. 4, s. 29.

⁵² İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî, el-Kureşî, el-Busrâvî, ed-Dımaşkî, eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ys. 1408/1988, c.12, s.124.

⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1417, c. 11, s. 359.

⁵⁴ Yusuf el-'Uş, *Müerrihü Bağdâd ve muhaddisühâ*, s. 16.

⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 12, s. 124; Subkî, *Tabakâtü's-şâfiî*, c. 4, s. 29; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Umrevî, c. 5, s. 31; Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, Ankara 1997, s. 45; Veli Aba, *Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadis Usulü Anlayışı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, s. 19; Necmi Sarı, *el-Hatîb el-Bağdâdî ve Hadis İlmindeki Yeri*, Ümmülkura, İstanbul 2003, s. 12.

⁵⁶ Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiî*, c. 4, s. 29.

⁵⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 11, s. 359; Subkî, *Tabakâtü's-şâfiî*, c. 4, s. 29.

(at biniciliği ile meşgul) bir aşirete mensup olduklarından, Hassâsa'da⁵⁸ oturduklarından bahseder⁵⁹. Babasının vefatından sonra Hatîb, babasının kendisini teşvik etmiş olduğu ilimle meşgul olmayı tercih etmiştir⁶⁰.

1.1.2. Doğumu ve Hayatının İlk Dönemleri

Hatîb, Cemâziyelahir'in 23'ünde Perşembe günü h. 392 (9 Mayıs 1002) de Mekke-Medîne yolu üzerindeki Guzeyye'de doğdu⁶¹. İlmî seven bir kişi olan babası Ebu'l-Hasan Ali'nin gözetiminde büyüdü ve babasından Kur'an öğrendi. Kıraat âlimi Ebu'l-Hafs el-Kettâni'den de Kur'an eğitimi aldı. Babası, Hatîb'i daha on bir yaşında hadis dinlemeye teşvik etti⁶². İlim ve takvâ ruhunu babası aşıladı. Ona Kur'an'ı ve ulemâ meclisini babası sevdirdi⁶³. Yine babasının teşvikiyle Hilal b. Abdullah et-Tîbî'den ders okudu. Babası ve hocası et-Tîbî'nin kendisini hadis ve fıkıh öğrenmeye teşvikleri⁶⁴ sonucunda on bir yaşında iken Ebu'l-Hasan b. Rezkûye'den (h. 325-412) hadis dersleri almaya başladı⁶⁵. Bu hocasından dersine üç

⁵⁸ Hassâsa, Hassa kökündendir. Hassa başın saçsız kalması, yeryüzünün bitkisiz hali demektir. Hassâsa, Sevâd'ın köylerinden bir köyün adıdır. (bkz. Yâkût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah, er-Rûmî, el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru Sâdr, Beyrut 1995, c. 2, s. 263). *Târîhu Bağdâd*'da "Cessâse" lafzı geçmiştir. 11/359. *el-Câmi*'in muhakkiklerinden, Mahmud Tahhân, *el-Câmi*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1403/1983, s. 16; Acâc el-Hatîb, *el-Câmi*, s. 29. "Hassâsa" lafzını kullanmışlardır. Necmi Sarı'da *el-Hatîb el-Bağdâdî ve Hadis İlmindeki Yeri* adlı eserinde - s. 12- *Târîhu Bağdâd* dan nakille "el Cessâse" lafzını kullanmıştır.

⁵⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 11, s. 359.

⁶⁰ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, c. 1, s. 20.

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, el-Bağdâdî'nin doğum yılını 391 (1001) olarak zikretmiştir. Bk. İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992, c. 16, s. 129. Bu hatanın istinsah'tan kaynaklanmış olması veya zühul eseri olması muhtemeldir. (M. Yaşar Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî" *DİA*, XVI, s. 462), daha sonraki bazı kaynaklardan bu hatayı devam ettirenler de olmuştur. Örn: İbn Kesîr, *el-Bidâye* de, doğum tarihi olarak, 391 demiş, 392 diyenlerde vardır, kaydını getirmiş birinci görüşün daha isabetli olduğunu ima etmiştir. (*el-Bidâye*, c. 12, s. 124); İbnü'l-Cevzî'nin "*el-Muntazam*" ında, el-Bağdâdî'nin ilk hadis sema' sını, h. 403 senesinde 11 yaşında yaptığını belirtmesi de birinci görüşü desteklemektedir. Bk. İbnü'l-Cevzî, c. 8, s. 265; İbn Asâkir, *Tebyînu kezîbi'l-müfterî*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1404, c. 1, s. 268; İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, el-Akrî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhâri min zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1406/1986, c. 5, s. 263; Cezerî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdu'l-Kerîm b. Abdolvâhid eş-Şeybânî, İzzu'd-Dîn İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts. c. 1, s. 454; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1414/1993, c. 1, ss. 384, 396.

⁶² Subkî, *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, c. 4, s. 29.

⁶³ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 30.

⁶⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 14, s. 75; Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, s. 453.

⁶⁵ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 30.

yıl kadar ara verip fukahânın ileri gelenlerinin meclislerine gitmeye başladı. Bu zaman zarfında Ebu't-Tayyib et-Taberî'den ve Bağdat'taki en mühim Şâfiî âlimi olduğu bildirilen Ebû Hâmid el-İsferâyânî'den (h. 344-406)⁶⁶ fıkıh tahsil etti.⁶⁷ İsferâyânî'den sonra Bağdat'ta Şâfiî şeyhi kabul edilen, Ahmed b. Muhammed b. Mahamilî'den, Ebû Nasr b. es-Sabbâğ'dan da fıkıh okudu⁶⁸. Hatîb “*Târîh*”inde, hicri 406 yılının başlarında ilk hocası olan şeyhi Ebu'l-Hasan b. Rezkûye'nin meclisine döndüğünü, hocasını gözlerini kaybetmiş olarak bulduğunu ve şeyhinin hayatının sonuna kadar (412/1021) ondan hadis dinlemeye devam ettiğini belirtir⁶⁹.

Babasının teşvikiyle yaklaşık on bir yaşında hadis sema'ına başlayan Hatîb, yirmi yaşında Basra'ya, yirmi üç yaşında Nîsâbü'r'a ve İsbekân'a, otuzlu yaşlarında ise Şam'a ilim yolculukları yapmıştır⁷⁰.

1.1.3. İlmî Yolculukları ve Vefâtı

Hadis öğrenmek ve râvi hakkında bilgi toplamak için çıkılan ilmî yolculuğa rihle denilmektedir. Hz. Peygamber (sav) döneminde de ilim için yolculuk yapma geleneği vardı. Zira İslam Dini'ni öğrenmek isteyen insanlar muhtelif beldelerden Hz. Peygamber'e (sav) gelmişlerdir⁷¹. Rihleyle alakalı çok kıymetli bir eser kaleme alan⁷² Hatîb dönemin önemli ilim merkezlerine çok sayıda yolculuk yapmıştır. Bu başlık altında Hatîb'in ilim öğrenmek için gitmiş olduğu önemli ilim merkezlerine değinilecektir. Zira rihle ile ilgili hususiyetlere üçüncü bölümün 3. ve 4. numaralı ‘muhtelif meseleler’ başlığı içerisinde yer verilecektir.

⁶⁶ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî, el-Fârikî, ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, ys. 1405/1985, c. 17, s. 193.

⁶⁷ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 30; Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, XVI, s. 453.

⁶⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 4, s. 372; Hatîb, *el-Câmi*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, ss. 30, 31.

⁶⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 1, s. 351; Hatîb, *el-Câmi*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 30.

⁷⁰ Zehebî, *Târîhu'l-islâm ve vefâyâtü'l-meşâhîr ve'l-'alâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003, c. 10, s. 175.

⁷¹ İbrahim Hatiboğlu, “Rihle”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, s. 106.

⁷² Hatîb, *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, nşr. Nuredin İtr, Beyrut 1935/1975.

1.1.3.1. Basra Yolculuğu

Hatîb, hadis dinlemek ve bu alanda uzmanlaşmak için değişik ilim merkezlerine yolculuklar yapmıştır. Kendisi, hicri 412 yılında Basra'ya gittiğinden burada meşhur muhaddislerle görüşüp onlardan rivâyetlerde bulunduğundan bahsetmiştir⁷³. Hicri 414 yılında Ebû Ömer el-Kâsım b. Ca'fer b. Abdolvâhid el-Hâşimî'den Sünen-i Ebû Dâvud'u ve daha başka eserleri okumuştur⁷⁴. Yine Ebû'l Hasan Ali b. Kâsım b. Hasan eş-Şâhid'den de birçok rivâyette bulunmuştur. “*el-Esmâu'l-Mübheme*” isimli eserinde ondan on bir hadis rivâyet etmiştir⁷⁵. Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Ahmed b. Beşar es-Sâbûrî⁷⁶, Ebû'l Hasan Ali b. Ahmed b. İbrahim el-Bezzâz'dan da rivâyette bulunmuştur⁷⁷.

1.1.3.2. Nîsabur Yolculuğu

Hatîb, Basra yolculuğundan sonra Bağdat'a dönmüştür. Bağdat'a dönerken Kûfe muhaddislerinden de hadis almıştır⁷⁸. Kendisinde bulunan kıymetli rivâyetler sayesinde ünü yayılan yıldızı parlayan ve bu husustaki üstünlüğü ortaya çıkan⁷⁹ Hatîb, şeyhi Ebu'l-Kâsım 'Ubeydullah b. Ahmed el-Ezherî (h. 355-435) ile karşılıklı hadis semâ'ı'nda bulunmuşlardır⁸⁰. Babasının vefâtından sonra Hatîb, Bağdatlı muhaddislerden -görüşmediği ve rivâyetine muttalî olmadığı kimsenin kalmadığı kanaati hâsıl oluncaya kadar- hadis aldı⁸¹. Zira hadis ehlinin âdeti kendi beldesinin önde gelen hocalarından hadis işitmedikçe başka beldelere yolculuk etmemesidir⁸².

⁷³ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 1, s. 417; Subkî, *Tabakâtu's-şâfiyye*, c. 4, s. 29; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ, c. 16, s. 129; Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 271.

⁷⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 12, s. 451; Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 272.

⁷⁵ Hatîb, *el-Esmâu'l-mübheme fi'l-enbâi'l-muhkeme*, thk. İzzeddîn Ali es-Seyyid, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1417/1997, c. 1, s. 58; c. 2, s. 115.

⁷⁶ Sâbûr'a nisbetle Sâbûrî diye anılmıştır. Sâbûr faris beldelerinden bir beldedir. el-Cezerî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 75; Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 272, 4. dipnot.

⁷⁷ Hatîb, *el-Esmâu'l-mübheme fi'l-enbâi'l-muhkeme*, thk. İzzeddîn Ali es-Seyyid, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 2. Bsk. 1413/1992, s. 522.

⁷⁸ Subkî, *Tabakâtu's-şâfiyye*, c. 4, s. 29; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 8, s. 265.

⁷⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 32.

⁸⁰ İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfterî*, s. 271.

⁸¹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 11, s. 359.

⁸² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 21; Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 31.

Daha sonra ikinci kez rihleye karar veren Hatîb, Mısır'a mı, Nîsabûr'a mı gitmesinin uygun olacağı hususunda hocası el Berkânî ile istişârede bulunur. Hocasının “Bir kişi için sefere çıkarsan, o kişiyle görüşmemen halinde yolculuğun zâyi olur; fakat birçok âlimin bulunduğu Nîsabûr'a gidersen ulemâdan birisiyle görüşmesen bile diğerleriyle görüşme olasılığın olur.” demesi üzerine, muhtemelen önce İsfehan'a, oradan da Hemedan, Rey ve Nîsabûr'a gider⁸³. Bu yolculuğu hicri 415-417 yılları arasında gerçekleştire⁸⁴.

Hocası Ebû Bekr el-Berkânî, İsfehan Muhaddisi Ebû Nuaym'a (ö. 430/1038) Hatîb hakkında bir mektup yazmıştır. Hocası el-Berkânî mektubunda, Hatîb'in, ilme olan iştîyâkından, hadis ilmindeki üstün konumundan, vera' sahibi olduğundan, hafızasının kuvvetliliğinden söz ederek ona karşı yumuşak davranmasını, rivâyet hususunda kendisine cömert olması gerektiğini belirtmiştir⁸⁵. Hatîb arkadaşı Ebu'l-Hasan Ali b. Abdilgâlip ile birlikte Nîsabûr'a doğru h.415/m.1024 yılında yola çıkmışlardır⁸⁶. Hatîb İsfehan'da Ebû Nuaym'dan çokça istifade etmiştir. Orada Abdullah b. Muhammed Ebû Şeyh el-Ensârî, Muhammed b. İshak es-Serrâc, Ebu'l-Kâsım Süleyman et-Taberânî gibi âlimlerden de ilim almıştır⁸⁷. Daha sonra Bağdat'a dönen Hatîb, buraya çeşitli nedenlerle gelen âlim ve muhaddislerle de biraraya gelip semâ'da bulunma fırsatı elde etmiştir. Bütün bu yolculuk ve mülâkîlerden sonra Bağdat'ta kalmış, yirmi yılı aşkın (423/1032-444/1052) bir zamanda kendisini Târîhu Bağdâd'ı yazmaya adanmıştır. *Târîhu Bağdâd'*ı yazdıktan sonra hac farîzasını yapmaya karar vermiştir⁸⁸.

1.1.3.3. Dimaşk (Şam) Yolculuğu

Hatîb'in Şam'a defalarca geldiği ve orada uzun süre kaldığı tarih

⁸³ Subkî, *Tabakâtu's-şâfiyye*, c. 4, s. 30; Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 275.

⁸⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 22; Acâc el-Hatîb, *el-Câmi'*deki mukaddimesinde (s. 33) bu yolculuğun dört yıl olduğunu belirtiyor.

⁸⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas, c. 1, s. 395.

⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 21.

⁸⁷ Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Mevâridü'l-Hatîbi'l-Bağdâdî fî târihi Bağdâd*, Dâru Taybe, Riyâd 1985, s. 40, 41.

⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 22.

kitaplarında zikredilmektedir⁸⁹. Subkî, *Tabakât*'ında, Hatîb'in, h. 445 senesinde Dımaşk'a geldiğini, orada birçok halkada sema'da bulunduğunu, daha sonra hac için Mekke-i Mükerrreme'ye gittiğini, yolculukta bile vaktini boşa geçirmediğini kaydeder⁹⁰. İbn Asâkir *Tebyîn*'in de Ebû'l-Ferec el-Isferâinî'den şu haberi nakleder: "Hacc yolculuğunda Şeyh Ebû Bekr Hatîb'le beraberdik. Her gün tertil üzere güneş batmadan bir hatim indirirdi. Sonra o binitinde iken insanlar etrafına toplanır, bize rivâyet et, derlerdi. O da onlara tahdîs ederdi."⁹¹

Bâtınî-Fâtımîlerin Sünnî halka ve âlimlere karşı kinleri, yönetimin emin ellerde olmaması vb. nedenlerle hayatının tehlikede olduğunu hisseden Hatîb, Safer ayının 15 inde 451 yılında kitaplarını da yanına alarak Bağdat'tan Dımaşk'a doğru yola çıkmıştır. Şam'a salimen ulaşan Hatîb, orada onbir yıl ikâmet etmiştir⁹². Emevî Camisi'nin doğu cephesindeki minârenin altındaki odada ikâmet eden Hatîb burada insanlara hadis okumuştur. Hatîb'in sesinin çok gür olduğu mescidin her tarafından duyulduğu belirtilmektedir. Onun burada Ahmed b. Hanbel'in "*Fezâilu's-Sahabe*" si ile hocası İbn Rezkuye'nin "*Fezâilü'l-Abbas*" ını okutması Râfizîleri son derece öfkelenmiştir. O kadar ki Hatîb'i öldürmeyi bile düşünmüşlerdir⁹³. Durumdan haberdar olan Şii vali Hatîb'in öldürülmesini emretmiştir. Hatîb'e zarar gelmesini istemeyen Sünnî bir emniyet müdürünün, onun Sünnî kesimde sevgi ve saygıya mazhar olduğunu, öldürülmesinin infiâl yaratacağını bunun yerine sürgün edilmesinin, meselenin çözümü için daha uygun olacağını teklif etmesi üzerine, bu teklifi mantıklı bulan valî onun şehirden çıkarılmasını emretmiştir. Bu gelişmeler üzerine Şam'ı terketmek durumunda kalan Hatîb, Safer ayının 18'inde 459 yılında Sûr şehrine gitmiştir⁹⁴.

⁸⁹ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 34.

⁹⁰ es-Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiyye*, c. 4, s. 29.

⁹¹ İbn Asâkir, *Tebyînu kezîbi'l-müfterî*, s. 268; es-Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiyye*, c. 4, s. 34; Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 279; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaûd, c. 3, s. 312; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 16, s. 129.

⁹² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1998, c. 3, s. 221.

⁹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 12, s. 125.

⁹⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 5, s. 31; Subkî, *Tabakâtu's-şâfiyye*, c. 4, s. 29; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 12, s. 124; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 16, s. 129; Zehebî, *Tezkira*, c. 3, s. 221.

1.1.3.4. Mekke Yolculuğu

Hatîb, hicri 445 yılının Zilhicce ayında hacc için Mekke'ye gider. Mekke'ye gelince tavaftan sonra makâm-ı İbrahim'de iki rekât namaz kılar ve zemzem kuyusuna gider. Üç yudum zemzem içer. Her yudumunda, Hz. Peygamber'in (sav): "Zemzem ne niyetle içilirse onun içindir."⁹⁵ hadîsine istinâden Allah'tan (cc) üç dilekte bulunur. Bunlar: Târîhu Bağdâd'ı Bağdat'ta öğrencilerine okutmak, el-Mansûr Camii'nde hadis imlâ ettirmek, Bısr b. el-Hâris el-Hâfî'nin (84/227) yanında defnolunmaktı⁹⁶. Hatîb'in bu üç dileğinin de gerçekleştiği görülmektedir⁹⁷.

Mekke'de bulunduğu sırada, Sahîh-i Buhârî'yi Ebu'l Heysem el-Kuşmihenî'den (ö. 389/998) âlî isnadla sema' etmiş, Kerîme binti Ahmed el-Mervezî'nin (ö. 463-1071) orada olduğu bilgisini öğrenince Sahîh-i Buhârî'yi, ünlü râvisine beş günde kıraat etmiştir⁹⁸. Bunun yanında Hatîb, Sahîh'i, ünlü râvilerinden el-Kuşmihenî'den bizzat dinleyen müfessir ve kıraat âlimi Hirî'den (ö. h. 298) 423/1032 yılında hacca giderken Bağdat'a uğradığında üç günde üç mecliste sema' etmiştir⁹⁹. Zehebî *Siyer*'inde "lem yüsme' kattun biesrea' minhâ"¹⁰⁰ diyerek teaccübünü dile getirmiştir¹⁰¹. Hacda geçirdiği günleri hadis rivâyeti ve karşılaştığı âlimlerden istifade ederek değerlendiren Hatîb, 446-1054/55 tarihinde hac dönüşünde Şam üzerinden Beytûlmakdis'e geçerek Dımaşklî hadis hafızı Ebû Muhammed Abdülazîz b. Ahmed el Kettânî'den de hadis rivâyetinde bulunmuştur¹⁰². Buradan Sûr şehrine geçmiş, orada Abdulvehhâb b. el-Hüseyn b. Ömer b. Burhân Ebu'l Ferec el-Gazzâlî'den de hadis dinlemiştir¹⁰³.

⁹⁵ et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Tarık b. Avadullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415, c. 1, s. 259; Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs ammâ iştehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, thk. Abdu'l-Humeyd Hindâvî, Beyrut 1433/2012, c. 2, 2168.

⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 16, s. 129; Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 279; Subkî, *Tabakâtu's-şâfiyye*, c. 4, s. 35; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdeba*, c. 1, s. 385.

⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 12, s. 126; Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 35, 4. Dipnot.

⁹⁸ Subkî, *Tabakâtu's-şâfiyye*, c. 4, s. 30; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 16, s. 129; Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 277.

⁹⁹ Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, 1997, s. 453.

¹⁰⁰ Ondan daha hızlısı duyulmadı anlamındadır. İlimde kavrayış ve zeka kuvvetliliğine dikkat çekmek için kullanılmıştır.

¹⁰¹ Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 280.

¹⁰² Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, 1997, s. 453.

¹⁰³ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 11, s. 34.

1.1.3.5. Sûr Yolculuğu

“Dımaşk yolculuğu” başlığında, Hatîb’in Emevi Camii’nde, Ahmed b. Hanbel’in, “*Fezâilu’s-Sahabeti’l-Erbea*”sını ve hocası İbn Rezkuye’nin “*Fezâilu’l-Abbâs*” ını okuttuğundan ve bu durumun Rafizîleri çok öfkeliendirdiğinden, durumun Dımaşk valisine intikal etmesi üzerine, kendisi de Şii olan valinin Hatîb’in yakalanarak öldürülmesini emretmesinden bahsetmiştik. Hatîb’in görüşlerini kendisine yakın hisseden ve O’na zarar gelmesini istemeyen bir emniyet müdürü¹⁰⁴ valinin değer verdiği Şerif Ebu’l-Kasım Ali b. İbrahim b. Ebi’l-Cin el-Alevî’nin onu valiye götürdüğü sırada, Dâru’l-Akikî¹⁰⁵de bulunan evine sığınmasını teklif etti. Hatîb’in teklifi kabul etmesinin ardından bu eve sığındılar.

Söz konusu hadiseyi şu şekilde özetlemek mümkündür. Valinin Şerif’e, Hatîb’in yakalanması emrinin duyurulmasını istemesi üzerine, Şerif, Hatîb’e karşıymış gibi gözükersen onun öldürülmesini engellemek için valiye: “ Ey emir, benim onun ve onun gibiler hakkında ne düşündüğümü biliyorsun. Bilakis onu öldürmek sorunu çözmez. Bu kişi Irak’ta şöhret bulmuş birisidir. Öldürülecekse bile bunu Şiilerden bir grup yapsın.” diye teklif etmesi üzerine, vali Şerif’e “Peki senin fikrin nedir?” diye sorar. Şerif, Hatîb’in şehirden sürülmesini teklif eder ve valinin teklifi kabul etmesiyle Hatîb, 18 Safer 459 (29 Ocak 1067) da Sûr şehrine gider¹⁰⁶. Hatîb’in Sûr şehrini seçmesindeki en önemli nedeni kanaatimizce burasının önemli ilim merkezlerinden biri olmasıdır.

Sûr’da, cömert diye nitelendirilen ‘İzzuddevle’yle tanışan Hatîb ondan çok yardım görmüştür. Elli kadar eserini burada telif etmiştir¹⁰⁷. Hatîb zaman zaman Sûr’dan Kudüs’e ziyaret için gidip gelmiştir¹⁰⁸. Şam’da h. 462 yılına kadar kalan Hatîb, bu tarihte Bağdat’a dönmüştür¹⁰⁹.

¹⁰⁴ Yusuf el-‘Uş, *Müerrihu Bağdâd*, s. 42.

¹⁰⁵ Şu an bu mekânda “Mektebetü’z-Zâhiriyye” bulunmaktadır. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 29, 1 nolu dipnot; Yusuf el-‘Uş, *Müerrihu Bağdâd*, s. 43.

¹⁰⁶ Yusuf el-‘Uş, *Müerrihu Bağdâd*, s.43; Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, *el-Câmi*’, 1, s.40; Necmi Sarı, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 24.

¹⁰⁷ Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, XVI, s. 454.

¹⁰⁸ Zehebî, *Tezkira*, c. 3, s. 225; el-Hamevî, *Mu’cemü’l-üdebâ*, c. 1, s. 384.

¹⁰⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 12, s. 125.

1.1.3.6. Bağdat'a Dönmesi

Hicri 462 yılında yetmiş yaşını tamamlayan ve vatan hasretiyle dolu olan Hatîb öğrencileriyle ve muhaddis arkadaşı Abdu'l-Muhsin b. Muhammed b. Ali b. Ahmed eş-Şeyhî'yle artık vatanına dönmesinin gerekliliğini paylaşır. Trablus ve Haleb'e uğrayan ve kısa bir zaman da olsa buralarda hadisle iştigal eden Hatîb, aynı yıl Şa'ban ayında Bağdat'a döner¹¹⁰. Sefer esnasında tıpkı hac yolculuğunda yaptığı gibi sürekli Kur'an kıraatıyla zamanını geçirir. Yolculuk için gerekli hazırlıkların yapılmasına yardım eden ve kendisine bu uzun yolculukta refâkat eden eş-Şeyhî'ye karşı teşekkür borçlu olduğunu hisseden Hatîb, ona verilecek en değerli hediye olan Târîhu Bağdat'ın kendi el yazmasından müteşekkil bir nüshasının olduğuna inanır ve onu arkadaşına hediye eder¹¹¹.

Sûr şehrinden sonra dinlemiş olduğu bütün rivâyetlerle beraber vatani Bağdat'a dönen Hatîb'in hayatında artık; ilim yolculukları, hadis cem'i ve ricalle (tarih) ilgili bilgileri toplama aşaması bitmiş, tasnif, hadis rivâyeti ile imlâsı dönemi ve yıllardır topladığı malzemeyi işleyip üretme zamanı başlamıştır¹¹².

Hayatını ilme adanmış ve bu uğurda sayısız yolculuklar yapmış olan Hatîb, gitmiş olduğu bölgelerin meşayihleriyle görüşmesinin ve yıllardır olgunlaştırmış olduğu fikirlerinin semeresini eser meydana getirerek ve insanlarla paylaşarak elde etmiştir. Muhammed b. Ahmed el-Mâliki el-Endelusî'nin "*Fihrist*" adlı eserinde belirttiğine göre Hatîb 453/1061 yılına kadar elli dört eser telif etmiştir¹¹³.

1.1.3.7. Hastalanması ve Vefatı

İlim için gittiği beldelelerden on bir yıl sonra memleketi Bağdat'a dönen Hatîb, ramazanın ortalarında hastalandı. Zilhicce'nin başlarında hastalığı şiddetlenen

¹¹⁰ Yusuf el-'Uş, *Müerrihu Bağdâd*, s. 44.

¹¹¹ Yusuf el-'Uş, *Müerrihu Bağdâd*, s. 46.

¹¹² Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, c. 1, ss. 24,25.

¹¹³ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, c. 1, s. 25; Sarı, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 20.

Hatîb, Ebu'l-Fadl b. Hayrûn'a, kitaplarını vakfettiğini bunları ve malının tamamını (yüz veya ikiyüz dirhem) dağıtmasını vasiyyet etti¹¹⁴.

Hatîb, h. 463 yılında Zilhicce'nin yedinci günü (05 Eylül 1071), Pazartesi kuşluk vaktinde vefat etmiştir. Cenazesi salı günü Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'nin yakınında bulunan evinden alınıp, Dicle'nin batı tarafındaki hadis tahdis etmiş olduğu Câmiu'l-Mansûr'a getirildi. Burada cenaze namazını ilim ibadet erbabı el-Kâdî Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ali b. el-Mühtedî Billâh kıldırdı¹¹⁵. Hayatını Allah Resûlü'nün (sav) hadislerini anlamaya ve insanlara anlatmaya adanmış Hatîb'in cenazesine; dönemin ulemâsı, ilim talebeleri, devlet erkânı ve birçok insan katılmıştır. Cenazesine katılan insanlar, teşyi' esnasında: "Bu kişi, Allah Resûlü'nün (sav) hadisleri karşısında saygıdan eriyen, yalancılara karşı mücadele eden, Allah Resûlü'nün (sav) hadislerini ezberleyen kişidir." Nidalarıyla dua etmişlerdir¹¹⁶. Salı günü Ahmed b. Hanbel'in kabrinin yakınlarında bulunan Bişr el-Hâfî'nin yanına vasiyeti üzere defnedildi¹¹⁷. Nakledildiğine göre Bişr el-Hâfî'nin kabrinin yanındaki bu mekâna, Ebû Bekir Ahmed b. Ali et-Tarasîsî kendisi için kabir kazmış ve zaman zaman burayı ziyaret edip dua ve niyazda bulunmuştur. Hatîb'in buraya defni söz konusu olunca buna izin vermemiştir. Durumdan haberdar olan babası kendisine şöyle bir soru yöneltti: Bişr b. el-Hâfî hayatta olsaydı, sen ve Hatîb onun huzuruna girseydiniz, hanginiz onun hemen yanına otururdunuz. et-Terasîsî'nin, Hatîb demesi üzerine, o halde onun kabrinin yanına defnedilmeye en müstahak olan kişi de Hatîb'dir, cevabını alınca onun buraya defnedilmesine razı olmuştur¹¹⁸. Cenazenin defnedilmesinin ardından kabrinin başında defalarca hatim indirilmiştir¹¹⁹.

Hatîb'in ölümüyle alâkalı olarak ez-Zehebî Siyer'inde, "Hatîb ile beraber ilimde ölmüştür." nakline yer vermiştir¹²⁰.

¹¹⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 5, s. 38; İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfterî*, c. 1, s. 269; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 12, s. 125.

¹¹⁵ İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfterî*, c. 1, s. 269.

¹¹⁶ İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfterî*, c. 1, s. 270; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. 4, ss. 44, 45; ez-Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 286.

¹¹⁷ İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfterî*, c. 1, s. 270.

¹¹⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 5, ss. 34,35.

¹¹⁹ İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfterî*, c. 1, s. 270.

¹²⁰ Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 280.

1.1.4. Eserleri

Hatîb'in tercemesini zikreden tarihçiler onun eserlerinin sayısı hakkında farklı ifadeler kullanmıştır. Örneğin; es-Semâ'nî, "*el-Ensâb*" ın da "Herbirisi hadis ehli için bir umde sayılabilecek yüze yakın eser tasnif etmiştir."¹²¹ der. ez-Zehebî "*Tezkîre*" sinde onun eserlerinin sayısı hakkında es-Semâ'nî'nin; "Elli altı kitabı vardır." sözünü nakleder¹²². İbnü'l-Cevzî "*el-Muntazam*" ında "Eşsiz elli altı eserin müellifi."¹²³ "*Kibâru'l-Huffâz*" ında ise onu, "Eşsiz şümüllü kitapların musannifi, hafızlığın kendisiyle son bulduğu¹²⁴ kişi." olarak nitelendirmektedir. Yusuf el-'Uş ise, *el-Hatîb el-Bağdâdî* adlı eserinde Hatîb'e ait seksen bir eser zikretmiştir¹²⁵.

Yine muhakkiklerden et-Tahhân, Hatîb'e ait fihrist ve kitaplarda büyüklü küçüklü sekseni aşkın esere ulaştığını ve bunlardan yirmi dört tanesine bizzat muttalî olduğunu, on iki tanesinin de matbû' olduğunu belirtir. Aşağıda isimleri zikredilen eserlerin matbu' olduğunu kaydeder:

- 1) *Târîhu Bağdâd veya Medînetü'l-İslâm*
- 2) *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*
- 3) *Muvaddihu Evhâmi'l-Cem' ve't-Tefrîk*
- 4) *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*
- 5) *el-Fakîh ve'l-Mütefekkih*
- 6) *el-Buhalâ*
- 7) *et-Tatfîl*
- 8) *İktizâu'l-İlm el-Amel*
- 9) *Takyîdu'l-İlm*
- 10) *Nasîhatu Ehli'l-Hadîs*
- 11) *er-Rıhle fî Talebi'l-Hadîs*
- 12) *el-İcâze li'l-Meçhûl ve'l-Ma'dûm ve Ta'likuhê bi Şart*¹²⁶.

¹²¹ Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî, el-Mervezî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî, Meclisü Dâireti'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1382/1962, c. 5, s. 166.

¹²² Zehebî, *Tezkîre*, c. 3, s. 223.

¹²³ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 16, s. 130.

¹²⁴ İbn Cevzî, *el-Hassû alâ hıfzi'l-ilmî ve zikri kibâri'l-huffâz*, thk. Fuad Abdu'l-Münim, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, İskenderiyye 1412, 58.

¹²⁵ Sarı, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 52.

¹²⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 43.

Netice itibariyle Hatîb'in eserleri ve bunların hangi alanla alâkalı oldukları hususunda değişik kaynaklarda muhtelif sayıların zikredildiği anlaşılmaktadır¹²⁷. Biz daha ayrıntılı olduğunu düşündüğümüz için Yusuf el-'Uş'tan ilave ve çıkarmalarla söz konusu eserleri nakledeceğiz.

1.1.4.1. Müsned Tarzı Eserleri

1. *el-Emâlî fî Mescidi Dımaşk.*
2. *Kitâb Fîhi Hadîsu "el-İmâmu Dâminun ve 'l-Müezzinu Mü'temenun".*
3. *Hadîsü Abdurrahman b. Semure ve turukuh.*
4. *Hadîsü 'n-Nuzûl.*
5. *Kitâb Fîhi Hadîsu "Nazzarallâhu İmraen Semi'a Minnâ Hadîsen".*
6. *Tarîku Hadîsi "Kabzil İlmi".*
7. *Talebü 'l-İlmi Fârizatun alâ Kulli Müslim.*
8. *Mecmûu Hadîsi Ebî İshâk eş-Şeybânî.*
9. *Mecmûu Hadîsi Muhammed b. Hicâre ve Osmân b. Bişr ve Safvân b. Süleym ve Matarü 'l-Verrâk ve Müs'ir b. Kidâm.*
10. *Mecmûu Hadîsi Muhammed b. Sûka.*
11. *Muhtasaru's-Sünen min Asli 'l-Hatîb.*
12. *Müsnedü Ebî Bekr es-Siddîk radiyallâhu anhu alâ Şartî Sahihayn.*
13. *Müsnedü Safvân bin 'Assâl.*
14. *Müsnedü Nuaym b. Hemmâd el-Asfânî.*
15. *Hadîsü Ca'fer b. Hayyân.*

1.1.4.2. Hadis Metinleriyle İlgili Eserleri

1. *Cüz'ün Fîhi Ehâdisü Mâlik b. Enes Avâlî Tahrîcü Ebî Bekr el-Hatîb.*
2. *Emâli 'l-Cevherî Tahrîcü Ebî Bekr el-Hatîb Rivâyetü Muhammed b. el-Bezzâz.*

¹²⁷ Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, 456; Tahhân, *el-Câmi'*, c. 1, s. 44; Sarı, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 53.

3. *Fevâidü Ebi'l-Kâsım en-Nursî Tahrîcü'l-Hatîb.*
4. *Fevâidü Abdillâh b. Ali İyâz es-Sûrî Tahrîcü'l-Hatîb.*
5. *el-Fevâidü'l-Müntehabe es-Sihâh ve'l-Garâib İntikâü'l- Hatîb min Hadîsi's-Şerîf Ebi'l-Kâsım Ali b. İbrâhim b. el-Abbâs b. Ebi'l-Cin el-Hüsnî.*
6. *el-Fevâidü'l-Müntehabe es-Sihâh ve'l-Garâib Tahrîcü'l-Hatîb li Ebi'l-Kâsım el-Mehrevânî:* Bu çalışmasında Hatîb akranı Ebu'l-Kâsım Yusuf b. Muhammed el-Mehrevânî'nin rivâyetlerinden beş cüz'ünü değerlendirmiştir.
7. *el-Fevâidü'l-Müntehabe es-Sihâh ve'l-Garâib Tahrîcü'l-Hatîb li-Ca'fer İbn Ahmed b. el-Hüseyn es-Sirâc el-Kâri.*
8. *Meclisü İmlâ Ebî Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. el-Mesleme Tahrîcü'l-Hatîb.*

1.1.4.3. Hadis Usûlü ile İlgili Eserleri

1. *Beyânü Hükmi'l-Mezîd fî Muttasılı'l-Esânîd.*
2. *er-Rubâiyyât.*
3. *el-Fasl li'l-Vasl el-Müdreç fî'n-Nakl.*
4. *el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye:* Hadis Usûlü alanında ilklerden ve en önemli eserlerden sayılan eser, Ulûmü'l-Hadîsi ve ilgili terimleri bilmeden hadis rivâyetine kalkışan kimseler için daha önceki kaynaklarda temas edilmemiş konuları, senetleriyle beraber işlemiştir.
5. *Kitâb fîhi el-Kelâmu fî'l-İcâzeti li'l-Mechûl ve'l-Ma'dûm ve'l-Mualleka bi Şartin.*
6. *el-Müselselât.*
7. *el-Mükmel fî Beyâni'l-Mühmel.*

1.1.4.4. Muhaddis ve Fakih'in Âdâbıyla İlgili Eserleri

1. *İktizâü'l-İlm el-Amel.*
2. *Takyîdü'l-İlm:* Eserde hadislerin yazılmasını yasaklayan rivâyetlerle, yazılmasında bir mahzurun olmadığına dair rivâyetler yer almaktadır. Kur'an

ayetleriyle iltibas tehlikesinin ortadan kalkmasıyla beraber, hadisleri yazıya geçirmenin sakıncasının olmadığı hususu belirtilmiştir¹²⁸.

3. *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*¹²⁹.

8. *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*.

9. *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*¹³⁰: Hadisçilerin şerefi ve fazileti, mertebelerinin yüceliği, menkıbelerine dair sahabe, tabiun ve sonrakilerin sözlerini kaleme almıştır¹³¹.

10. *el-Fakîh ve'l-Mütefekkih*¹³²: Muhaddisin fikhî bilmesinin gerekliliğine vurgu yapan eser, fâkih ve muhaddisin birbirlerinin bilgisine ihtiyaç duyduklarından bahseder.

11. *Cüz'ün fîhi en-Nasîhatu li-Ehli'l-Hadîs*.

1.1.4.5. Astronomiye Dair Eseri

1. *el-Kavlu fî İlmi'n-Nucûm*: Hatîb kendisine ilmu'n-nucûmla alâkalı bir soru sorulması üzerine cevap sadedinde bu eseri te'lif etmiştir. Yıldızlarla alâkalı bilgilerin öğrenilebileceğini belirten Hatîb, bu bilgilerin müneccimlik için kullanılmasının doğru olmadığını kaydetmiştir.

¹²⁸ Bu eseri Yusuf el-'Uş tahkik ederek yayımlamıştır. (Dımaşk 1949, 1974; Beyrut 1394/1988).

¹²⁹ On beş cüzdür. Tezimizin konusunu teşkil eden bu eser hakkında, "1.2.1." numaralı başlıkta "Eserin konusu, yazılış amacı ve baskıları" başlığı altında gerekli bilgiler verilmiştir.

¹³⁰ Üç cüzdür. Muhtelif baskıları mevcuttur: Lahora 1964 ve Ankara 1962, M. Sait Hatipoğlu'nun tahkiki ile Delhi 1345.

¹³¹ Hatîb, *Şerefü eshâbi'l-hadîs*, thk. Mehmed Saîd Hatiboğlu, DİB Yayınları, Ankara 1991, s. 12.

¹³² On iki cüzdür.

1.1.4.6. Fıkıhla İlgili Eserleri

1. *Nehcu (veya) Menhecu's-Sevâb fî enne't-Tesmiye Âyetün min Fâtihati'l-Kitâb.*
2. *İbtâlu'n-Nikâh bi Gayri Veliyyin.*
3. *İzâ Ukîmetu's-Salâtu felâ Salâte ille'l-Mektûbe.*
4. *el-Cehru bi Bismillâhirrahmânirrahîm fî's-Salât.*
5. *el-Hiyel.*
6. *ed-Delâil ve's-Şevâhid alâ Sıhhati'l-Amel bi Haberi'l-Vâhid.*
7. *Salâtü't-Tesbîh ve'l-İhtilâfû Fîhâ.*
8. *el-Guslû li'l-Cum'a.*
9. *el-Kadâ bi'l-Yemîn mea's-Şahid.*
10. *el-Kunût ve'l-Âsârü'l-Merviyye fîhi alâ İhtilâfihê ve Tertîbihê alâ Mezhebi's-Şâfî'.*
11. *Mes'eletü'l-İhticâc li's-Şâfî fîmâ Üsnide İleyhi ve'r-Reddü 'ale't-Tâinîne bi 'İzami Cehlihîm Aleyh: Eserde Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'in hal tercemeleri de mevcuttur.*
12. *en-Nehyü an Savmi Yevmi's-Şekk.*
13. *el-Vudû min Messi'z-Zeker.*

1.1.4.7. Zühd ve Rekâikle İlgili Eserleri

1. *Kitâb fîhi Hutbetü Âişe fî's-Senâ alâ Ebîhâ min Tahrîci'l-Hatîb min Rivâyâtihî an Şuyûhih.*
2. *el-Müntehâb mine'z-Zühd ve'r-Rekâik.*

1.1.4.8. Edeb Hakkındaki Eserleri

1. *el-Buhalâ: Altı bölümdür. Cimrilerle alâkalı iki yüz yirmi hikâye senetleriyle birlikte işlenmiştir.*
2. *et-Tenbîh ve't-Tevkîf 'alâ Fezâili'l-Harîf.*
3. *et-Tadfil ve Hikâyetü't-Tufeyliyyîn ve ahhâruhum ve Nevâdiru Kelâmihîm ve*

eş'âruhum: Tufeylîlerin önde gelenlerini ve onlara ait muhtelif konuları, Asrı Saadet'te yaşanmış davetsiz misafirliklerle alâkalı birtakım olayları, davet edilmeyen yere gitmemeyle alâkalı rivâyetleri, Tufeylîlerle ilgili şiirleri içermektedir.

1.1.4.9. Hadis Ricâli ve Tenkidi ile İlgili Eserleri

1. *el-Esmâü'l-Mübhome fi'l-Enbâi'l-Muhkeme*: Müellif, eser hakkında, erkek veya kadın isimlerden mübhem ifadelerle anılan veya sadece künyeleri zikredilmiş şahısların kim olduklarını ortaya koyan birden fazla rivâyeti birlikte zikrederek mübhemliği gidermeyi amaçlamıştır.
2. *el-Esmâü'l-Mütevâtie ve'l-Ensâbü'l-Mütekâfie*.
3. *Beyânü Ehli'd-Deracâti'l-'Ulâ*.
4. *Tâli't-Telhîs*.
5. *et-Tebyîn li Esmâi'l-Müdelisîn*.
6. *et-Tafsîl li Mübhemi'l-Merâsîl*: Metin ve senetlerdeki müphem kadın ve erkek isimleri alfabetik sırayla işlenmiştir. Fakat eserden faydalanmak oldukça zordur. Çünkü müphem ismi bilen için sorun zaten yok; ama bilmeyen kişi o ismin yerini bulamamaktadır. en-Nevevî, Hatîb'in bu eserini, isnatlarını hazfetmiş, bir takım eklemelerle beraber, râvi ismine göre alfabetik sıraya koymuştur. Söz konusu eseri “el-İşârât İle'l-Mübhemât” adıyla ihtisar etmiştir.
7. *Telhîsü'l-Müteşâbih fi'r-Resm ve Himâyetü mâ Eşkele minhü an Bevâdiri't-Tashîf ve'l-Vehm*¹³³: Eser usûl-ü hadîsin iki önemli türü olan “el-Mü'telif ve'l-Muhtelif” ile “el-Müttetik ve'l-Müfterik” bahislerinden meydana gelen müteşâbih konusuna dairdir. Müellif, bu iki türü iki ayrı kitapta ele almış olup bunlardan el-Müttetik ve'l-Müfterik günümüze ulaşmıştır. Yirmi cüzden meydana gelen hacimli bir eser olduğu söylenen el-Mü'telif ve'l-Muhtelif'in nüshasına ise henüz rastlanmamıştır. Hatîb, söz konusu türleri Telhisü'l-Müteşâbih'inde birlikte ele almış, muhaddislerden yazılışları birbirine benzemekle beraber okunuşları farklı olan veya birbirlerine karıştırılması

¹³³ Eser, Sükeyne eş-Şihâbî tarafından iki cilt halinde Dimaşk'ta 1405/1985 yılında yayımlanmıştır. Bk. M. Yaşar Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, s. 457.

muhtemel bulunan isim, künye ve nisbelerini incelemiştir.

8. *Temyîzü 'l-Mezîd fî Muttasılı 'l-Esânîd.*
9. *Râfiu 'l-İrtiyâb fî 'l-Maklûb mine 'l-Esmâ ve 'l-Ensâb.*
10. *er-Ruvât an Şu'be.*
11. *er-Ruvât an Mâlik b. Enes ve Zikru Hadîs li Külli Vâhidin Minhüm*¹³⁴.
12. *Rivâyâtü 's-Sitte mine 't-Tâbiîn Ba'dühüm an Ba'd.*
13. *Rivâyâtü 's-Sahâbe ani 't-Tâbiîn.*
14. *Rivâyetü 'l-Âbâ ani 'l-Ebnâ.*
15. *es-Sâbık ve 'l-Lâhık.*
16. *Ğunyetü 'l-Mültemis fî İzâhi 'l-Mültebis:* Babalarının adları, isimlerinin başında “Ebû” kelimesinin bulunup bulunmamasına göre (Süleymân b. Mugîre, Süleymân b. Ebû Mugîre gibi) birbirleriyle karıştırılan râvileri konu edinir. Eser üzerinde Abdurrahman b. Muhammed b. eş-Şerif tarafından yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Söz konusu eser Nazar Muhammed el-Fâryâbî tarafından ise tahkikli bir şekilde yayımlanmıştır¹³⁵.
17. *el-Müttefik ve 'l-Müfterik*¹³⁶: Muhammed Sâdık Aydın eserin belirli bir kısmını İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesinde doktora çalışması olarak incelemiştir¹³⁷, daha sonra tamamını yayınlamıştır¹³⁸.
18. *Men Haddese ve Nesiye.*
19. *Men Vâfekat Künyetühû İsme Ebîhi mimma lâ Yu'menu min Vukui 'l-Hatai Fîh.*
20. *el-Mü'tenif fî Tekmileti 'l-Muhtelif ve 'l-Mü'telif.*
21. *el-Muvaddihü li Evhâmi 'l-Cem' ve 't-Tefrîk.* İsimleri baba ve dedelerinin isimleriyle aynı olan râvilerin, ayrıca değişik adlarla anılan şahısların,

¹³⁴ Dokuz cüzdür. Ebu'l-Hiseyin Yahya b. Abdullah b. Ali b. Attâ Reşûdî'd-Dîn el-Kureşî (622/1264) eklemeler yaparak, “*Mücerredü esmâi 'r-ruvât ani 'l-imam ebî Abdillâh b. Mâlik b. Enes el-esbâhî*” adıyla ihtisar etmiştir. Bu muhtasarın bir nüshası Topkapı'da mevcuttur (III, Ahmed nr. 624/9, vr. 87b-103b).

¹³⁵ Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Külliyyetü Usûliddîn, *es-Sünne ve ulûmühâ*, Riyâd 1403.

¹³⁶ Eser hakkında Kettânî şöyle demiştir: Tek bir ciltte nefis bir kitaptır. İbn Hacer kitabın telhisine girişmiştir, ihmâl edilen konuları istidrak etmeye başlamış; fakat eserin az bir bölümünü bitirebilmiştir. Bk. Kettânî, *er-Risâle*, müt. Yusuf Özbek, s. 237.

¹³⁷ Hatîb, *Kitâbü 'l-müttefik ve 'l-müfterik*, thk. Aydın, Muhammed Sâdık, Dâru'l-Kâdirî, Beyrut 1997. Söz konusu eserin tahkiki doktora çalışması olarak Usûli'd-Dîn fakültesinde Riyad 1408/1988 yılında kabul edilmiştir.

¹³⁸ I-III Dımaşk 1417/1997.

dolayısıyla sikalarla zayıf râvilerin birbirlerine karıştırılmasını önlemek için yazılan eserlerin en seçkinlerindendir¹³⁹.

1.1.4.10. Tarihle İlgili Eserleri

1. *Târîhu Bağdâd*: Eserde Hatîb, 450 (1058) yılından önce Bağdat'ta yaşayan veya buraya gelen şahsiyetlerin, halîfe, vezir, kumandan vb. devlet erkânının, şair, kadı ve diğer mesleklere mensup 7831 şahsiyetin biyografilerini alfabetik bir sırayla vermektedir. Hz. Muhammed'e (sav) saygısından ötürü, önce ismi Muhammed olanların biyografileriyle başlamaktadır. Eserin birinci cildi; Bağdat'ın kuruluşu, Müslümanlar tarafından fethi ve tarihi gibi konuları içermektedir. On dört cilt halinde yayımlanan esere Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 562/ 1167), İbnu'd-Dibeyî (ö. 637/1239) ve İbnu'n-Neccâr Hatîb (ö. 643/ 1245) gibi âlimler tarafından zeyiller yapılmıştır. Bunun yanısıra Sâid b. Besyûnî Zağlûl, eserdeki hadislerin ve şahısların fihristini "*Fehârisu Târîhi Bağdâd*" ismiyle Beyrut'ta 1407/1986 yılında neşretmiştir.
2. *Menâkıbu Ahmed b. Hanbel*.
3. *Menâkıbu's-Şâfiî*: Hatîb *Târîhu Bağdâd*'ında Ahmed b. Hanbel ve İ. Şâfiî'nin biyografilerini verdikten sonra her iki imamın hayatlarına dair birer kitap yazdığını belirtmektedir.
4. *Kitâbü'l-Vefeyât*.
5. *Keşfü'l-Esrâr*.
6. *Riyâzü'l-Üns ilâ Hadâyiri'l-Kuds*: Bu eserin Hatîb'e ait olduğuna dair bir emâre yoktur. O'nun olmama ihtimali daha kuvvetli gözükmektedir¹⁴⁰.

¹³⁹ Eser, 1378-1379/1959-1960 yıllarında Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî tarafından iki cilt halinde Haydarâbâd'da, 1987 ve 1990 yıllarında Abdülmûtî Emîn Kal'acî tarafından iki cilt halinde Beyrut'ta yayımlanmıştır.

¹⁴⁰ Yusuf el-'Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, ss. 121,134; Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, ss. 456, 459.

1.1.5. Lehinde ve Aleyhinde Söylenenler

Kişi; ilmen, fennen, ahlâken, edeben ne kadar üst düzeyde bulunursa bulunsun, onun bu halini beğenip takdir edenler olacağı gibi, durumu kendi zaviyesinden değerlendirip bunun hiç de öyle olmadığı kanaatine sahip olanlar da bulunabilir. Hatîb'in de gerek kendi çağdaşları gerekse daha sonraki nesiller arasından, hakkında olumlu ve olumsuz sözler söyleyenler olmuştur. Örneğin, İbn Mâkûla, Hatîb için; 'bilgi, itkân, hıfz ve Allah Resûlü'nün (sav) hadislerine vukûfiyet bakımından gördüğümüz zirve insandı, Bağdatlılar arasında Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî'den başka onun yerini dolduran olmadı',¹⁴¹ derken, Yâkût el-Hamevî, hâfızların seçkinlerinden, hâfızlığın kendisiyle son bulduğu şahıs, tanımlamasını yapmaktadır¹⁴². İbn Ebî Nukta, her akıl sahibi, kendisinden sonra gelenlerin onun ilmine dayandığını bilir¹⁴³, diyerek onun ilimdeki vazgeçilmezliğini vurgulamaktadır. es-Sem'ânî ise, hiç tartışmasız asrının imamı, zamanının hâfızıdır. Hadis ashâbının umdesi olan yüze yakın eserin müellifidir¹⁴⁴, şeklinde O'nu tavsif etmiştir. İbn Asâkir de Hatîb'i, kendisi bile bir benzerine rastlamamıştır¹⁴⁵, Hadis ilminin ve hadis hafızlığının kendisiyle son bulduğu kişidir¹⁴⁶, sözleriyle tarif etmektedir. Daha birçok müellifin Hatîb hakkında bu minvalde sözleri mevcuttur.

Yukarıda zikredilen olumlu görüşlerin yanısıra Hatîb, ilimde samimi olmamak, mezhep taassupçuluğu yapmak vb. ithamlarla özellikle Hanbelî ve Hanefî bir grup tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin ana nedeni olarak Hatîb'in söz konusu mezhep imamlarının aleyhine olan nakillere eserlerinde yer vermesi görülmektedir¹⁴⁷. Târîhu Bağdat'ta Ebû Hanîfe'nin biyografisine yaklaşık yüz sahife ayıran¹⁴⁸ Hatîb, onun hadis rivâyetindeki durumu, imân, halku'l-Kur'an, devlet başkanına karşı ayaklanma hususlarındaki görüşleri, bazı dinî konularla İslâm

¹⁴¹ İbn Mâkûla, Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh b. Ali el İclî, *Tehzîbu müstemirri'l-evhâm alâ ze'vî'l-ma'rife ve uli'l-evhâm*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1410, s. 57.

¹⁴² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. 1, s. 384.

¹⁴³ İbn Nuktaİbn, Ebû Bekr Muînuddîn (Muhîbuddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Hanbelî, el-Bağdâdî, *İkmâlü'l-ikmâl*, thk. Abdulkayyûm Abdurabbinnabî, Câmiatü Ümmî'l-Kurâ, Mekke 1410/1989, c. 1, s. 103.

¹⁴⁴ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 166.

¹⁴⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, c. 5, s. 35; es-Sübki, *Tabakâtü's-şâfiî*, c. 4, s. 32.

¹⁴⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, c. 5, s. 39.

¹⁴⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 2, ss. 155, 176, c. 4, s. 453.

¹⁴⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 13, ss. 325, 426.

büyükleri hakkında uygun olmayan sözleri gibi hususlarda Ebû Hanîfe'nin aleyhindeki nakilleri uzun uzun sıralamıştır. Fakat Hatîb'in güvenilir diye naklettiği bu rivâyetlerin bir kısmının, *Târîhu Bağdâd'* da biyografilerini serdederken ağır bir şekilde eleştirdiği kişiler tarafından rivâyet edilmesi, söz konusu haberlerin esere sonradan yerleştirilmiş olabileceği şüphesini doğurmaktadır. Söz konusu eserde, Ebû Hanîfe aleyhindeki rivâyetlerin *Târîhu Bağdâd'*ın bazı nüshâlarında farklı oranlarda bulunması da bu şüpheleri kuvvetlendiren bir başka husus olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴⁹.

Öte yandan Ebû Hanîfe aleyhinde naklettiği iddia edilen rivâyetler nedeniyle Hatîb'e reddiyeler yazılmıştır. İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597) *es-Sehmu'l-Musîb fi'r-Reddi Ale'l-Hatîb*'i¹⁵⁰, el-Melikü'l-Muazzam İsâ b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Hanefî'nin (578-624) *es-Sehmu'l-Musîb fi Kebidi'l-Hatîb*'i¹⁵¹, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (581-654) *el-İntisâr li İmâmi Eimmeti'l-Emsâr*'ı, Ebü'l Müeyyed el-Harizmî'nin (593-665) *Câmiü'l-Mesânid* adlı eserindeki reddiyesi ve Suyûtî'nin (ö. 911) *es-Sehmu'l-Musîb fi Nahri'l-Hatîb*'ini sayabiliriz. Bunun yanı sıra Muhammed Zâhid el-Kevserî (1371-1952), *Te'nîbu'l-Hatîb Alâ mâ Sâkahû fi Tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-Ekâzib*' adlı eseri ile Hatîb'e bir reddiye yazmıştır¹⁵². Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (1313-1368), Kevserî'nin söz konusu eserine *Talî'atü't-Tenkîl bimâ fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-Ebâtil*' adlı eseriyle reddiye yazmıştır¹⁵³.

Hanbeliler'den İbnü'l-Cevzî diyor ki, Hatîb aslında Hanbelî idi. Bid'atçılara duyduğu ilgi nedeniyle, dostlarımız (Hanbelîler) kendisine eziyet ettiler. Bundan dolayı kendisi Şâfiî mezhebine geçerek eserlerinde taassupta bulundu, Hanbelîlerin aleyhine kasıtlı beyanlar serdetti. İ. Şâfiî'ye "tâcu'l-fukahâ" dediği halde, Ahmed b. Hanbel'in fıkıhtaki otoritesini küçümsercesine ona sadece, "seyyidü'l-muhaddisîn"dedi¹⁵⁴. Yine Zehebî, Hatîb'in Hanbelîlerin baskısına maruz kaldığına destek anlamında el-Mu'temin'in: "Hanbelîler Hatîb'e o kadar çok baskı yaptılar ki,

¹⁴⁹ Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, s. 455.

¹⁵⁰ Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy, *er-Ref'u ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dil* thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1407, s. 77.

¹⁵¹ Leknevî, *er-Ref'*, s. 77.

¹⁵² Muhammed Zâhid b. el-Hasen el-Kevserî, *Te'nîbu'l-Hatîb alâ mâ sâkahû fi tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzib*, ys. 1990, s. 22.

¹⁵³ Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Atemî el-Yemânî, *Talî'atü't-tenkîl bimâ fi te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtil*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Züheyr eş-Şâviş, Abdürrezzak Hamza, Beyrut 1986, s. 11.

¹⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 16, s. 132.

o da meyledeceği yere meyletti.”¹⁵⁵ sözünü nakletmektedir.

Zehebî, keşke Hatîb, ileri gelen kişiler hakkında bunları yazmasaydı,¹⁵⁶ demek suretiyle onun bu duruma maruz kalmasına gönlünün râzı olmadığını ortaya koymuş olmaktadır. Hatîb ile Hanbelîler arasındaki çekişmenin ana nedenini, aynı dönemde Eşârîlerle (Şâfiîler) Hanbelîler arasında düşmanlık derecesine ulaşan ve Hatîb’in hocalarından Ebû Nuaym el-İsfahânî’ye de sıkıntılar yaşatan mezhep taassubunda aramanın doğru olduğu kanaatindeyiz¹⁵⁷.

İbn Tağriberdî (ö. h. 874), *en-Nücumu’z-Zâhire* adlı eserinde, Hatîb’in *Târîhu Bağdâd*’ında, isnadı vâhî ve munkatî’ olan rivâyetlerle İslâm ulemâsının ekserisi hakkında olumsuz konuştuğunu, bundan dolayı da başına çok kötü şeylerin geldiğini kaydeder¹⁵⁸.

Bunun yanısıra Hatîb, cerh ve ta’dîl konusunda, anlayışlarının zayıflığı ve cerh edilmeyecek sebepler yüzünden cerh eden muhaddislerin avâmı gibi davranmakla ve Hanbelî mezhebinin mutaassıbı olmakla itham edilmektedir. Onun bu hususlarda eleştirilmesine neden olan dayanaklar şunlardır: Hatîb’in “*el-Cehr*” ve “*el-Kunût*” adlı eserlerinde sıhhat derecesi belli olmayan rivâyetlere yer vermesi, arefe günü havanın bulutlu olması durumunda oruçla alâkalı -mevzu olduğunu bildiği- rivâyetlerle ihticac etmesi eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur¹⁵⁹.

Hadiste ma’rifet ehli olan İsmâîl b. Ebi’l-Fadl el-Kumsî şöyle demiştir: “Hafızlardan üç kişi vardır ki ben onları taassupları ve adaletlerinin azlığı nedeniyle sevmem. Bunlar: el-Hâkim Ebû Abdullah, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Ebû Bekr Hatîb’tir.”¹⁶⁰

Sonuç itibariyle Hatîb hakkında yapılan medh ve zemm ifadelerine ihtiyatlı yaklaşmanın daha doğru olacağı kanaati bizde hasıl olmuştur. Dolayısıyla Hatîb’in eleştirildiği noktalara bakıldığında eleştirenlerin de aynı saiklerle tenkide maruz kalabilecekleri gözden uzak tutulmamalıdır.

¹⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 289.

¹⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, c. 18, s. 289.

¹⁵⁷ Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, XVI, s. 455.

¹⁵⁸ Ebû’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf b. Tağriberdî, el-Atâbekî, el-Yesbugavî ez-Zâhirî, *en-Nücumu’z-zâhire fî mulûki Mısır ve’l-Kâhire*, Vizâratü’s-Sekâfe ve’l-İrşâdî’l-Kavmî, Dârü’l-Kütüb, Mısır 1383/1963, c. 5, s. 87.

¹⁵⁹ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 16, s. 133.

¹⁶⁰ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 16, s. 133.

1.1.6. Kendisinden Rivâyet Edenler

Hatîb'in te'lîf hususundaki mümbitliğini rivâyette de görmek mümkündür. Hocaları, öğrencileri, ders halkasında bulunanlar ve kendi akranlarından oluşan birçok kimse kendisinden rivâyette bulunmuştur. Binden fazla hocadan ilim tahsil etmiş¹⁶¹ olan Hatîb'in kendisinden rivâyette bulunan en meşhur hocaları şunlardır: Ahmed b. Muhammed Ebû Bekir el-Berkânî (ö. 336-425), Ebu'l-Kâsım el-Ezherî (ö. 435), Ebu'l-Kâsım b. Ebi'l-Alâ (ö. 487) ve Ömer b. Abdi'l-Kerîm ed-Dehistânî'dir (ö. 503)¹⁶².

Akranlarından rivâyet edenlerin en meşhurları; Abdu'l-Azîz b. Ahmed b. el-Kettânî (ö. 466/1074), İshâk b. eş-Şîrâzî (ö. 476/1084), Ebu'l-Fadl Ahmed b. el-Hasan b. Hayrûn (ö. 488/1095), el-Hâfız Ebû Nasr Ali b. Hibetillah İbn Mâkûla (ö. 475/1082), Abdullah b. Ahmed b. es-Semerkindî (ö. 516/1122), Ebu'l-Hüseyn el-Mubârek b. Abdu'l-Cebbâr et-Tuyûrî (ö. 500), Ebû Abdullah el-Humeydî el-Mağribî el-Endelusî (ö. 488), Nasr b. İbrâhim el-Makdisî (ö. 490/1096), Muhammed b. Merzûk ez-Za'ferânî (ö. 517/1123) ve Ebû Bekir b. el-Hâdibe (ö. 489) vb. dir¹⁶³.

Öğrencilerinden ise; Ebû Tâhir b. el-Cürcânî (ö. 513/119), Tâhir b. Sehl el-İsferâyînî es-Sâig (ö. 531/1137), Ahmed b. Ahmed el-Mütevekkilî (ö. 521/1127), Bedreddîn eş-Şeyhî (?), Haydara İbn Ahmed b. Hüseyin b. Turâb el-Ensârî, el-Ma'arûf bi'l-Harûf (ö. 506), Abdülkerîm b. Hamza es-Süllemî Müsnedü's-Şâm (ö. 526), Gays b. Ali b. Abdu's-Selâm es-Sûrî (ö. 509/1115), Ebû Bekir el-Mizrefî (ö. 527), Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Muhammed b. Zeyd el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ (ö. 480/1087), Muhammed b. Merzûk ez-Za'ferânî (ö. 517/1123), Ebû Muhammed b. Hibetillah b. el-Ekfânî (ö. 527/1129), Hibetullah İbn Abdullah İbn Ahmed Ebu'l-Kâsım eş-Şurûtî (ö. 528), Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Alî el-Hatîb et-Tebrîzî (421-502), Mekkî b. Abdusselâm er-Remîlî (ö. 492), Ebu'l-Feth Nasrullah b. Muhammed el-Masîsî (ö. 542/1147) ve ez-Zehebî'nin de dediği gibi daha birçokları¹⁶⁴.

¹⁶¹ Tahhân, *el-Hâfız el-Hatîb el-Bağdâdî ve eseruhû fî ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Kur'ani'l-Kerîm, Beyrut 1401/1981, s. 60.

¹⁶² Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, c. 3, s. 221; Subkî, *Tabakâtü's-şâfiî*, c. 4, s. 30; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, c. 5, s. 32.

¹⁶³ Subkî, *Tabakâtü's-şâfiî*, c. 4, s. 30.

¹⁶⁴ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, c. 3, s. 222; Zehebî, *Târihü'l-islâm*, thk. Beşşâr Avvâd, c. 11, s. 465; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, c. 5, s. 32;

1.1.7. İtikâdı ve Mezhebi

Hatîb'in mezhebi hakkında; "Önce Hanbelî idi, bidatçilere meyletmesi neticesinde Hanbelîlerden gördüğü baskı ve şiddet nedeniyle mezhep değiştirdi,"¹⁶⁵ iddiaları ileri sürülmektedir. Fakat O'nun erken yaşlarından itibaren herhangi bir Hanbelî hocadan fıkıh dersi almadığı, bunun yanı sıra Şâfiî âlimlerden fıkıh okuduğunun belirtilmiş olması¹⁶⁶, bu iddianın doğru olmadığı izlenimini vermektedir. Bunun yanında Hatîb'in fıkıhla ilgili eserlerinin tamamının Şâfiî fıkına dair olması da¹⁶⁷ O'nun tercih ettiği mezhep hakkında önemli bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hatîb'in itikâdı hakkında ise es-Subki *Tabakât*'ında, Abdu'l-Azîz el-Kettânî'den naklen, onun Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî'nin görüşlerini benimsediğini belirtmektedir¹⁶⁸. Aynı şekilde Zehebî'nin de, Hatîb'in Eş'ârî olduğunu belirten görüşüne de yer vermektedir¹⁶⁹.

el-Muallimî ise, *et-Tenkîl*'de Hatîb'in Eş'ârî olmadığını belirtmesine rağmen,¹⁷⁰ İbn Asâkir *Tebyîn* adlı eserinde onun usulde Eş'ârî, furu' da ise Şâfiî mezhebini benimsediği belirtmektedir¹⁷¹.

Her ne kadar bazı kaynaklarda Hatîb'in itikâdda Eş'ârî olduğu ifade edilmişse de bir hadisçi olan Hatîb'in, Allah-u Teâla'nın kelam sıfatı hakkındaki Ahmed b. Hanbel'in görüşünü benimsediğini¹⁷² dikkate aldığımızda onun itikâdî konularda Eş'ârî düşünceye sahip olmadığı fikri ortaya çıkmaktadır.

1.1.8. İlmî Konumu ve İlme Olan Düşkünlüğü

el-Hatîb'in ilmî konumu ve ilme olan düşkünlüğünü hocası Berkânî'nin,

¹⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 16, s. 132.

¹⁶⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü 'z-zeheb*, c. 5, s. 263.

¹⁶⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü 'z-zeheb*, c. 5, s. 263.

¹⁶⁸ es-Sübkî, *Tabakâtü 'ş-şafîi*, c. 4, s. 32.

¹⁶⁹ es-Sübkî, *Tabakâtü 'ş-şafîi*, c. 4, s. 33.

¹⁷⁰ Muallimî, *et-Tenkîl*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Züheyr eş-Şâviş, Abdurrezzak Hamza, c. 1, s. 324.

¹⁷¹ İbn Asâkir, *Tebyînu kezîbi 'l-müfterî*, ss. 271, 272.

¹⁷² Bu hususta detaylı bilgi için bk. Sarı, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 32.

onun hakkında yazdığı bir mektupta görmek mümkündür. Nitekim Hatîb ilim tahsîli için İsfahan'a gittiğinde hocası el-Berkânî, oranın ulemasından biri olan el-İsfehânî'ye bir mektup yazmıştır. Yazdığı mektubunda, Hatîb'in hadis ilmindeki üstün konumu, dindarlığı ve samimiyetinden bahsetmiştir¹⁷³.

Hatîb'in ilmî konumu hakkında bizlere fikir verecek örneklerden birisini İbnü'l-Cevzî Muntazâm'ın da şöyle naklediyor: 447/1055 yılında birtakım Yahudiler, Hz. Peygamber'in Hayber Yahûdilerini cizyeden muaf tuttuğuyla alâkalı bir belgeye sahip olduklarını, bu yazıya bazı sahabenin de şahitlik ettiğini, bu hususla alâkalı Hz. Ali'nin (ra) el yazısının da bulunduğunu iddia ettiler. Reîsu'r-Ruesâ İbnü'l-Müslime, Hatîb'e bu iddia hakkındaki kanaatını sordu. Hatîb bu belgenin uydurma olduğunu söyleyince, bunu nereden biliyorsun, denilmesi üzerine şöyle cevap verdi: "Bu belgede Muâviye b. Ebî Süfyân şahit olarak belirtilmiştir. Oysa Muâviye Mekke'nin fethinde (630) Müslüman olmuştur. Hayber ise hicretin 7. (628) yılında fethedilmiştir." Yine Hatîb, aynı belgede şahit olarak, Sa'd b. Muaz'ın zikredilmesini ise onun Hendek Savaşı'nda şehit düştüğünü belirterek, belgenin sahte olduğunu ortaya koymuştur¹⁷⁴. Bunun üzerine Hatîb vezirin yanında ilmî hassasiyetinden dolayı büyük bir güvene ve şöhrete sahip olmuştur. Bu olay üzerine vezir; hatiplere, vaizlere ve kıssacılar Hatîb'in onayından geçirmeden Allah Resûlü'nden bir rivâyeti bile halka irad etmemelerini emretmiştir¹⁷⁵.

Yine Hatîb'in ilmî saygınlığını gösteren bir örnek de şöyledir. Hatîb Halife Kâim Biemrillah'tan Câmiu'l Mansur'da hadis okutmak için müsaade almak istiyordu. Kendisinde bulunan bir cüz'ün râvileri arasında halifenin bulunmasını ve yakalamış olduğu ilmî şöhretini de fırsat bilerek söz konusu cüzle halifenin makamına gitti. Bu cüz'ü okutmak için Halife'den müsaade istedi. Halife, onun bu ilimdeki üstünlüğünü ve kendisinden hadis dinlemeye ihtiyacının bulunmadığı kanaatıyla, kendisinden başka bir arzusunun olabileceğini düşünerek Hatîb'e tam olarak isteğinin ne olduğunu sordu. Asıl amacının Câmiu'l Mansûr'da hadis imla ettirme olduğunu öğrenince halife, nâkîbu'n-nukabâ'ya Hatîb'in isteğini yerine getirmesi emrini verdi. Böylece Câmiu'l-Mansûr'da hadis okutan Hatîb'in hac

¹⁷³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. 4, ss. 42, 43.

¹⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 8, ss. 265, 266; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. 1, s. 384.

¹⁷⁵ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. 1, s. 144; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 8, s. 265; Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, s. 453.

esnasında zemzem içerken yaptığı dualardan ikincisi gerçekleşmiş oldu¹⁷⁶. Hatîb burada talebelerine hadis ve *Târîhu Bağdâd*'ı rivâyet etmeye, bir yandan da hocalarından dinlemiş olduğu rivâyetleri okutmaya başladı. Diğer yandan da eserlerinin birçoğunu da bu dönemde tasnif etti¹⁷⁷.

Öte yandan h. 428 yılında Bağdat'ta, Hanbelî fakihlerinden, Kadı Ebû Ali el-Hâşimî'nin cenaze namazında imamlık yapması da o dönemde Hatîb'in ilmî ve sosyal konumunu göstermesi açısından önemlidir¹⁷⁸.

Bütün bunların yanısıra ez-Zehebî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Abdilmelik el-Hemedânî'den naklen Hatîb hakkında şöyle demektedir: “Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit vefât etti. Onunla beraber bu ilim de öldü. Hadis ilimlerinde o derece idi ki, Reîsu'r-Ruesâ hatip ve vâizlere Hatîb'e arz etmeden hiçbir rivâyeti nakletmemeleri talimatını verdi. O'nun sahih kabul ettiğini anlatıyorlar, reddettiğini ise hiç zikretmiyorlardı.”¹⁷⁹

1.1.9. Kişisel ve Ahlâkî Özellikleri

Kişi zamanla iştiğal ettiği şeyin boyasıyla boyanır. Dolayısıyla Hatîb'in hayatına baktığımızda uğraştığı ilmin ahlakıyla ahlaklandığı ve dünyevî beklentilere meyletmediğini söyleyebiliriz. Nitekim eserlerinde kendisine yer veren alimler Hatîb'in güzel ahlaka sahip bir kişi olduğunu bildirmişlerdir. Örneğin ez-Zehebî, Hatîb hakkında; “O son derece heybetli, vakur ve sevimli birisiydi.” nakline yer vermiştir¹⁸⁰. Sem'ânî de, onu son derece fasîh ve belîğ bir insan olarak nitelendirmiştir¹⁸¹.

İfade edildiğine göre Hatîb'in yanına gelen O'nun çehresinden heybetini, hareketlerindeki ağırbaşlılığını ve duruşundan vakurluğunu hissederdi¹⁸². O, heybetine ve giyim kuşamındaki titizliğine rağmen tevazu sahibi bir kişiliğe sahipti.

¹⁷⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, c. 5, s. 34; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. 1, ss. 384, 396.

¹⁷⁷ Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, XVI, s. 453.

¹⁷⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 37.

¹⁷⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 10, s. 182.

¹⁸⁰ Zehebî, *Tezkira*, c. 3, s. 222.

¹⁸¹ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 167.

¹⁸² Yusuf el-'Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 56.

Okuması süratli ve düzgündü. Yazısı güzeldi¹⁸³.

Öte yandan hayatını ilme adayan ve bu uğurda sayısız seferlere çıkan Hatîb, son derece kanaat sahibi bir kişiliğe sahipti. Kendisi dünyevî bir beklenti içerisine girmemiş ve resmî bir göreve talip olmamıştı¹⁸⁴. Bu hususla alakalı es-Subkî, *Tabâkâtı*’nda el-Fadl b. Ömer en-Nesevî’nin şu sözünü naklediyor. O, şöyle demiştir: “Câmiu’l-Mansûr’da Hatîb’in yanında idim. O’nun yanına alevî birisi girdi, elinde dinarlar doluydu. Hatîb’e, ‘falancanın sana selamı var bu paraları ihtiyaçların için sana gönderdi’ dedi. Hatîb benim o paralara ihtiyacım yok, dedi ve yüzünü ekşitti. Alevî ‘sanki sen bu kadarını azımsadın.’ dedi ve paraları Hatîb’in seccadesinin üzerine atarak, burada üç yüz dinar var, deyince Hatîb yüzü kıpkırmızı kesilmiş bir vaziyette kaldı. Bu esnada dinarlar yere döküldü ve bu şahıs mescitten çıkıp gitti.”¹⁸⁵

1.2. el-CÂMÎ’ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Hatîb’in hayatı ve eserlerinden bir önceki başlıkta bahsetmiştik. Şimdi ise *el-Câmi*’ in konusu, yazılış amacı, baskıları, bâbları, fasılları ile Hatîb’in *el-Câmi*’ de takip ettiği yöntem, rivâyetlerin durumu ve eserden bahseden âlimlere değinilecektir.

1.2.1. Eserin Konusu, Yazılış Amacı ve Baskıları

Hatîb *el-Câmi*’ adlı eserinde, muhaddis ve hadis öğrencisinde bulunması gereken ahlakî özellikleri incelemiştir. Hadis ilmiyle alâkalı bazı meseleleri de ele almış olduğu bu eser, alanında eşsiz bir eser olmasının yanısıra¹⁸⁶, kendi konusunda telif edilmiş ilk eserlerden olma¹⁸⁷ ayrıcalığına da sahiptir.

Hatîb, eserine besmeleyle başlamış, ardından muhtasar bir mukaddime kaleme almıştır. Bu mukaddime hamd ve salâttan sonra, “*Şerefu Eshâbi’l Hadîs*”

¹⁸³ Zehebî, *Siyer*, c.18, s. 277.

¹⁸⁴ Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, XVI, s. 454.

¹⁸⁵ Subkî, *Tabakât*, c. 4, s. 34.

¹⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 47; el-Kettânî, *er-Risâle*, s. 314.

¹⁸⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 75.

adlı eserinde mü'minleri, Resûlullah'ın (sav) hadislerini araştırmaya, onu öğrenmek için çaba sarf etmeye, onu bir araya getirip ona uymaya teşvik ettiğinden bahsetmiştir. Sonra her ilmin, kendisine mahsus özelliklerinin olduğunu ve müntesiplerinin, o ilme ait yöntem ve tarzı kullanmaları gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra, birtakım insanların, kendilerini hadis ehlinde saydıklarını, nakil ve sema' hususunda ihtisas sahibi olduklarını zannettiklerini, oysa bu insanların iddia ettikleri hususlardan çok uzak olduklarını belirtmiştir. Bu ilmin inceliklerini iyice ezberleme meşakkatine girişmediklerinden bu kişilerin küçük bir cüz tertip edip kısa bir zaman sema' ile meşgul olduktan sonra kendilerini mutlak mânâda hadis ehli gördüklerinden söz etmiştir¹⁸⁸.

Bu görüşlerini destekleyen örnek haberler serdettikten sonra, bir kişinin "sâhibu'l-hadis" diye isimlendirilebilmesi için ne kadar hadis imlâ etmesi gerektiğiyle ilgili rivâyetler vermiştir.

Daha sonra bu tür insanların, az hadis yazmalarına, hadisle ilgili az bilgilerine rağmen, insanların en kibirlilerinden, en gururlularından olduklarını, şeyhlerine hürmet göstermediklerini, öğrencilerine karşı mes'uliyet duygusu beslemediklerini belirtmiştir. Bu insanların, râvilerin bilgileri hakkında cahil olduklarını belirttikten sonra öğretmeye çalıştıkları bilginin tersine, öğrencilerine kaba ve sert davrandıklarını ifade eder. Bu husustaki görüşlerini bazı hadis imamlarının sözlerinden nakil ile destekler¹⁸⁹.

Hatîb, hadis talibinin, insanların en edeblisi, en tevazu sahibi, en kibar ve en dindarı olması gerektiğini belirtmiştir. Zira ona göre hadis talibi Allah Resûlü'nün (sav) edebi ve güzel ahlakını içeren haberlerle iştigal eder. Bunun yanında, ehli beyti ve ashabının sireti, muhaddislerin yaşantısı ve geçmişlerin haberleri ile meşgul olduğu için, hadis talibinin tutarsız ve öfkeli olmaması gerektiğini belirtir. Akabinde görüşünü destekleyen rivâyetlere yer verir¹⁹⁰.

Bu rivâyetlerden bir tanesi, Enes b. Mâlik'in İbn Şihab'tan şu naklidir: "Muhakkak ki bu ilim (hadis ilmi), Allah'ın (cc) Nebîsi'ni eğittiği terbiyesidir. Nebîsi de bu terbiyeyle ümmetini eğitmiştir. Hadis İlmi, Allah'ın, ümmetine tevdi

¹⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s.75; Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, ss. 115, 116.

¹⁸⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, ss. 77, 78; Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 118.

¹⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, ss. 78, 79; Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 119.

etmesi için Resûlü'ne vermiş olduğu emanetidir. Kim bu emanetten (hadis) bir şey işitirse kendisiyle Allah (cc) arasındaki hususlarda onu önüne bir delil kılsın.”¹⁹¹

Veciz mukaddimesinin son paragrafında, Hatîb kitabının yazılış amacıyl alakalı şu ifadeleri kullanıyor: “Şimdi ben bu kitabımda Allah'ın (cc) izniyle hadis nâkillerinin (hadisle meşgul olan onu öğreten) hadis dinlemede, taşımada, eda ve nakilde, ihtiyaç duyacakları bilgiyi, takip edecekleri güzel yöntemleri, edinmeleri gereken temiz ahlâkı zikrediyorum.” daha sonra görüşünü destekleyen rivâyetleri sıralıyor. Örnek olması açısından rivâyetlerin birisini aktarmak yerinde olacaktır. Zekerîya el Anberî ilmin yanında edebin gerekliliğiyle alakalı şöyle diyor: “Edep olmayan bir ilim, odunsuz ateşe benzer. İlimsiz edep ise cisimsiz ruha benzer.”¹⁹²

Hatîb'in ifadelerinden ve görüşlerini desteklemek için serd ettiği rivâyetlerden anladığımıza göre onun bu eseri, hadisle iştigal edenlerin öncelikle ahlak sahibi olmaları gerektiğine bu ilmin maddesinin -bilgi- yanında mânâsının da -öğretme/öğrenme âdâbı- son derece önemli olduğuna dikkat çekmek için kaleme aldığı fikri ağır basmaktadır.

On bölümden meydana gelen eser, Muhammed Re'fet Said¹⁹³, Mahmûd et-Tahhân¹⁹⁴, Muhammed Acâc el-Hatîb¹⁹⁵ ve Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda¹⁹⁶ tarafından yayımlanmıştır. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd eserin belirli bölümlerini “*Âdâbu Tâlibi'l-Hadîs*” adıyla neşretmiştir¹⁹⁷.

Eserle alakalı birtakım çalışmalar da mevcuttur. Örneğin İ. Lütî Çakan tarafından eserin küçük bir bölümü “*Hatîb Bağdâdî'ye göre Hadîs Öğrenimi*” başlığıyla özet bir şekilde tercüme edilmiştir¹⁹⁸. Yine eserle alakalı Mâlik, Habeeb Ahmad'in “*The educational theory of al-Khatîb al-Baghdâdî*” adlı çalışmasının

¹⁹¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 7.

¹⁹² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 12.

¹⁹³ Muhammed Re'fet Said bu eseri Kuveyt'te iki cilt halinde 1401/1981 yılında yayımlamıştır.

¹⁹⁴ Bu eser Mahmûd Tahhân tarafından Riyâd'da iki cilt halinde 1403/1983 yılında yayımlanmıştır.

¹⁹⁵ Muhammed Acâc el-Hatîb tarafından Beyrut'ta iki cilt halinde 1412/1991 yılında yayımlanmıştır.

¹⁹⁶ Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda tarafından Beyrut'ta tek cilt halinde 1996 yılında Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

¹⁹⁷ Eser Riyâd'da 1411/1909 yılında yayımlanmıştır.

¹⁹⁸ Kandemir, “Hatîb el-Baghdâdî”, *DİA*, XVI, s. 456; el-Kettânî, *er-Risâle*, s. 314, 4. Dipnot; Sarı, *el-Hatîb el-Baghdâdî*, s. 53

yanında¹⁹⁹ Salih Ahmed Ma'lûm'un bu eserle alakalı "*el-Fikrû't-Terbeviyyü inde'l-Hatîb*" adlı çalışması da mevcuttur²⁰⁰.

Eserin el yazma nüshalarıyla alakalı muhakkik Tahhân, uzun uzun araştırdığını; fakat "Mektebetü'l-Belediyye"deki (İskenderiyye) hariç²⁰¹ tam bir mahtut nüshaya rastlamadığını kaydediyor. Bunun yanında Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunan nüsha ise on dört cüz ve on altı varaktan müteşekkildir. Çok kıymetli bir mahtut olmasına rağmen tam olmaması muhakkik Tahhân'ın, İskenderiyye nüshasına yönelmesine neden olmuştur²⁰². Yusuf el-'Uş ta eserin İskenderiyye Kütüphanesi'nde on cilt şeklinde mahtut nüshasının mevcut olduğunu belirtmiştir²⁰³.

1.2.2. Bâb ve Fasılları

Muhakkik Tahhân, mahtut nüshada 10 cüz, 33 bâb, bu bâbların altında fasıl mesabesinde 233 başlık tesbit ettiğini belirtiyor²⁰⁴. Muhakkiklerden Acâc el-Hâtîb ise, tahkikinin önsözünde, *el-Câmi*'i: "32'den fazla bâb, bu bâbların altında 239 başlık, iki bin civarında parağraftan müteşekkil bir eser."²⁰⁵ şeklinde tanımlıyor. Kitaptaki cüzlerin birbirinden farklılık arz ettiği görülmektedir. Bir cüz bir konuya mahsus değildir. Bazen bir husus bir cüzde başlayıp daha sonraki cüzde bitebilmektedir²⁰⁶.

Kitap hakkında özet bir bilgi olması açısından *el-Câmi*'deki bâb numaralarını ve isimlerini, nakilde fayda olacağı kanaatindeyiz. Söz konusu numaralar ve isimler şu şekildedir:

¹⁹⁹Söz konusu çalışma Pensilvanya Üniversitesinde 1993 te tamamlanmıştır.

²⁰⁰ Medine'de Melik Abdulaziz Üniversitesi Eğitim Fakültesinde master tezi olarak yapılan bu çalışma 1413-1993 te yayımlanmıştır.

²⁰¹Tahhân, buradaki mahtutun on beş cüz şeklinde olduğunu kaydetmektedir.

²⁰² Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, c. 1, s. 57.

²⁰³ Yusuf el-'Uş, *Müerrihu Bağdâd*, s. 125.

²⁰⁴ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, c. 1, s. 50. Farklı rakamlar için bk. M. Yaşar Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî" *DİA*, XVI, s. 456; Acâc el-Hatîb, *el-Câmi*', c. 1, s. 80 (örneğin Acâc Mukaddimeye 1, ilk baba 2 numarayla devam etmiştir.); Sarı, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 53.

²⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 80.

²⁰⁶ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 98.

<u>Bâb adı</u>	<u>Sahifesi</u>
1) Bâbu'n-Niyyeti fî Talebi'l-Hadîs	3b-5b
2) Bâbu Zikri Mâ Yenbegî li'r-Râvî ve's-Sâmi' en Yetemeyyeze bihî mine'l-Ahlâki's-Şerîfe	5b-11b
3) Bâbu'l-Kavli fî'l-Esânidi'l-Aliyye	11b-14b
4) Bâbu'l-Kavli fî Tahayyuri's-Şuyûhi İzâ Tebâyenet Evsâfuhum	14b-19b
5) Bâbu Adâbu't-Tâlibi	19b-23b
6) Bâbu Edebi'l-Üstâzâni ale'l-Muhaddisi	24a-26b
7) Bâbu Edebi'd-Duhûli Ale'l-Muhaddisi	26b-30a
8) Bâbu Ta'zîmi'l-Muhaddisi ve Tebcîlihi	30a-33b
9) Bâbu Edebi's-Simâ'	33b-36a
10) Bâbu Edebi's-Suâli li'l-Muhaddisi	36a-44b
11) Bâbu Keyfiyyeti'l-Hıfzı ale'l-Muhaddisi	44b-47a
12) Bâbu't-Tergîbi fî İâreti Kütûbi's-Simâi ve Zemmi men Selek	47a-49b
13) Bâbu Tedvîni'l-Hadîsi fî'l-Kütûbi ve mâ Yetealleku bi Zêlike min Envâil-Edebi	49b-52a
14) Bâbu Tahsîni'l-Hattı ve Tecvîdihi	52b-56b
15) Bâbu Vucûbi'l-Muârazati bi'l-Küttâbi li Tashîhihi li-İzâleti's-Şekki ve'l-İrtiyâbi	57a-58a
16) Bâbu'l-Kırâati Ale'l-Muhaddisi ve âdâbihê ve mâ Yuhtâru mine'l-Umûri'l-Müteallikati bihê	58a-70a
17) Bâbu Zikri Ahlâki'r-Râvî ve âdâbihi ve mâ Yenbegî lehû İsti'mâluhu mea Etbâihî ve Ashâbihî	70a-73b
18) Bâbu Kerâhati't-Tahdîsi limen lâ Yebtegîhi ve en min Diyâihî Bezlihî li-Gayri Ehlihî	73b-78a
19) Bâbu Tevkîri'l-Muhaddisi Talebete'l-İlmi ve Ahzihî Nefsehû bi-Husni'l-İhtimâli lehum ve'l-Hilmi	78a-81a
20) Bâbu Zikri mâ Yenbegî li'l-Muhaddisi en Yesûne Nefsehû min Ahzi'l-E'vâzi ale'l-Hadîsi	81a-86b
21) Bâbu Islâhi'l-Muhaddisi Hey'etehû ve Ehzihi li Rivâyeti'l-Hadîsi Zînetehû	86b-98b
22) Bâbu Taharri'l-Muhaddisi es-Sıdka fî Makâlihi ve İsârihi Zêlike alâ İhtilâfi Umûrihi ve Ehvâlih	98b-109a
23) Bâbu Zikri'l-Hükmi fîmen Ravâ min Hıfzihi Hadîsen ve Hûlife fîh	109a-113b
24) Bâbu İmlâi'l-Hadîsi ve Akdi'l-Meclisi lehû	113b-117a
25) Bâbu İttihâzi'l-Müstemlî	117a-140b

- 26) Bâbu'l-Münâfese fî'l-Hadîsi Beyne Talebetihi ve Kitmâni Ba'duhum 140b-142b
Ba'dan li'd-Danni bi İfâdetih
- 27) Bâbu Vücûbi'l-Münâsaha fimâ Yurvâ ve Zikri İfâdeti't-Talebe 144a-145b
Ba'duhum Ba'dan
- 28) Bâbu'l-Kavli fî İntikâi'l-Hadîsi Ve İntihâbihi limen Aceze an Ketbihi 145b-1546
ale'l-Vechi Ve'stîâbih
- 29) Bâbu'l-Kavli fî Ketbi'l-Hadîsi alâ Vechihi ve Umûmihi ve Zikri'l-Hâceti 154b-168b
ilâ Zêlike fî'l-Cemi' li-Esnâfi Ulûmih
- 30) Bâbu'r-Rihle Fi'l-Hadîsi ile'l-Bilâdi'n-Nâiyye likâi'l-Huffâzi bihê ve 168b-176a
Tahsîli'l-Esânîdi'l-Âliye
- 31) Bâbu Hıfzi'l-Hadîsi ve Nefâzi'l-Basîreti fihî ve İn'âmi'n-Nazari fî 176a-187a
Esnâfihi ve Durûbi Meânîhi
- 32) Bâbu'l-Beyâni ve't-Ta'rîfi li-Fadli'l-Cemi' ve't-Tasnîf 187a-196a
- 33) Bâbu Katı't-Tahdîsi İnde Kiberi's-Sinni Mehâfete İhtilâli'l-Hıfzi ve 196a-196b
Noksâni'z-Zihni

1.2.3. Hatîb'in el-Câmi'de Takip Ettiği Yöntemi

Hatîb, kitabın bâb ve fasıllarına dair bir bilgi zikretmeksizin mukaddimenin sonrasında doğrudan bâb ve fasıllara giriş yapmıştır. Bazen bâb başlığından sonra rivâyetle konuyu ele alırken bazen de önce bir fikir beyan eder, daha sonra öne sürdüğü fikre delil sadedinde ayetler, rivâyetler ve zaman zaman da şiiirler serd eder. Bu rivâyetler; Resûlullah'tan (sav), sahabeden, tabiinden olduğu gibi, tabiinden sonra gelenlerden de olabilmektedir. Kendi fikrini destekleyen delil ve şahitlerden sonra, ikinci bir fikir ileri sürer. Bu düşüncesini de aynı şekilde delil ve şahitlerle destekler, bu husus bâbın sonuna kadar bu şekilde devam eder. Bâb da kendi arasında duruma göre birçok fasıllara ve kısımlara ayrılabilir²⁰⁷.

Örneğin, Hatîb, birinci bâb başlığının altına, “en-Niyetü fî Talebi'l-Hadîs” şeklinde bir alt başlık koymuştur. Burada, hadis öğrencisinin hadis talebinde niyetinin hâlis olması gerektiği, bu ilimle Allah'ın (cc) rızasını kazanmanın amaç edinilmesi gerektiği fikrini ileri sürer. Bu fikrini, senedi Allah Resûlü'ne (sav) kadar

²⁰⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 53.

giden: "انما الاعمال بالنية, وانما لامرئ ما نوى" hadisi ile destekler. Bu rivâyetin ardından bazı hadis imamlarının görüşlerine de yer verir²⁰⁸.

Müellif görüşünü destekleyen yeteri kadar rivâyet sunduktan sonra: "Hadis talibi o ilmi bazı emellerini gerçekleştirmede aracı kılmak için öğrenmekten sakınsın. Dünya malı elde etmek için öğrenmekten de sakınsın. İlmini bu süflî emellere alet edenlere dünyevi beklentiler için bu ilmi öğrenenlere vaid gelmiştir." şeklinde bir görüş daha beyan eder. Bu görüşünü senedi Hz. Peygamber'e (sav) kadar uzanan üç ayrı rivâyetle destekler. Bu rivâyetlerden birisi şöyledir:²⁰⁹

"عن ابي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من تعلم علما مما يبتغى به وجه الله, لا يتعلمه الا ليصيب به عرض الدنيا -وقال ابو نعيم: عرضا من الدنيا- لم يجد عرف الجنة يوم القيامة"

Aynı şekilde bâb sonuna kadar görüş serd edip, görüşünü rivâyetlerle desteklemeye devam eder. Değişik görüşlerle alakalı: Konuya dair ilgili rivâyetleri nakleder. Sonra 'bizim tercihimiz budur' şeklinde kendi görüşünü belirtir. Örneğin, 'abdestsiz hadis rivâyeti' hususunda, öncelikle bu duruma sıcak bakmayan ulemânın görüşlerini aktarır, sonrasında bu durumun saygı amaçlı olduğunu, abdestsiz hadis rivâyetinde bulunan kişilerin yanlış bir iş yapmadıklarını belirterek kendi görüşünü izhâr eder²¹⁰.

Özetle Hatîb'in, usul kitaplarında dağınık bir şekilde değinilmiş olan eğitim öğretimle alâkalı hususiyetleri *el-Câmi*' de kendisinden önceki eserlerde görülmeyen bir şekilde temel prensip ve kaideler halinde sistemli bir şekilde sunması onun bu alanda açtığı çıkışı ve eserinin orijinalliği fikrini kendisinden sonrakilere kabullendirmesini sağlamıştır.

1.2.4. el-Câmi'deki Rivâyetlerin Sıhhat Durumu

Bir önceki başlığımızda Hatîb'in kitabında izlediği metodu açıklarken görüşlerini ayetlerle desteklediğinden bahsetmiştik. Hatîb, *el-Câmi*'inde elli bir ayeti kerimeyi muhtelif görüşlerine destek mahiyetinde rivâyetlerle beraber

²⁰⁸ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, c. 1, s. 82.

²⁰⁹ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, c. 1, s. 84.

²¹⁰ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, ss. 88, 91.

kullanmıştır²¹¹. Bunun yanında Hatîb görüşlerini desteklerken kendisinden öncekilerin değinmediği rivâyetleri de bir sistem dâhilinde kullanmak suretiyle orijinalliyini ortaya koymuştur²¹². Eserde yaklaşık ikibin rivâyet mevcuttur. Bu rivâyetler içerisinde; merfû, mevkûf ve maktû rivâyetler bulunmaktadır. Tahkikli basımlardan tesbitlerimize göre, rivâyetlerden 408 tanesi merfû, 130 tanesi mevkûftur. Geri kalan 1386 rivâyet ise tabiûn (maktû') ve daha sonraki tabakalara aittir.

Hatîb *el-Câmi'* indeki rivâyetlerin sıhhat durumunu belirtmemiştir. Râvilerin hallerinin ve rivâyetlerinin durumlarının iyi bilindiği bir dönemde, Hatîb'in rivâyetleri, sıhhat durumunu belirtmeden vermesi eleştiriye maruz kaldığı hususlardandır²¹³. Muhakkik Acâc el-Hatîb'in tahkikine göre eserdeki rivâyetlerin dördü münker²¹⁴, ikisi metruk²¹⁵, biri merdud²¹⁶, birisi Mürsel²¹⁷ olmak üzere toplam 128 zayıf²¹⁸, 9 tanesi mevzudur²¹⁹. Acâc Hatîb, rivâyetlerden ikisi için aslı yoktur (lâ asle leh)²²⁰, iki tanesi için ise bu hadisi mutemed eserlerde bulamadım²²¹, değerlendirmesini yapmıştır.

Sonuç itibarıyla yukarıda verilen bilgiler ışığında *el-Câmi'*deki rivâyetleri genel manada sıhhat durumuna göre değerlendirdiğimizde; bir görüş için birden fazla rivâyetin varlığını da dikkate alarak eserin saygınlığını zedeleyecek rivâyetlerin çok sayıda olmadığını söylemek mümkündür.

²¹¹ Hatîb'in kendi görüşlerini destekleyen ayet-i kerîmelerin geçtiği rivâyet numaraları şu şekildedir: Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 80, 87, 87, 172, 186, 214, 334, 445, 448, 518, 532, 639, 640, 641, 642, 642, 643, 645, 646, 647, 657, 657, 672, 672, 677, 717, 720, 744, 841, 911, 915, 961, 933, 1088, 1089, 1090, 1279, 1279, 1280, 1399, 1601, 1678, 1692, 1792, 1890, 1891, 1899, 1924.

²¹² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 80; Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s.55.

²¹³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 55.

²¹⁴ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 31, 62, 990, 1630.

²¹⁵ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 671, 692.

²¹⁶ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 619.

²¹⁷ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 1531.

²¹⁸ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 19, 22, 23, 26, 31, 38, 49, 70, 80, 84, 87, 90, 137, 138, 139, 190, 199, 202, 211, 223, 227, 228, 265, 331, 332, 340, 347, 371, 391, 392, 397, 409, 441, 442, 466, 502, 532, 547, 553, 555, 556, 561, 566, 570, 595, 619, 623, 642, 645, 646, 647, 657, 671, 682, 692, 693, 788, 789, 792, 802, 807, 810, 818, 825, 831, 846, 867, 868, 870, 874, 876, 886, 892, 897, 903, 908, 909, 914, 915, 917, 918, 920, 921, 925, 929, 935, 936, 954, 971, 990, 993, 997, 1005, 1091, 1134, 1204, 1228, 1231, 1269, 1321, 1343, 1344, 1365, 1375, 1376, 1387, 1393, 1396, 1432, 1433, 1442, 1457, 1473, 1480, 1531, 1547, 1557, 1629, 1630, 1637, 1645, 1650, 1736, 1777, 1781, 1782.

²¹⁹ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 45, 289, 309, 565, 677, 957, 1551, 1636, 1856.

²²⁰ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 30, 813.

²²¹ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 48, 1349.

1.2.5. Eserden Bahseden Bazı Âlimler

Mütekaddimûn âlimlerin sonuncusu müteahhirûn ulemanın ise ilki olan Hatîb'in *el-Câmi*'i hakkında çeşitli fikirler beyan edenler olmuştur. Bu âlimler genelde kendisinden sonra gelenler olup, Hatîb'i çağdaşlarıyla kıyaslamışlar ve eserleri hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hatîb ve söz konusu eseri hakkında değerlendirme yapanlardan bazıları şunlardır:

İbn Hayr (ö. 575): “Kitapların en iyilerindendir. Hatîb söz konusu kitabında, hadis eğitim öğretimiyle alakalı edebi ve seçkin yöntemleri açıkladı.”²²² şeklinde ifade etmiştir.

Yine İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), hadis usûlü ile ilgili derli toplu çalışmaların er-Ramehurmûzî (ö. 360/970)²²³ ile başladığını, el-Hâkim Ebû Abdillâh en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) ile devam ettiğini belirtir. Sonra bu kitaplarla ilgili eksik gördüğü yönleri sıralar²²⁴. Devamında ise bunların ardından Hatîb'in geldiğini, rivâyetin ilkeleri hakkında bir kitap telif ettiğini, adını da “*el Kifâye*” koyduğunu belirtir. Rivâyetin adâbı hakkında ise “*el-Câmi' li âdâbiş-Şeyh ves-Sâmi'*” isimli bir eser tasnif ettiğini kaydeder. Hatîb'in hadis ilimlerinin bütün alanında müstakil bir kitap te'lif ettiğine dikkat çeker ve İbn Nukta'nın (ö. 629)²²⁵ şu görüşünü nakleder: “Her insaf sahibi, Hatîb'ten sonra gelen muhaddislerin onun kitaplarına muhtaç olduklarını bilir.”²²⁶

el-Kettânî ise (ö. 1345/1927) *er-Risâlesinde*; er-Râmehurmûzî ve Ebû Abdillâh el Hâkim'i kasederek şöyle der: “Daha sonra gelen Ebû Bekr Hatîb, rivâyet ilkeleri ve usûlüne dair *el-Kifâye* ile rivâyet adâbı hakkında *el-Câmi' li-Âdâbiş-Şeyh ve's-Sâmi'* adlı iki kitap te'lif etmiştir. Bu iki eser, kendi konularında son derece mükemmeldirler. Hiçbir hadis fenni yoktur ki, Hatîb, o konuda müstakil bir eser yazmamış olsun.”²²⁷

²²² İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halîfe el-Emevî el-İşbilî, *Fehresetü İbn Hayr el-işbilî*, thk. Muhammed Fuad Mansur, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, c. 1, s. 227.

²²³ Râmehurmûzî, el-Hasen b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*.

²²⁴ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Şerhu nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, Matbaatu's-Şâm, h. 1413, s. 2.

²²⁵ Muhammed b. Abdilganî el-Bağdâdî, el-Hanbelî, İbn Nukta ismiyle maruftur.

²²⁶ İbn Hacer, *Şerhu nuhbeti'l-fiker*, ss. 3,4; el-Kettânî, *er-Risâle*, ss. 314, 315.

²²⁷ el-Kettânî *er-Risâle*, müt. Yusuf Özbek, s.314.

Muhakkik et-Tahhân tahkikinde *el-Câmi*’ ve Hatîb’den bahseden âlimlerden en meşhurlarını şöyle zikreder: “İbn Kâdî Şühbe, “*el-Câmi*” diye isimlendirdiği tarihi, el-Mâlikî’nin “*Fihrist*”i, İbnü’l-Cevzî’nin “*el Muntazam*” ı, Yakût el-Hamevî’nin “*Mu’cemü’l Üdebâ*” sı, İbn Hacer’in “*Şerhu Nuhbeti’l-Fiker*”in mukaddimesi, es-Sehavî’nin “*Fethül Mugîs*”i²²⁸.

Netice itibariyle buraya kadar, Hatîb’in hayatı ve eserleri ile araştırmamıza konu olan *el-Câmi*’ hakkında genel bilgiler verdik. Bundan sonraki bölüm olan ikinci bölümde ise çalışmamızın amacını oluşturan, *el-Câmi*’deki geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbını ele alacağız.

²²⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 56.

İKİNCİ BÖLÜM

*el-CÂMİ'*DEKİ GELENEKSEL HADİS EĞİTİM ÖĞRETİM
ÂDÂBI

2.1. RİVÂYETE ÖZGÜ OLAN HUSUSLAR

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbını inceleyeceğimiz bu bölümde Hatîb'in *el-Câmi'* adlı eseri çerçevesinde rivâyetle ilgili âdâba dair bir takım hususlara geçmeden önce dönemin rivâyet geleneği hakkında özetle şunları söylemek mümkündür. Hicri dördüncü asırda hadis eğitim öğretiminde bilinen hadis alma yollarının yanısıra hadisi kitaptan nakletme geleneğinin başladığı görülmektedir. Böylece sözlü rivâyet dönemi yerini yaygın bir şekilde kitaptan nakil geleneğine bırakmıştır. Şüphesiz ki hem sözlü nakilde hem de kitaptan nakilde dikkat edilmesi gereken bir takım hususiyetler vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.

2.1.1. Rivâyetin Kitabın Aslından Nakledilmesi

Konuyla alakalı rivâyetler incelendiğinde 'rivâyetin kitabın aslından nakledilmesini' Hatîb'in iki şekilde anladığı görülmektedir. Bunlardan birisi ezber yerine kitaba bağlı kalarak rivâyet etmektir. Nitekim Hatîb, doğruyu bulmak ve hatalardan salim olmak için kitabın aslından rivâyet etmenin gerekliliğine inanır²²⁹. Bu görüşüne destek sadedinde Ebû Zura'nın, Ebu'l-Meymûne el-Beceli'den rivâyetini şu şekilde aktarır: "Ebû Nuaym'a Hammad b. Zeyd'in Eyyub'den işittiği hadisleri ezberlediği İbn Uleyye'nin ise yazdığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Ebû Nuaym: "Kitaptan rivâyet etmeyen herkesin hatadan sâlim olmayacağını sana garanti ederim."²³⁰ demiştir.

İkincisi ise zaman itibariyle kaynağa yakın olan rivâyetin tercih edilmesidir. Bu hususla alakalı Ahmed b. Hanbel, Osman b. Ahmed'den, Ebû Abdullah'ın şöyle dediğini nakleder: "Veki' ve Abdurrahman ihtilaf ettikleri zaman Abdurrahman daha güvenilir (esbet)²³¹ dir. Çünkü o, zaman olarak kitaba (kaynağa) daha yakındır."²³²

Öte yandan kitaba bağlı olmak şartıyla hafızadan rivâyete sıcak bakan Hatîb, bunun için mutkin ve hafızanın kuvvetli olmasını şart koşar. Ayrıca

²²⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 7.

²³⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1023.

²³¹ Tahhân, *Teyssîru mustalahi 'l-hadîs*, çev. Cemal Ağırman, Sivas 1999, s. 139.

²³² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1025.

muhaddisin yazmış olduklarını mütalaa etmekten ve onlara göz atmaktan da geri durmaması gerektiğine inanır. Şüphe duyduğu hususları kendisinde tutup, şüphe duymadığı rivâyetleri tahdis etmesi gerektiğini de belirtir²³³.

Hâfızasından rivâyet eden râvinin, rivâyetine başka bir ravinin muhalefeti durumunda ise bilgilerini mütalaa etmesi ve bilginin doğruluğunu tesbit etmesi bakımından da kitabın aslına dönmesi son derece önemlidir²³⁴. Rivâyetinde hata ettiğini anlayan muhaddisin rivâyetinden rücu' etmesinin gerekliliğine inanan Hatîb, böyle yapmadığı takdirde râvinin günahkâr olacağını belirtir. Böyle bir rivâyeti talebenin delil olarak kullanmaması gerektiğine inanır²³⁵. Nitekim Ebû Abdullah Muhammed b. Yakub el-Hâfız'dan nakledildiğine göre, "Ebû Bekir Muhammed b. İshak'a, niçin Süfyan b. Veki' i terk edip de Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb'den rivâyet ediyorsun?" diye sorulunca, şöyle cevap vermiştir. "Ben Ahmed b. Abdurrahman'dan rivâyete devam ediyorum. Çünkü O, rivâyetlerinden bazılarına itiraz edilince -Mâlik'in Zührî'den, Onun da Enes'ten rivâyeti hariç, zirâ bu rivâyetleri o, amcasının kitapları içerisinde çekmecenin içinde bulmuştur- itiraz edilen rivâyetleri bırakıp, başka rivâyetleri bizlere tahdis ederdi. Süfyan b. Veki' e gelince, verrâk²³⁶ onun rivâyetlerinin arasına başkalarını katardı. Biz bunu anlayıp bu rivâyetler hakkında konuşunca o, söz konusu rivâyetleri terk etmezdi. Bunun üzerine ben de istihârede bulundum ve ondan rivâyeti terk ettim."²³⁷

Yine el-Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî, Yahya b. Maîn'den naklen: "Kim ki ben hadiste hiç hata yapmam derse, o yalancıdır"²³⁸ sözünü nakletmiştir.

Sonuç olarak, bu ve benzer örneklerden anlaşıldığı üzere rivâyetteki hataları en aza indirmek için muhaddisin ister yazılı isterse şifahi kaynağın aslına bağlı kalmaya özen göstermesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra sahip olduğu rivâyetler arasında, eleştiriye maruz kalanlar olunca, ya kaynağın aslından o rivâyetleri gösterip sıhhati noktasında talebelerini ikna etmesi ya da söz konusu rivâyeti terk etmesi

²³³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 14.

²³⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 38.

²³⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 40.

²³⁶ Verrâk, muhaddislerin müsveddeye yazdıkları bilgileri temize çeken, temize çekilmiş bilgilerin çoğaltılmasını sağlayan kişi. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 329.

²³⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1120.

²³⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1124; buradaki söz tevazuu içermektedir. Aynı zamanda hadis talebelerinin "ben nasıl olsa hıfzımdan rivâyet edince hiç hata yapmam" düşüncesine kapılmalarının önüne geçmek için söylenmiş olsa gerek.

istenmektedir. Zirâ muhaddisin hata yapabilme ihtimalini kabul etmesi de ayrı bir erdem olarak değerlendirilmiştir.

2.1.2. Hafızası Daha Kuvvetli Olanın Rivâyetinin Kabul Edilmesi

Hatîb, muhaddisin kitabında olmayan, hafızasından serd etmiş olduğu rivâyetlere, kendisinden daha sağlam (esbet) ve hafızası daha güçlü birisi tarafından muhalefet edilmesi durumunda rivâyetinden dönmek için gerekliliğine inanır²³⁹. Bu hususla alakalı İbn Avn'ın²⁴⁰ tutumunu Hammad b. Zeyd şöyle rivâyet ediyor: İbn Avn, bana “Eyyüb²⁴¹ şu rivâyeti nasıl naklediyor?” diye sorar, ben de ona haber verirdim. Eğer Eyyüb'ün rivâyeti kendi rivâyetine muhalifse, İbn Avn kendisinde olan rivâyeti terk ederdi. Ben ona niçin kendi rivâyetini bıraktın, diye sorunca bana, Eyyüb hadisi bizden daha iyi bilir cevabını verirdi²⁴².

Aynı şekilde Ebû Amr el-Hüseyn b. Amr, Vekî' i şöyle derken işittim diyor: “Şu'be bir hadis rivâyet etti. O'na; bu hadiste sana muhalefet ediliyor denildi. O, kim muhalefet ediyor, dedi. Süfyân²⁴³ dediler. O zaman benim rivâyetimi bırakın. Süfyân benden daha kuvvetli bir hafızaya sahiptir, dedi.”²⁴⁴

Diğer taraftan Hatîb, kendisine muhalefet edilen ravînin haklı olsa bile herhangi bir tartışmaya girmemesinin uygun olacağını belirtir. Örneğin, Şebâbe b. Sevvâr, Şu'be'den bir rivâyet nakletmiş, o rivâyetiyle tanınmış ve Şu'be'den bu rivâyetiyle teferrüdü insanlar arasında meşhur olmuştur. Aynı rivâyeti Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Şu'be'den nakletmiştir. Hadis ehlinin söz konusu rivâyete muhalefet etmesi üzerine, Şebâbe, o rivâyeti terk edin, zirâ Ebû Dâvud'un ilimdeki üstünlüğü bilinen bir husustur demiştir. Dolayısıyla o, bu hadisi, zandan uzak durmak ve töhmetten

²³⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 42.

²⁴⁰ Tam adı Abdullah İbn Avn el-Müzenî, el-Basrî'dir.

²⁴¹ Eyyüb b. Ebî Temîme Keysân es-Sahtiyânî, el-Basrî, tabiinin ileri gelenlerindendir. Enes b. Mâlik, Amr b. Seleme gibi önemli sahabeden rivâyet etmiştir. h. 66 (68 diyenler de vardır) senesinde doğmuş, 131 senesinde vefât etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, Dâru'l-Fikr, 1984, c. 1, 348.

²⁴² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1126.

²⁴³ Süfyân es-Sevrî.

²⁴⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1129.

berî olmak için terk etmiştir²⁴⁵. Güvenilir ravilerin muhalefet ettiği rivâyetleri terketmek zaruri bir davranıştır.

Nitekim Allah Resûlü (sav), şöyle buyurmuştur: “Sana şüphe vereni bırak, şüpheli olmayana yönel.”²⁴⁶

Yine Abdullah b. Dinâr’ın, İbn Amr’dan naklettiği bir rivâyete göre: “Allah Resûlü (sav), kaza’dan (القرع)²⁴⁷ nehyetti.” şeklindeki rivâyeti hakkında: “Bunu bize Ebû Dâvud et-Tayâlisî bu mecliste rivâyet etti, demesi üzerine orada bulunanlar, Ey Ebû Dâvud bu senin değil, Şebâbe’nin rivâyetidir, deyince Ebû Dâvud, öyleyse benim rivâyetimi bırakın dedi.”²⁴⁸ Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere muhaddisler, hafızası daha kuvvetli olan ravilerce muhalefet edilen rivâyetleri terketmekten kaçınmamışlardır.

2.1.3. Bilginin Farklı Kaynaklardan Teyit Edilmesi

Hadis rivâyetinde, muhaddislerin âlî isnad elde etmek için çok yolculuk yaptıkları bilinen bir husustur. Rihle denilen bu yolculuğun amacı, doğru bilgiye en kısa yoldan ulaşma çabasıdır. Muhaddisler rivâyet noktasında hiçbir zaman işi şansa bırakmamışlar, bilakis bu hususla alakalı birçok kıstas getirmişlerdir.

İsnad sistemi bu çabalardan belki de en önemlisidir. İbnu’l Mubarek’in (ö. 181/797) isnadın dinden olduğunu söylemesi, Sevrî’nin (ö. 161/777), isnadı, mü’minin silahına benzetmesi, Ahmed b. Hanbel’in, “Âli isnad öncekilerin âdetidir.” demesinin altında yatan espiri, hadis naklinde bu ümmetin öteden beri sağlam kriterlere tutunduklarının göstergesidir²⁴⁹.

Hatîb, rivâyetin imlasında bir şeyhle yetinilmemesi gerektiğine inanmıştır. Bunun yerine bir gruptan rivâyet edilip onlardan âli isnadın tercih edilmesinin râvi

²⁴⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, ss. 43, 44.

²⁴⁶ *Tirmizî*, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar, Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, Şam 1432/2011, Sıfatü’l-Kıyâme 50, (hn. 2518); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaût, Adil Mürşid, Müessesetü’r-Risâle, ys. 1421/2001, c. 3, s. 248, (hn. 1723).

²⁴⁷ القرع başın bir kısmını tıraş edip diğer yarısını bırakmak.

²⁴⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, c. 9, s. 26/27.

²⁴⁹ Tahhân, *Teyisîru mustalahi’l-hadis*, s.167.

için müstehap olduğunu belirtmiştir²⁵⁰. Elbette ki hadisin değişik turuktan rivâyet edilmesi sadece âli isnad elde etmek için değildir. Aynı zamanda isnadı sağlam, güvenilir bir hadisi doğru anlamak için de elzem bir husustur. Nitekim Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Yahya b. Main'in: "Biz bir hadisi (en az) üç vecihten rivâyet etmeseydik anlayamazdık."²⁵¹ sözünü naklederken bilgiyi farklı farklı kaynaktan almanın açıklayıcı ve anlamaya yardımcı olma özelliğine dikkat çekmiştir.

Yine İbrahim el-Harbi Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediğini nakleder: "Hadisin farklı senedlerini (turuk) bir araya getirmezsен anlayamazsın. Hadis, bazıları bazısını tefsir eder."²⁵²

Buna ilaveten senedin muhtelif hocalardan nakli, aynı zamanda hatalı olan sened ve metnin tesbit edilmesine imkan tanımaktadır. Konuyla alakalı Ali b. Medîni de şöyle diyor: "Bir hadisin değişik turuku bir araya getirilmezse, hatası ortaya çıkmaz."²⁵³ Aynı hususa destek sadedinde Ebu'l Fadl Muhammed b. Abdirrahîm b. Merdüveyh el-Fesevî, Basra'da, Ebu'l Hasan Muhammed b. Muhammed el-Alevî el-Hüseynî el-Allâme'nin kendi kendine söylediğini naklettiği şu şiir faydalı olacaktır:

Ben derim ki, söz, onu söyleyen tarafından bilinir,
"Bir işi bilen cahil gibi değildir.
Şüpheli, uydurulmuş bir haber sana geldiği zaman,
Sana açık olmazsa, onun değişik turukuna bak.
Kılıca bakma, onun izine (vurduğu yere) bak,
Bir kılıcın değeri ancak onu taşıyanın avuç içi kadardır."²⁵⁴

Aynı şekilde Ebû Bekir Muhammed b. Hasan en-Nakkâş ile Ahmed b. Leys el Verrâk'ın, Muhammed b. Humeyd ve Ömer b. Harun'dan şu nakli de bizlere bilginin değişik turuktan öğrenilmesine ne kadar ehemmiyet verildiğini göstermektedir. O şöyle diyor: "Süfyan es-Sevrî'nin yanında idim. Bir kişi, 'Bevletti, abdest aldı, ayakkabılarını ve ayaklarını meshetti.' şeklinde Hz. Ali'den (Ali b. Ebi Talip) rivâyet edilen hadis hakkında sordu. -Amr b. Harun- dedi ki: "Süfyan es-Sevrî - el-A'meş an Ebî Zabyân dedi. Sonra başka birisi geldi, aynı soruyu sordu. O,

²⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 87.

²⁵¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1639.

²⁵² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1640.

²⁵³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1642.

²⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 212, 213.

Haddesenâ Kâbus b. Zabyân an Ebîhi, dedi. Sonra başka birisine, haddesenâ Abdu'l-Azîz b. Rufey' an Ebî Zabyân, dedi. Sonra başka birisine, Haddesenâ Zübeyr b. Adiyy, an Ukeyl an Ebî Zabyân, dedi. Sonra başka birisinin aynı hadis hakkında sorması üzerine, Haddesenâ Vikâ b. İyâs an Ebî Zabyân şeklinde isnadı zikrederek, Hz. Ali'nin bevlettiğini ve ayakkabılarının üzerine meshettiğini nakletmesi üzerine İbn Humeyd, Amr b. Hârun'un şöyle dediğini işittim diyor: Eğer bu rivâyeti Süfyan'dan bu şekliyle bir kişi rivâyet etseydi onu tasdik etmezdim.”²⁵⁵

Başka bir misal verecek olursak, Ali b. Muhsin b. Ali et-Tenûhi, babam bana şöyle dedi diyor: “Üç yüz dört yılında Bağdat'a geldiğimde oradaki muhaddislerden sema' da bulunabileceğim muhaddislerin isimlerini sordum. Bana dört yüz şeyhin ismi yazıldı.”²⁵⁶

Bunlara ilaveten râvi, hadis ve Ulûmu'l-Hadis'te marifet ehlerinden değilse döneminin hafızlarından, imla etmek istediği hadisle alakalı meclis gününden önce, rivâyetlerin değişik kaynaklardan yerlerini tespit etme noktasında yardım almalıdır. Nitekim Hatîb, “Şeyhlerimizden bir grup hadis meclisinden önce bunu yapardı.” der. Ardından şu isimleri sayar: “Ebu'l Hüseyin b. Bişrân için Muhammed b. Ebi'l Fevâris, el-Kâdî Ebû Ömer b. Abdi'l Vâhid el-Hâşimî el-Basrî için Ebu'l Huseyn b. Gassân, Ebu'l Kâsım Abdurrahman b. Muhammed es-Serrâc en-Nisabûrî için Ebû Hâzım el-Abdevî, Sâid b. Muhammed el-İstevâî²⁵⁷ için Ahmed b. Ali el-İsfehânî imla edecekleri rivâyetlerin tahririni yaparlardı.”²⁵⁸

2.1.4. Künye, Lakap, İsim ve Nesebin Zikredilmesi

Hatîb'e göre muhaddislerden öyleleri vardır ki kimisinin sadece nesebi kimisinin lakabı kimisinin künyesi senedde zikredilirken kimisinin de nesepleri anılmadan sadece isimleriyle yetinilir. Çünkü onların tanınmalarında bir kapalılık yoktur. İlmî konumları da herkes tarafından bilinmektedir. Şu kimseler bunlardandır:

²⁵⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1653.

²⁵⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1674.

²⁵⁷ Nisabur'da Rey ashabının fakihidir.

²⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 88.

Eyyüb b. Ebî Temîme es-Sahtiyânî (ö. h. 131)²⁵⁹, Yunus b. Ubeyd (ö. h. 139)²⁶⁰, Said b. Ebî Arûbe (ö. h. 156/157)²⁶¹, Hişam b. Ebî Abdillâh (ö. h. 154)²⁶², Mâlik b. Enes (93-179)²⁶³, Leys b. Sa'd (ö. h. 175)²⁶⁴.

Yine Abdullah b. Mübarek'i kendi dönemindeki ulemanın çoğu ismiyle zikretmiş, nisbesini söyleme ihtiyacı hissetmemişlerdir²⁶⁵.

Kendi döneminde aynı isimde başka bir ravinin bulunmaması nedeniyle nisbesinin zikredilmesine gerek duyulmayan raviler gurubuna da şu muhaddisler örnek verilebilir: Katade b. Diame es-Sedûsî (ö. h. 1174)²⁶⁶, Mis'ar b. Kidâm el-Hilâlî (ö. h. 153/155)²⁶⁷, Şu'be b. el-Haccâc (ö. h. 160)²⁶⁸, Veki' b. Cerrâh (ö. h. 196/197)²⁶⁹, Hüseyim b. Beşîr (ö. h. 183)²⁷⁰, Affan b. Müslim (ö. h. 219/220)²⁷¹, Müsedded b. Müserhed (ö. h. 228)²⁷², Ârim b. Fadl, Kuteybe b. Said (ö. h. 240)²⁷³.

²⁵⁹ Eyyüb b. Ebî Temîme, Keysân es-Sahtiyânî Ebû Bekr el-Basrî. Sikadır, sebtir, huccettir. Fukahâ'nın ileri gelenlerindendir. Tabîi'nin meşhurlarındandır. Enes b. Mâlik, Amr b. Seleme gibi sahabelerden rivâyet etmiştir. Hicri 66 yılında doğmuş (67 diyenler de vardır) bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, Te'lîf Şuayb el-Arnaût, Dimaşk 1432/2011, s. 105.

²⁶⁰ Acâc el-Hatîb, *el-Câmi'*, c. 1, s. 278 de 2 nolu dipnotta, Yunus b. Ubeyd b. Dinar el-Abdî olduğunu belirtmiştir. Ancak bu kişinin Muhammed b. el-Kâsım es-Sekafî'nin azadlısı, Yunus b. Ubeyd olma ihtimali de vardır. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, Te'lîf Şuayb el-Arnaût, Dimaşk 1432/2011, s. 874.

²⁶¹ Saîd İbn Ebî Arûbe, Mevlaları Mihran el-Yeşkurî, Ebu'n-Nadr el-Basrî, sikadır, hafızdır. Birçok tasnifi vardır. Tedlisi çok yapardı. Ömrünün sonlarında ihtilat etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 294.

²⁶² Hişam b. Ebî Abdillâh, Ebû Bekr el-Basrî ed-Destevâî, sikadır, sebtir, kadercilikle itham edilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 815.

²⁶³ Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir b. Amr el-Esbahî Ebû Abdillâh, el-Medenî, Hicret Yurdu'nun İmamı, mutkin'lerin başı, mütesebbitlerin en büyüğü, bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 874.

²⁶⁴ el-Leys b. Sa'd b. Abdurrahman el-Fehmî, Ebu'l-Hâris el-Mısırî, sikadır, sebtir, fakihtir, meşhur imamdır. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 649.

²⁶⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 72.

²⁶⁶ Katade b. Diame b. Katade es-Sedûsî, Ebû'l-Hattât el-Basrî, sikadır, sebtir. Âmâ doğduğu söylenir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 633.

²⁶⁷ Mis'ar b. Kidâm İbn Zuhîr el-Hilâlî, sikadır, sebtir, fazıldır. Bk. *Takrîbu't-tehzîb*, s. 745.

²⁶⁸ Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verdi el-Atekî mevlâları, Ebû Bistâm el-Vâsîti summe el-Basrî, sikadır, hafızdır, mutkindir. Sevrî O'nun hakkında şöyle demiştir: O, Hadiste emîru'l-mü'minîndir. O, Irak ricalini inceleyen ilk kişidir. Sünnet müdafaacısıdır, âbittir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 339.

²⁶⁹ Veki' b. Cerrâh b. Melih er-Ruâsî, Ebû Sufyan el-Kûfî, sikadır, hafızdır, âbiddir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 826.

²⁷⁰ Hüseyim İbn Beşîr, İbn'ul-Kâsım b. Dînâr es-Sülemî, Ebû Muaviye b. Ebî Hâzim el-Vâsîti, sikadır, sebtir. Tedlisi ve irsâli hafîyi çok yapardı. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 817.

²⁷¹ Affan b. Müslim b. Abdillâh el-Bâhilî, Ebû Osman es-Saffâr el-Basrî, sikadır, sebtir. İbnu'l-Medîni onun hakkında şöyle demiştir: hadiste bir harfte dahi şüphe duysa onu terk ederdi. Bağdâd'da oturmuştur. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 542.

²⁷² Müsedded b. Müserhed b. Müserbel b. Müstevid el-Esedî el-Basrî, Ebû'l-Hasan, sikadır, hafızdır. Basra'da müsned tarzında ilk eseri tasnif edendir denilmiştir. Müsedded lakabı, ismi, Abdu'l-Melik b. Abdu'l-Azîz'dir, denilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 745.

²⁷³ Kuteybe b. Saîd b. Cemîl, İbn Tarîf es-Sekafî, Ebû Recâ el-Bağlânî. İsmi, Yahya'dır. Ali'dir, diyenler de vardır. Sikadır, sebtir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 634.

Aynı şekilde kimi raviler de babasına veya kabilesine nisbetiyle meşhur olmuş ve bu nisbeleriyle zikredilmişlerdir²⁷⁴. İbn Avn, İbn Cüreyc, İbn Lehîa, İbn Uyeyne, İbn İdrîs, İbn Vehb, İbn Ebî Necîh, İbn Ebî Zi'b, İbn Ebî Üveys babalarına nisbetle meşhur olmuşlarken, Şa'bî, Nehaî, Zührî, Teymî, Sevrî, Evzâî, Şafîî, Ka'nebî, Humeydî, Himmânî, Zencî, -ki o Müslim b. Hâlid el-Mekkî'dir- gibi muhaddisler kabilelerine nisbetleriyle lakablanmışlardır²⁷⁵.

Diğer taraftan Hatîb, Süveyd b. Saîd'den nakille Müslim b. Hâlid'in farklı bir lakapla anıldığını belirtmiştir. Zira o, babası veya kabilesiyle değil de, siyah tenli oluşundan dolayı "Zencî" diye lakaplanmışır²⁷⁶.

Bu örneklerden hareketle muhaddislerden bazılarının nisbeye gerek kalmaksızın isimleriyle zikredildikleri, bazılarının ise nisbeleriyle şöhret buldukları anlaşılmaktadır. Bütün bu hassasiyetler senedde zikredilen raviler arasında her hangi bir karışıklığa meydan vermemek adına gösterilmiştir. Bu nedenle raviler meşhur oldukları sıfatlarla senedde yer almışlardır. Aşağıdaki başlıklarda ravilerin ne ile tanındıkları ve tanındıkları sıfatlarla anılageldiklerine değinilecektir.

1. Lakaplarıyla Meşhur Olan Râviler: Geleneksel hadis eğitim öğretiminde senetteki raviler zikredilirken isimlerde herhangi bir karışıklığa meydan vermemek son derece önemi haizdir. Dolayısıyla ilim ehlinde öyleleri vardır ki lakapları isimlerinden daha meşhur olmuştur. Muhaddisler bu tür ravilerden rivâyette bulunurken lakaplarını zikretmekle yetinmişlerdir. Bazen kişisel bir özellik, bazen fiziksel bir özellik, ravilerin birbirlerinden ayırt edilmeleri için kendilerine lakab olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Muhammed b. Ca'fer (ö. h. 193)²⁷⁷ "Gunder" lakabıyla meşhur olmuştur²⁷⁸.

²⁷⁴ Hadis ricalinde isim ve künyeleri açıklayan eserler hakkında, bk. Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 91.

²⁷⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 73.

²⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1221.

²⁷⁷ Muhammed b. Cafer el-Hüzelî, el-Basrî, Şu'be'den birçok rivâyette bulunmuştur. Yaklaşık yirmi yıl onun meclisinde bulundu, Şu'be'den rivâyetlerinin tamamını kendisine arzettiğini belirtmiştir. İbn Mehdî, "Gunder Şu'be'den rivâyet konusunda benden daha güvenilir (esbettir)" demiştir. Hicri 193 veya 194 yılında vefat ettiği söylenmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takribu't-tehziib*, s. 661.

²⁷⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 74.

Muhammed b. Süleyman b. Habib el-Missîsî (ö. h. 145)²⁷⁹, “Lüveyn” lakabıyla meşhur olmuştur²⁸⁰. Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ebân el-Kûfî (ö. h. 239)²⁸¹, “Müşküdüneh”²⁸² lakabıyla meşhur olmuştur. Muhammed b. el-Fadl es-Sedûsî (ö. h. 223)²⁸³, “Ârim” lakabıyla tanınmıştır²⁸⁴. Saîd b. Süleyman el-Vâsitî (ö. h. 225)²⁸⁵, “Sa’düveyh” lakabıyla meşhur olmuştur²⁸⁶. Ebû Yahya Muhammed b. Abdurrahîm el-Hatîb (ö. h. 225)²⁸⁷, “Sâikah” lakabıyla tanınmıştır. Ebû Ca’fer Muhammed b. Abdillâh el-Hadremî el-Kûfî (ö. h. 297)²⁸⁸, “Mutayyen” lakabıyla meşhur olmuştur²⁸⁹. Ebû Abdillâh İbrahim b. Muhammed Urve en-Nahvî (244-323/858-935), “Naftuveyh”²⁹⁰ lakabıyla anılmıştır. Son bir örnek olarak, Muhammed b. el-Kâsım b. Hallâd el-Basrî (191-283/807-896), “Ebû’l-Aynâ”²⁹¹ lakabıyla zikredilmiştir²⁹².

2. Künyeleriyle Meşhur Olan Râviler: Geleneksel hadis eğitim öğretiminde ravilerin tanınmaları için kullanılan yöntemlerden bir tanesi de onları künyeleriyle zikretmektir. Nitekim hadis rivâyetinde isimlerdeki iltibas önlemek için raviler rivâyet esnasında zaman zaman kendi künyelerini bizzat zikretme gereği duymuşlardır²⁹³. Hatîb, lakablarıyla meşhur olan kişileri belirttikten sonra, bazı muhaddislerden rivâyette bulunulurken isim ve nisbeleriyle değil de meşhur

²⁷⁹ Muhammed b. Süleyman b. Habib el-Esedî, Ebû Cafer el-Allâf el-Kûfî, sümme Missîsî lakabı, “Luveyn” sikadır, yüz yaşından fazla yaşamıştır. ö. h. 145 veya 146 dir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, s. 677.

²⁸⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 75.

²⁸¹ Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Eban b. Salih b. Umeyr el-Umevî, Mevâliden olup, dayısı Huseyn b. Ali’ye nisbetle el-Cu’fî denilir. Ebû Abdurrahman el-Kûfî, Müşküdâneh lakabıyla bilinmektedir, sadûktur. Onun için şîaya mensup olduğu söylenmiştir. Vefatı h. 239 dur. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, s. 413.

²⁸² Müşküdâneh, Farisî Dili’nde misk kabı anlamına gelmektedir. Daha geniş bilgi için bk. Tahhân, *el-Câmi*’, c. 2, ss. 74,77.

²⁸³ Muhammed b. el-Fadl es-Sedûsî, Ebû’n-Nu’mân el-Basrî, lakabı ârim, sikadır, sebtir. v. h. 223 veya 24 tür. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, s. 709.

²⁸⁴ Ârim ismidir, diyenlerde olmuştur. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 75.

²⁸⁵ Saîd b. Süleymân ed-Dabbî, Ebû Osman el-Vâsitî, el-Bezzâz, lakabı “sa’düveyh” dir. Sikadır, hafızdır. Hicri 225 yılında vefat etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, s. 291.

²⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 75.

²⁸⁷ Muhammed b. Abdurrahîm b. Ebî Zühayr, el-Bağdâdî, el-Bezzâr, Ebû Yahya, Ma’rûfun bi-sâikah. Sikadır. Hafızdır. ö. h. 255 tir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, s. 795.

²⁸⁸ Muhammed b. Abdillâh b. Süleyman el-Hadremî, lakabı mutayyen dir. Hafızdır, Kufe muhaddislerindendir. ö. h. 297 dir. Bk. Acâc el-Hatîb, *el-Câmi*’, c. 1, s. 465, 1. Dipnot.

²⁸⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 76.

²⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 76.

²⁹¹ Zirikli, Hayreddin b. Mahmud, *el-A’lâm*, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 15. bsk. ys. 2002, c. 6, s. 334.

²⁹² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 77.

²⁹³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 78.

oldukları künyeleriyle bu muhaddislerin zikredildiklerini nakleder ve örnek olarak şu isimleri sayar:

1. **Ebû'z-Zinâd**: İsmi, Abdullah b. Zekvân'dır (ö. h. 130). Bir görüşe göre ise künyesi Ebû Abdurrahmân, lakabı ise Ebû'z-Zenâd'dır²⁹⁴.
2. **Ebû Bişr**: İsmi, Cafer b. Ebî Vahşiyye'dir (ö. h. 121)²⁹⁵.
3. **Ebû Muaviye**: İsmi, Muhammed b. Hâzim'dir (ö. h. 195)²⁹⁶.
4. **Ebû Müshir**: İsmi, Abdu'l-'Alâ b. Müshir'dir (140-218)²⁹⁷.
5. **Ebu'l-Yemân**: İsmi, el-Hakem b. Nâfi' dir (ö. h. 218)²⁹⁸.
6. **Ebu'n-Nadr**: İsmi, Hâşim b. Ebu'l-Kâsım'dır (134-207)²⁹⁹.
7. **Ebu'l-Velîd**: İsmi, Hişâm b. Abdu'l-Melik'tir (ö. 227)³⁰⁰.
8. **Ebû Haysemeh**: İsmi, Züheyr b. Harb'dir (160-234)³⁰¹.
9. **Ebû Kureyb**: İsmi, Muhammed b. 'Alâ'dır (160-247)³⁰².
10. **Ebû Nuaym**: İsmi, Fadl b. Dükeyn'dir (130-219)³⁰³.

Muhakkak ki künyeleriyle zikredilen raviler yukarıdakilerden ibaret değildir. Hatîb'in zikretmiş olduğu isimler dışında künyeleriyle meşhur olan raviler de mevcuttur³⁰⁴.

3. Annesine Nisbesiyle Meşhur Olan Râviler: Geleneksel hadis eğitim öğretiminde annesine nisbesiyle ma'ruf olan ravilerin de mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim Hatîb ravinin annesine nisbetinin de caiz olduğunu belirtmiş ve bunlara örnek olarak şu isimleri zikretmiştir³⁰⁵:

²⁹⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3, ss. 677,678; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 393.

²⁹⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3, s. 383; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 139.

²⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 667.

²⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 228; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 442.

²⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 319; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 199.

²⁹⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 8, s. 67; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 812.

³⁰⁰ Ebu'l-Hüseyn İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid, Dâru'l-Marife, Beyrut ts. c. 1, s. 392; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 816.

³⁰¹ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 3, s. 51; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 263.

³⁰² Zehebî, *Siyer*, c. 11, ss. 394, 398; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 706.

³⁰³ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 5, s. 148; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 621.

³⁰⁴ Talât Koçyiğit, Hadis Usûlü'nde, râvilerin isim, künye ve lakaplarıyla alakalı telifleriyle şöhret kazanmış imamlar arasında şu isimleri zikreder: Ali İbnu'l-Medîni, Müslim, en-Nesâî, İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân, el-Hâkim Ebû Ahmed. Bk. Talât Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2009, s. 198.

³⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 78.

1. **İbn Buhayne:** İsmi, Abdullah b. Mâlik b. el-Kışb el-Esedî'dir (ö. h. 51)³⁰⁶.
2. **Abdullah b. Ümmü Mektûm el-A'mâ:** İsmi, Abdullah b. Amr b. Şureyh b. Kays İbn Zâide b. el-Esamm el-Âmirî'dir (ö. h. 15)³⁰⁷.
3. **Ya'lâ b. Münyeh:** İsmi, Ya'la b. Ümeyye et-Temimî'dir (ö. h. 40)³⁰⁸.
4. **el-Hâris b. Bersâ:** İsmi, el-Hâris b. Mâlik'tir (?)³⁰⁹.
5. **Muaz b. Afrâ:** İsmi, Muaz b. el-Hâris b. Rifâa'h'tır (ö. h. 61)³¹⁰.
6. **Beşir b. el-Hasâsiyye:** İsmi, Beşir b. Ma'bed b. Şerâhîl b. Sa'd b. Dabârî, es-Sedûsî (?)³¹¹.
7. **Şurahbîl b. Hasene:** İsmi, Şurahbîl b. Ubeydullah b. Mutâ' b. Amr el-Kindî (ö. h. 18)³¹².
8. **Mansur b. Safiyye:** İsmi, Mansur b. Abdurrahman b. Talha el-Hacebî'dir (ö. h. 137 veya 138). Annesi Safiyye bnt. Şeybe b. Osman el-Kuraşî'dir³¹³.
9. **İsmâil b. Uleyye:** İsmi, İsmâil b. İbrâhim Ebû Beşer el-Esedî'dir (ö. h. 193)³¹⁴.
10. **Âsım b. Behdele:** İsmi, Âsım b. Ebi'n-Necûd'dur (ö. h. 128)³¹⁵.

Yukarıda verilen isimlerden bir kısmı sahâbe olup annelerine nisbeleriyle şöhret oldukları için senedde nisbe isimleriyle zikredilmişlerdir.

³⁰⁶ Buhayne, annesinin adıdır. Annesi, Buhayen bint. el-Hâris b. el-Muttalip bn. Abdi Menâf'tır. Sahabî'dir. h. 50 yılından sonra vefat etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 423.

³⁰⁷ İbn Sa'd, Ümmü Mektûm'un ismiyle ilgili, Medine Ehli'nin, Abdullah, Iraklıların ve Hişam b. Muhammed b. es-Saib'in, Amr dediklerini nakleder. Ardından nisbesi hakkında ittifak olduğunu ifade eder. Nisbesini şöyle aktarır: İbn Kays b. Zaide b. el-Esamm b. Revaha b. Hacer b. Abdi'bni Muîs b. Âmir b. Lüeyy'dir. Annesi Âtike'dir. O Ümmü Mektûm bint. Abdillâh b. Ankeşe İbn Âmir b. Mahzûm b. Yakaza'dır. Bk. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd Menî' el-Hâşimî el-Basrî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, c. 4, s. 155; Zehebî, *Siyer*, c. 1, s. 360.

³⁰⁸ Münyeh babaannesinin adıdır. Asıl adı, Münyeh bnt. Hâris b. Câbir'dir. Sahabîdir. Bk. *Tahhân, el-Câmi'*, c. 2, s. 78; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 867.

³⁰⁹ Bersâ annesinin adıdır. Bir tek hadis rivâyeti vardır. Muaviye'nin hilâfetine sonlarına kadar yaşamıştır. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 155.

³¹⁰ Muaz b. el-Hâris b. Rifâa, el-Ensârî, en-Neccârî. İbn Âfrâ diye maruftur. Afrâ annesidir. Sahabîdir. Hz. Ali'nin hilâfetine kadar yaşadı. Hilâfetin sonuna kadar yaşadı, Resûlullah'ın zamanında şehit oldu da denilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 757; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 2, s. 721.

³¹¹ Sahabedendir. Hz. Peygamber (sav) kendisine Beşir adını vermiştir. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 117.

³¹² İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 337.

³¹³ İbn Hacer, *Takrîb*'in de şöyle demiştir: İbn Hazm O'nu zayıflardan sayarak hata etmiştir. O, sika dır. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 777.

³¹⁴ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 85.

³¹⁵ Hatîb, "Behdeleh" konusunda ihtilaf edildiğini kaydeder. "Bedbeleh babasının ismidir, ya da annesinin ismidir, diyenler olmuştur," der. Kendisi de "Behdeleh"ın babasının ismi olduğu görüşündedir. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 79.

4. Fizîki Özellikleriyle Zikredilen Râviler: Geleneksel hadis eğitim öğretiminde râvilerin, yaratılış itibariyle noksanlık anlamına gelmeyen; uzun, mavi (gökyüzlü), kumral, kızıl, sarışın vb. özellikleriyle anıldıkları görülmektedir. Bu hususta ulemânın ihtilaf etmediğini söylemek mümkündür. Bazı ravilerin isimlerinden ziyade bu tür vasıflarıyla bilindikleri malumdur. Nitekim Hatîb, *el-Câmi'de* bu konuya dair şu örneği verir: ‘Humeyd hakkında, uzun, diye tabir edilirdi. İshak b. Yusuf hakkında, mavi; Hüseyin b. el-Hasan için, kumral; Ca’fer b. Ziyâd hakkında da kızıl, Mervan için ise sarışın diye zikredilirdi³¹⁶.

Öte yandan bir râvinin isminde herhangi bir iltibasın olmaması için; topal, kısa, kör, şaşı, felçli vb. sıfatlarla zikredildiği de görülmektedir. Nitekim Hatîb, örnek olarak şunları belirtir: “İmrân için **kasîr**³¹⁷, Ebû Muaviye için **darîr**³¹⁸, Hârûn b. Musâ için **a’ver**³¹⁹, Süleyman için **a’mes**³²⁰, Abdurrahman b. Hürmüz için **a’recc**³²¹, Âsım için **ahvel**³²², Ebû Ma’mer için **mek’ad**³²³, Mansur b. Abdurrahman için **eşell**³²⁴ gibi tabirler kullanılmıştır. Bu vasıflarla anılan örnek isimleri çoğaltmak mümkündür³²⁵.

Diğer taraftan şeyh; ilmi, fazileti, kişiliği ile ma’rufsa kendisinden rivâyet edilirken bu özelliklerinin zikredilmesinin güzel karşılandığı görülmektedir. Şeyh bu özellikleriyle meşhur değilse, o zaman da râvi şeyhini yüceltmış olmaktadır ki, her halükarda râvinin, şeyhinin olumlu özelliklerini zikretmesi güzel bir davranış olarak görülmüştür³²⁶. Bu arada şeyhin olumsuz özelliklerini zikretmemenin doğuracağı mahzurları da dikkate almanın gerekliliği kanaatindeyiz.

Yukarıda verilen örneklerden hareketle diyebiliriz ki, rivâyet geleneğinde, hadisin senedinde yer alan ravi isimlerini zikrederken herhangi bir iltibasa meydan vermemek için ayırıcı birtakım vasıflar kullanılmıştır. Bu vasıf bazen bir muhaddisi nesebiyle zikretmek olabileceği gibi bazen de künye, lakap, isim hatta engeliyle

³¹⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, ss. 79,80.

³¹⁷ Kısa.

³¹⁸ Kör.

³¹⁹ Tek gözlü.

³²⁰ Âmâ.

³²¹ Topal.

³²² Şaşı.

³²³ Kötürüm, yatalak.

³²⁴ Felçli.

³²⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 80.

³²⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 81.

anılması şeklinde olabilmektedir.

2.1.5. Hz. Muhammed'e (sav) ve Sahabeye Dua Edilmesi

Rivâyete özgü temel prensiplerden birisi de rivâyet esnasında zikri geçtiğinde Hz. Muhammed'e (sav) ve sahabeye dua edilmesidir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm'de, her ne vesileyle olursa olsun, Hz. Muhammed'in (sav) adı anıldığında, onun üzerine "salât ve selâm" getirilmesini emretmektedir³²⁷. Salât; dua, tebrik, temcîd ve ta'zîm anlamlarına gelmektedir. Yüce Allah'ın (cc) ve Hz. Muhammed'in (sav) Müslümanlar hakkındaki salâtı, onları tezkiye ve ilâhi rahmete mazhar buyurmaktır. Meleklerin ve insanların salâtı ise dua ve istiğfardır. Allah'tan (cc) salât, rahmet; meleklerden istiğfâr, mü'minlerden ise hayır dua³²⁸ anlamına gelmektedir.

Hadis rivâyet geleneğinde müstemlîn³²⁹, isnadın sonunda, Hz. Muhammed'in (sav) ismi geçtiğinde, sesini yükselterek ona 'salat' getirmesi müstehap olarak görülmüştür. Müstemlîn her hadis rivâyetinde Hz. Peygamber'in (sav) adı geçtiğinde 'salat'ı tekrarlaması gerektiği³³⁰ ifade edilir. Nitekim bu hususla alakalı olarak Hatîb şu rivâyetleri zikreder:

Abdullah b. Mes'ud'un Allah Resûlü'nden (sav) konuyla alakalı rivâyetini Abdullah b. Şeddad şu şekilde naklediyor: "Kıyamet günü insanların bana en yakını, bana en çok salat getirenleridir."³³¹

Yine Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr, Hz. Âişe'den (r. anhâ) Allah Rasûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: "Bana salat getiren hiçbir müslüman yoktur ki melekler onun getirdiği kadar o kişiye salat getirmesin. Bundan sonra

³²⁷ el-Ahzâb 33/56.

³²⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000, c. 20, s. 320; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş, Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Kahire 1964, c. 14, s. 232; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Risâle Basın Yayın Ltd. Şt. İstanbul 1996, c. 2, s. 407, 4. Dipnot; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1995, c. 1, s. 3, dipnot.

³²⁹ Müstemli: 1. Hocanın yazdırdığı hadisleri yazan öğrenci; 2. Hocanın kalabalık bir yerde yazdırdığı hadisleri yüksek sesle tekrar ederek uzakta olanlara duyuran kimse. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 224.

³³⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 103.

³³¹ *Tirmizî*, Kitabu'l-Vitr 21, (hn. 484). Tirmizî: Bu hadis hasen gariptir demiştir.

dileyen çok salavat getirsin dileyen az.”³³²

Bunun yanısıra geleneksel hadis eğitim öğretiminde müstemlînin hadis rivâyetinde sahabe ismi zikredilince “Allah ondan razı olsun.” demesi gerekir. Zirâ Allah Resûlü (sav) de sahâbe-i kirâm için hayır duada bulunmuştur. Konuyla alakalı Muhammed b. Münkedir’in, Câbir b. Abdullah’tan (ra) rivâyeti şöyledir: Biz Allah Resûlü’nün (sav) yanında idik. Ebû Bekr’e doğru yöneldi ve “Ey Ebû Bekr, Allah sana en büyük rızasını versin -Allah senden çok razı olsun- dedi.”³³³

Hadis rivâyet geleneğinde “salavât” ifadesinin Allah Resûlü’nden (sav) başkası için kullanılması uygun görmeyenler de vardır. Nitekim İkrime İbn Abbas’tan (ra) şu rivâyeti nakleder: “Allah Resûlü’nden (sav) başkası için ‘salavât’ lafzının kullanılması uygun değildir.”³³⁴ Bunun yanında bizzat Allah Resûlü’nün (sav) isteyen kişilere dua ederken ‘salat’ lafzını kullandığı belirtilmektedir. Cabir b. Abdullah’ın rivâyetine göre Allah Resûlü’nden (sav) eşi için dua etmesini (salat) isteyen bir kadına Allah Resûlü (sav), Allah’ın hayrı ihsanı (salatı) senin ve eşinin üzerine olsun demiştir³³⁵.

Hatîb’e göre, “Allah’tan (cc.), ‘salat’, ‘rızâ’ ve ‘rahmet’ dilemek aynı mânâdadır. Her ne kadar bu böyle olsa da sahâbi için, rızâ anlamında ‘radıyallahu anh’, Nebî’ye salât için ‘sallallahu aleyhi vesellem’ lafızlarının kullanılması müstehap sayılır.”³³⁶ Zira Ebu’l-Fadl el-Abbâs b. Rehb b. Osman es-Sayyâd’ın naklettiği bir haber şöyledir: er-Rabî’ b. Süleyman’a, “Size Şafî nakletti.” şeklinde bir hadis kıraat olunurken, kârî yanlışlıkla radıyallâhu anh demedi, bunun üzerine er-Rabî’: ‘Kârî, radıyallahu anh deyinceye kadar “Bir harf eksik söyledin.” demiştir. Ebu’l-Fadl sözüne devamla diyor ki, içerisinde Allah Resûlü’nün (sav) adı geçen hiçbir hadis yoktur ki “sallallahu aleyhi vesellem” denilmesin. İçerisinde sahâbi geçen hiçbir hadis yoktur ki “radıyallahu anh” denilmesin³³⁷.

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere gerek söz esnasında gerekse rivâyetin naklinde Hz. Peygamber’in (sav) ve sahâbe-i kiramın adları anıldığında

³³² *İbn Mâce*, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Mâce el-Kazvînî, Sünen, Müessesetü’r-Risale Nâşirûn*, Dimaşk 1430/2009, Kitâbu ikâmeti-s-salati ve’s-sünneti fihâ 25, (hn. 907).

³³³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 104, 2 nolu dipnot.

³³⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1310.

³³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 22, s. 148, (hn. 14245).

³³⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 106.

³³⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1316.

onlar için edeben dua içeren lafızlar kullanılmalıdır.

2.1.6. Yalan Haberin Rivâyetinden Kaçınma

Rivâyete özgü temel prensiplerden birisi de muhaddisin, uydurma (mevzû) haberleri rivâyetten kaçınmasıdır. Nitekim Hatîb, bile bile uydurma haberleri nakleden kimselerin apaçık bir şekilde günaha daldıklarını ve yalancılar grubuna dâhil olduklarını belirtir³³⁸. Uydurma haberi rivâyetin yalancılık olduğuyla alakalı Mugîre b. Şu'be Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: “Kim benim adıma uydurulmuş bir sözü, onun uydurma olduğu bilindiği halde, benden rivâyet ederse, o yalancıları bir yalancıdır.”³³⁹

Yine Abdolvâhid en-Nasrî, Vaile'den şu rivâyeti nakleder: “Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdular: Muhakkak ki, iftiraların en kötüsü demediğim bir sözün benim adıma uydurulmasıdır.”³⁴⁰

Öte yandan rivâyet geleneğinde, vaz'ını ortaya koymak yahut bilinmesi ve ondan sakınılması amacıyla mevzû bir haberin rivâyet edilmesi uygun görülmüştür³⁴¹.

Buna ilaveten Hatîb'e göre garîb ve münker rivâyetlerden de uzaklaşıp meşhur rivâyetlere yönelmek gerekir. Bununla alakalı Züheyr, İsa b. Yunus'un şöyle dediğini işittim diyor: “Kişinin garîb hadis rivâyetini bırakması gerekir. Ben bir günde yüz rekat namaz kılan bir kişiyi tanıyorum. İnsanlar nezdinde onu ancak garîb hadisleri rivâyet etmesi değersiz kılmıştır.”³⁴²

Aynı şekilde garîb haberlerle alakalı Muhammed b. Ömer et-Teymî'nin, Mâlik b. Enes'ten rivâyeti şöyledir: “İlmin en şerlisi garîbidir. İlmin en hayırlısı,

³³⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 98.

³³⁹ *İbn Mâce*, Kitâbü's-Sünne 5, (hn. 38).

³⁴⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehrân el-Harranî, el-Esbehânî, *el-Müsned el-müstahrec, alâ sahihi'l-İmam'ı Müslim*, thk. Muahammed Hasan İsmail es-Şafî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, c. 1, s. 46.

³⁴¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 98; ayıca mevzu hadisle alakalı bk. Subhi es-Sâlih, *Hadis ilimleri ve istılahları*, terc. M. Yaşar Kandemir, DİB Yayınları, Ankara 1973, s. 225.

³⁴² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1291.

insanlar tarafından kabul görmüş olanıdır.”³⁴³

Verilen örneklerden hareketle hadis rivâyeti geleneğinde mevzu, garîb ve münker rivâyetlerle meşguliyetten kaçınılması uygun bir davranış olarak görülmektedir. Bunun yerine sahih rivâyetlerle uğraşılmalıdır. Ancak uydurulan rivâyetlerin bilinmesi için bu tür rivâyetleri nakil ilmî saiklerle sakıncalı görülmemiştir.

2.1.7. Bidat Ehlinden Rivâyetten Kaçınma

Bidat ehlinden haber nakletmekten sakınma rivâyet geleneğine mahsus bir prensip olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hatîb, zayıf ravilerden ve bidat ehlinden rivâyetten kaçınılması gerektiğini belirtir. Ahmed b. Sinan’ın Abdurrahman b. Mehdî’den naklettiği “Her önüne gelenden rivâyet eden kimse imam olmaz.” haberiyle bu görüşünü destekler³⁴⁴. Zira ona göre fıskı sabit, kizbi zahir olandan rivâyet doğru değildir; ancak sözünde doğruluğuyla bilinen, güvenilir, aynı zamanda itikâdî veya amelî bir mezhebin mutaassıbı olan kişiden rivâyet etmemek evladır. Rivâyet edilmişse de bu caizdir. İtikadı sağlam doğruluğu sabit fakat sözünde “vehm” sahibi olan kişinin durumu da aynıdır³⁴⁵.

Özellikle ahkâm -haram ve helal- ile alakalı hadislerin rivâyetinde râvinin hassas davranması gerektiğini belirten Hatîb, bu tür rivâyetlerin, ma’rifet ve hıfz ehli, itkân ve zabt sahibi kimselerden alınması gerektiğini bildirir. Amellerin fazileti ve buna dair hadisler ise ‘Şeyhlerin genelinden rivâyet edilir.’ görüşünü benimser³⁴⁶. Konuyla ilgili, Muhammed b. Amr b. el-Gazzâlî/Revvâd/Süfyan es-Sevrî’den gelen nakil şöyledir: “Meşayıhtan tergîb ve fedaille ilgili rivâyetleri alınız. Haram ve helalle alakalı olan rivâyetlere gelince bu tür rivâyetleri bu hususta ziyade ve noksanlığı bilebilecek kimselerden alınız.”³⁴⁷ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere temel prensip, hadisin senedindeki ravilerin adalet ve zabt yönünden kuvvetli

³⁴³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1292.

³⁴⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1263.

³⁴⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 90.

³⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 91.

³⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1266.

olmalarıdır. Öte yandan dinin emirlerini yerine getirmeye teşvik ve yasaklardan sakındırma ile ilgili rivâyetlerin zayıf ravilerden de alınabileceği anlaşılmaktadır.

2.1.8. Gençlerin Rivâyetine Verilen Önem

Geleneksel hadis rivâyeti içerisinde gençlerin hadis eğitim öğretimlerinin ayrı bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Muhaddislerden bazıları yaşlıların öğretiminden ziyade gençlerin öğretimini önemsemişlerdir. Bu hususa karşı çıkanlara müsamahakâr davranmamışlardır. Gençlerin rivâyetine önem verilmesiyle alakalı Hatîb, Atâ b. es-Sâib'in bir kişiden duyduğu şu haberi nakleder: “Biz Huzeyfe’yle beraber oturuyorduk. Oradan geçen bir adama, Huzeyfe, ‘yâ fülân! Niçin meclisimize gelmiyorsun?’ deyince ‘Benim senin meclisine gelmememin nedeni şu etrâfındaki gençlerdir.’ dedi. Bunun üzerine Huzeyfe ona öfkeleni ve ‘Allah Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu işitmedin mi?’ diyerek o kişiye mealen şu ayetleri okudu: “(içlerinden bazıları), İbrahim denilen bir gencin onları diline doladığını duyduk dediler.”³⁴⁸ “Şüphesiz onlar Rablerine inanmış birkaç genç yığitti.”³⁴⁹ Ardından iyilik (hayır) ancak gençlerdedir, dedi³⁵⁰.

Aynı şekilde İbn Abbas (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: “Küçük çocuğun ezberlemesi, taşa yazılan yazı gibidir. Büyükken öğrenmek su üzerine yazılan yazı gibidir.”³⁵¹

Keza küçük yaşta öğrenilen bilgilerin kalıcı olduğuna dair Alkame şöyle diyor: “Gençken ezberlediğim bilgiler zihnimde o kadar canlı ki sanki kâğıda bakıyor gibiyim.”³⁵²

Bir başka rivâyette de Yahya b. Humeyd et-Tavîl, “Bir gün, Hammad b. Seleme’ye geldik, yanında gençler vardı. Onlara hadis anlatıyordu diyor.” devamında, “Dersini bitirinceye kadar bekledik ve ona ey Ebâ Seleme bizler senin

³⁴⁸ Enbiyâ 21/60.

³⁴⁹ Kehf 18/13.

³⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 672, 673.

³⁵¹ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*’inde bu rivâyeti Hatîb’in nektlediğini belirtmiştir. Rivâyet hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bk. Celâleddin b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr fi ehâdisi’l-beşîri’n-nezîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2012, s. 227.

³⁵² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 676.

meşâyih ehlindeniz. Senin yanına geldik, sen bizleri bırakıp bu gençlere yöneldin.” deyince o: “Ben rüyamda kendimi bir nehir kenarında, elimde küçük bir kova hurma fidanlarını sularken gördüm, bu rüyayı işte şu gençlere tevil ettim.” şeklinde cevap vermiştir³⁵³.

Bu ve benzer örneklerden de anlaşılacağı üzere muhaddisler, gençlerin hadis eğitim öğretimlerine önem vermişlerdir. İlmi alma ve zabdetme anlamında da gençlere verilen bilginin daha kalıcı ve faydalı olduğunu düşünmüşlerdir.

2.2. RÂVİ VE HADİS TALİBİYLE ALAKALI HUSUSLAR

2.2.1. Hadis Öğrenimindeki Niyet

Geleneksel hadis eğitim öğretimi içerisinde ravi ve talebenin dikkat etmesi gereken birtakım hususlar söz konusudur. Hadis eğitim öğretiminde ravi ve talebesinin ilimle meşguliyetlerinde niyetlerinin hâlis olması da son derece önemlidir. Nitekim Hadis ilminin usul ve furûuna ait meseleleri ele aldığı *el-Kifâye*’nin mukaddimesinde Hatîb, ilimle meşguliyetin Allah’a yaklaştıran en faziletli bir vesile, çok mühim bir hayır, ibadetleri sağlamlaştıran bir unsur ve vaktin infak edileceği en evla uğraşlardan birisi olduğunu belirtir. Ardından bu ilimlerden en önemlisinin Nebvî Hadisler’i; metin, sened yönüyle bilmek, sahih, hasen, zayıf, muttasıl, munkatı’, mursel, mu’dal, maklub, meşhur ve garip ayrımının farkında olabilmek olduğunu altını çizer³⁵⁴.

Yine Hatîb, *el-Câmi*’ in birinci bâbına “en-Niyetü fî Talebi’l-Hadîs” başlığını koyduktan sonra şu görüşünü serdedir: “Hadis tâlibinin, hadis öğrenirken niyetini hâlis tutması gerekir ve bu ilimle sadece Allah’ın (cc) rızasını kazanmak için

³⁵³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 681.

³⁵⁴ Hatîb, *el-Kifâye fî ma’rifeti usûli ilmi’r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Surkî, İbrahim Hamdi el-Medenî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Medîne, trs. ss. 3, 4. Ayrıca bu hususla alakalı, Kâdî İyâz “*el-İlmâ’ ilâ ma’rifeti usûli’r-rivâye ve takyidi’s-semâ*” adlı eserinde, hadisle meşgul olmanın değeri, hadis öğrenmenin ve öğretmenin usulü, hadis rivâyet ederken kullanılan rivâyetlerin özellikleri, hadislerin yazılması, noktalanması, harekelenmesi, tashih, rivâyetin lafız ve mana ile yapılması, hadis öğrenme yaşı icazet vb. konuları işlemiştir. Kâdî İyâz Ebu’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî, *Şifâ-i şerîf şerhi*, ter. M. Yaşar Kandemir, Tahlil Yayınları, İstanbul 1433/2012, s. 49.

meşgul olmalıdır.”³⁵⁵ Hatîb’in bu görüşüne destek mahiyetinde Alkame’nin³⁵⁶, Ömer b. Hattâb’ın minber den söylediği sözünü nakli şu şekildedir: “Ameller niyetlere göredir. Kişi için ancak niyetinin karşılığı vardır.”³⁵⁷

Bunun yanısıra hadis öğrenen kişi bu ilmi dünyevî amaçlara ulaşmada bir yol olarak kullanmaktan, maddi kazanç elde etmede bir aracı olarak görmekten sakınmalıdır³⁵⁸. Nitekim Ebû Hureyre (ra), Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Kim Allah’ın rızasını kazanmaya vesile olacak bir ilmi, dünya menfaatleri için öğrenirse kıyamet günü cennetin kokusunu -dahi- alamaz.”³⁵⁹

Geleneksel hadis eğitim öğretiminde, hadis ilmini Allah rızası için değil de meclis oluşturup kendisine taraftar edinmek ve başkan olmak yahut gösteriş ve kibir için öğrenmek ulemayı bekleyen en büyük afetlerden birisi olarak görülmüştür³⁶⁰.

İlmin nefsanî saikler için öğrenilmesini zemme dair Huzeyfe b. el-Yemânî, Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: “Kim, ilmi ulemâya karşı kibirlenmek veya cahillerle mücadele etmek için öğrenir ve insanlarda ona iltifat ederlerse o kimse için cehennem vardır.”³⁶¹ Yine Câbir b. Abdullah, Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: “İlmi, ulemaya gösteriş yapmak, cahillere karşı üstünlük sağlamak, meclisler kurup şöhrete ulaşmak kasdıyla öğrenerek boşa çıkarmayın. Kim bunu yaparsa onun için cehennem vardır.”³⁶²

Bunun yanısıra ilim sadece nakletmek için öğrenilmemelidir. Bir ilmi öğrenmekten maksat, onu içselleştirip yaşamaktır. Hatîb bu hususta şunları ifade etmektedir: “Hadis ezberi rivâyet ezberi değil, riayet ezberidir. Zira bilgiyi rivâyet eden -başkalarına nakleden- çoktur. Fakat rivâyet edilen bilginin gereği üzere

³⁵⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 81.

³⁵⁶ Alkame b. Vakkâs el-Leysî el-Medenî, tabiinin kibarındandır. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehziib*, 547.

³⁵⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâm b. el-Mugîra el-Cu’fîyy, *el-Câmiu’l-müsne‘ es-sâhîhu’l-muhtasar min umûri rasûli’llahî sallallahualeyhi vesellem ve sünenihî ve eyyâmihî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1401/1981, Menâkib 45, (hn. 3898). Buhârî bu hadisi, aynı manada değişik lafızlarla yedi yerde zikretmiştir; Müslim b. Haccâc, el-Küşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîhu Müslim*, Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar, Nâşirûn, Dımaşk 1433/2012, İmâre 155; Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşâ’s el-Ezdî es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvud*, thk. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar, Müessesetü’r-Risâle Dımaşk 1434/2013, Talak 11, (hn. 2201); Tirmizî, Fezâilü’l-Cihad 16, (hn. 1647); Ahmed b. Hanbel, *Müsne‘*, c. 1, s. 303, (hn. 68).

³⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 83.

³⁵⁹ Ebû Dâvud, İlim 12, (hn. 3664); Ahmed b. Hanbel *Müsne‘*, 8457; İbn Mâce, Sünne 23, (hn. 252).

³⁶⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 85.

³⁶¹ İbn Mâce, Sünne 23, (hn. 260).

³⁶² İbn Mâce, Sünne 23, (hn. 254).

yaşayan azdır. İlim ortamında bulunan niceleri vardır ki onlar ilimden istifade etme bakımından gaib gibidirler. Nice âlim (gibi gözüken) ler vardır ki cahildirler, nice hadis taşıyıcıları -ezberinde muhafaza edenler- vardır ki kendilerinde o hadisten hiçbir emare yoktur. Bakarsın ki onun hükmünü değerlendirme hususunda bilgi ve marifetten yoksundurlar.”³⁶³

Hadis tâlibine, Allah Teâlâ’nın, ilmi ne için talep ettiğini soracağını ve hadis tâlibini o ilimle ameline göre mükâfatlandıracağını belirten Hatîb, Muaz b. Cebel’in (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyetini nakletmiştir: “Kıyamet günü âdemoğlu şu dört şeyden hesaba çekilmedikçe huzur-u ilâhi’den ayrılmaz; Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nasıl geçirdiğinden, malını nereden kazanıp nereye harcadığından, bildiğiyle ne derece amel ettiğinden.”³⁶⁴

Yine İbn Şevzeb, Matar’dan (ö. 125?)³⁶⁵ şu rivâyeti nakletmiştir: “İlmin en hayırlısı fayda verendir. Allah, ilimle onu bilen sonra da onunla amel edeni faydalandırır. Onu bilip terk edeni (amel etmeyi) faydalandırmaz.”³⁶⁶ Amel edilmek üzere öğrenilen ilmin semeresiyle alakalı Hâlid b. Ma’dân, Ebu’d-Derdâ’dan şu haberi nakletmiştir: “Kim bildiğinin onda biriyle (dahi) amel ederse, Allah o kişiye bilmediklerini öğretir.”³⁶⁷

Öte yandan geleneksel hadis eğitim öğretim anlayışında hadis âlimi olabilmek son derece önemli kabul edilmiştir. Bu ilimle meşgul olan kişilerin sahip olması gereken ilmî donanım hakkında Hatîb, Buhârî’nin şu sözünü nakleder: “Sünen sahipleri çok azdır.” Yani sahihini sakîminden ayıran, turukunu bilen, hadis hâfızları gerçekten de çok azdır. Esasen düşünüldüğü zaman, İslam beldeleri, kendisine ilim için müracaat edilen fakihlerden yoksun değildir. Fakat birçok şehrin, hadisi tam bilen ve bu hususta müctehid olan hadis erbabından yoksun olduğu da görülür. Bunun nedeni, bu ilmin zorluğu ve izzetidir. Gerek sem’a da bulunan gerekse kitabet işini yapanlardan âli cenap olanların azlığındandır. Oysa Buhârî bu sözü ilimin çok arzu edildiği, ilme çağırان ve ona rağbet edenlerin çok olduğu bir

³⁶³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 87.

³⁶⁴ *Tirmîzi*, Sıfatü’l-kıyâme 1, (hn. 2417), Tirmîzi bu hadis hakkında “hêzê hadîsun hasenün sahîhun” demiştir.

³⁶⁵ Matar b. Tahmân el-Varrâk, Ebû Recâ es-Sülemî, mevlahum, el-Horosânî, ölüm tarihi hakkında 129 da denilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 6699.

³⁶⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 133.

³⁶⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 134.

zamanda söylemiştir. Acaba, “İlme rağbetin azaldığı, öğrenci bulunamadığı şu günümüzü nasıl tasvir ederiz.” şeklinde duygusunu dile getiren Hatîb şairin şu sözlerini hatırlatır:

“Biz onları az sayardık,

Onlar azdan daha az oldular.”³⁶⁸

Netice itibariyle amele değer kazandıran ve onu anlamlı kılan niyettir. İlim ve amelin sahibine fayda sağlayıp onu hem dünyada hem de ahirette mutlu etmesi için niyet esastır³⁶⁹. Hadis ilmi de halisane bir niyetle öğrenilmeli, öğrenilen bu bilgiler hayatta makes bulmalıdır.

2.2.2. Râvinin Sahip Olması Gereken Ahlâki Özellikler

Giriş kısmında araştırmanın sınırları, kaynakları ve yöntem başlığında âdâb konularını bünyesinde barındıran eserler olduğu gibi bu hususlara mahsus müstakil eserlerin varlığından bahsetmiştik. Dolayısıyla rivayet âdâbı, hadis talibi ve hocasının uyması gereken hususlarla alakalı müstakil eserlere değinmiştik. Bu başlık altında ise çalışmamızda temel aldığımız *el-Câmi*’ den hareketle hadis hocasının sahip olması gereken özellikleri inceleyeceğiz. Söz konusu bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.2.2.1. Kendisinden Daha Büyük ve Bilgili Muhaddis Karşısında Rivâyet Etmemesi

Geleneksel hadis eğitim öğretimindeki âdâba baktığımızda genç yaştaki muhaddislerin, kendilerinden daha yaşlı muhaddislerin bulunduğu meclislerde öne çıkmak istemedikleri görülür. Nitekim İbn Büreyd, Semure b. Cündeb’i şöyle derken işittim diyor: “Allah Resûlü (sav) zamanında gençtim. Ondan hadis ezberliyordum.

³⁶⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, ss. 112, 113.

³⁶⁹ Ömer Dumlu, *Kur’ân’da Salâh Meselesi*, DİB Yayınları, Ankara 2012, ss. 40, 41.

Beni, bu hususta söz söylemekten şu benden daha yaşlı kişiler men ediyordu.”³⁷⁰

Yine Hasan b. Kuteybe şöyle diyor: “Süfyan es-Sevrî, Süfyan b. Uyeyne’ye sana ne oluyor da hadis tahdis etmiyorsun.” demesi üzerine o, “Sen sağ olduğun müddetçe tahdis etmem.”³⁷¹ cevabını veriyor.

Keza Ahmed b. Ebî el-Havârî, Yahya b. Maîn’i şöyle derken işittim diyor: “Bir belde Ebû Mushir gibi zatlar varken, orada hadis tahdis edersem sakalının kazınması gerekir.”³⁷² Ahmed b. Ebî el-Havârî de aynı şekilde: “Ben bir belde de Ebu’l -Velîd Hişam b. Ammar olduğu halde hadis tahdisinde bulunursam sakalının kazıtılması gerekir,”³⁷³ diyor.

Aynı şekilde İbn Ayyaş, Âsım’dan şu sözü naklediyor: “Zirr (ö. h. 127)³⁷⁴, Ebû Vâil³⁷⁵’den daha büyüktü. İkisi beraber aynı mecliste olduklarında Ebû Vâil tahdis etmezdi.”³⁷⁶

Netice itibariyle geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında yaşça küçük ravilerin ilmen ve sinnen kendilerinden üstün ravilerin huzurunda onların muttali olduğu bir bilgiyi paylaşmayı hoş görmedikleri ve bilgiyi onlardan dinlemeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu suskunluğun, yanlış düzeltme, bir hususun farklı yönlerini ortaya çıkarma noktasındaki suskunluk olmadığı anlaşılmaktadır.

2.2.2.2. Öğrencilerine Saygılı Olması

Hadis eğitim öğretim geleneğinde talebenin hocasına karşı saygılı olmasının yanında hocanın da talebesine saygılı davranması önem arz etmektedir. Muhaddisin ilim talebesine ihtiram göstermesi ve onlara hilmle muamele etmesi saygı çeşitlerinden sadece birisidir³⁷⁷. Bu hususla alakalı İbn Ömer’in, Resulullah’tan (sav)

³⁷⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 697.

³⁷¹ Râmehurî, *el-Muhaddisu’l-fâsil*, s. 352.

³⁷² Sakalın kazınmasını bir ceza, azar olarak anlamak mümkündür.

³⁷³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 701.

³⁷⁴ Zirr b. Hubeyş el-Esedî el-Kûfî, sikadır. Muhadramdandır. h. 81 yılında vefat etmiştir, diyenler de vardır.

³⁷⁵ Şakîk b. Seleme el-Esedî el-Kûfî, Ömer b. Abdulaziz döneminde vefat etmiştir. Sikadır.

³⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 702.

³⁷⁷ Bk. on dokuzuncu bâb.

rivâyeti şöyledir: “İlmi öğrendiğimize ve öğrettiğimize saygı gösterin.”³⁷⁸

Aynı şekilde muhaddis ve talebede bulunması gereken hususiyetlerle alakalı Ebû Hâtim, Esmâî’den şu rivâyeti nakletmiştir: “Öğrenen ve öğretende şu dört özellik olmadıkça amaçlarına tam ulaşım başarılı olamazlar. Âlimde (öğretende) bulunması gereken özellikler şunlardır: Akıl, sabır, yumuşak huyluluk ve fedâkarlık. Öğrenende bulunması gereken özelliklere gelince bunlar; istek, kendini ilme hasretme, akıl ve hafızadır. Zira âlim, aklını kullanıp öğrencisine hüsnü muamelede bulunmazsa düzeni sağlayamaz. İlme karşı sabırlı değilse yaptığı işten tez usanır, öğrencisine karşı merhamet ve rıfkla muamele etmezse ilmi sevimsiz hale getirir. Fedâkar değilse ilmi kendisine fayda sağlamaz.

Talebeye gelince; akıllı değilse anlatılanı idrak edemez, ilme karşı istekli değilse öğrenemez, kalbini ilme hasretmezse hocasını anlayamaz, hıfzı kötü ise öğrendikleri suyun üzerindeki kitap gibi olur.”³⁷⁹

2.2.2.3. Ma’rifet Ehline ve Meşâyihe İkrâm Etmesi

Geleneksel hadis eğitim öğretiminde hadis hocasının sahip olması gereken ahlaki özelliklerden bir tanesi de ma’rifet ehli ve meşâyihe ikram etmesidir. Zira Allah rızası için müslümanın din kardeşine ikramda bulunması ibadet sayılmıştır. Nitekim Câbir b. Abdullah el-Ensârî Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti bizlere aktarmıştır: “Kim müslüman kardeşine ikramda bulunursa Allah’da (cc) ona ikramda bulunur.”³⁸⁰

Yine İsmâil b. Mesleme b. Ka’nab, Abbad Ebû Muhammed el-Basrî’den naklinde şöyle demiştir: “Mecliste şu üç kişiye yer verilir; Hâmilü’l-Kur’an (hafız), Hâmilü’l-Hâdîs (hadis âlimi) ve yaşlı Müslüman.”³⁸¹ Aynı şekilde saygı ve hürmetle alakalı İbn Vehb, Mâlik’i şöyle derken işittim demiştir: “Biz Rabia’ ve başkalarıyla beraber mecliste otururduk. Yaşlı ve fazilet sahibi birisi yanımıza geldiğinde

³⁷⁸ Suyûtî, *Câmiu’s-sağîr*, 9628. Suyûtî bu hadise “d” zayıf rumuzu koymuştur.

³⁷⁹ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, c. 1, ss. 343, 344.

³⁸⁰ Ebu’l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid ve Menba’u’l-fevâid*, thk. Hüsameddin el-Kudsî, Mektebetü’l-Kudsî, Kâhire 1414/1994, c. 8, s. 16.

³⁸¹ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Acâc el-Hatîb, 797. Bu rivâyeti biraz lafız farklılığıyla, Hz. Âişe’den (r. ha) Ebû Dâvud rivâyet etmiştir. Bk. *Ebû Dâvud*, Edeb 23 (hn. 4843).

meclistekiler, o gelen kişiyi yanlarına oturtuncaya kadar şuraya otur şuraya otur, diye ona yer gösterirlerdi. (Mâlik) diyor ki, Rabia' nın yanına nice yaşlı olmayan kişiler geldi de, onlara yer verdi. Rabia' gelen kişi, yanına oturuncaya kadar razı olmazdı. Sanki Rabia' bunu o kişide gördüğü faziletten yapardı.”³⁸²

İlgili örneklerden de anlaşılacağı üzere hadis hocasının, yaşlı veya fazilet sahibi kişiler başta olmak üzere insanlara saygı ve hürmet noktasında da öğrencilerine örnek olması gerekmektedir.

2.2.2.4. Öğrencilere İkramda Bulunması

Hadis mualliminin öğrencilerine saygılı olmasının yanısıra ilim için uzak beldelerden gelen öğrencilere ve yakınlarına da sahip çıkması geleneksel hadis eğitim öğretiminde önem arz etmektedir. Zira günümüzdeki anlamda öğrenci barınaklarının (yurtlar) bulunmadığı bir dönemde dışarıdan gelen öğrencilere yapılacak ikram ve misafirperverlik onların ortama daha rahat alışmalarını sağlayacak ve ilme olan iştiaklarına da olumlu katkı sunacaktır. Nitekim Allah Resûlü (sav) bizzat ashabına ilim için uzak yerlerden gelenlere ikram edilmesini emretmiştir. Rivâyete göre Ebû Hârûn el-Abdî şöyle diyor: “Biz Ebû Said el-Hudrî'nin yanına gittiğimiz zaman oturmamız için ridasını yere yayardı. Ardından şöyle derdi: Oturun bunun üzerine, zira ben Allah Resûlü'nü şöyle derken işittim: Din hakkında bilgi edinmek için size dünyanın değişik yerlerinden insanlar gelecek ve benim hadisimi -öğrenmek- isteyecekler. Onlar size geldiklerinde kendilerine ikram edin.”³⁸³

Başka bir rivâyette Alkame, şöyle diyor: “Abdullah b. Mes'ud kendisine ilim için gelenlere yakınlık gösterirdi ve: ‘Siz kalbimin ilacısınız.’ şeklinde onlara mukabelede bulunurdu.”³⁸⁴ Bu ve benzeri rivâyetlerden de anlaşılacağı üzere mütekaddimun ulema hadis öğrenmek için uzaktan gelen ilim erbabına hürmet göstermişlerdir. Onları adeta rahmet olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla hadis hocasının da aynı düsturla yaklaşması talebelerine ve onların yakınlarına değer verip onlara

³⁸² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 789.

³⁸³ *İbn Mâce*, Sünne 22, (hn. 247, 248).

³⁸⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 802.

ikramda bulunması gerekmektedir.

2.2.2.5. Öğrencilerine Yumuşak Davranması

Rıfk, hilm, yumuşak davranma ve affedici olma (tolerans) geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında ravinin sahip olması gereken vasıflar olarak kabul edilmiştir. Nitekim konuyla ilgili Ebû Hureyre'nin (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakledilir: "Allah Refîk'tir, rıfkı sever, sertliğe vermediğini -mükafaatı- rıfka verir."³⁸⁵

Zira anlatanın sevilmediği bir durumda anlatılanın sevilme ihtimali oldukça düşüktür. İnsanlarla iletişimde belki de en önemli husus, iletişime geçilecek kişiyle ortak yön bulmadır. İnsanlar karşıdaki kişiyle ne kadar çok ortak payda kurabilirlerse o denli sağlıklı bir iletişim oluşmaktadır. Hoca öğrenci arasında da selamlaşma, merhabalaşma, yumuşak üslup kullanma vb. davranışlar öğrencide hocaya karşı güven oluşmasını sağlayacak, öğrenci sevdiği ve güvendiği kişinin anlattıklarını önemseyecek ve kavramaya çalışacaktır. Öğrenciyle karşılaşma anında kullanılacak ilk iletişim cümlelerine örnek olarak Avn b. Ebî Cuheyfe babasından şu rivâyeti nakletmiştir: "Ben ve Benî Âmir'den bir kişi Allah Resûlü'nün (sav) yanına gittik. Allah Resûlü (sav), "Merhaba, siz ikiniz bendensiniz," dedi."³⁸⁶

Yine Hasan b. Sâlih'in, Ebû Hârun'dan nakli şöyledir: Biz Ebû Sâid el-Hudrî'nin yanına geldiğimizde, o: "Allah Resûlü'nün (sav) vasiyeti olarak 'merhaba' derdi."³⁸⁷

Aynı şekilde Ebû Ya'lâ el-Minkarî, el-Esmaî'den şu nakilde bulunmuştur: "Bir a'râbî şöyle der: "Sözü yumuşak olanla muhabbet vaciptir."³⁸⁸

Kibirli bir edayla değil de öğrencilerine karşı son derece mütevazî olması hadis hocasından beklenen en önemli hususiyetlerden bir tanesidir. Hocanın talebesine talebenin de hocasına tevazu göstermesiyle alakalı Hatîb Ebû Hureyre'nin

³⁸⁵ Ebû Dâvud, Edeb 11, (hn. 4807); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 27, s. 360.

³⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 805.

³⁸⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülberr en-Nemerî, el-Kurtubî, *Câmiu beyâni'l-ilmî ve fadlih*, Dâru İbni'l-Cevzî, es-Suudiyye 1414/1994, c. 1, s. 578.

³⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 808.

(ra) Hz. Peygamber'den (sav) şu rivâyetini nakletmiştir: “Kendisinden ilim öğrendiklerinize karşı saygılı -tevazu sahibi- olun. Kendilerine öğrettiklerinize karşı da tevazu sahibi olun. Kibirli muallimler gibi olmayın.”³⁸⁹

Benzer bir misal de Ebu'd-Derdâ'nın (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyetidir: Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Kime ‘rıfk’ verilmişse ona hayırdan bir hisse verilmiştir. Kim ‘rıfk’tan mahrum bırakılmışsa, hayırdan mahrum bırakılmıştır.”³⁹⁰

Aynı şekilde Sâid b. Ebî'l-Behterî et-Tâîfî, Ebû Kebşe el-Enmârî'nin Allah Resûlü'nden (sav) şu hadisini nakleder: “Mal sadakayla eksilmez. Bir kimse tevazu gösterirse Allah Azze ve Celle, onu yükseltir.”³⁹¹

Amaçları hadisi olabildiğince geniş kitlelere ulaştırmak olan muhaddisler, ilimlerine rağmen asla mütekebbir olmamışlardır. Aksine öğrencinin derse gelmediği zamanlarda öğretmek için onun ayağına gitmeyi fazilet olarak görmüşlerdir. Ahmed b. Saîd ed-Darimî, Ebû Âsım'ı hadis ehli için şöyle derken işittim, diyor: “Onlar bize gelmezlerse biz onlara gideriz.”³⁹²

Kadim hadis eğitim öğretim âdâbına göre muhaddis, öğrencilerine hitabında latif üslubu seçmelidir. Hz. Ali'nin (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti bu üslubun nasıl olması gerektiğine örnek teşkil etmektedir: “Kim hoş bir sözle veya meclisini ona ikram etmek suretiyle Müslüman kardeşine taltifte bulunursa bu halde olmaya devam ettiği müddetçe Allah'ın (cc) kendisine uzatmış olduğu rahmet gölgesinde olmaya devam eder.”³⁹³

Yine Ömer b. Ebî Seleme diyor ki, Allah Resûlü'nün (sav) yanına girdim. Bana; “Otur yavrucuğum.” diyerek nezaket gösterdiler³⁹⁴.

Aynı şekilde rıfk ve merhametin önemiyle alakalı Cerir b. Abdullah Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti naklediyor: “Kim ‘rıfk’ tan mahrum bırakılmışsa

³⁸⁹ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 3381.

³⁹⁰ *Tirmizî*, Birr 66, (hn. 2013); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 45, s. 535.

³⁹¹ *Müslim*, Birr 69.

³⁹² Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 818.

³⁹³ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 950.

³⁹⁴ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 951; Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde söz konusu rivâyet (ادن يا بني) lafzı ile geçmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 26, s. 257.

hayırdan mahrum bırakılmıştır.”³⁹⁵

Netice itibariyle yumuşak başlılık ilmin süsü olarak kabul edilmiştir. Muhammed b. Abdurrahman’ın, Süleymân b. Harb’den: “Bu ilmin süsü, ehlinin hilm sahibi olmasıdır.”³⁹⁶ şeklindeki nakli de hadis öğreticisinin hilm sahibi olması gerektiğinin altını çizmektedir.

2.2.2.6. Öğrencileriyle Beraber Kendi Ahlakını da Güzelleştirmesi

Ravinin sahip olması gereken özelliklerden birisi de ahlak bakımından öğrencilerine model olmasıdır. Zira muhaddis, öğrencilerinden güzel ahlaklı olmalarını beklemeli onları bu yönde eğitmeli, bundan önce kendisini ahlâken güzelleştirip öğrencilerine güzel ahlakıyla da örnek olmalıdır. Nitekim Ebû’d-Derdâ (ra) Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: “Kıyamet gününde mîzana güzel ahlaktan daha ağır bir sevap konulmaz.”³⁹⁷

Öte yandan güzel ahlaklı bir muallim bütün öğrencilerine ahlaklı davranmalıdır. Öğrencisi hata etse bile ona kırıcı davranmamalıdır. Konuyla ilgili Hz. Enes’in (ra) Hz. Muhammed (sav) hakkında söylediği şu sözler, güzel ahlakın muhatapta bıraktığı kalıcı tesiri anlamamıza yardımcı olacaktır. O şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’e (sav) on yıl hizmet ettim. Bana öf bile demedi. Yaptığım bir şeyden dolayı niçin şöyle şöyle yaptın. Yapmadığım bir şeyden dolayı da şöyle şöyle yapsaydın ya! dahi demedi.”³⁹⁸

Aynı şekilde Üsâme b. Şerîk, Allah Resûlü’nün (sav) şöyle dediğini nakleder: “Allah Resûlü’ne (sav) insanlara verilen en hayırlı şey nedir, diye soruldu. O, güzel ahlaktır, buyurdu.”³⁹⁹

Yine İbn Zekkûyeh, Utbî’den O da babasından Hz. Ali’ den şu rivâyeti nakletmişlerdir. O şöyle demiştir: “Ey ilim tâlibi, muhakkak ki ilim birçok fazîletleri

³⁹⁵ *Müslim*, Birr 74-75; *İbn Mâce*, Edeb 9, (hn. 3687).

³⁹⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 823.

³⁹⁷ *Tirmizî*, Birr 61, (hn. 2003).

³⁹⁸ *Müslim*, Fedâil 51; *Ebû Dâvud*, Edeb 1, (hn. 4773).

³⁹⁹ *Tirmizî*, Birr 61, (hn. 2120); *Ebû Dâvud*, Edeb 8, (hn. 4799); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 19, s. 36.

barındırır. Onun başı tevazudur, gözleri hasedden uzak olmaktır, kulakları anlayıştır, dili doğruluktur, hafızası araştırmaktır, kalbi hüsnü niyettir, akli eşyayı ve vacibi bilmektir, eli rahmettir, ayakları ulemâyı ziyaretir, himmeti selâmet, hikmeti vera'dır. Müstekarrı necâttır, başı afiyettir, binitî vefâdır, silahı yumuşak sözdür, kılıcı rızadır, yayı halkadır, ordusu ulemaya yakın olmaktır, serveti edeptir, hazinesi günahlardan kaçınmaktır, azığı ma'rûftur, suyu barıştır, delîli hidayetir, yoldaşı salihlerle sohbetir."⁴⁰⁰

Güzel ahlaklı olmanın göstergelerinden birisi de muhaddisin sözlerinde ve davranışlarında daima doğru olması ve talebelerine doğruluğuyla da örnek olmasıdır.

Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti doğruluğun ne kadar önemli olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır: "Doğruluk iyiliğe, iyilik cennete götürür. Kul doğru söyleye söyleye Allah katında doğrulardan yazılır..."⁴⁰¹

Abdurrahman b. Mehdî'nin: "Bir kişi hadis konusunda yalan bir hususa yeltense Allah (cc) onun değerini alçaltır."⁴⁰² şeklinde sözü de hadis rivâyet eden ravinin ahlak sahibi olmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

2.2.2.7. Öğretirken Maddi Beklenti İçerisinde Olmaması

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre ilim ehli, geçici dünya malına tamah ederek maddi beklenti içerisinde olmamalıdır. Özellikle hadis hocası bu ilmi öğretme de Allah'ın (cc) rızasını gözetmelidir. Bu hususla alakalı Mücâhid, Ömer b. Hattâb'ın şu sözünü rivâyet etmiştir: "Ey ilim ve Kur'an ehli, ilim ve Kur'an için ücret almayın. Bu geçici menfaat sizi cennete girme noktasında geri bırakır."⁴⁰³

Aynı şekilde İbn Uyeyne, Cerir hakkında şunları söylemiştir: "İbn Şübrûme'nin senin hakkındaki şu sözünü duyduğumdan bu yana seni severim. (İbn Şübrûme) dedi ki: 'aylık yüz'e⁴⁰⁴ seni ücretle tuttum.' Ben de ona dedim ki, 'Bu ücret senin malından mı? Yoksa Müslümanların mallarından mı?' O, Müslümanların

⁴⁰⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 45.

⁴⁰¹ *Buhârî*, Edeb 69, (hn. 6094); *Müslim*, Birr 103, 104, 105.

⁴⁰² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1012.

⁴⁰³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 561.

⁴⁰⁴ Burada yüz ifadesi parasal miktar anlamında kullanılmıştır.

mallarından deyince ben de ona, benim o paraya ihtiyacım yoktur dedim.”⁴⁰⁵

Görüldüğü üzere sahip oldukları ilimle Allah’ın rızasını kazanmayı amaçlayan selef ulemâ, buna mâni olabilecek her menfaati reddetmiştir. Kendilerinden ilim öğrenmeye gelenlerin hediyelerini dahi kabul etmeme cihetine gitmişlerdir. Evzâî ve öğrencileri arasında geçen bir hadiseyi Ca’fer b. Muhammed b. İsa b. Nûh, Muhammed b. İsâ b. et-Tabbâh’tan şu şekilde naklediyor: “Hadis talebeleri (Ashâbü’l-Hadis)⁴⁰⁶ Evzâî’ye bir hediye vermişlerdi. Evzâî, kendisinden hadis dinlemek için toplandıkları bir sırada onlara şöyle dedi: Serbestsiniz, dilerseniz hediyenizi kabul edeyim ve bundan sonra size hadis rivâyet etmeyeyim. İsterseniz size hadis rivâyetine devam edeyim, hediyenizi geri vereyim.”⁴⁰⁷

Hatta muhaddislerden bazıları gerek sultanlardan gerekse başkalarından hediye kabul etmediklerini ilan ederek bu tür kişilerden kendilerine hediye gelmesine Mani olmaya çalışmışlardır. Bu konuya dair Mukâtil b. Sâlih el-Horasânî Mekke’de başından geçen şu hâdiseyi naklediyor: “Hammad b. Seleme’nin yanına girdim. Evinde üzerinde oturduğu hasırdan başka bir şey yoktu. Okuduğu bir mushafı, kendindeki bilgileri koyduğu bir torbası ve abdest aldığı bir kabı vardı. Beraber oturuyorken bir kişi kapıya vurdu. Hammad küçük kıza; “Bak bakalım kapıdaki kim?” dedi. Kız çocuğu, Muhammed b. Süleyman’ın elçisi, dedi. (Hammad) söyle içeri gelsin, deyince elçi içeri girdi ve selam verip elindeki notu ona ilettili. Onda şöyle yazıyordu: “Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla, Muhammed b. Süleyman’dan Hammad b. Seleme’ye”, İmdi, Allah (cc) seni, taat ehlini ve dostlarını sabahlattığı şeyle sabaha ulaştırsın. Bir hadise meydana geldi. Biz de bunun hakkında sormak için sana geldik. (Hammad b. Seleme) Oradaki küçük kız çocuğa, evladım divitimi getir, dedi. Sonra bana dedi ki: Kitabı çevir ve yaz. İmdi Allah (cc) seni de taat ehlini ve dostlarını sabahlattığı şeyle sabaha ulaştırsın. Biz öyle âlimler gördük ki onlar hiç kimseye gitmezler. Bir sorun ortaya çıkınca sana da malum olduğu üzere, bize gelir sorarlardı. Bana geleceksen tek başına gel, atlarınla ve ayaklarınla gelme⁴⁰⁸. Sana değil kendi nefsimi nasihat ediyorum vesselâm. (Râvi devamla şöyle

⁴⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, 840.

⁴⁰⁶ Hadis talebeleri ifadesinden her yaş gurubundan hadisle meşgul olan kişiler kastedilmektedir.

⁴⁰⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 832.

⁴⁰⁸ Anladığımız kadarıyla Hammad b. Seleme, Muhammed b. Süleyman’ın, ilim ehlinin yanına bizzat gitmeyip, adamlarını elçi olarak göndermesini eleştiriyor.

diyor:) Ben Hammad'ın yanında otururken birisi kapıyı çaldı. Hammad b. Seleme, Yavruçuğum! Çık bir bakıver kimmiş o, dedi. Çocuk, Muhammed b. Süleyman deyince söyle ona tek başına içeri girsin, dedi. Muhammed b. Süleyman içeri girdi. Selam verdi. Sonra huzuruna oturdu ve bana ne oluyor ki sana baktığım zaman ürperiyorum, dedi. Bunun üzerine Hammad b. Seleme Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'den (sav): Âlim ilmiyle Allah'ın (cc) rızasını murâd ederse her şey ona karşı huşu hisseder, ilmiyle hazineler biriktirmek isterse kendisi her şeyden korkar⁴⁰⁹, şeklindeki naklini zikretti. Netice de Muhammed b. Süleyman öğrenmek istediği mirasla alakalı sorusunun cevabını öğrendi, dua edip huzurdan ayrıldı.”⁴¹⁰

Öyle anlaşıyor ki muhaddisler var olan servetlerini artırmak bir yana yiyecek ekmekleri, giyinecekleri elbiseleri olmasa bile yine de müstağnî davranmışlardır. Nitekim Ebû Ca'fer Muhammed b. Saîd el-Müzekkir, Zekeriyya b. Delviyye'den şu nakilde bulunur: “Tâhir b. Abdullah b. Tâhir (ö. h. 248)⁴¹¹ Muhammed b. Râfi'e (ö. h. 245)⁴¹² elçisi vasıtasıyla beş bin dirhem göndermiştir. Elçi ikindi namazından sonra onun yanına girdiğinde o turpla ekmek yiyordu. Para kesesini onun önüne koydu ve bunu ailene infak etmen için, Emir Tâhir gönderdi dedi. Muhammed b. Râfi': “Al al onlara ihtiyacım yok, zira güneş ufuk çizgisine ulaştı. Bir saat sonra batacak. Ben sekseni aştım. Daha ne zamana kadar yaşayacağım.” diyerek gönderilen malı geri çevirdi. Onu kabul etmedi. Elçi paraları aldı ve gitti. İbn Râfi'in oğlu babasının yanına girdi ve “Ey babacığım! Bizim bu gecelik ekmekten başka yiyeceğimiz yok. Niçin kabul etmedin.” dedi. Zekeriyya diyor ki: “Oğlunun elçinin peşinden gidip paraları isteyeceğinden korktuğu için er-Râfi' arkadaşlarını o elçinin arkasından gönderip, paraları sahibine sâlimen teslim etmesini söylemelerini tembih etti. Muhammed b. Râfi' çoğu zaman kışın kışlık elbise yerine geceleyin üzerine örttüğü battaniyeyle yanımıza çıkardı.”⁴¹³ Buna rağmen, başkasından gelecek yardımları kabul etmezdi. Öyle anlaşıyor ki muhaddislerin bu hassasiyeti, onları maddi beklenti şöyle dursun, kendilerinden

⁴⁰⁹ Suyûti, *Câmiu's-sagîr*, 5657.

⁴¹⁰ Rivâyetin devamı için bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 837.

⁴¹¹ Tâhir b. Abdullah b. Tâhir el-Hüseyn el-Hazzâî, babası Abdullah b. Tâhir'in vefatından sonra Horosan Valiliği'ni üstlenmiştir. On sekiz yıl valilik görevini sürdürmüştür. h. 248 yılında vefat etmiştir.

⁴¹² Ebû Abdullah Muhammed b. Râfi'el-Kuşeyrî, hâfizdir, kudvedir. h. 245 yılında vefat etmiştir. Bk. Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, c. 2, s.72.

⁴¹³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 844.

hadis dinleyen herhangi bir kişiden bir şey talep etmeyi dahi hoş karşılamamaya kadar götürmüştür. Bu hususla alakalı bir başka örnek ise Hasan b. er-Rebi' el-Bûrâyî'nin şu naklidir: “Abdullah b. İdris'in yanında idim. Kalktığımda, bana, ‘üşnân’ın⁴¹⁴ fiyatını bir sor dedi. Yürümeye başladığımda beni çağırdı ve sorma dedi. Sen benden hadis yazıyorsun, benden hadis dinleyen birisine bir iş gördürmekten hoşlanmam diyerek isteğinden vazgeçti.”⁴¹⁵

Yine Cerîr b. Abdulhumeyd Hamza ez-Ziyât'ın bu hususla alakalı tutumunu şu şekilde naklediyor: “Hamza ez-Ziyât bize uğradı. Ardından su istedi ve oturdu. Ben de eve girdim. Kendisine su vermek istediğimde bana baktı ve “Sen o değil misin?” dedi. Evet, dedim. Bize hadis kıraati için mi geliyordun, deyince evet, dedim. Suyu almadı, içmekten itina etti, kalktı ve gitti.”⁴¹⁶

Diğer taraftan geleneksel hadis eğitim öğretim anlayışında ilmin ve âlimin izzetini koruma adına ilim öğrenmek için ulemânın yanına gitmenin uygun olduğu, âlimleri müteallimin (öğrencinin) ayağına çağırmanın doğru olmadığı görüşü benimsenmiştir. Mâlik b. Enes'in Zührî'den nakli şu şekildedir: “Âlim'in onu müteallimin ayağına götürmesi, ilim için zillettir.”⁴¹⁷ Bunun yanında Hatîb, Süfyan es-Sevrî'nin İbrâhim b. Ethem ile aynı şeyi yaptıklarını belirterek ilim ehlinin tevazu için fazilet sahibi kişilerin yanlarına gitmelerinde bir sakınca olmadığına dikkat çeker ve şu nakli zikreder:

İbn Hubeyk, Abdullah b. Abdirrahman'dan naklen şöyle demiştir: “İbrâhim b. Ethem, Süfyan'a gel de bana hadis tahdis et şeklinde bir haber göndermiştir. İbrâhim'e: sana hadis tahdîs etmesi için (Süfyan'a) haber mi gönderiyorsun, denilince o, tevâzusunu öğrenmek için böyle yaptım, demiştir. Râvi diyor ki, (Süfyan) geldi ve ona hadis rivâyetinde bulundu.”⁴¹⁸

⁴¹⁴ Kıyılarda yetişen dikenli ot, çöven anlamındadır. Bk. Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, thk. Muhammed Nuaym el-'Arkasûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1426/2005, 652.

⁴¹⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 846.

⁴¹⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 856.

⁴¹⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 849.

⁴¹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 852.

2.2.2.8. Kılık Kıyafetine ve Beden Temizliğine Dikkat Etmesi

Hadis hocasının, Allah'ın (cc) rızasını kazanmak için uğraşması, ahlakını güzelleştirmesi, meşâyıha ve marifet ehline hürmet etmesi, öğrencilerine güzel muamelede bulunması gibi özelliklere sahip olmasının yanında geleneksel hadis eğitim öğretim anlayışına göre, görünüşüne ve temizliğine de dikkat etmesi gerekir. Güzel koku sürüp temiz giyinme ile alakalı Âmir b. Said, babasından O da Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: "Allah güzeldir, güzel kokuyu sever. Temizdir, temizliği sever. Kerîm'dir, keremi sever. Cömerttir, cömertliği sever."⁴¹⁹

Aynı şekilde İbn Abbas (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu hadisi nakletmiştir: Bir adam Nebî'ye (sav) ben güzelliği severim, kırbacımın askısına varıncaya kadar her şeyimin güzel olmasını isterim deyince Allah Resûlü (sav) o kişiye: 'Hakkı zayi etmediğin, insanları hor görmediğin müddetçe güzellik iyidir, Allah güzeldir, güzelliği sever' buyurmuştur."⁴²⁰

Şu halde rivâyete başlamadan önce muhaddisin ilmî hazırlığının yanında beden ve rûhen de hadis tahdisine hazırlık yapması gerekmektedir. Râvinin dikkat etmesi gereken kişisel bakımlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. **Diş Temizliğine Dikkat Etmesi:** İslâm, müntesiplerinin her yönüyle temiz olmalarını istemektedir. Zira temizlik imanın en önemli tezahürlerinden kabul edilmiştir. Özellikle diş temizliğine önem veren Allah Resûlü (sav), Müslümanlara dişlerini temiz tutmalarını öğütlemiştir. Fıtratın gereği kabul edilen⁴²¹ diş temizliği gerek Kur'ân-ı Kerim tilavetinden önce gerekse hadis rivâyetinden önce ulemâ arasında âdâp haline gelmiştir.

Konuyla alakalı İbn Abbas'ın (ra) Allah Resûlü'nden (sav) rivâyeti şöyledir: "Dişleri misvaklamakla emrolundum. Misvak hakkında o kadar emir aldım ki bu hususta ayet inecek zannettim (veya ayet inmesinden korktum)."⁴²²

Yine İbn Abbas (ra) Allah Resûlü'nden (sav): "Misvak kullanın. Bana

⁴¹⁹ *Tirmîzi*, İsti'zân 75, (hn. 3007).

⁴²⁰ Müslim rivâyetin benzerini Kitâbu'l-İmân da "Bâbu Tahrîmi'l-Kibri ve Beyânihi" de zikretmiştir. *Müslim*, Kitâbü'l-İmân 147; *Tirmîzi*'de, hemen hemen aynı lafızlarla bu rivâyeti zikretmiştir. Bk. *Tirmîzi*, Birr 60, (hn. 2117).

⁴²¹ *Müslim*, Tahare 16, (hn. 604), *Ebû Dâvud*, Tahâre 28, (hn. 53).

⁴²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 15.

sararmış dişlerle gelmeyin. Eğer ümmetime ağır gelmeyeceğinden emin olsaydım, onlara her namaz vaktinde misvak kullanmalarını emrederdim.”⁴²³ Hadisini nakletmiştir. Örnek olarak serdedilen rivâyetlerden de anlaşılacağı üzere diş temizliği bütün Müslümanların en başta da hadis öğreticisinin özen göstermesi gereken hususlardandır.

2. Tırnaklarını Kısa Tutması: Beden temizliği arasında tırnak temizliği önemlidir. Ahlakıyla talebelerine model olması gereken hadis mualliminin, kişisel temizliğiyle de model olması gerekmektedir. Müttekaddimûn ulema, imkânların kısıtlı olduğu kendi dönemlerinde asgarî temizlik miktarını kitaplarında zikrederek İslam toplumlarının asırlardan bu yana rûhen ve bedenlen temiz olmalarına ışık tutmuşlardır.

Hatîb, “Muhaddisin görünüşünü düzeltmesi ve rivâyet anında temiz ve bakımlı olması.” şeklinde başlığını koyduğu yirmi birinci bâb da alt fasıllar açarak bu hususlara ayrı ayrı değinmiştir. Serdedilen örneklerden birisi Câbir b. Abdullah’ın (ra) tırnakların kısa tutulmasıyla alakalı Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyetidir: “Allah Resûlü (sav), sakallarınızı hilalleyin, tırnaklarınızı kısa tutun, şeytan etle tırnak arasında dolaşır buyurdu.”⁴²⁴

Aynı şekilde Süleyman b. Ferrûh’un, Ebû Eyyub el-Ensârî’den naklettiği rivâyete göre, bir kişi Allah Resûlü’ne (sav) geldi ve göğün haberleri hakkında sorular sordu. Allah Resûlü (sav) o kişiye: “Bana göğün haberleri hakkında soru soruyorsun. Tırnaklarını kuş tırnağı gibi uzatıyorsun, orada kirler ve pislik birikmez mi?”⁴²⁵ demek suretiyle uzun tırnakların kirlere ve pisliklere uygun mahaller olduğunu belirtmiş ve bu durumu hoş karşılamadığını göstermiştir. Netice itibarıyla hem hadis hocasının hem de hadis talebesinin örnek olarak verilen hadislerde belirtilen hususlara riayet etmeleri yerinde bir davranış olacaktır.

3. Bıyıklarını Kısaltması: Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında muhaddisin bıyıklarını kısa tutmasının gerekliliğine inanılmaktadır. Hatîb *el-Câmi*’inde, konuyla alakalı hadislerden hareketle tırnakların ve bıyıkların kısaltılması

⁴²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 25, s. 389.

⁴²⁴ Suyûtî, *Camîu’s-sagîr*, 3941.

⁴²⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 561.

için en uzun müddetin kırk gün olduğunu belirtir⁴²⁶ ve kırk günden fazla tırnakların ve bıyıkların uzatılmasının caiz olmadığını ifade eder⁴²⁷. O dönemin şartlarını dikkate aldığımızda konulan ölçünün mâkul olduğu ortaya çıkar. Kanaatimizce bu görüş kırk güne kadar beklensin anlamında anlaşılmamalıdır. Herhangi bir sebeple kesilemiyorsa bu süreden fazla beklenilmemesi şeklinde anlamak daha doğru olur.

Bıyıkların kısa tutulmasıyla alakalı Abdullah b. Ömer'in (ra) Allah Resûlü'nden (sav) rivâyeti şöyledir: "Muhakkak ki Allah Resûlü (sav) bıyıkların kısa tutulmasını, sakalın uzatılmasını emretmiştir."⁴²⁸

Aynı şekilde Zeyd b. Erkam (ra) Allah Resûlü'nden (sav) bu hususla alakalı şu rivâyeti nakletmiştir: "Bıyıklarını kısaltmayan bizden değildir."⁴²⁹

Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim'de bıyık hakkında hüküm bulunmamaktadır. Hadis kaynaklarında ise sakal ve bıyıkla ilgili muhtelif rivâyetler yer almaktadır. Hadisi şerifteki "bizden değildir" ifadesi, bizim sünnetimize uygun bir davranış değildir, şeklinde anlaşılabilir. Bıyığı kısaltma (taksir), traş etme (halk) konusunda hangisinin daha faziletli olduğu hususu tartışılmıştır. Konu üzerindeki görüş ayrılıkları ilgili rivâyetlerin yorumlanmasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Zira hadisi şeriflerde hem kısaltma hem de tıraş etme istenilmektedir. Bunun yanında Hanefiler savaşa katılan askerlerin daha heybetli gözükmeleri için bıyıklarını uzatmalarının uygun olacağı kanaatindedirler⁴³⁰. Netice itibariyle hadis öğreticisi öğretmiş olduğu hadisler ışığında bıyığının uzunluğuna ve şekline de dikkat etmelidir.

4. Saç Bakımına Dikkat Etmesi: Allah Resûlü'nün (sav) hadisleriyle meşgul olan hadis mualliminin saçının düzgün olması gerektiğine dikkat çeken Hatîb, bu hususla alakalı iki rivâyetle yetinmiştir. Bunlardan ilki, Câbir b. Abdullah'ın (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu naklidir. Allah Resûlü (sav) saçı dağınık bir kişiye baktı ve şöyle buyurdu: "Sizden birinize ne oluyor da özünü değiştiriyor."⁴³¹

Yine Câbir b. Abdullah'tan (ra) gelen bir rivâyete göre, Resûlullah (sav)

⁴²⁶ Bk. *Müslim*, Tahâre 51.

⁴²⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 375.

⁴²⁸ *Müslim*, Tahâre 52; *Buhârî*, Libas 65, (hn. 5893); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 8, s. 279.

⁴²⁹ *Tirmîzi*, İsti'zân 50, (hn. 2965).

⁴³⁰ Rahmi Yaran, "Bıyık", *DİA*, VI, s. 115.

⁴³¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 867.

saçı dağınık bir kişi gördü ve: “Şu kişi saçını düzeltecek bir şey bulamamış mı?”⁴³² buyurdu. Bu ve benzeri rivâyetlerden, saçların temiz ve bakımlı olmasının fıtrata uygun bir davranış olduğu ve muhaddisin saç bakımına dikkat etmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

5. Elbise Temizliğine Dikkat Etmesi: İslam geleneğinde birçok ibadetin başlangıcında manevi temizlikten önce maddi temizliğin emredildiği malumdur. Cemaatle namaza gelirken soğan ve sarımsak yenilmemesinin tavsiye edilmesi, özellikle cuma ve bayram namazlarından önce gusül abdesti almanın, temiz ve güzel elbiselerin giyilip güzel koku sürülmesinin mübah oluşu, ruh temizliğinin yanında beden temizliğinin de İslam dini tarafından önemsendiğinin en bariz göstergelerindendir. Bu emirlerin geldiği dönemi ve toplum yapısını göz önünde bulundurduğumuzda konuyu objektif olarak değerlendirme şansına sahip olacağız. Kirlenen elbiselerin hemen temizlenmesi, yemekten önce ve sonra ellerin yıkanması, saçların bakımlı ve düzenli olması gibi hususlar bir temizlik prensibi olarak ilk dönem kaynaklardan itibaren zikredilegelmiştir. Elbisesi kirli ve saçları dağınık bir kişiye Allah Resûlü’nün (sav) tepkisini Câbir (ra) şu rivâyetle naklediyor: “Resûlullah (sav) bize misafir olarak geldi. Saçları dağınık bir kişi gördü ve şuna ne oluyor, elbisesini yıkayacak su saçlarını düzeltecek bir şey bulamıyor mu?”⁴³³ dedi.

Muhaddisin vera sahibi olmasının yanında güzel giyimli olması da gerekmektedir. Nitekim Yahya b. Muhammed eş-Şehîd şöyle diyor: “Yahya b. Yahya⁴³⁴, dan daha vera sahibi muhaddis görmedim. Ondan daha güzel giyineni de görmedim.”⁴³⁵

Bunun yanı sıra elbise giyiminde beyaz rengi seçmenin mübah olduğunu belirten Hatîb, Semure b. Cundeb’in (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyetini nakleder. Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Şu beyaz elbiseleri giyinin. Beyaz elbiseler daha temiz ve daha güzeldir. Ölülerinizi de onunla kefenleyin.”⁴³⁶

Öte yandan yenisini almaya güç yetiren muhaddisin eski elbiseleri

⁴³² *Ebû Dâvud*, Libâs 17, (hn. 4062); Mecdüddîn Ebu’s-Saadât el-Mübârek b. Muhammed İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Câmiu’l usûl fî ehâdîsi’r-resûl*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût, Mektebetü’l-Halvânî, ys. 1390/1970, c. 4, s. 793.

⁴³³ *Ebû Dâvud*, Libas 17, (hn. 4062).

⁴³⁴ Yahya b. Yahya b. Bekr b. Abdurrahmân et-Temimî, *Ebû Zekerîyyâ en-Nisabûrî*. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 7668.

⁴³⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 880.

⁴³⁶ *Tirmizî*, Cenâiz 18, (hn. 1015); *Ebû Dâvud*, Tıp 14, (hn. 3878). *İbn Mâce*, Cenâiz 12, (hn. 1472).

giyinmesi de hoş karşılanmamıştır. Yeni elbise nimetin kişinin üzerindeki tezahürü olarak kabul edilmiştir. Bu hususla alakalı Ebu'l-Ahvas, babasından rivâyeti şu şekildedir: “Bir gün kötü bir elbiseyle Nebî sallallâhu aleyhi vesellemin yanına geldim. Bana, senin malın mülkün yok mudur? dedi. Ben, evet var, dedim. Onlar nelerdir, buyurdular. Ben de: Allah (cc) bana develer, koyunlar, atlar, köleler verdi dedim. Allah Resûlü (sav) mademki Allah (cc) sana bunca malı verdi o halde, Allah'ın nimetinin eseri ve kerâmeti üzerinde görülsün dedi.”⁴³⁷

Diğer taraftan giyilemeyecek derecedeki yırtık elbiseleri ya da israf derecesinde çok gösterişli giyinme mekruh sayılmıştır. Bu husustaki mu'tedillîği gösteren bir rivâyeti Hârun b. Kenâne, Hz. Peygamber'den (sav) şöyle naklediyor: “Allah Resûlü (sav) iki türlü nâmdan nehyetmiştir. Birincisi, bütün dikkatleri üzerine çeken güzel elbise, ikincisi eskimiş ve yıpranmışlığı ile dikkatleri çeken kötü elbise.”⁴³⁸

6. Güzel Koku Sürünmesi: Vücut ve beden temizliğine dikkat eden hadis mualliminin güzel koku kullanması hoş bir davranış olarak kabul edilmiştir. Nitekim rivâyete göre Enes b. Mâlik (ra): “Biz Nebî'nin (sav) evinden mescide çıkışını güzel kokudan bilirdik,”⁴³⁹ demiştir.

Ebû Şeybe Dâvud b. İbrahim b. Rûzibe şöyle demiştir: “Ömer b. Ebân bizim huzurumuza çıkardı. Bizim yanımıza güzel kokulu, güzel giyimli olduğu halde gelirdi. Horasan ehli onu güzel kokusundan dolayı ‘Müşküdüne’ diye isimlendirirlerdi. Ebû Bekir, ‘Müşküdüne’ onların dilinde ‘misk kabı’ anlamına gelmektedir.” demiştir⁴⁴⁰.

7. Aynaya Bakıp Kendisine Çeki-Düzen Vermesi: Öğrencilerinin huzuruna çıkacak muallimin aynaya bakıp kendisine düzen vermesinin güzel bir davranış olduğunu bildiren Hatîb, bu hususla alakalı Hz. Âişe'den (r. anhâ) şu rivâyeti nakletmiştir: “Allah Resûlü (sav), içerisinde su olan küçük bakırdan bir kap gördü.

⁴³⁷ Tirmizî, Birr 26, (hn. 2124); Ebû Dâvud, Libas 17, (hn. 4063); Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, Sünen, şrh. Celâleddin es-Suyûtî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1401/1981, Zînet 82, (hn. 5294).

⁴³⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 884.

⁴³⁹ Muhakkikler bu rivâyeti aynı lafızla bulamadıklarını, benzer lafızla değişik kaynaklarda geçtiğini belirtmişlerdir. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 611, 2. Dipnot; Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 388, 3. Dipnot.

⁴⁴⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 906. Ayrıca bk. 279 nolu dipnot.

İçine baktı, başını, saçlarını ve yüzünü süzdü.” Âişe (r. anhâ) diyor ki, “Allah Resûlü’ne (sav) bunu sordum bana şöyle cevap verdi. Bir kişi arkadaşlarının huzuruna çıkacağı zaman kendisine çekidüzen versin. Allah (cc) güzeldir. Güzelliği sever.”⁴⁴¹

Bununla birlikte aynaya bakma şükür vesilesi kabul edilmiştir. Hz. Peygamber’in (sav) aynaya baktığı zaman yüz gibi noksansız ve çok güzel bir nimeti kendisi için yaratması, kendisini müslümanlardan kılmasından dolayı Allah’a (cc) hamd etmesi mü’minlere de nimetlerin kadrini bilmeyi öğretmeyi amaçlamaktadır⁴⁴². Aynaya bakma aynı zamanda nefis muhasebesine de vesile kılınmıştır. Söz konusu hususla alakalı Muhammed b. Câfer el-Harâitî, hukemâdan şu sözü duyduğunu nakleder: “Akıllı insan her gün aynaya bakar. Eğer cemâli güzelse bu güzelliğe çirkin bir fiil işleyerek helal getirmemeye çalışır. Eğer cemâli güzel değilse, çirkin bir fiil işleyipte iki olumsuzluğu bir araya getirmez.”⁴⁴³

2.2.2.9. Hal ve Hareketlerinde Mu’tedil Olması

Geleneksel hadis eğitim öğretim adabında giyim kuşam, fiziki görünüş, hal ve hareketler bir bütün olarak görülmüş ve muhaddisin bu hususların tamamına dikkat etmesi istenmiştir. Yani mazrufun mükemmelliğinin yanında zarfında mükemmel olması istenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) toplum hayatının her alanıyla ilgilenmiştir. Öyleki ayakkabıların nasıl giyilmesi gerektiğinden tutun⁴⁴⁴ iki kişi yürürken konumlarının nasıl olması gerektiğine kadar her şeyi bizzat kendisi topluma uygulayarak öğretmiştir. Örneğin Abdullah b. Sercis Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: “Acele etmemek, orta halli olmak (mu’tedil), güzel görünümlü olmak nübüvvetin yirmi dört cüz’ünden bir cüzdür.”⁴⁴⁵

Diğer yandan Hatîb, başkalarıyla yürürken kişinin yanındakini arkasından yürütmemesi gerektiğini bunda, önden giden için fitne, arkadan gelen için zillet

⁴⁴¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 907.

⁴⁴² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 908.

⁴⁴³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 909.

⁴⁴⁴ Ayakkabının oturarak giyilmesi gerektiği için bk. *Ebû Dâvud*, Libas 44, (hn. 4135); *Tirmizî*, Libas 35, (hn.1877); *İbn Mâce*, Libas 30, (hn. 3618). Tek ayakkabı giyiniş ve giyilemeyeceğine dair bk. *Buhârî*, Libas 40, (hn. 5856); *Müslim*, Libas 68; *Ebû Dâvud*, Libas 44, (hn. 4136).

⁴⁴⁵ *Tirmizî*, Birr 65, (hn. 2128).

olduğunu belirtir⁴⁴⁶. Hz. Peygamber'in (sav) bu hususla ilgili tavrını İbn Ömer babasından şu rivâyetle nakleder: "Resûlullah'ı (sav) yaslanarak yerken görmedim. Peşinden iki kişinin onun izine bastığını da görmedim."⁴⁴⁷

Yine İbn Abbas (ra) Allah Resûlü'yle (sav) yürümelerini şöyle anlatıyor: "Resûlullah'ın (sav) arkasında yürümeye başladım. Merak ediyordum. Benim arkasından yürümeme rıza mı gösterecek yoksa hoşlanmayacak mı? Beni eliyle tuttu ve yanına çekti. Daha sonra ikinci kez gerisinde kaldım. Beni eliyle tuttu ve yanına çekti. Arkasından gitmemden hoşlanmadığını anladım."⁴⁴⁸ Sahâbe-i Kirâm saygı için Allah Resûlü'nün (sav) gerisinde yürüyor, O ise her defasında yan yana yürümeyi tercih ediyordu.

Bu ve benzer örneklerde görüldüğü üzere muhaddisin hal ve hareketlerinde itidalli, anlayışlı olması istenmiştir.

2.2.2.10. Müslümanlarla Karşılaşınca Selam Vermesi

İslâm'ın şiarı, Müslümanın parolası niteliğinde olan selam Allah'a (cc) ve Resûlü'ne (sav) yaklaşma vesilesi, tevazu alameti olarak görülmüştür. Muhaddisin sahip olması gereken âdâbla ilgili hususiyetlerin bir tanesi de karşılaştığı kimselere selam vermesidir. Nitekim Abdullah b. Mes'ud (ra) Nebî'den (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: "Selamla başlayan (selamı ilk veren) kibirden berîdir."⁴⁴⁹

Müslümanlar arasında selâm tavsiye edilirken, zımmî⁴⁵⁰ ile karşılaşınca muhaddisin selam vermesi caiz görülmemiştir⁴⁵¹. Selamın sadece Müslümanlara verilmesiyle alakalı Ebû Hureyre (ra), Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: "Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: Yahûdi ve Hıristiyanlara selam vermeyin, onlarla yolda karşılaştığınız zaman onları yolun en dar yerinden geçmeye zorlayın."⁴⁵²

⁴⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 395.

⁴⁴⁷ *Ebû Dâvud*, Eti'me 16, (hn. 3770); İbn Mâce, Sünne 21, (hn. 244).

⁴⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 928.

⁴⁴⁹ Suyûtî, *Câmiu's-sağîr*, 3191.

⁴⁵⁰ İslâm Ülkesi'nde yaşayan gayri müslim tebaa.

⁴⁵¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 398.

⁴⁵² *Müslim*, Selâm 13; *Ebû Dâvud*, Edeb 149, (hn. 5205).

Bunun yanında zımmînin önce selam vermesi durumunda selama karşılık vermek gerektiğini düşünen Hatîb, kendi görüşünü: “Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengiyle cevap verin. Allah her şeyin hesabını eksiksiz bilmektedir.”⁴⁵³ ayeti celîlesine dayanarak, “Allah’ın yarattığından kim sana selam verirse ona karşılık ver. Mecûsi olsa bile.”⁴⁵⁴ şeklinde dile getirmiştir⁴⁵⁵. Buradan hareketle muhaddisin selama ehemmiyet vermesi, talebelerine selam konusunda da örnek olması gerekmektedir.

2.2.2.11. Meclise Gelenler için Ayağa Kalkması

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında muhaddisin meclis ehlinin yanına gireceği zaman, onların yanına gelmeden selam vermesi hoş karşılanmamıştır. Nitekim Süfyân’ın Şakîk’ten naklettiği bir rivâyete göre o şöyle demiştir: “Enes b. Mâlik’in evine gelmiştim. Evde oturup onun gelmesini bekledik. O, eve girinceye kadar bize selam vermedi. Ne zaman ki oturacağı yere geldi. O vakit bizler de onu karşıladık. O da bizlere selam verdi.”⁴⁵⁶

Bunun yanı sıra Hatîb; oturan kimsenin kendisi için ayakta durulmasına müsaade etmemesi gerektiğini bu duruma sessiz kalmasının nefsin âfetlerinden

⁴⁵³ Nisa 6/86.

⁴⁵⁴ Muhakkiklerden *Tahhân*, rivâyeti bu lafızla bulamadığını belirtmiştir. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 398, 3. Dipnot, Acâc el-Hatîb, Buhârî, Taber’i, İbn Münzir ve İbn Ebî Hâtim’in bu rivâyeti tahric ettiklerini belirtmiştir. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 624, 1. Dipnot.

⁴⁵⁵ Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir’in de ilgili ayetle alakalı şu bilgiler yer almaktadır: “Câhiliye devrinde de çeşitli sözlerle selâmlaşma yapılır, ama selâmlaşmada köleliğin ve sınıf farkının izleri görülürdü. Selâm vermek mecbûriyetinde olanlar, verirken birtakım kayıtlara bağlı bulunanlar köleler, zayıflar ve garipler olurdu. İslam Dini, getirdiği eşitlik ve fazilet anlayışına uygun olarak bir selâmlaşma âdâbı oluşturdu. Sünnet ve örf bunun verilmesini ‘esselâmu aleyküm veya selâmün aleyküm; alınışını da aleykümüsselâm, aleyküm selâm ve aleykümüsselâm verahmetullah veberekâtuh’ şeklinde belirledi. Selâmlaşma Müslümanlar arasında bir ülfet, kaynaşma, sevgi aracıdır. Barış içinde olma işâretidir. Selâm verip alanlar birbirlerine Allah’tan (cc) “iyilik, esenlik, rahmet ve bereket” dilemektedirler. Bu sebeple selâmlaşma Kur’an’da ve sünnette teşvik edilmiş, âlimler tarafından hükmü ve âdâbı üzerine kafa yorulmuş açıklamalar yapılmıştır. Bir Müslümanın bir veya daha fazla Müslümanla karşılaştığı, bir araya geldiği zaman selâm vermesi sünnettir. Bu selâmı birisi verince diğerlerinin onu alması farzdır. Bir kişinin verdiği selâmı topluluktan birisinin almasıyla vazîfenin yerine gelip gelmeyeceği konusu tartışılmıştır. Ebû Hanîfe’ye göre topluluktan her birinin selâmı alması gerekir. Gayrimüslimlere de mü’minlere verilen selâmın verilebileceğini ileri süren âlimler bulunmasına rağmen ekseriyete göre onlara bir mü’min böyle selâm veremez. Onlar verirlerse “ve aleyküm” (size de olsun) şeklinde mukabele edilir. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*’i, DİB Yayınları, Komisyon, Ankara 2007, c. 2, s. 108.

⁴⁵⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 399.

olduğunu belirtir⁴⁵⁷. Hz. Peygamber'in (sav) böyle bir durum karşısındaki tavrını Ebû Emâme (ra) şu rivâyetle naklediyor: “Bir gün Allah Resûlü (sav) asâsına yaslanarak yanımıza geldi. Bizlerde ona saygı için ayağa kalktık. Bize; Acemlerin birbirlerini büyülemek için kalktığı gibi ayağa kalkmayınız.”⁴⁵⁸ buyurdu.

Aynı şekilde Enes'ten (ra) gelen bir rivâyet ise şöyledir: “Yeryüzünde Resûlullah'ın ashabına, ondan daha sevimli gelen hiç kimse yoktur. Onlar Allah Resûlü'nün (sav) hoşlanmadığını bildiklerinden -o, meclise girdiğinde- onun için ayağa kalkmazlardı.”⁴⁵⁹

Kanaatimizce söz konusu bu rivâyetlerden aşırı tazim ve hürmet beklentisinin önüne geçilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Zira belirli şartlara haiz insanlara saygı göstermekte bir sakınca olmadığına dair Ebû Hâşim er-Rifâî'nin rivâyeti şöyledir: “Veki', Süfyân için ayağa kalktı. Süfyân kendisi için ayağa kalkılmasını uygun görmedi. Veki', sen bana Amr b. Dînâr'ın İbn Abbas'tan şu rivâyetini tahdis etmişken benim bu davranışımı mı yadırgıyorsun.” dedi ve söz konusu rivâyeti hatırlattı: “Yaşlı müslümana saygı, Allah'ın (cc) şerefleştirmesindendir.” bunun üzerine Süfyân, Veki' in elinden tuttu ve onu yanına oturturdu⁴⁶⁰.

2.2.2.12. Rivâyet Anında Huşû İçerisinde Olması

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre muhaddis, rivâyet ederken hadise gerekli ihtiramı ve saygıyı göstermeli, normal bir kelam etme edası içerisinde olmamalıdır. Nitekim Hüseyin el-Muallim'den gelen rivâyete göre, Muhammed b. Sîrîn, konuşur ve gülerdi. Konuşulan hadis olunca hemen huşu içerisine girerdi⁴⁶¹.

Hatîb'e göre hadis rivâyeti esnasında muhaddis sesini iyi ayarlamalı, ne meclisin dışına taşacak şekilde bağırmalı, ne de meclistekilerin duymacağı kadar

⁴⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 399.

⁴⁵⁸ *Ebû Dâvud*, Edeb 165, (hn. 5230); *İbn Mâce*, Dua 2, (hn. 3836).

⁴⁵⁹ *Tirmizî*, İsti'zân 47, (hn. 2957).

⁴⁶⁰ *Ebû Dâvud*, Edeb 23, (hn. 4843).

⁴⁶¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 985.

alçaltmalıdır⁴⁶². Sesin mu'tedil olmasıyla alakalı İbn Ömer (ra), Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir. O şöyle buyurmuştur: "Allah (cc) düşük sesi sever, yüksek sestten hoşlanmaz."⁴⁶³

Yine Talk b. Gannâm, Şerîk'ten şu rivâyeti nakletmiştir: "A'meş hadis rivâyet ederken, sesini ancak dinleyicilerin duyabileceği kadar yükseltirdi. Bunu ilme saygısından ötürü yapardı."⁴⁶⁴

Ebû Bekr -yani Ayyâş- Âsım'dan şu rivâyeti nakleder: "Ömer b. Abdulaziz'in huzuruna girdim. Onun yanında bir kişi vardı. O sesini yükselterek konuşuyordu. Ömer, ona; yavaş ol, kişiye yanındakinin duyabileceği kadar sesini yükseltmesi yeterlidir."⁴⁶⁵ dedi.

Bunun yanında rivâyet âdâbında işitme engelliler de unutulmamıştır. Hatîb'e göre mecliste işitme engelli bir talebenin bulunması durumunda, muhaddisin mutlaka onu dikkate alarak sesini onun durumuna göre ayarlaması gerekir. A'meş'in işitme engelli birisine rivâyeti esnasında sesin yükseltilip yükseltilmemesiyle alakalı tartışmayı Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ şöyle naklediyor: "A'meş'e bir adam geldi. A'meş ona rivâyet etmeye başladı. Adam A'meş'e sesini biraz yükselt ben ağır işitiyorum, dedi. A'meş hayır, buna senin ihtiyacın yok deyince tartıştılar ve ilk gelen aramızda hakem olsun, dediler. Rakabe b. Mekale geldi ve durumu ona anlattılar. O, A'meş'e senin sesini yükseltmen gerekir, dedi. Niçin, diye sorunca da: Sen sesini yükseltmeye muktedirsin fakat o duymasını yükseltmeye kadir değildir, dedi. Bunun üzerine A'meş, doğru söyledin diyerek sesini o kişinin duyacağı seviyeye getirdi."⁴⁶⁶

Allah Resûlü'nün (sav) hadislerini rivâyet eden muhaddisler sadece ses tonuna dikkat etmekle kalmamışlar, hata yapma ihtimaline binaen son derece dikkatli davranmışlardır. Nitekim er-Rabî' el-Üşnânî'nin, Şu'be'den naklettiği rivâyete göre O şöyle demiştir: "Süleyman et-Temîmî'den daha sâdık birisini görmedim. Buna rağmen o, Allah Resûlü'nün (sav) bir hadisini rivâyet edeceği zaman yüzünün rengi

⁴⁶² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 412.

⁴⁶³ et-Taberânî, Ebû Ümame'den benzer lafızlarla rivâyet etmiştir. Hadis zayıf kabul edilmiştir. Bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412, c. 8, s. 211.

⁴⁶⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 988.

⁴⁶⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 989.

⁴⁶⁶ Râmehurmu'zî, *Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 588.

değişirdi.”⁴⁶⁷

Yine İbn Şihâb ilimden bahsederken Rabîa ona şöyle demiştir: “Yâ İbn Şihâb, sen insanlara Allah Resûlü’nün (sav) hadislerini anlatıyorsun. Ben ise kendi görüşlerimi anlatıyorum. İnsanlar dilerse alırlar dilerlerse terk ederler. İnsanlara anlattıklarına dikkat et.”⁴⁶⁸

Keza İbrahim b. el-Hüseyn, Ebu’l-Velîd ed-Tayâlisî’den bir rivâyetinde O şöyle demiştir: “Hicri 62 ve 63 yılında Ebû Bekr b. Ayyaş’a geldik. Biz dört kişiydik. Ona, bize hadis rivâyet et dedik. O, gece kalbime maraz gelir eksik ya da noksan rivâyet ederim diye gündüz rivâyet ediyorum,”⁴⁶⁹ demiştir. Böylece Ebû Bekr b. Ayyaş hadis rivâyetinde titizliğini ortaya koymuştur. Hadis öğreticisi de hadis öğretiminde selef ulemanın takındığı tavrı kendisine örnek almalıdır.

2.2.2.13. Öğrencilerini Arapça Öğrenmeye Teşvik Etmesi

Arap dili, Kur’an ve Hadis gibi Temel İslam Bilimleri’nin ana kaynaklarındanır. Dolayısıyla Hatîb, hadis ilmiyle iştigal eden kişinin gördüğü hataları düzeltebilmesi, ibareyi doğru anlayıp nakledebilmesi için Arapçayı bilmesinin gerekliliğini vurgular. Muhaddisler kendilerine hadis öğrenmeye gelen talebeleri sarf/nahiv bilmiyorsa onlara öncelikle dil bilgisini öğretmişlerdir. Nitekim Hâcib b. Süleyman, Vekî’ den şu rivâyeti naklediyor. O şöyle demiştir: “Hadis dinlemek için A’miş’e geldim. Hata yapmış olmalıyım ki, bana, ey Ebâ Süfyan, senin için hadis öğrenmekten daha evla olan şeyi terk etmişsin, dedi. Ben ey Ebâ Muhammed benim için hadisten daha evlâ olan şey nedir, dedim. Nahiv, dedi. A’miş⁴⁷⁰ bana önce nahiv öğretti, daha sonra hadis imlâ ettirirdi.”⁴⁷¹

Keza Ömer b. Abdurrahman es-Sülemî, el-Mâzinî’den şu rivâyeti nakletmiştir: “Ebû Amr, Ebû Hanîfe’yi fıkıh hakkında konuşurken işitti. O, konuşmalarında lahn (dil hatası) yapıyordu. Sözü çok hoşuna gitti, lahnını yadırgadı.

⁴⁶⁷ Râmehurmûzî, *Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 551.

⁴⁶⁸ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1018.

⁴⁶⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1020.

⁴⁷⁰ Geniş bilgi için bk. Hatîb, *el-Kifâye*, ss. 195, 197.

⁴⁷¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1071.

O'nun hakkında: "O gerçekten hatip birisi bir de doğru ifade etse." dedi. Daha sonra Ebû Hanîfe'ye şöyle der: "Sen dilini düzeltmeye bütün insanlardan daha çok ihtiyaç sahibisin."⁴⁷²

Yine Ebû'l-Aynâ'nın, Ebû Zeyd en-Nahviyyî'den rivâyetine göre O şöyle demiştir: "Beni edep ve nahiv öğrenmeye teşvik eden olay şudur. Ben Câfer b. Süleyman'ın huzuruna girdim. Bana, yaklaş 'udnuh' dedi. Ben de "ene deniyyun" dedim. Yavrucuğum öyle söyleme, 'ene dânin' 'ben yakınım' şeklinde söyle,"⁴⁷³ diyerek beni yanlış telaffuzumdan dolayı uyardı.

Hatîb, dili doğru kullanmanın önemiyle ilgili el-Müberred'in şu şiirini nakleder:

"Nahiv düzgün konuşamayanın dilinde yayılır,
Kişi lahn yapmadığında azametli olur,
İlimlerde âlî olmak istersen,
İlimlerin en âlisi lisan düzgünlüğüdür."⁴⁷⁴

Ahmed b. Abdu'l-A'lâ, Abdumelik b. Mervân'dan naklettiği rivâyetinde: "Asil adamda lahn, yüzdeki çiçek hastalığı gibidir." Şa'bî ise, "İlimde nahv, yemekteki tuz gibidir. Ondan müstagnî kalınamaz."⁴⁷⁵ demek suretiyle hadis öğreticisinin hayatında nahvin önemini vurgulamaktadır.

Muhaddisler talebelerinin hatâen düştükleri yanlışları hoş görmüşler ama onların öğrenmemeden kaynaklanan hatalarına bazen sert bir şekilde müdâhale etmişlerdir. Nitekim Nâfi', İbn Ömer'den şu rivâyeti nakletmiştir: "İbn Ömer çocuğuna 'lahn'dan ötürü vururdu. Hatâen yaptıkları için vurmazdı."⁴⁷⁶

Hatîb, sadece hadis talebesinin değil aynı zamanda Kur'an İlimlerini öğrenen talebelerin de hâfız olmadan ve Arapçayı iyi öğrenmeden hatalardan sâlim olamayacaklarını belirtmiştir. el-Hasen b. Uleyl, Ebû Bekr b. Hallâd'dan: "Ebû Dâvud et-Tayalîsî bize hadiste geçen şu ayeti imla ettiriyordu ⁴⁷⁷“*اليه يصعد الكلم الطيب*“ yerfeuhû lafzını ayn'ın kesrasıyla yanlış okuyunca Müstemlî *والعمل الصالح يرفعه*

⁴⁷² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1072.

⁴⁷³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1076.

⁴⁷⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1078.

⁴⁷⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1080.

⁴⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1083.

⁴⁷⁷ Fâtır 35/10.

Ammar, ona yâ Ebâ Dâvud, o lafız yerfeuhû olacak diye uyarıda bulundu.”⁴⁷⁸ şeklindeki rivâyeti de gramer bilgisinin önemini vurgulamaktadır.

2.2.2.14. İmlâ Meclisleri ve Zamanını İyi Ayarlaması

Hocanın talebeye hadis yazdırması yoluyla talebenin hadis alma şekli olan imlâ⁴⁷⁹ faaliyeti çeşitli meclislerde düzenlenmekteydi. İmlâ meclislerinin düzenlenmesi selefi salihin ve onlara uyanların son derece önemsedikleri bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhaddislerin en çok haz aldıkları şeyin hadis meclisleri kurup bu meclislerde hadis imlâ ettirme olduğunu ilgili rivâyetlerden anlıyoruz. Bununla alakalı Nadr b. Şumeyl, Emîru’l-Mü’mînîn el-Me’mûn’un şöyle dediğini nakleder: “Dünya lezzetlerinden bana en sevimli gelen şey hadis ashâbının benim yanımda toplanmasıdır.”⁴⁸⁰

Mütেকaddimînden bir grup âlimin imlâ için meclisler kurduklarını belirten Hatîb, örnek olarak Şu’be b. el-Haccâc’ı zikreder. Ondan sonra gelen tabakadan, Yezîd b. Hârûn el-Vâsitî, Âsım b. Ali b. Âsım et-Temîmî, Amr b. Merzûk el-Bâhilî’yi, üçüncü tabakadan ise Muhammed b. İsmâil el-Bûhârî, Ebû Müslim b. İbrâhîm b. Abdullah el-Basrî ve Câfer b. Muhammed b. el-Hasen el-Fîriyâbî’yi zikreder⁴⁸¹.

Muhaddisler daha fazla talebe yetiştirme konusunu fazilet saymışlar, bu hususta âdeta yarış içerisinde olmuşlardır. Nitekim Ubeydullah b. Muhammed er-Rakkî’den gelen rivâyete göre Yahya b. Maine “Allah’a şükret insanların efendisi oldun.” dedim. O bana: “Öyle deme, insanların efendisi, Âsım b. Ali’dir. Onun meclisinde otuz bin talebe var.” dedi⁴⁸².

Öte yandan imlâ meclisini perşembe günü yapmayı tercih eden, fazla öğrenciyi ve çok meclisi fazîlet kabul eden muhaddisler olduğu gibi cuma gününü,

⁴⁷⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1088; ayrıca benzer rivâyetler için bk. 1089, 1090.

⁴⁷⁹ Bk. Abdullah Aydınî, *Hadis İstılahları*, s. 136; Nesâî, *Cüz’ fîhi meclisân min imlâ*, thk. Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî, es-Suûdiyye 1415/1994, s. 93.

⁴⁸⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1152.

⁴⁸¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, ss. 55, 56.

⁴⁸² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1158.

gündüzleri değilde geceleri imlâ için tercih eden muhaddisler de vardır⁴⁸³. Zira Sâlih b. Muhammed diyor ki, İbrahim el-Münzir, bize yatsıdan sonra sabaha kadar kıraat ederdi⁴⁸⁴.

Muhaddisler, talebelerinin devamını sağlamak için meclis gününü düzenli yapmışlar ve bunu talebeleriyle paylaşmışlardır. Ciddi bir özür olmadıkça da belirlemiş oldukları güne muhalefet etmemişlerdir. Nitekim Avf b. en-Nu'mân'ın: "Susuzluktan ölmem, bana, sözümü yerine getiremememden daha sevimli gelir" dediği nakledilir⁴⁸⁵.

Mescitler peygamberlerin meclisleri sayılmış ve imlâ meclislerinin mescitlerde düzenlenmesi muhaddisler arasında teamül haline gelmiştir. Ali b. Ebî Tâlib'in (ra) şu sözü mescitlerin imlâ meclisleri olduklarını göstermektedir: "Mescitler enbiyânın meclisleridir. Şeytandan korunmuş mekânlardır."⁴⁸⁶

Bunun yanında camilerde ilim meclislerinin oluşturulması teşvik edilen bir durumken camilerin, herhangi bir dünyevî çıkar için kullanılması ise yasaklanmıştır. Tevhidin ilan edildiği ve Müslümanların, Allah'ın (cc) huzurunda toplanma mekânları olan câmiler, hiçbir dünyevî çıkara alet edilmediği zaman bu özelliğini devam ettirecektir. Camilerin bu özelliğinin korunmasıyla alakalı Amr b. Şuayb, babasından o da dedesinden şu rivâyeti nakletmiştir: "Allah Resûlü (sav) mescitlerde bir şey satılmasını, satın alınmasını, yitik ilanı yapılmasını, şiirler okunmasını, cuma günü namazdan önce halka oluşturulmasını (ders halkası) nehyetti."⁴⁸⁷

Diğer taraftan ilim meclislerinde müstemlî⁴⁸⁸ edinme, Allah Resûlü'nün (sav) bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhaddislerde aynı uygulamayı devam ettirmişler, meclisin her tarafına sesin ulaşması için kendilerine müstemlî edinmişlerdir. Mesela Hilal b. Âmir el-Müzenî el-Kûfî⁴⁸⁹, Râfi' b. Amr el-Müzenî'den naklinde şöyle demiştir: "Resûlullah'ı (sav) Kurban Bayram'ı günü

⁴⁸³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 57, 58.

⁴⁸⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1175.

⁴⁸⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1177.

⁴⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1181; konuyla ilgili bk. Râmeurmûzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, "Bâbu Akdi'l-Mecâlisi fi'l-Mesâcid" s. 603.

⁴⁸⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1188.

⁴⁸⁸ Söylenilenleri uzaktakilere duyuran anlamındadır.

⁴⁸⁹ Muhakkik *Tahhân*, , "el-Kûnî" şeklinde, Acâc el-Hatîb, "el-Kûfî" diye söz etmiştir. Biz burada A. Hatîb'in kullanmış olduğu lafzın doğru olduğu kanaatindeyiz. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Accac el-Hatîb, 1214.

Mina’da seher vakti (gün doğmadan hemen önce) insanlara hitab ederken gördüm. Ali de (ra) söylenilenleri tekrar ederek duymayanlara ulaştırıyordu.”⁴⁹⁰

Müstemlînin oturuyorsa yüksek bir yerde ya da bir sandalye üzerinde olmasının müstehap olduğunu belirten Hatîb, bu mümkün değilse ayakta olmasının gerekliliğine inanır. Aynı zamanda müstemlînin uyanık, işi bilen birisi olması gerektiğini, ahmak ve işten anlamayan birisinin olmaması gerektiğini belirtir⁴⁹¹.

Mecliste bulunanlar eğer gürültü yapıyorsa müstemlî onları susturmalı⁴⁹², besmele çekmeli, Allah Teâlâ’ya hamdden sonra Resûlullah’a (sav) salât ve selâm getirerek sözüne başlamalıdır⁴⁹³. Müstemlîden beklenen bir diğer özellik de râvînin sözünü, ekleme ya da çıkarma yapmadan aynen duyurması, imlâyâ başlamadan önce Kur’an-ı Kerim’den bir sûre okumasıdır⁴⁹⁴. Nitekim Ebû Nadra şöyle diyor: “Allah Resûlü’nün (sav) ashâbı, bir araya geldiklerinde ilim müzâkere ederler ve Kur’an okurlardı.”⁴⁹⁵

İmlâ meclisinin zamanıyla alakalı bir diğer husus da hocanın hadis rivâyetinde bulunduğu meclisi fazla uzatmamasıdır. Meclisin fazla uzatılması, talebenin sıkılmasına, derse olan ilgi ve alakasının azalmasına neden olur⁴⁹⁶. Zira Ebû Vâil, Abdullah’tan şu rivâyeti nakletmiştir: “Allah Resûlü (sav) bizleri usandırmamak için vaaz ve nasihatlerini durumumuza göre belirli gün ve zamanlarda yapardı.”⁴⁹⁷

2.2.2.15. Sahabenin Faziletlerini İmlâ Ettirmesi

Allah Teâlâ’nın Sahâbe-i Kirâm’ı seçkin kıldığından bahseden Hatîb, Yüce Allah’ın dini onlarla kuvvetlendirdiğini, onları mahlûkâtın hayırlıları kıldığını ve aynı zamanda onların çok kuvvetli bir imâna sahip olduklarından bahseder. Bu hususta Râfızîleri eleştirir, onların Allah’ın (cc) sahabe hakkındaki takdirine karşı

⁴⁹⁰ *Ebû Dâvud*, Menasik 72, (hn. 1956).

⁴⁹¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 66, ilgili rivâyetler için bk. ae. 1201, 1202.

⁴⁹² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 69.

⁴⁹³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, ss. 69, 70.

⁴⁹⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, ss. 67, 68.

⁴⁹⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1207.

⁴⁹⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 127.

⁴⁹⁷ *Buhârî*, İlim 11, (hn. 68); *Müslim*, Sıfatü’l-Kıyâme 82; *Tirmizî*, İsti’zân 109, (hn. 3071).

çıktıklarını ve onların bu âlî konumlarını silmek için çaba gösterdiklerini, Sahâbe-i Kirâm'dan uzak olduklarını belirttiklerini ve Râfızîlerin sahâbeye dil uzatmayı bir inanç meselesi haline getirdiklerini belirtir⁴⁹⁸. Onların bu durumlarına: “Onlar ağızlarıyla Allah’ın (cc) nurunu söndürmek istiyorlar, hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır.”⁴⁹⁹ Yine “Zulmedenler hangi âkıbeta uğrayacaklarını görecekler.”⁵⁰⁰ şeklindeki ayetleri delil getirerek karşı çıkar. Bu sebeple muhaddisler, Sahâbe-i Kirâm’ın menkîbelerini ve onların dindeki âlî konumunu imlâ ettirmelidirler. Hatîb, Sahâbe-i Kirâm’a bu tür karşı çıkışları ve onların dindeki konumlarını değersizleştirme çabalarını, “Ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir delille yaşasın. Şüphesiz Allah, elbette hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁵⁰¹ ayeti kerimesi muvâcehesince kendi konumlarının ortaya çıktığı bir durum olarak değerlendirir⁵⁰². Bu çerçevede Hatîb’in naklettiği bazı rivâyetler şunlardır:

Abdurrahman b. Sâlim babasından, o da dedesinden, Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: “Muhakkakki Allah (cc) beni seçti. Benim için de ashâbı seçti. Onlardan bana; vezirler, yardımcılar ve akrabalar kıldı. Kim onlara söverse, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların la’neti onun üzerine olsun. Allah (cc) ondan kıyamet günü hiçbir şey kabul etmez.”⁵⁰³

Aynı şekilde Muaz b. Cebel (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti nakleder: “Fitne veya bidat zuhur ettiği zaman ashâbıma sövülürse âlim ilmini izhar etsin. Kim bu hususlardan uzak durmazsa; Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların la’neti onun üzerine olsun. Allah (cc) ondan kıyamet günü hiçbir şey kabul etmez.”⁵⁰⁴

⁴⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 117.

⁴⁹⁹ Saff 61/8.

⁵⁰⁰ Şu’arâ 26/227.

⁵⁰¹ Enfâl 8/42.

⁵⁰² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 117.

⁵⁰³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1352; muhakkik Tahhân, rivâyeti bu lafızla kaynaklarda bulamadığını, Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedin*’de rivâyetin bir kısmının yer aldığını, et-Tirmizî’de de “Kitâbu’l-menâkıb” ta İbn Ömer’den benzer rivâyetin zikredildiğini belirtir. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 118, 1. Dipnot; buna karşılık muhakkik Acâc el-Hatîb, bu rivâyeti et-Taberânî’nin tahric ettiğini, Heysemî’nin de, bu rivâyetin senedinde tanımadığı birisinin olduğundan bahsettiğini nakleder. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, c. 2, s. 164, 5. Dipnot.

⁵⁰⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1354; muhakkik Tahhân, elindeki kaynaklarda bu rivâyeti bulamadığını belirtiyor. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 118, 3. Dipnot; Acâc el-Hatîb, bu rivâyetin benzerlerinin İbn Ömer, İbn Abbas’tan tahdis edildiğini rivâyetin zayıf olduğunu fakat et-Taberânî’nin Hz. Âişe (ra. anhâ) dan “Ashâbıma küfretmeyiniz. Allah (cc) ashâbıma

Yine Enes b. Mâlik (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: “Allah (cc) beni ve ashabımı seçti. Öyle bir kavim gelecek ki onlar (ashâbımı) değersiz görecekler, onları suçlayacaklar, onlara sövecekler. Onlarla arkadaşlık etmeyin, beraber yemek yemeyin, su içmeyin, onlarla beraber namaz kılmayın, onlara hayır dua etmeyin.”⁵⁰⁵

Diğer taraftan Sahâbe-i Kirâm'ın faziletleri imlâ ettirilirken Hatîb'e göre, farklı farklı sahabenin fâziletini içeren rivâyetlerde; fazilet durumlarına göre önce Hz. Ebû Bekr'in (ra), daha sonra Hz. Ömer'in (ra) fazîletini içeren rivâyetlerin imlâ ettirilmesi, ardından bu sıralamanın fazîlet derecesine göre devam ettirilmesi gerekir⁵⁰⁶. Nitekim es-Süddî, Saîd b. Cubeyr'den bir kişinin Hz. Ali'nin (ra) fazîletini anlatmasını isteyince, onun şöyle dediğini naklediyor: “Ben Ali'nin (ra) fazîletini Ömer'in (ra) faziletinden önce anlatmayı seviyesizlik olarak görürüm.”⁵⁰⁷

2.2.3. Râvi'nin Hadis Öğretiminde Uygulaması Gereken Usullerden Bazıları

2.2.3.1. Derste Yerli Yersiz Şaka Yapmaması

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre muhaddis, meclisinde yerli yersiz şaka yapmamalıdır. Çünkü bu hal onun edebine hâlel getirir ve heybetini azaltır⁵⁰⁸. Nitekim el-Ahnef b. Kays, Ömer b. Hattâb'ın (ra): “Ey Ahnef, kim çok gülerse heybeti azalır, kişi en çok yaptığı şeyle bilinir, kim şaka yaparsa onunla değersizleşir.”⁵⁰⁹ dediğini nakletmiştir.

Yine Süfyan b. Uyeyne, Muhammed b. el-Münkedir'i: “Annem bana, yavrucuğum, kendinden küçüklere şaka yapma, onların nezdinde alçalırsın.”⁵¹⁰ derken işittim diyor.

Öte yandan muhaddisler hadis talebelerinde gördükleri birtakım hatalardan

küfredene lanet etmiştir” rivâyetini tahdis ettiğini bu rivâyetin ricâlinin sahih olduğunu belirtir. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 2, ss. 165, 166, 2. Dipnot.

⁵⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1353.

⁵⁰⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 119.

⁵⁰⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1356.

⁵⁰⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 404.

⁵⁰⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 953.

⁵¹⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 955.

dolayı onları uyarma ihtiyacı hissetmişlerdir. Mesela İsâ b. Hammad b. Kuteybe⁵¹¹, Leys'in: "O, hadis talebelerine baktı ve onlarda görmüş olduğu bazı özelliklerden dolayı, bu hal de nedir? Sizler birazcık edebe, bilgiden daha fazla muhtaçsınız."⁵¹² dediğini nakleder.

Aynı şekilde İbn Uyeyne, kendisinden hadis talep etmek için geldiğimizde bize, Ubeydullah b. Ömer'in: "Sizler hadis ilminin saygınlığına hanel getirdiniz. Eğer Ömer beni ve sizleri görseydi bizleri kayışla döverdi."⁵¹³ dediğini nakleder. Kısaca belirtmek gerekirse hadis öğreten kişinin gerek ders esnasında gerekse ders dışında toplum tarafından olumsuz algılanan ve saygınlığı zedelediğine inanılan hal ve hareketlerden de kaçınması istenilmektedir.

2.2.3.2. Talebenin Derse Dikkatini Göz Teması ile Çekmesi

Dersin verimli olabilmesi için talebenin dikkatini toplaması ve dinlemeye istekli olması son derece önemlidir. Muhaddis talebede; bıkkınlık, yorgunluk ve isteksizlik hissettiğinde öğrenmeye ara vermelidir. Zira edibler şöyle demişlerdir: "Söylenilen şeyin etkisi, dinleyicinin anlayışına göredir."⁵¹⁴ Dolayısıyla talebenin dikkatini canlı tutmada göz temasının önemi büyüktür. Zeyd b. Vehb'in, Abdullah'tan⁵¹⁵ rivâyetine göre o, "Gözleriyle seni izledikleri müddetçe dinleyicilere tahdis et. Onlarda bir durgunluk hissettin mi anlatımı bırak."⁵¹⁶ demiştir.

Ders esnasında öğrenciyle göz teması, hocaya öğrencinin dikkatinin dağılıp dağılmadığını kontrol etme imkânı sağlar. Nitekim Ebu'l-Ehvas⁵¹⁷, Abdullah'tan⁵¹⁸ şu sözü rivâyet etmiştir: "Bir gruba, kalpleri sana yönelik oldukça tahdis et. Kalpleri senden yüz çevirirse tahdis etmeyi bırak. Ona bunun alameti nedir, denilince o,

⁵¹¹ Muhakkik Acâc, buradaki İsim konusunda asıl nüshada yazılanın tam net olmadığını ismin, İsâ b. Hammad Zağbe olduğunu söylüyor. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 635, 2. Dipnot.

⁵¹² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 960.

⁵¹³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 959.

⁵¹⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 330.

⁵¹⁵ Abdullah İbn Mes'ud (ra).

⁵¹⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 739; Ayrıca benzer rivâyetler için bk. Râmeurmûzî, *Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 591.

⁵¹⁷ Avf b. Mâlik b. Nadla, el-Cüşemî, Ebu'l-Ahvas el-Kûfî, künyesiyle meşhurdur. Sikadır. Tâbiinin orta tabakasındandır. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 5218.

⁵¹⁸ Abdullah b. Mes'ud (ra).

gözlerini sana dikmeleridir, eğer esner ve birbirlerine yaslanırlarsa bil ki kalpleri senden uzaklaşmıştır, dedi.”⁵¹⁹

Göz temasında dikkat edilmesi gereken noktalardan bir tanesi de hocanın, talebelerin bir kısmına değil de tamamına dönük olmasıdır. Enes b. Mâlik’in (ra): “Allah Resûlü (sav) dizleri sadece bir dinleyiciye dönük olarak bir şey söylememiştir.”⁵²⁰ şeklindeki rivâyeti de iletişimde ‘dinleyicilerin tamamına yönelik olma’ hususunun Allah Resûlü (sav) tarafından kullanıldığını göstermektedir⁵²¹.

Buna ilaveten muhaddislerden bazıları, muhatabın yüzünü görmeden sırf işitmeyle rivâyet edilmesini kerih görmüşlerdir. Bu hususla alakalı Kurâd Ebû Nuh⁵²², Şu’be’den şunları işittim, diyor: “Muhaddis sana hadis tahdis ederse sen de (rivâyet esnasında) onun yüzünü görmemişsen ondan rivâyet etme. Belki de o insan kılığına girmiş şeytandır.”⁵²³

2.2.3.3. Hadis Meclisinde Allah’ı Anması

Selefin ileri gelenlerinin ders aralarında zikirle dinlendiklerini belirten Hatîb, muhaddisin mecliste rivâyete ara verdiğinde zikirle meşgul olması gerektiğine inanır⁵²⁴. Nitekim Kurre b. Hâlid şöyle diyor: “Hadis rivâyetine ara verdiğinde Hasan’ın âdeti; ‘Subhânellâhi ve bihamdihî subhânellahilazîm’ demektir. Muhammed b. Sîrîn ise; ‘Allâhumme leke’ş-Şukr’ derdi.”⁵²⁵

Yine Ebû Dâvud, Kurre’den şu rivâyeti nakletmiştir: “Katâde, orada bulunan topluluk susunca şöyle derdi: ‘elâ ilellâhi tesîru’l-umûr’. Kurre diyor ki, ed-Dahhâk ise: lâ havle velâ kuvvete illâ billâh”⁵²⁶ derdi.

Hatîb’e göre besmele, hamdele ve salvele ile başlayıp, aralarda zikirle devam eden meclis, istiğfarla sona erdirilmedir. Meclisi sona erdirirken ne

⁵¹⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 740.

⁵²⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 980.

⁵²¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 981.

⁵²² Ebû Nuh’un lakabıdır. Adı, Abdurrahmân İbn Gazvân’dır.

⁵²³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 994.

⁵²⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 415.

⁵²⁵ Râmeihurmûzî, *el-Muhaddisu’l-fâsil*’da, muhaddisin hadis aralarında söylediği sözler, hakkında rivâyeti için bk. s. 586.

⁵²⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 999.

söyleneceğine dair Şu'be, Katâde'nin "Kalktığına Rabbini hamd ile tesbih et."⁵²⁷ mealindeki ayetini, "Her meclisin sonunda" şeklinde tefsir ettiğini nakletmiştir⁵²⁸.

Meclis sonunda tövbe ve istiğfar getirmenin nedenlerinden birisi de ders esnasında talebe, gerek gürültü çıkararak gerekse dersi iyi dinlemeyerek ma'siyet işlemiş sayılmaktadır. Dolayısıyla talebe bu tövbeyle kendisini affettirme fırsatı bulmuş olmaktadır. Meclis sonunda yapılan tövbe ve istiğfarların, günahların affedilmesi anlamına geldiğine dair Ebû Hureyre (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti naklediyor: "Kim bir mecliste oturur ve orada çok gürültü yaparsa kalkmadan önce 'Sübhâneke Rabbenâ vebihamdik, lâ ilâhe illa ente, estağfiruke sümme etûbü ileyk' derse mecliste yapmış olduğu hataları bağışlanır."⁵²⁹

Aynı şekilde meclis sonunda söylenecek sözlerle alakalı Ömer b. Sâlih el-Ezdî Ebû Hafs ed-Dımaşkî, Mâlik b. Dinâr'dan şu rivâyeti nakletmiştir: "O bir hadis tahdis ettikten sonra kalkmak istediğinde: 'Allahım bizleri doğru olarak yaşat, doğru olarak öldür, doğru olarak dirilt, sana kavuştuğumuz gün sadık kullarını mükafaatlandırдың gibi bizleri de mükafaatlandır.'"⁵³⁰ Diye dua ederek meclisten kalkardı."

Netice itibariyle hadis öğreticisi zikir konusunda selef ulemanın uyguladığı yöntemi uygulamalıdır. Dersine dua ile başlamalı dersini dua ile bitirmeli, ders aralarında talebesini zikirle dinlendirmeli, bu hususla alakalı menkul zikirleri dilinden düşürmemeli, öğrencilerine bu yönüyle de örnek olmalıdır. Vermiş olduğu ilimle onların zihinlerine hitap ederken, yaptıracağı zikirlerle öğrencilerinin gönüllerini de beslemelidir.

2.2.3.4. Dersi Hikâye, Güzel Bir Kıssa veya Şiirle Bitirmesi

Meclisi fazla uzatmanın talebeyi bıktıracağına inanan Hatîb, meclisin gereğinden fazla uzatılmaması ve hikâye, dinlendirici kıssa yahut şiirle bitirilmesi

⁵²⁷ Tûr 52/48.

⁵²⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1399.

⁵²⁹ Tirmizî, Deavât 39, (hn. 3732); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 16, s. 261, (hn. 10415); ayrıca benzer rivâyetler için bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1402,1403.

⁵³⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1404.

gerektiğine inanmaktadır. Zira meclisin uzatılması durumunda, talebede bıkkınlık ve gevşeklik oluşur. Bu durumlar ise şeytanın sevdiği anlardır. Bu durumla alakalı Ma'mer Zührî'den şu sözü nakletmiştir: “Meclis uzadığı zaman orada şeytana bir pay⁵³¹ vardır.”⁵³² Yine Necib b. es-Serî, Ali b. Ebî Tâlib'in (ra) şu sözünü nakleder: “Kalplerinizi dinlendirin zira kalpleriniz bedenlerinizin yorulduğu gibi yorulur.”⁵³³

Yorulan ve dikkati dağılan talebenin değişik yollarla motivesinin sağlanması mümkündür. Nitekim Yunus b. Yezîd, ez-Zührî'den şu rivâyeti naklediyor: “Bir kişi Allah Resûlü'nün (sav) ashâbıyla meclise katılırdı. Sahabe-i Kirâm onlarla müzakerelerde bulunurdu. Dinleyiciye müzakere ağır gelmeye başlayınca şöyle derdi: Muhakkak ki kulak yorulur, kalp usanır, haydi şiirlerinizden ve güzel kıssalarınızdan dinleyelim.”⁵³⁴ Keza Kesîr b. Eflah'ın naklettiğine göre de Zeyd İbn Sâbitle mücâlese ettikleri bir meclisin sonunda Zeyd şiir okurdu⁵³⁵.

2.2.3.5. Hadisi Onu Koruyamayacak Kimselere Rivâyet Etmemesi

Muhaddisler sahip oldukları ve onu korumada çok titiz davrandıkları rivâyetleri her önüne gelene nakletmemişlerdir. Hıfz ve amel noktasında rivâyetin değerini bilecek kişilere onu rivâyet etmişlerdir. Ehil olmayan kişilere yapılan rivâyeti ‘zâyî’ olarak görmüşlerdir. Mesela Ebu'd-Duhâ'nın, Mesruk'tan: “Kumaşını ona rağbet gösterecek kişilerin huzurunda aç.”⁵³⁶ rivâyeti de sahip olunan rivâyetlerin uluorta tahdis edilmemesi, rivâyetlerin kıymetini idrak edecek onların değerini anlayacak kişilere tahdis edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Aynı şekilde Abdu'l-Melik b. Umeyr, Mesruk'tan şu rivâyeti nakletmektedir: “Hadisin çilesi uydurma olanı, felâketi unutulması, yitirilmesi ise onun ehil olmayan kişilere tahdis edilmesidir.”⁵³⁷

Bir diğer örnekte İkrime: “Muhakkak ki hadisin bedeli vardır, dedi. Onun

⁵³¹ Meclis uzadığı zaman talebelerin esneyebilecekleri veya onlarda bıkkınlık hissi oluşabileceği mecazi olarak ifade edilmiştir.

⁵³² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1385.

⁵³³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1389.

⁵³⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1391.

⁵³⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1396.

⁵³⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 727.

⁵³⁷ Râmeurmûzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 571.

bedeli nedir, diye sorulunca, şu cevabı verdi: Onu zâyi etmeyecek ve onun hıfzını iyi yapacak kişilere verilmesidir.”⁵³⁸ Yine Ma’mer, Abdulmelik b. Umeyr’den şunu nakletmiştir: “İlmi ehil olmayan kişiye tahdis etmek, onu zâyî etmektir.”⁵³⁹

2.2.3.6. İlmin Onurunu Koruması

Muhaddisler, hadisleri rivâyet edecek sünnet ehli kişileri araştırmışlardır. Kendilerine göre bid’at sayılabilecek akımlara mensup olan kişilere rivâyette bulunmamaya dikkat etmişlerdir. Dikkat ettikleri bir diğer husus ise ilmin vakarını zedeleyecek tutum ve davranışlardan olabildiğince uzak kalmaya çalışmaktır. İlim ehli ilmi korursa ilimde ehlini korur, anlayışıyla hareket etmişlerdir. Nitekim Haccâc b. Hamza şu rivâyeti nakletmiştir: “Horasan valisinin oğlu, İbnu’l-Mübârek’e geldi. Ondan hadis dinleme talebinde bulundu. İbn Mübârek ona tahdis etmekten kaçındı. Horasan valisinin oğlu evin kapısına çıkınca İbnu’l-Mübârek onunla beraber çıktı. Vâlinin oğlu ona: Ey Ebâ Abdurrahman! Senden hadis tahdis etmeni talep ettim. Bana tahdis etmedin ama benimle beraber kapıya çıktın, deyince o, nefsimin senin yanında pek değeri yoktur fakat Allah Resûlü’nün (sav) hadislerini senden daha üstün tutarım.” demiştir⁵⁴⁰.

Yine Ebû Sâlih el-Ferrâ’nın rivâyetine göre, Fudayl b. İyâz’a niçin Ca’fer b. Yahyâ’ya tahdis etmiyorsun, diye sorulunca o, Allah Resûlü’nün (sav) hadislerini, Ca’fer b. Yahya’yadan daha değerli görüyorum.” cevabını vermiştir⁵⁴¹.

Resûlullâh’ın (sav) hadislerini Allah rızası için rivâyet etmeyi amaçlayan muhaddisler, gösteriş için rivâyet etmeyi hiç hoş karşılamamışlardır. Kendileri de bu duruma düşmekten Allah’a sığınmışlardır. Nitekim Eyyüb el-Attâr, Bîşr b. el-Hâris’in şöyle dediğini rivâyet eder: “Hammad b. Zeyd bize hadis rivâyet etti dedi ve sözüne devam ederek, isnadın zikrinden dolayı kalpte oluşacak kibirden Allah’a sığınırım.”⁵⁴² demek suretiyle hadis rivâyetinin gösteriş ve kibir için yapılmayacağını dile getirmiştir.

⁵³⁸ Râmeurmûzî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 575.

⁵³⁹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 732.

⁵⁴⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 760.

⁵⁴¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 761.

⁵⁴² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 766.

Muhaddisler sahih bir niyetle değil de eğlenmek, hoşça vakit geçirmek gibi niyetlerle hadis dinlemek isteyenlere rivâyet etmeyi de uygun bulmamışlardır. Şöyle ki Ebû Nuaym en-Nehaî'nin, Şerîk'ten naklettiği: “Şu hadis ehlini, hadisi Allah'ın (cc) rızası için değil de latîfe olsun diye talep ettiklerini görürsün,”⁵⁴³ şeklindeki rivâyeti de hadisin ne amaçla talep edilmesi gerektiğini açıklamaktadır.

Öte yandan Hatîb, niyeti sahih olmayan kişiye hadis rivâyet edilmemeli görüşüne katılmıyor ve şöyle diyor: “Biz muhaddisin her talebesine rivâyet etmesini müstehap sayarız. Buna ilaveten Süfyân es-Sevrî'den gelen: “Onların hadis talepleri (sahih) niyet sayılır.”⁵⁴⁴ rivâyetini kendisine dayanak alır ve ayrıca Hubeyb b. Ebî Sâbit ve Ma'mer b. Râşit'in şu sözlerini nakleder: “Biz hadis talep ederken herhangi bir niyetimiz yoktu. Daha sonra Allah (cc) bizi rızıklandırdı.”⁵⁴⁵

Yine rivâyete göre Yahya b. Yemân şöyle demiştir: “Ben Süfyân'ın ilmi ve ilmi isteyeniyi ayıpladığını duymadım. Dediler ki ama onların niyetleri yok. O da hadis talep etmeleri niyettir, demiştir.”⁵⁴⁶

2.2.3.7. Rivâyette Öncelik Vereceği Hususlara Dikkat Etmesi

Muhaddis müstemlîye hadis imlâ ettirirken nelere dikkat etmeli, hangi konulara öncelik vermeli ya da herhangi bir şeyi öncelemeden imlâ mı ettirmeli gibi hususlarda Hatîb'in görüşü şu şekildedir: “İ'tikâdî konular ve mezheplerin sıhhatine dayanak teşkil eden rivâyetlerin ilk önce imlâ ettirilmesi gerekir. Çünkü bu konular şeriatın dayanağını ve esasını teşkil etmektedir.”⁵⁴⁷ Nitekim Allah Resûlü (sav) Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, O'na Yemen Halkını davet edeceğin ilk şey Allah'a ibadettir, dedi ve bundan sonra ondan Yemen Halkına, beş vakit namazı anlatmasını,

⁵⁴³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 769.

⁵⁴⁴ Râmehurî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 183.

⁵⁴⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 339; Allah (cc) bizi rızıklandırdı demek, O'nun rızasını kazanmak ve Allah Resûlü'nün sünnetini öğrenip öğretmek amacıyla hadis öğrenme niyeti bizlerde hâsıl oldu anlamındadır. Küçük yaştaki talebeler öğrendikleri ilmin künhüne o yaşta vakıf olamamaları da öğrenmeleri gerektiği kanaatindeyiz. İleriki yaşlarda öğrendikleri bilgilerin önemini kavramaları mümkün olacaktır. Nitekim bir çocuk yaşadığı kültürün bütün özelliklerini önceleri taklit yoluyla öğrenir. Daha sonra öğrendiklerini anlamlandırmaya çalışır.

⁵⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 772.

⁵⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 107.

bunu yaptıktan sonra, zekâtı anlatmasını istemiştir⁵⁴⁸.

Geleneksel hadis eğitim öğretiminde muhaddisin, halkın anlayamayacağı, duydukları zaman hataya düşebilecekleri konuları, örneğin, Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatlarıyla alakalı, teşbih ve teccime götürücü rivâyetleri -sahih olsa bile- imlâ ettirmemesi gerektiği anlayışı hakimdir. Çünkü bu tür rivâyetler birçok yöne hamledilmeye müsaittir. Ehil olmayan kişiler bu rivâyetlerin zâhirine bakarak, inkâr yoluna gidebilir. Dolayısıyla bu kişiler rivâyetleri ve râvilerini reddedebilirler. Şu halde bu çeşit rivâyetler sadece ehil olan kimselerle paylaşılmalıdır⁵⁴⁹.

Kanaatimizce de İslâmiyet'in ilk yıllarından günümüze bakıldığında, yeterince usûl bilgisine sahip olmayan ve dinin makâsıdını tam idrak edememiş, ayet ve hadislerin zâhirinden hüküm çıkarmaya çalışan kişi ya da grupların, İslâm'a ve Müslümanlara verdikleri zarar düşünüldüğünde Hatîb'in görüşünün ne kadar isâbetli olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira Ubeydullah İbn Abdullah b. Utbe, İbn Mesu'd'dan (ra) şu rivâyeti nakletmiştir: "Kişi bir hadis tahdis eder, akli bu hadisi anlamaya müsait olmayan kişi de dinler ve o hadis, dinleyen için fitne olur."⁵⁵⁰ Yine Hafs b. Âsım, Ebû Hureyre'den (ra), Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu naklediyor: "Kişiye yalan olarak her işittiğini rivâyet etmesi yeter."⁵⁵¹

Benzer bir misal de Ahmed b. Hâlid el-Hallâl'ın, Şafii'den şu naklidir: "Mâlik b. Enes'e, İbn Uyeyne'nin Zuhri'den işittiği bilgiler senin yanında yok (mu) denildi. Mâlik: Ben her duyduğum hadisi insanlara anlatayım ha! O zaman onları saptırmış olurum."⁵⁵² şeklinde cevap verdi.

Ulemâ çeşitli furu' meseleleriyle alakası olsa dahi ruhsat hadislerinin avâma anlatılmaması görüşünü benimsemiştir. Örneğin, şark ulemâlarından, Ebû İshak el-Fezârî, Abdullah b. el-Mubârek, İsa b. Yunus Mahled b. el-Hüseyn gibi âlimler, içki konusunda ruhsat bildiren rivâyetler yerine azimet ifade eden rivâyetlerin paylaşılması görüşü üzerinde birleşmişlerdir⁵⁵³.

⁵⁴⁸ *Buhârî*, Zekat 1, (hn. 1395); *Müslim*, İman 29, *Ebû Dâvud*, Zekât 4, (hn. 1584).

⁵⁴⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 108.

⁵⁵⁰ *Müslim*, Mukaddime, bâbu'n-nehyi ani'l-hadîsi bi kulli ma semai, 5.

⁵⁵¹ *Ebû Dâvud*, Edeb 87, (hn. 4992), (keziben yerine ismen lafzıyla); *Müslim*, Sahihi'nin Mukaddimesinde, Bâbu'n-Nehyi Ani'l-Hadîsi bi Külli mâ Semia, 5.

⁵⁵² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1323.

⁵⁵³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1327.

Hatîb'e göre, abdestin sünnetleri, namaz, oruç, zekat ve diğer ibadetlerle alakalı hadisler ve muamelatla ilgili hususlar gibi işitmeye dayalı hükümleri öğreten fikhî hadislerin imlası imla çeşitlerinden en faydalı olanıdır⁵⁵⁴.

Netice itibariyle konuyla ilgili rivâyetlerden muhaddislerin gerek talebelerine gerekse halka hadisleri rastgele nakletmedikleri, öncelikle bilinmesi elzem olan rivâyetleri naklettikleri, naklederken de bireysel olgunluğu ve ilmî seviyeyi dikkate aldıkları bilgisi ortaya çıkmaktadır.

2.2.3.8. Rivâyeti İsteyene Ve İstemeyene Nakletmesi

Geleneksel hadis eğitim öğretim anlayışına baktığımızda muhaddislerin bilgilerini canlı tutmak için sürekli tekrar ettikleri görülmektedir. Kendilerine soru soran, kendilerinden bilgi talep eden birilerinin olmaması durumunda ise muhaddisler değişik yollara başvurmuşlardır. Mesela Leys b. Ebî Süleym, Şehr b. Havşeb'ten şu rivâyeti nakleder: “Biz gençken din hakkında soru sormak için Ebû Said el-Hudrî'nin yanına gelirdik. Resûlullah'ın (sav) vasiyyeti üzere merhaba der, Allah Resûlü'nün (sav): Size -din hakkında- bilgi edinmek için insanlar gelecek. Onları bilgilendirin, bilgilendirmeyi -öğretmeyi- güzel yapın, sözünü nakleder ve sorularımıza cevap verirdi. Sorumuz bittiği zaman biz usanıncaya kadar rivâyete devam ederdi.”⁵⁵⁵

Keza Saîd b. Abdilazîz diyor ki, Atâ el-Horasânî, hadis rivâyet edecek birisini bulamayınca miskinlerin bulunduğu yere gelir onlara tahdis ederdi⁵⁵⁶.

Kanaatimizce muhaddisler, modern bilimlerde “yaygın eğitim” diye tabir edilen eğitim metodlarını kendi dönemlerinde uygulamışlardır. Ders meclislerine katılamayan talebelerin yanlarına gidip orada meclis oluşturmuşlardır. Örneğin Ebû Abdullah Muhammed b. Firâs el-Attâr'ın nakline göre, “Velîd b. Utbe, Bâbu'l-Câbiye Mescidi'nde Velid b. Müslim'in musannefâtını okurdu. Bir talebe meclisin, bazen üçte birini bazen dörtte birini bazen de daha az bir kısmını kaçırdı. Şeyh -

⁵⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 110, 111; ayrıca bk. 1328, 1329 no lu rivâyetler.

⁵⁵⁵ *Tirmizî*, İlm 4, (hn. 2842).

⁵⁵⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 358.

yetişemediği yerleri- ona tekrar ederdi. Bu durum çoğalınca Velid b. Utbe ona, bu hal ne! Seni geciktiren nedir? Allah Kerîm'dir. şayet insanlarla beraber meclisin başında gelmezsen, sana hiçbir şeyi tekrar etmeyeceğim, dedi. Talebe, Ey Ebû Abbas, ben aile geşindiren birisiyim, benim Beyt-i Lehya⁵⁵⁷da dükkânım var. Dükkânıma lazım olan malzemeleri aldıktan sonra meclise gelmezsem kazancımı kaşıracağımdan korkuyorum, dedi. Bunun üzerine Velid ona, bir daha seni burada görmeyeceğim, dedi. -Râvi- diyor ki, Velîd b. Utbe bize ders yapardı. Kitabı alır Beyt-i Lehya'daki dükkâna gider, mecliste okuduğunu o talebeye okurdu.”⁵⁵⁸

Yukarıdaki rivâyetlerde de görüldüğü gibi geleneksel hadis eğitim öğretiminde bir kısım muhaddisler kendilerinden rivâyet talebi olmadan rivâyet etmeyi uygun bulmuşlardır. Bir kısmı ise, kendilerine sorulmadan rivâyet etmeyi uygun bulmamışlardır. Örneğin, İbrâhim en-Nehaî ve Abdullah b. Tâvus kendilerinden talep olmadan rivâyet etmemeyi tercih etmiřlerdir⁵⁵⁹.

Kanaatimizce eğitim öğretimde soru sormanın altında yatan espri soran kişinin öğrenmeye hazır olduğudur. Zira öğrenmeye hazır olmayan muhataba bir şeyler vermeye çalışmak oldukça zordur. Nitekim Ümeyye b. şibl şöyle der: “İbn Tâvus (ö. 132)⁵⁶⁰ bize geldi, oturdu. Oradan birisi ona, bize rivâyetle bulunmayacak mısın, dedi. Tâvus eğer bana sorulmadan rivâyet edecek olursam, boşu boşuna gürültü çıkarmış olurum dedi⁵⁶¹.

Öte yandan bir kısım muhaddisler bilgiyi -hadisi- her isteyene vermeyi de doğru bulmamışlardır. Bu bağlamda herkesin bilmemesi gereken bilgilerin uluorta tartışılmasının hem ilme hem de dine faydadan çok zarar getirdiği bilinen bir husustur. Zira Ebû Mushir, Enes b. Mâlik'ten şunları duyduğunu nakletmiştir: “Her isteyene hadis rivâyet etmen ilme ihanettir.”⁵⁶²

Bunun yanısıra muhaddislerin bazıları çok rivâyet etmekten hoşlanmamışlar, kendilerinden sorulsa bile az rivâyetle yetinmeyi tercih

⁵⁵⁷ şam'ın sığ köylerinden birinin adıdır. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, c. 1, s. 522.

⁵⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 364.

⁵⁵⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 204.

⁵⁶⁰ Abdullah b. Tâvus b. Keysân el-Yemânî, Ebû Muhammed, hadis hafızlarındandır. Arapçayı en iyi bilenlerdendir. ö. h. 132. Bk. İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzîb*, c. 5, s. 234.

⁵⁶¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 363.

⁵⁶² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 369.

etmişlerdir⁵⁶³. Hâlid el-Hazzâi'nin şu sözü bu duruma misal olarak verilebilir: “Ebû Kılâbe'nin (ö. 104)⁵⁶⁴ yanına geldik, bize üç hadis rivâyet edince, çok rivâyet ettim derdi”⁵⁶⁵ ve rivâyet etmeyi bıraktı.

2.2.4. Hadis Talibinin Ders Dışında Uyması Gereken Prensipler

Hatîb, hadis talibinin eğlenceden, abes şeylerle meşgul olmaktan, ders meclisinde manasız hareketlerden, kahkaha ile gülmekten, gereksiz konuşmaktan ve çok şaka yapmaktan uzak durmasının gerekliliğini vurgular. Bunun yanısıra ilmin ahlakına uygun, edep sınırlarını aşmadan, hafif şakalar yapabileceğini belirtir. Müstehcen, saçma sapan, gönülleri kinle dolduran şakanın ayıplandığını belirten Hatîb, çok şakanın ve gülmenin saygınlığı azaltacağını ve kişiliği zedeleyeceğini ifade eder⁵⁶⁶. Nitekim İbn Vehb'in, Mâlik'ten rivâyeti şöyledir: “İlmi isteyen; vakar, sekînet, haşyet sahibi olmalı ve kendinden önceki ulemânın ahlakına uymalıdır.”⁵⁶⁷

Keza Saîd b. Âmir'in: “Biz Hişâm b. Destevâi'nin yanında idik, bizden birisi güldü. Hişâm ona, hem hadis taleb ediyorsun hem de -yerli yersiz- gülüyorsun.”⁵⁶⁸ şeklindeki rivâyeti, hadis talibinin hoş olmayan davranışlardan uzak kalması gerektiğini belirtmektedir.

Bunun yanısıra hadis talibi, öğrendiklerine göre hayatını şekillendirmelidir. Sünnet-i seniyyeyi kendisine rehber edinmelidir. Çünkü yüce Allah (cc): “Sizin için Allah Resûlü'nde güzel örnek vardır”⁵⁶⁹ buyurmuştur. Bir rivâyete göre Ebû Eyyub Süleyman b. İshâk el-Cellâb, İbrahim el-Harbî'nin kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: “Bir kişi Allah Resûlü'nün (sav) ahlakından bir şey işitince hemen ona uyması gerekir.”⁵⁷⁰

⁵⁶³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 206.

⁵⁶⁴ Abdullah b. Zeyd b. Amr veya Âmir, el-Cermî, Ebû Kılâbe, el-Basrî, Ölüm yılının 104'ten sonra olduğu da söylenmiştir. Bk.İbn Hacer, *Takribu't-tehzîb*, 3333; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, c. 1, s. 72.

⁵⁶⁵ Râmehurmu'zî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 583.

⁵⁶⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 157.

⁵⁶⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 209.

⁵⁶⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 211.

⁵⁶⁹ Ahzab 33/21.

⁵⁷⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 173.

Şu halde öğrendiği hadisi şeriflerden, önce kendisi nasiplenmesi gereken hadis talibinde bazı ahlakî özelliklerin olmasının beklenmesi gayet tabiidir. Bu özelliklerden bazılarını maddeler halinde açıklayalım:

2.2.4.1. Hocasına Karşı Saygılı Olması

H. Muhammed (sav) büyüklere saygı göstermeyi, küçüklere merhamet etmeyi emretmiştir. Bu hususla alakalı Enes b. Malik'in (ra) Allah Resûlü'nden (sav) naklini Zerbî şöyle aktarıyor: "Büyüklerine saygı göstermeyen, küçüklerine merhâmet etmeyen bizden değildir."⁵⁷¹ Muhakkak ki, kendisine saygı duyulmaya en evlâ kişilerin başında, ilim öğretenler gelmektedir. Hatîb, talebenin muhaddise hitâb ederken kendisine ilim nisbet ederek, "Ey âlim, ey hâfız" şeklinde hitâb etmesini doğru bulur. "Ey efendim" diye hitabının da uygun olacağını belirtir⁵⁷².

Nitekim Mugîre (ö. 136)⁵⁷³ den gelen bir haberde o, "Biz İbrâhim en-Nehâî'den, emîrden çekinildiği gibi çekinirdik."⁵⁷⁴ demiştir.

Keza Harmele el-Eslemî, hiç kimse Saîd b. Müseyyeb'e: "Emîrden izin istenildiği gibi, kendisi izin verinceye kadar, bir şey sormaya cesâret edemezdi."⁵⁷⁵ demiştir.

İshak eş-Şehîdî şöyle demiştir: "Yahya el-Kattan'ı ikinci namazını kılarken gördüm. Daha sonra mescidin minâresine dayandı. Önünde Ali b. Medînî, eş-Şâzekûnî, Amr b. Ali, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maî'n ve daha başkaları vardı. Kendisine hadis soruyorlardı. Onlar bu halde akşam namazının vakti girinceye kadar ayakta beklediler. Onlardan birisine 'otur' demedi. İçlerinden hiç kimse, Yahya el-Kattan'ın heybetinden ve ona duydukları saygıdan oturmadı."⁵⁷⁶

⁵⁷¹ Tirmizî, Birr 15, (hn. 2031); Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilal et-Teymî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, c. 7, s. 238.

⁵⁷² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 183.

⁵⁷³ el-Mugîre İbn Miksem, ed-Dabbî, Ebû Hişam, el-Kûfî, el-A'mâ, sika, mutkin. Ancak tedlis yapardı. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, 6851.

⁵⁷⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 293.

⁵⁷⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 295.

⁵⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 299.

2.2.4.2. Hocasının Elini Öpmesi

Hadis eğitim öğretim âdâbına göre muhaddis ve talebeler tarafından Kur'an'a bakan göz, onu tutan el, onu hıfzetmiş akıl, Allah Resûlü'nün (sav) hadisleriyle meşgul el, onu hıfzedenden akıl, kısacası İlâhî emirlerle nurlanmış âzâlar saygı ve hürmete layık görülmüştür. El öpme de bir tür saygı ve hürmetin göstergesi olarak telakkî edilmiştir. Hatîb, muhaddisin elinin, başının ve gözlerinin öpülmesi gerektiği anlayışındadır⁵⁷⁷. Nitekim Abdullah b. Ömer diyor ki: "Allah Resûlü'nün (sav) seriyyelerinden bir seriyyede idim. Bizler O'nun (sav) yanına gidip elini öperdik."⁵⁷⁸

Keza Abdurrahman b. Rezîn, şu rivâyeti nakletmiştir: "Rabeze'ye uğradık. Bize, şurada Seleme b. el-Akva' var denildi. Selam vererek yanına gittim. Deve ayağı gibi kocaman ellerini çıkararak, bu ikisiyle Allah Resûlü'ne (sav) biat ettim dedi. Bunun üzerine kalktık ve ellerini öptük."⁵⁷⁹

Aynı şekilde Saîd b. Cübeyr'in nakli şöyledir: "İbn Abbas (ra) bana hadis rivâyet ederdi. Eğer başını öpmeme izin vereceğini bilseydim öperdim."⁵⁸⁰

Yine Sâbit el-Bünânî, Enes b. Mâlik'e, "Kendisiyle Resûlullah'ı (sav) gördüğün gözlerini ver bir öpeyim."⁵⁸¹ dediğini ifade etmiştir. Şu halde talebenin, muhaddise karşı saygı ifade eden fiilleri yapması, geçmiş ulemâ tarafından önemli bir davranış olarak kabul edilmiştir.

2.2.4.3. Helal Rızıkla Beslenmesi

Hadis tâlibinin kendisini ilme hasredip bu ilmin mâneviyatından istifade edebilmesi için haramlardan uzak olması gerekmektedir. Bu haramların başında yeme-içme gelmektedir. Önce helal bir rızık kapısı bulma, daha sonra kendini ilme

⁵⁷⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 189.

⁵⁷⁸ *İbn Mâce*, Edeb 16, (hn. 3704); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 8, s. 372; *Ebû Dâvud*, Edeb 109, (hn. 5223).

⁵⁷⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1409/1989, s. 338.

⁵⁸⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 316.

⁵⁸¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 318.

hasretme muhaddislerin çok önem verdiği hususlardandır. Hatîb, ailesinin geçimini temin edecek başka birisinin bulunmaması durumunda, kişinin işi gücü bırakıp hadisle meşgul olmasını hoş karşılamamaktadır⁵⁸². Zira Vehb b. Câbir el-Hayvânî, şöyle demektedir: “Abdullah b. Amr’ı Beyti Makdis’te gördüm. Mevlâsı geldi ve ona şöyle dedi: Ben ramazan ayını burada geçirmek istiyorum. Abdullah ona: Ailene geçimliklerini bıraktın mı? Dedî. Hayır, cevabını alınca, ne demek bırakmadım? Git ve onların geçimliğini temin et. Ben Allah Resûlü’nü (sav) şöyle derken işittim: Bakmakla yükümlü olduğu kişileri ihmal etmesi kişiye günah olarak yeter.”⁵⁸³

Konuyla ilgili bir başka örnek Sevrî’nin şu sözüdür: “Kişiye, kahramanlar gibi davranması, helâlinden kazanması ve ailesine infak etmesi yakışır.”⁵⁸⁴

Keza İbn Abbas (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: “Resûlullah (sav) hoşuna gittiği kimseye, ‘senin mesleğin (حرفة) var mı?’ diye sorardı. Eğer hayır cevabını alırsa o kimse için ‘gözümde düştü’ derdi. Bu nasıl olur? Yâ Resûlallah diye sorulunca, mü’min meslek sahibi değilse, dini ile geçimini temin eder⁵⁸⁵, cevabını verirdi.”⁵⁸⁶

Aynı şekilde Abdurrahîm b. Süleyman er-Râzî’nin: “Biz Süfyân es-Sevrî’nin yanında iken, kendisine ilim talep eden bir kişi geldiğinde, ona: Senin maîşetini temin ettiğin bir geçimliliğin var mı? diye sorardı. Evet, cevabını alırsa ilim talep etmesini isterdi. Hayır, cevabını alırsa, geçimliliğini temin edecek bir şey bulmasını isterdi,”⁵⁸⁷ şeklindeki rivâyeti de ailesini ihmal etme pahasına kişinin kendisini ilme adanmasının doğru olmadığını göstermektedir.

2.2.4.4. Öğrendiği Bilgileri Hayatında Tatbik Etmesi

Muhaddisler ilimle amel etmeyi ilmin zekâtı olarak görmüşlerdir. Nitekim Kâsım b. İsmâil b. Ali şöyle diyor: “Biz Bişr b. el-Hâris’in kapısının önündeydik.

⁵⁸² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 97.

⁵⁸³ *Ebû Dâvud*, Zekât 45, (hn. 1692); benzer rivâyet, *Müslim*, Zekât 40.

⁵⁸⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 47.

⁵⁸⁵ Muhakkiklerden Tahhân, rivâyette geçen “teayyeşe bi dînihi” lafzını “karnını doyurmak için münafıklık yapar, ya da zalimlerle iş birliği yaparak dinini zayi eder,” şeklinde anlamıştır. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 98, 3. Dipnot.

⁵⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, 49.

⁵⁸⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 49.

Dışarı çıktı ve biz kendisine, yâ Ebâ Nasr, bize tahdis et, dedik. Hadisin zekâtını verdiniz mi? dedi. Ben de yâ Ebâ Nasr hadisin zekâtı mı olur? Dedim. Evet, bir hadis işittiğiniz zaman, o hadisle alakalı bir ameliniz, etmiş olduğunuz duanız veya tesbîhatınızdır.” diye mukabele de bulundu⁵⁸⁸.

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında kendisini Kur’an ve sünnet ehli sayan her Müslümanın başta hadis talebesinin, Kur’an’dan ve Sünnet’ten bildiğiyle amel etmesi gereklidir. Bu hususla alakalı Amr b. Kays el-Mullâî şöyle diyor: “Sana hayırdan -Kur’an’ın emirlerinden veya sünnetten- bir şey ulaşırsa bir defa da olsa onunla amel et ki onun ehlinden sayılasın.”⁵⁸⁹ Yine Ebû Osman Said b. İsmail ez-Zâhidde, “Kim nefsinin sünnete tabii kılarsa söz ve fiil olarak hikmetle davranır. Kim de nefsinin hevasına uydurursa bidatle konuşur⁵⁹⁰. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ‘Eğer ona uyarsanız hidayete ersersiniz.’⁵⁹¹ demiştir.”

Kişinin bildikleri ve öğrendikleriyle amel etmesinin gerekliliğine inanan Hatîb, “*İktizâu’l-İlm el-Amel*” adlı eserinde bu konuyu işlemiştir. Bu eserin mukaddimesinde şöyle demiştir: “İlim amelin hâdimidir, ilmin gayesi ameldir, amel olmasaydı ilim taleb edilmezdi.”⁵⁹² Aynı şekilde Hatîb bu görüşlerini destekleyen Ebû Hureyre’den şu rivâyeti de naklediyor: “Kendisiyle amel edilmeyen ilim, Allah yolunda harcanmayan servete benzer.”⁵⁹³

Yukarıda zikredilen rivâyetler de göstermektedir ki öğrenilen bilgilerin öncelikle öğretene ve öğrenen tarafından amele geçirilmesi gerekmektedir. Hadis talibinden beklenen davranış öğrendiği hadislerin gereği doğrultusunda hayatını şekillendirmesidir.

2.2.4.5. Gece Virdinin Olması

Geceleri, Allah’a (cc.) yakınlaşmak için Müslümanları ibadet etmeye teşvik

⁵⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 180.

⁵⁸⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 182.

⁵⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 186.

⁵⁹¹ Nûr 18/54.

⁵⁹² Hatîb, *İktizâu’l-ilm*, s. 15.

⁵⁹³ Hatîb, *İktizâu’l-ilm*, s. 24.

eden ve gece ibadetinin faziletiyle alakalı ayet⁵⁹⁴ ve hadisler⁵⁹⁵ mevcuttur. Allah Resûlü'de (sav) gece ibadetine (virdi) önem verirdi⁵⁹⁶. Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre hadis talibinin gece virdinin olması gerekir. Nitekim Ebû İsmet Âsım b. Âsım el-Beyhâkî şöyle demiştir: “Ahmed b. Hanbel'in yanında bir gece geceledim. Ona su getirildi. O, suyu evinde gecelemede olan misafirin kapısının yanına koydu. Sabah olunca suyun aynı şekilde eksilmeden durduğunu görünce Sübhânellâh! Bir kişi ilim talep ediyor, ama gece virdi edinmemiş.”⁵⁹⁷ diyerek şaşkınlığını dile getirdi.

Öte yandan hadis talibinin geceyi planlaması ve yine gecenin sakin anlarında hadis mütealâsında bulunması, uygun bir davranış olarak kabul edilmiştir. Süfyân b. Uyeyne, Sadaka b. Yesâr'dan şu rivâyeti nakletmiştir. O şöyle demiştir: “Amr b. Dinâr, geceyi üç parça şeklinde planlardı. Bir cüz'ünü uykuya, bir cüz'ünü ibadete, diğer bir cüz'ünü de hadis mütealâsına ayırırdı.”⁵⁹⁸ Gece dinginlik vakti olduğu için kalp geçici de olsa dünyevi meşgâlelerden arınıp sakinliğe ulaşır. Dolayısıyla bu zaman dilimlerinde öğrenilen bilgi, daha sağlam ve daha kalıcı olmaktadır. Hammad b. Zeyd şöyle diyor: “Ezberlemeye en çok yardımcı olan şey nedir, diye soruldu. ‘(Ben de) düşünce (gam, keder) azlığıdır’, dedim.”⁵⁹⁹

Benzer bir misalde Ebû Mes'ûd Ahmed b. el-Furât'ın, İsmâîl b. Ebî Üveys'ten şu naklidir. O şöyle demiştir: “Bir şey ezberlemek istediğinde uyu. Seher vakti kalk ezberlemeye başla. Bundan sonra Allah'ın (cc) izniyle ezberlediklerini unutmazsın.”⁶⁰⁰

⁵⁹⁴ Âl-i İmrân 3/17; el-Enbiyâ 21/20; el-Furkân 25/64; es-Secde 32/16-17; el-İsrâ 17/79; Tâhâ 20/130; Kâf 50/40; et-Tûr 52/49; el-Müzzemmil 73/1-7, 20; el-İnsân 76/25.

⁵⁹⁵ Konuyla alakalı hadis kitaplarının teheccüd bölümlerine bakılabilir. Örn. *Buhârî*, Teheccüd, 1-37.

⁵⁹⁶ Hz. Peygamber'e (sav) vacip/haram olan fiillerle alakalı bk. Sami Şahin, *Hz. Peygamber'e Mahsus Fiiller*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir-Hadis Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991, ss. 12, 33.

⁵⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 178.

⁵⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1806.

⁵⁹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1809.

⁶⁰⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1810.

2.2.5. Hadis Talibinin Dersle Alâkalı Uyması Gereken Prensipler

2.2.5.1. İyi Bir Kur'an Eğitimi Alması

Hadis talibinin öncelikle Kur'an'la meşgul olması gerekmektedir. Hatîb bu hususla alakalı şöyle demektedir: “Talebenin ilk önce yapması gereken, Allah'ın (cc) Kitap'ını ezberlemektir. Çünkü o, ilimlerin en yücesi ve bilinip öğrenilmesi gereken bilgilerin de ilkidir.”⁶⁰¹ Nitekim Kur'an'la meşgul olmanın faziletiyle alakalı Abdullah İbn Mes'ud (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: “Kur'an-ı okuyunuz. Sizler Kur'an okumanızdan dolayı her bir harf için ecir kazanırsınız. Ben ‘eliflâmmîm’ bir harftir, demiyorum. Bilakis ‘elif’, ‘lâm’, ‘mîm’ (demenize her biri için) on (ecir) vardır. Bunu söylemeniz durumunda otuz ecir kazanırsınız.”⁶⁰²

Bu noktada muhaddislerin Kur'an bilmeden hadis ta'lîmine gelen talebelere yaklaşımlarını ortaya koyan bazı rivâyetlere değinmek yerinde olacaktır. Örneğin, Kâsım b. Osman ed-Dimeşkî, el-Velîd'den (yani İbn Müslim'den), şu rivâyeti nakletmiştir. Biz Evzâî'nin huzurunda hadis tâlimi için oturduğumuzda, bizim aramızda yeni gelen birisini gördüğünde: “Ey genç Kur'an tadrîsi aldın mı?” diye sorardı. Evet derse ‘yûsûkumullâhu fi evlâdikum’⁶⁰³ ayetini okumasını ister okuyamaz ise: “Git ilim talep etmeden önce Kur'an öğren.” derdi⁶⁰⁴.

Ebû Hişam er-Raî'nin: “Yahya b. Yemân kendisine bıyığı henüz çıkmamış yaşta bir genç geldiği zaman hadisten önce, A'râf ve Yusuf Sûreleri'nin başından yetmiş ayet okumasını isterdi. Eğer okursa ona hadis tahdis ederdi. Okuyamazsa tahdis etmezdi.”⁶⁰⁵ şeklindeki rivâyeti de aynı şekilde muhaddislerin hadis taliminden önce Kur'an eğitimi önemsediklerinin göstergelerinden birisidir.

Hatîb'e göre hadis öğrenmeden önce Kur'an-ı Kerîm'i ezberleyen⁶⁰⁶ hadis

⁶⁰¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 106.

⁶⁰² *Tirmizî*, *Fedâilü'l-Kur'an* 17, (hn. 3135).

⁶⁰³ Nisâ 6/11.

⁶⁰⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 80.

⁶⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 81.

⁶⁰⁶ Kur'an'ı ezberleyenlerle (hafız) alakalı Osman Egin Hafızlık risalesi hazırlamış ve bu risalesinde, Kur'an hafızında bulunması gereken ahlâkî özellikler, hocanın öğrencisine karşı nasıl bir tutum sergilemesi gerektiği, hafızlık sonrası yapılması gerekenler ve hafızın ailesine düşen sorumlulukları incelemiştir. Bk. Osman Egin, *Hâfızlık Risâlesi*, DİB, Yayınları, Ankara 2014.

talibi hadisle meşguliyette dahil Kur'an'ı unutturacak her şeyden sakınması gerekir⁶⁰⁷. Nitekim Enes b. Mâlik (ra) Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: "İnsanın mescidden çıkardığı küçük bir toz parçasına varıncaya kadar ümmetimin eciri bana gösterildi. Ümmetimin günahları da gösterildi. Kişinin ezberinde olan bir ayeti veya bir sûreyi unutmasından daha büyük bir günah gösterilmedi."⁶⁰⁸

Yine Sa'd b. Ubâde (ra) Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: "Kur'an'ı öğrendikten sonra unutan hiçbir kimse yoktur ki, kıyamet günü Allah'ın (cc) huzuruna cüzzamlı olduğu halde gelmesin."⁶⁰⁹

2.2.5.2. İhlâslı, Azimli ve Sabırlı Olması

Başarıya ulaşabilmek için uğraşıya konu olan şeyin sevilmesi, o hususta karşılaşılabilecek olan zorluklara karşı sabırlı olunması, samimiyet ve azim son derece önemlidir. Büyük bir heyecanla başlanılan şeyleri sonlandıramayan nice insanlar vardır. Gerek hâfızu'l-Kur'an'ın, gerekse tâlibu'l-hadîsin sahip olması gereken özelliklerin başında; ihlas, azim ve sabır gelmektedir. Hadis eğitim ve öğretiminde ihlas, azim ve sabırla alakalı Hatîb'in hadis talibine tavsiyesi şöyledir: "Ey ilim talebesi, sana ilim talebinde ihlası, ilmin mucibince ameli tavsiye ediyorum. Zirâ ilim ağaç, amel onun meyvesidir. İlmiyle âmil olmayan âlim sayılmaz."⁶¹⁰ Sabırla alakalı bir rivâyette ise Mûsa b. Tarîf, Şuayb b. Harb'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Biz hadis ta'limine dört bin kişi başlardık, bizden ancak dört kişi başarılı olurdu."⁶¹¹

Aynı şekilde, Ebu'l-Abbâs Sa'leb, el-Fadl b. Saîd İbn Sâlim'den⁶¹² şu sözü nakletmiştir: "İlim isteyen ve bunu başaramayan bir kişi, ilimden vazgeçmeye karar verir. Tam bu hal üzereyken dağın başından kayalara dökülen bir su görür. Bu su

⁶⁰⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 108.

⁶⁰⁸ *Ebû Dâvud*, Salat 16, (hn. 461); *Tirmizî*, Fedailü'l-Kur'an 20, (hn. 3143).

⁶⁰⁹ *Ebû Dâvud*, Salat 354, (hn. 1474); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 37, s. 419; İbnu'l Esir el-Cezerî, *Câmiu'l usûl*, c. 8, s. 509.

⁶¹⁰ Hatîb, *İktizâu'l-ilm el-'amel*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1397, s. 14.

⁶¹¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 92.

⁶¹² Muhakkik Tahhân, lafzı "selem" şeklinde vermiş, Acâc el-Hâtîb'te lafız "sâlim" şeklindedir. Biz bunu tercih ettik. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hâtîb, 1595.

inceliğine ve letafetine rağmen taştan iz yapmıştır. Bundan kendisine bir ders çıkartır ve ‘Vallahi ben ilim sahibi olacağım’ der azim ve sabırla ilim öğrenmeye devam edip ilim sahibi olur.”⁶¹³

Keza Ahmed b. Saîd ed-Dımaşkî, Abdullah b. el-Mu’tezz’in kararlılıkla alakalı şu sözünü nakletmiştir: “Eğer bir isteğe sabır ve azimle ulaşılamazsa başka ne ile ulaşılır.”⁶¹⁴

Netice itibarıyla halis niyetlerle, gerekli gramer bilgileri ve Kur’an eğitiminin ardından hadis öğretimine başlayan talebenin başarıya ulaşması için azimli ve sabırlı olması gerekmektedir.

2.2.5.3. Derse Zamanında Gelmesi

Hem ravî hem de hadis talibi için meclise erken gelme son derece önemli kabul edilmiştir. Zira bir işe erken başlamak bereket vesilesidir. Erken yapılan işlerin bereketli olacağına dair Allah Resûlü’nün (sav) ümmetine duasını Nu’mân b. Sa’d, Ali’den (ra) şu rivâyetle nakletmiştir: “Allahım! Erken yaptığı işleri ümmetime mübârek kıl.”⁶¹⁵ Hatîb benzer bir hadisi Enes b. Mâlik’ten (ra) de nakletmiştir⁶¹⁶.

Erken başlamanın bereket getireceğine dair Mâlik b. Enes’in Nâfi’den rivâyeti şu şekildedir “Nâfi’: Ben Ömer’e (ra), Allah Resûlü’nün (sav) ‘Allahumme bârik li ümmetî fi bukûrihê’ sözünün ne anlama geldiğini sordum. O, Allahım! İlim talebinde ve ilk safaya yetişmede erken davrananları mübarek kıl, demektir.” şeklinde cevap verdi.

Derse zamanında gelen hadis talibi dersin sonuna kadar beklemelidir. Zira Seleme b. Akkâr şöyle demiştir: “Bir kişi hadis talep etmek için geldiği zaman, kendisine lazım olacak şeylerin içerisinde bulunduğu çantasıyla meclisin sonuna

⁶¹³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1545.

⁶¹⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1546.

⁶¹⁵ Bu hadisi Tirmizî, Kitâbu’l-Buyu’da Sahr el-Gâmidi’den rivâyet etmiştir. Bk. *Tirmizî*, Buyu’ 6, (hn. 1255); *Ebû dâvud*, Cihad 84, (hn. 2606); *Nesâî*, Siyer 124, (hn. 8737); *İbn Mâce*, Ticârât 41, (hn. 2236).

⁶¹⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 188.

kadar beklemezse, onda hayır yoktur.”⁶¹⁷

Bu ve benzer rivâyetler bize, geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında hocanın ve talebenin derse zamanında gelip ders süresine riayet etmelerinin son derece önemli olduğuna işaret etmektedir.

2.2.5.4. Hocası İzin Vermeden Kıraata Başlamaması

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında talebenin, hocası izin vermeden kıraatına başlamaması gerekmektedir. Söz konusu durumla alakalı âdâbı belirten bir rivâyeti Muhammed b. Abdullah b. el-Muttalib eş-Şeybânî şu şekilde naklediyor: “Ebû Bekr b. Mücâhid’e kendisine kıraat etmek için yaklaştım. Bol sakallı iri yapılı bir kişi öne geçip benden önce kıraat etmeye başladı. Kendisi o kişiye, dostum biraz yavaş ol, Ben Muhammed b. el-Cehm es-Simmerî’nin: “Önce nefis edebi (terbiyesi) sonra ders edebi.”⁶¹⁸ dediğini işittim, şeklinde karşılık vermiştir.

Şu halde hadis talibi sabırla kendi sırasının gelmesini beklemeli. Başkasının hakkını ihlal etmemelidir. Ancak zarûrî bir nedenden dolayı önce kıraat etmesi gerekiyorsa kendisinden önceki arkadaşlarından müsaade istemelidir. İbn Abbas’tan (ra) gelen bir rivâyete göre: “Biri Sekafî, diğeri Ensârî olan iki kişi Allah Resûlü’ne (sav) geldiler. Sekafî Ensârî’ye, sen başkalarını kendi nefislerine tercih eden bir kavimdensin. Allah Resûlü’yle (sav) konuşmada önceliği bana vermeye ne dersin, dedi. Bunun üzerine Ensârî önceliği ona verdi.”⁶¹⁹

Bunun yanında hadis talibi kıraat ederken hocasının kendisi için belirlemiş olduğu sayıyı aşmamalıdır. Hazır hocayı bulmuşken daha fazla rivâyeti kıraat edeyim düşüncesi muhaddisler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu hususla alakalı Ali b. Ayyâş, Bekıyye’den şu rivâyeti naklediyor: “Biz el-Evzâî’nin yanında idik. Bir genç geldi ve ey Ebâ Amr, otuz hadisim var, dedi. Bunun üzerine genç Evzâî’ye tahdis etmeye başladı. Evzâî tahdis edilen rivâyetleri sayıyordu. Genç otuzu aşınca ona,

⁶¹⁷ Rivâyette geçen bir lafzı Tahhân, “na’luhû” olarak, Acâc el-Hatîb, “ma’lefuuhû” olarak anlamış ve manayı buna göre vermişlerdir. Bize isabetli gelen, Acâc el-Hatîb’in kullandığı lafızdır. Biz de manayı bu lafza göre verdik. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 223, 2 nolu dipnot; Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 151, 4, 5, nolu dipnot.

⁶¹⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 652.

⁶¹⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 653.

Evzâi ey kardeşimin oğlu! Hadis öğrenmeden önce sıdkı öğren, dedi.”⁶²⁰

Yine Muhammed b. el-Abbâs el-Hazzâz şöyle demiştir. “İbn Ubeyd b. Ali b. el-Hüseyn b. Harbeviyye el-Kâdî’ye hadis kıraat ediliyordu. Ben de dinliyordum. İbn Ubeyd, babam bana şöyle bir olay nakletti: Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’a sana iki mesele hakkında sorabilir miyim? dedim. Onlar nedir, deyince ben de: ⁶²¹ داود ذا الايد “el-Eyd” nedir, diye sordum. “Kuvvet”tir dedi. Ben, ⁶²² (اولي الايدي / والابصار) dedi ki el-Eydî ne anlama geliyor, dedim. Eydî, “Kuvvet”, ve’l-Ebsâr ise “akıl sahipleri” anlamındadır, tefsirlerde böyle geçer, dedi. Ben neden birisinde “ye” hazfedilmiş diğerinde hazfedilmemiş deyince kâtiplerin işi dedi⁶²³. Bir hususu daha sormak istedim. İki mes’ele demiştin. Allah sana merhamet etsin, dedi. Evi meclise benden daha uzak birisinin olduğunu zannetmiyorum, deyince “Öyle olsa bile” Allah sana merhamet etsin, “Sözünde doğruluktan ayrılma” dedi.”⁶²⁴

Yukarıdaki bilgilerden hareketle denilebilir ki geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre talebenin hocasına kıraatı esnasında talebenin; hocanın iznini beklemesi, kıraat için kendi sırasına riayet etmesi, hocasının kendisi için belirlediği sayıyı aşmaması, her durumda doğruluktan ayrılmaması gibi uyması gereken birtakım kuralları vardır. Netice de hadis öğreticileri talebelerine hadis öğretirken yukarıda örnek olarak aktarılan davranışlarla aynı zamanda onları ahlaken de eğitmeyi hedeflemişlerdir⁶²⁵.

2.2.5.5. Derse Girerken İzin İstemesi

Geleneksel hadis eğitim öğretiminde derslerin mescidlerde veya hocanın evinde talebelerin oraya gelmeleri sûretiyle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ders işlemek için hocasının evine gelen talebe, hocasının dinlenme saatine ya da başka bir

⁶²⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 655.

⁶²¹ Sâd 23/17.

⁶²² Sâd 23/45.

⁶²³ Cumhur (اولي الايدي) şeklinde “ya” lı okumuştur. İbn Mes’ûd ve diğerleri “ya” sız okumuşlardır. Mânâ ilk kıratın mânâsıdır “ya” kendisinden önceki kesra kendisine delalet ettiği için hazfedilmiştir, denildi. Bk. Acâc el-Hatîb, *el-Câmi*’ c. 1, s. 473, 1. Dipnot; Ebû’l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî el-Hârizmî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl*, Dâr’ul-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1429/2008, c. 4, s. 74.

⁶²⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 657.

⁶²⁵ Hadis talibinin hocasına kıraatte âdâba uymasıyla alakalı bk. 2.2.5.14. başlık.

meşguliyetine denk gelebilir. Talebeyi her yönüyle eğitmeyi hedefleyen muhaddisler bu durumu: “Muhaddisin huzuruna girerken izin isteme âdâbı” (Edebu’l-İsti’zân ale’l-Muhaddis), “İzin istemek için muhaddisin kapısında durma şekli” (Keyfiyyetü’l-Vukûf alâ bâbi’l-Muhaddis li’l-İsti’zân), “Kapıyı çalma şekli” (Cevâzu tarki’l-Bâbi ve Sıfatuhû), “Talebenin kendini tanıtmayı ve izin isteme şekli” (Lafzu’l-İsti’zân ve Ta’rifu’t-Tâlibi nefsehû) gibi başlıklar altında incelemiştir.”⁶²⁶

Hadis talebeleri derse geldiklerini hocalarına haber verirken belirli bir âdâba riayet etmişlerdir. Bundan da öte saygısızlık olur düşüncesiyle geldiklerini bile duyurmadan hocalarının kendiliğinden dışarı çıkıp onları görmesini beklemişler, hoca dışarı çıkmamışsa sessizce dönüp gitmişlerdir. Nitekim Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm şöyle demiştir: “İçeri girmek için muhaddisten asla izin istemedim. Çıkıncaya kadar beklerdim⁶²⁷. Bunu şu âyeti celîleden aldığım edeple yapardım: ‘Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu...’⁶²⁸

Yine Ma’mer’in Zührî’den naklettiği rivâyete göre o şöyle demiştir: “Ben Urve’nin kapısına gelirdim. Kapısında beni görmesini beklerdim ve en sonunda oradan ayrılıp giderdim. İsteseydim kapıyı vurup içeri girerdim. Ona saygımdan dolayı böyle yapmazdım.”⁶²⁹

Talebe geldiğinde muhaddisin kapısı açıksa biraz kenarda beklemeli, içeriye muttali olmaya çalışmamalıdır⁶³⁰. Zira Ebû Hureyre (ra), Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Göz girince⁶³¹ izne hacet kalmaz.”⁶³² Şu halde burada muhaddis-talebe âdâbının zımnında, topluma, son derece önemli bir görgü kuralı ve mahremiyet sınırı sayılabilecek olan, başkasının evine girme âdâbı öğretilmiş olmaktadır. Kapı açıkken nasıl davranılacağı, kapalı iken nasıl hareket edileceği gibi hususlar aile mahremiyetine saygı ve seddi zerâi kapsamında değerlendirilebilir. Nitekim Abdullah b. Busr, Allah Resûlü’nden (sav) şunu nakletmiştir: “Resûlullah (sav), birisinin kapısına geldiği zaman kapıya yüzünü

⁶²⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, ss. 158, 161.

⁶²⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 214.

⁶²⁸ Hucurât 49/5.

⁶²⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 218.

⁶³⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 159.

⁶³¹ Evin içerisine nazar edince izin istemesinin bir ehemmiyeti kalmaz. Burada aslında başkasının evinin içerisine muttali olmaya çalışma davranışı kınanmaktadır. İçeri girmesine henüz izin verilmeden bakan, adetâ eve izinsiz girmiş gibi olur. Bk. *Ebû Dâvud*, Edeb 135, s. 1085, 2. dipnot.

⁶³² *Ebû Dâvud*, Edeb 135, (hn. 5173); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 14, s. 390.

dönmezdi. Sağ veya sol tarafını dönerdi, sonra ‘Esselâmu aleykum, esselâmu aleykum’ derdi.”⁶³³ Bu ve benzeri rivâyetlerden hareketle geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında hadis talibi içeri girmek için izin isterken mutlaka selam vermeli ve “Kimsiniz” diye sorulunca da ismini söyleyerek kendisini tanıtmalıdır. Zira İbn Zübeyr’in, Câbir’den (ra) naklettiği rivâyete göre Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Selam vererek izin istemeyene izin vermeyiniz.”⁶³⁴

Yine İbn Cüreyc, Atâ’nın, Ebû Hureyre’den (ra) şunu duyduğunu nakleder: “Selam vermeden gireyim mi? denilirse ‘hayır’ de. Anahtarı söyleyinceye kadar izin verme. Anahtar selâm mı, dedim. Evet, dedi.”⁶³⁵

Keza Muhammed b. Münkedir, Câbir’den (ra) şu rivâyeti nakleder: “O, babasının borcu hakkında Allah Resûlü’nün (sav) kapısını çaldı. Allah Resûlü (sav) ‘Kimsiniz,’ dedi. Câbir ben ben diye cevap verdi. Bunun üzerine Cabir, Resulullah’ın (sav) bu davranıştan hoşlanmadığını hissettiğini ifade etmiştir.”⁶³⁶

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre derse girecek bir talebenin içeri girmek için izin istemesi üç defa olmalıdır. Üçüncüde içeriden girilmesi yönünde bir ses çıkmazsa bekleyen dönüp gitmelidir. Nitekim bu hususta zikredilen Ebu Said’den gelen rivâyet şöyledir: “Ebû Mûsa, Ömer b. Hattâb’ın (ra) huzuruna girmek için üç defa izin istemiştir. Kendisine izin verilmeyince çekip gitmiştir. Ardından Ömer b. Hattâb (ra) onu çağırılmış ve niçin döndüğünü sormuştur. O da Allah Resûlü’nü (sav) şöyle derken işittiğini ifade etmiştir: Kim üç defa izin isterde kendisine izin verilmezse dönüp gitsin. Bunun üzerine Ömer b. Hattâb Ebû Mûsa’ya, söylediğin rivâyetle alakalı ya bana bir delil getirirsin ya da ben sana yapacağımı bilirim, demiştir. Ardından Ebû Mûsa, kavminin yanına gelip Allah aşkına bu rivâyeti duyan var mı? Diye onlardan şahit isteyince Ebû Sâid: Ben sana şahidim bu rivâyeti ben de duydum demiş, sonra Ömer (ra), Ebû Mûsa’yı serbest bırakmıştır.”⁶³⁷

Hatîb’e göre muhaddisin huzuruna izin istemeden girmek caiz değildir. Kim bunu yaparsa aynı davranışı bir daha yapmaması için, te’dîben, çıkıp izin isteyerek

⁶³³ *Ebû Dâvud*, Edeb 137, (hn. 5186); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 29, s. 238.

⁶³⁴ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, c. 8, s. 68.

⁶³⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 226.

⁶³⁶ *Buhârî*, İsti’zan 17, (hn. 6250); *Ebû Dâvud*, Edeb 138, (hn. 5187); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 22, s. 93, (hn. 14185).

⁶³⁷ *Buhârî*, İsti’zan 13, (hn. 6245); *Müslim*, Edeb 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 17, s. 74, (hn. 11029).

girmesi söylenir⁶³⁸. Dolayısıyla hadis talebeleri toplu olarak muhaddisin kapısına geldiklerinde, içeri girmeleri için izin verilirse, aralarından en yaşlılarını öne geçirip en önde onu girdirmeleri gerektiğini belirten Hatîb, sünnete uygun olan davranışın bu şekilde olduğunu belirtir. Burada, yaşından dolayı insanlara saygı gösterme inceliği de vardır. Nitekim İbn Abbas (ra) Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: “Bereket büyüklerinizleedir.”⁶³⁹ Nâfi’ de, İbn Ömer’den Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Cebrâil (as) bana, saygı için büyükleri öncelememi emretti ya da ‘büyükleri önceleyin’ dedi.”⁶⁴⁰

Kanaatimize göre ister hadis talebesi olsun isterse herhangi bir Müslüman, gerek selef ulemanın vaz geçilmez ders mekanları camiler, gerekse kendi evleri veya günümüzde olduğu gibi sınıflar ya da öğretmenlerin eğitim öğretim mahallindeki odası olsun bu tür mekanlara girerken yukarıda aktarılan kurallara riayet etmek, vazgeçilmez bir ahlâkî prensip ve çok hassas bir görgü kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.5.6. Hocasının Huzuruna Gelince Ayakkabılarını Çıkarması

Her yönüyle kâmil davranış modellerine sahip olması beklenen hadis talibinin, hocasının huzuruna gelince orada herhangi bir serginin olması durumunda ayakkabılarını çıkararak girmesi uygun görülmüştür. Hatîb bu hususta şunları ifade eder: “Hadis talibinin, hocasının yaygısı üzerinde ayakkabılarını çıkarmış bir şekilde yürümesi müstehaptır. Bu, na’leynlerde olması muhtemel necâsetten sakınmak için olabileceği gibi aynı zamanda tevazu ve edebe daha uygun bir davranış olduğu içindir.”⁶⁴¹

Benzer bir misali Ebû Husnâ el-Yemâmî'nin şu sözünde görebiliriz: “Ebû Hureyre bir eve girdi. O evde sergi vardı. Serginin üzerinde ayakkabılarıyla

⁶³⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 169.

⁶³⁹ Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcirdî el-Horasânî, *Şuabu'l-îmân*, thk. Abdulali Abdulhumey Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1423/2003, c. 13, s. 371.

⁶⁴⁰ Suyûtî, *Câmiu's-sagîr*, 1643.

⁶⁴¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 173.

yürümedi, ayakkabılarını çıkartıp öyle yürüdü.”⁶⁴²

Bunun yanısıra na'leynleri giyinme ve çıkarmada da rastgele değil de sünnete uygun davranıldığı görülmektedir. Konuya dair bir rivâyette Ebû Hureyre (ra), Allah Resûlü'nden (sav) şöyle nakletmiştir: “Sizden biriniz ayakkabılarını giyeceği zaman sağdan başlasın. Çıkaracağı zaman soldan başlasın. Sağ taraf giyinirken ilk, çıkarırken son gelen olsun.”⁶⁴³

Öte yandan büyük bir saygı ve tevazu ile hocanın yanına giren hadis talebeleri herhangi bir olumsuzluk olur da hadis dinleyemem kaygısı ile ilk iş olarak hadis dinlemeyi tercih etmişlerdir. Zira Şuayb b. Bekkâr'ın Muhammed b. Kesîr el-Abdî'den nakli şöyledir: “Süfyân es-Sevrî Basra'ya geldi. Hammad b. Seleme'yi görünce ona, ‘bana Ebu'l-Uşerâ'nın babasından rivâyetini tahdis et’ dedi. Hammad diyor ki: Ebu'l-Uşerâ bana babasından duyduğu şu rivâyeti tahdis etti, dedim ve rivâyeti ona tahdis ettim. Rivâyeti bitirince Süfyân geldi, bana selam verdi ve boynuma sarıldı. Râvi diyor ki Hammad, ‘Sen kimsin?’ dedi. O, ben Süfyân'ım, dedi. Hammad, ‘İbn Saîd mi?’ dedi. O, evet dedi. Hammad, es-Sevrî mi, dedi? Evet dedi, Ebû Abdullah mı, dedi? Evet deyince Hammad, selam vermeden niye hemen bana hadis sordun deyince Süfyân şöyle cevap veriyor: Senden hadisi dinlemeden senin ölebileceğinden korktum.”⁶⁴⁴

Diğer taraftan Hatîb'e göre hadis talebesi yanında mutlaka kalem ve kâğıdını bulundurmalıdır. Çünkü her an hocasından birtakım rivâyetleri yazmak durumunda kalabilir. Bu nedenle muhaddislerden tavaf anında bile levha ve sahifelerini yanından ayırmayanlar olmuştur⁶⁴⁵. Nitekim es-Seriyy b. Yahyâ, el-Hasen'den şu rivâyeti nakletmiştir: “Âlimin yanına kâğıtsız kalemsiz gelen, savaşa silahsız giden gibidir.”⁶⁴⁶

⁶⁴² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 257.

⁶⁴³ *Buhârî*, Libâs 39, (hn. 5855); *Müslim*, Libâs 67; *Ebû Dâvud*, Libâs 44, (hn. 4139); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 16, s. 61, (hn. 10003).

⁶⁴⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1551. Ayrıca konuyla ilgili 1552, 1553 rivâyetlere bakılabilir.

⁶⁴⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1555.

⁶⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1554.

2.2.5.7. Hocasına Âdâba Uygun Şekilde Soru Sorması

Muhaddisler, hadis rivâyeti esnasında zihnine bir sual gelen talebenin, hocasının sözleri bittikten sonra soru sormasının edebe uygun olacağını düşünmüşlerdir⁶⁴⁷. Hocanın fizîken ve rûhen uygun olmadığı durumlarda talebenin soru sormaması gerektiğini belirtmişlerdir. Nitekim Atâ b. es-Saib diyor ki Abdurrahman b. Ebî Leylâ, yürürken kendisine soru sorulmasından hoşlanmazdı⁶⁴⁸. Yine Meymûne b. Mihrân “İnsanlara şefkat aklın yarısıdır. Güzel soru fikhın yarısıdır.”⁶⁴⁹ demiştir.

Öte yandan soru sorarken anlaşılır bir üslup kullanılmalıdır. Keza Abdullah b. Vehb, Mâlik b. Enes’ten şu rivâyeti nakletmiştir: “İbn Aclân, Zeyd b. Eslem’e geldi. Ona bir şey sordu. Düzgün sormadı ve soruyu karıştırdı. Zeyd, ‘Git nasıl sorulacağını öğren de gel, öyle sor.’⁶⁵⁰ demek suretiyle ‘Soru sorma’ nın da âdâbı ve usulünün olduğunu göstermiş oldu.”

Hatîb’e göre hadis tâlibinin hocasını bıktıracak şekilde çok soru sormaması gerekir. Nitekim Muhammed b. Halef, Ravvâd’dan, şu nakilde bulunur: “-Ravvâd diyor ki- Mâlik’e dört hadis hakkında sordum, beşinci hadis hakkında sorduğumda bana, ‘bu da ne! İnsâf!’ dedi.”⁶⁵¹

Bu ve benzeri örneklerden anlaşıldığı üzere hadis hocalarının talebelerine tepkilerinden, talebelerin hocalarına, “Yeter artık” dedirtecek kadar ilme iştiaklı oldukları görülmektedir. Talebelerin bıktırma derecesindeki ilim arzusu muhaddislerin bazılarınca hoş karşılanmasa da İslâm medeniyetinin günümüze kadar noksansız gelmesinde büyük öneme sahip olduğu kanaatindeyiz. Keza Ebû’z-Zâhiriyye diyor ki, hadis ashabından daha enteresan birisini görmedim. Davet edilmeden gelirler, özlenmeden ziyaret ederler, mucâleseyle⁶⁵² usandırırılar, soruları

⁶⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 211.

⁶⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 392.

⁶⁴⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 394.

⁶⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 395.

⁶⁵¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 399.

⁶⁵² Hadis talebesinin hocayla mülaki olarak ondan hadis rivâyet etmesidir. Hocanın yazdırdığı şeyleri talebenin yazıp meydana getirdiği kitaplardır. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 192.

uzatarak bıktırırlar⁶⁵³.

Hatîb, soruyu uzatmanın hoca üzerinde olumsuz etkiler meydana getireceğini düşünerek şöyle der: “Bıktırma, kavrayışı değiştirir, ahlâkı ifsâd eder, tabiatı bozar.”⁶⁵⁴

Aynı konuda Hüseyim diyor ki: “İsmâil b. Ebî Hâlid, insanların ahlakı en güzel olanlarındandır. Buna rağmen talebeler kendisine çok soru sormaya devam ettiklerinde âsâbı bozulurdu.”⁶⁵⁵

Öyle anlaşıyor ki muhaddisler, rivâyet ettikleri hadisle talebelerinin tam anlamıyla amel edemeyecekleri düşüncesi ve kendilerine göre âdâb noktasındaki eksiklikleri nedeniyle fazla rivâyeti ve çok soru sorulmasını istememişlerdir. Nitekim Süfyân b. Veki’ (129-197)⁶⁵⁶ babasından şu nakilde bulunur: “Süfyân es-Sevrî’ye dedim ki: Niçin çok rivâyet etmiyorsun? O da kim çok rivâyet ederse zelil olur, dedi.”⁶⁵⁷

Yine Ebu’l-Fadl Câfer b. Muhammed b. Ebî Osman ed-Tayâlisî, Yahya b. Main’e: ‘Niçin tahdis etmiyorsun?’ dedim. ‘Ben şimdi hürüm ehli olmayana rivâyetle sorumluluk üstlenerek köle mi olayım’⁶⁵⁸ demiştir⁶⁵⁹.

2.2.5.8. Hocasını Edeple Dinlemesi

Talebenin öncelikle susması daha sonra muhaddisin rivâyetine kulak vermesi geleneksel hadis eğitim öğretimi açısından önem arz etmektedir. Bu hususla alakalı Dahhâk b. Muzâhim, ilmin ilk faslı susmak, ikincisi dinlemek, üçüncüsü

⁶⁵³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 409.

⁶⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 218.

⁶⁵⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 410.

⁶⁵⁶ Ebû Süfyan Veki’ b. el-Cerrah b. Melîh er-Ravâsî, el-Kûfî. Hadis imamlarından birisidir. h. 129 da doğmuştur. İlim sahibi, çok sem’a da bulunmuştur. Kendisinden birçok kişi rivâyet etmiştir. Sikâ dır, me’mûn dur, âlimdir huccettir, âbiddir, kerîm dir. ö. h. 197. Bk. Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, c. 1, s. 223.

⁶⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 417.

⁶⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 418.

⁶⁵⁹ Eserin Muhakkiklerinden Tahhân, bu ve benzeri rivâyetler hakkında bizim de düşüncemize uygun olan şu bilgileri aktarır: “bu ve buna benzer rivâyetler hakkındaki gerçek şudur. Muhaddisler hadis ve ehline karşı takdirin olmadığını, rivâyet edilen hadisi korumaya ve onunla amel etmeye karşı hırsın olmadığını düşünmüşler ve hadisleri ehil olmayanlara rivâyet etmek sûretiyle zâyi etmekten korkmuşlardır. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 222, 2. dipnot.

onunla amel etmek, dördüncüsü onu yaymak ve öğretmektir demiştir⁶⁶⁰.

Keza Katâde, Enes b. Mâlik'ten şu rivâyeti naklediyor: “Allah Resûlü'nü (sav) şöyle derken işittim: Konuştuğu zaman güzel konuşması, konuşulduğu zaman güzel dinlemesi, karşılaştığı zaman müjdeleyici olması, söz verdiği zaman sözüne sadık kalması mü'minin ahlâkındandır.”⁶⁶¹

Diğer taraftan hocanın alan bilgisi ve ehliyetinin yanında talebenin iyi bir dinleyici olması gerekir. Aksi halde anlatılanlar ne kadar ustalıkla anlatılırsa anlatılsın etkili bir öğrenme gerçekleşmeyecektir. Zira el-Esmaî' bir a'râbiyi şöyle derken işittim, diyor: “Çok belîğ konuşsa bile kişinin sözü, kötü dinleme halinde fayda sağlamaz.”⁶⁶²

Ders anında talebenin söylemesi gereken bir maruzâtı olsa bile arkadaşlarını rahatsız etmemesi için kısık bir sesle bunu hocasına bildirmesi gerekir. Zira muhaddisler hadis tâlimi -rivâyeti- anında yapılan saygısızlığı, Allah Resûlü'nün (sav) huzurunda yapılan saygısızlıkla bir görmüşlerdir. Mesela Hammad b. Zeyd şöyle diyor: “Biz Eyyüb'ün yanında idik. Bir gürültü işitti ve bu gürültü de nedir, size, Resûlullah'ın (sav) hadisi rivâyet edilirken sesi yükseltmenin, onun huzurunda yükseltmek gibi olduğu bilgisi ulaşmadı mı?”⁶⁶³ diyerek dersin insicâmını bozanları uyarmıştır.

Dinleme âdâbından bir tanesi de anladığını tekrar sormamaktır. Bu bazen karşıdaki insanı denemek amaçlı olabilmektedir. Rivâyete göre Ebû Abdurrahman, Veki' in şöyle dediğini nakleder: “Kim anladığı bir hususu tekrar sorarsa, onda riya vardır.”⁶⁶⁴

Öte yandan muhaddisler gereksiz yere hadisi tekrar etmekten hoşlanmamışlardır. Zira Zührî'ye ‘Hadisi tekrar edermisin?’ denildiğinde o, “Taş

⁶⁶⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 326.

⁶⁶¹ Bu rivayeti temel hadis kaynaklarında bulamadık. Fakat Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl* adlı eserinde seneteki râvilerden Muhammed b. Yunus b. Kahtabe el-Mıssîsî hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir. Rivâyeti Hatîb'in naklettiği şekliyle zikrettikten sonra bu rivâyeti el-Mıssîsî'nin nakletmesi mümkün gözükmemektedir, şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bk. Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Marife, Beyrut 1963, c. 4, c. 74.

⁶⁶² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 330.

⁶⁶³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 332.

⁶⁶⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 339.

taşımak hadis tekrar etmekten daha hafiftir.” şeklinde cevap vermiştir⁶⁶⁵.

Aynı şekilde muhaddisler saygısız bir eda ile istenilen hadis dinleme talebine de olumlu karşılık vermemişlerdir. Örneğin bir rivâyette Hammad b. el-İsfehanî diyor ki: “Ben Şerîk’in yanında idim. O’na Mehdi’nin çocuklarından biri geldi. Duvara yaslandı ve hadis sormaya başladı. Şerîk soran kişiye dönüp cevap vermedi. İsfehanî, Şerîk’e halifenin çocuklarını hafife alıyor gibisin, dedi. Şerîk Hayır; zira ilim, ehlinin indinde, onu zayî etmelerinden daha güzeldir. Onun kıymetini bilmeyen birisine ilmi söylemektense hiç söylenmesin daha iyi dedi. Sonra soru soran iki dizinin üzerine oturarak sorunca Şerîk, ilim böyle talep edilir.” diye mukabelede bulundu⁶⁶⁶.

Dinleyenlerde bulunması gereken âdâbtan birisi de bildiği bir bilgi tekrarlandığı vakit hemen müdahil olmamaktır. Hatîb, bu durumu şöyle ifâde eder: “Hadis tâlibi daha önce dinlediği bir rivâyeti, muhaddisten tekrar duyunca hemen müdâhil olmaması gerekir. Kim böyle yaparsa, sûi edep sergilemiş olur.”⁶⁶⁷ Yine Atâ⁶⁶⁸ (ö. h. 114) hakkındaki şu rivâyet buna örnektir: “Bir genç bildiğim bir hadisi bile rivâyet etse onu daha önce hiç duymamış gibi dinlerim. Oysaki ben o rivâyeti daha o genç dünyaya gelmeden önce işitmişimdir.”⁶⁶⁹

2.2.5.9. Derse Geç Geldiğinde Âdâba Uygun Hareket Etmesi

Ders meclisine geç gelen talebe, arkadaşlarına rahatsızlık verip ön taraflara geçmeye çalışmamalı, kimseyi rahatsız etmeden uygun bir yere oturmalıdır. Nitekim bir rivâyete göre Câbir b. Semure (ra) şöyle der: “Biz Allah Resûlü’nün (sav) huzurunda kalabalık bir vaziyette olurduk. Bizden daha sonra gelen birisi meclisin sonunda uygun bir yere otururdu.”⁶⁷⁰

Yine Ebû Ümâme’den (ra) gelen bir rivâyette Allah Resûlü (sav) şöyle

⁶⁶⁵ Râmehurmuşî, *Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 566.

⁶⁶⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 343.

⁶⁶⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 200.

⁶⁶⁸ Atâ b. Ebî Rebâh, *el-Kuraşî, el-Mekkî, sika, fakih, fâzıldır. Fakat irsali çok yapardı. ö. 114, bk. İbn Hacer, Takrîbu’t-tehzîb*, 4591.

⁶⁶⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 352.

⁶⁷⁰ *Ebû Dâvud*, Edeb 16, (hn. 4825); *Tirmîzî*, İsti’zân 29, (hn. 2923); *Nesâî*, İlim 41, (hn. 5868); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 34, s. 437, (hn. 20855).

buyurmuştur: “Kim rızaları olmadan insanların omuzlarına basa basa ilerlerse o günahkârdır.”⁶⁷¹ Şu halde, ister cami gibi insanların sık oturduğu bir mekânda, isterse ders meclisleri gibi bir halkada olsun, sonradan gelen birisinin insanlara rahatsızlık verme pahasına ön tarafa geçmeye çalışması hatta meclisten birisinin ona kendi yerini vermesi dâhi hoş bir davranış değildir. Zira bir rivâyette Nâfi’ (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şöyle nakletmiştir: “Sizden biriniz meclisinde geç gelip yer bulamayan birisi için kalkıp yerine onu oturtmasın.”⁶⁷²

Diğer taraftan ders halkasının tam ortasına oturmak kerih görülmüştür. Zira Ebû Miclez Lâhika b. Humey, Huzeyfe’yi şöyle derken işittim diyor: “Halkanın ortasına oturan kişi Nebî’nin (sav) lisanıyla lanetlenmiştir. Ya da Resûlullah (sav) şöyle buyurdu dedi: Halkanın ortasına oturan lanetlendi.”⁶⁷³

Yine meclise sonradan gelen birisinin izin almadan iki kişinin arasına oturması kerih görülen durumlardandır. Şöyle ki Amr b. Şuayb, babasından, o da dedesinden Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Mecliste izinsiz bir şekilde iki kişinin arasına oturmak doğru değildir.”⁶⁷⁴

Bu arada Hatîb şöyle der: “Eğer oturan kişiler sonradan gelen için yer açar ve onu aralarına almak isterlerse aralarına oturur. Bu onların ikramıdır. Geri çevirmek uygun olmaz.”⁶⁷⁵ Nitekim Süleym b. Âmir’in rivâyetine göre: “Kim bir grubun arasına gelir de ona yer açarlarsa otursun. Bu, kendisine ikram edilmiş bir hediyedir. Yer açılmazsa oturmasın.”⁶⁷⁶

Keza Ebû Muhammed el-Yezîdî diyor ki: “Halil b. Ahmed’e bir ihtiyacım için gittim. Bana, şuraya otur yâ Ebâ Muhammed, dedi. Ben de, seni sıkıştırmayayım, dedim. Bunun üzerine, dünya birbirine buğzedenlere her şeyiyle dar

⁶⁷¹ et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdu’l-Mecid es-Selefi, Mektebetü’l-Ûlûm ve’l-Hikem 1404/1983, c. 8, s. 246.

⁶⁷² *Tirmizî*, İsti’zân 43, (hn. 2952); *Müslim*, Selam 28; *Buhârî*, -benzeri-, Cumua’ 20, (hn. 911); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 10, s. 257, (hn. 6085).

⁶⁷³ Allah Resûlü (sav) halkanın ortasına oturana lanetledi şeklinde tercüme mümkün. Hatta bazı lafızlara göre bu şekilde tercümesi uygun. Fakat biz edeben “lanetlendi” şeklinde tercüme ettik. Bk. *Ebû Dâvud*, Edeb 17, (hn. 4826); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 38, s. 298, (hn. 23263); *Tirmizî*, İsti’zân 46, (hn. 2956).

⁶⁷⁴ *Ebû Dâvud*, Edeb 24, (hn. 4845, 4844); *Tirmizî*, İsti’zân 45, (hn. 2955); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 576, (hn. 6999).

⁶⁷⁵ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, c. 1, s. 178.

⁶⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, 274.

gelir. Bir karışlık yer için bile, birbirini sevenlere dar gelmez.”⁶⁷⁷ diyerek teklif edilen yere oturmanın uygun bir davranış olduğu kanaatini belirtmiştir.

Öte yandan dönmek üzere yerinden kalkan birisinin yerine oturmak ta uygun bir davranış değildir. Nitekim İbn Ömer, Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: “Resûlullah (sav), kendileriyle beraber başkalarının olmadığı bir durumda üç kişiden ikisinin kendi aralarında fısıldaşmalarını nehyetti. Yahut bir kişinin, oturmak üzere yerinden kalkan başkasının yerine oturmasını nehyetti. Zira o yere oturması gereken az önce kalkandır.”⁶⁷⁸

2.2.5.10. Dersten Selam Vererek Ayrılması

Selam, tanışma ve kaynaşma vesilesi, mü’minlerin aralarında sevginin oluşmasını sağlayan parolalardan birisidir⁶⁷⁹. Kişinin müslümanlığını gösteren İslâmiyet’in en hayırlı yönlerindendir⁶⁸⁰. Öyle ki hadis tâlibi, meclisten erken ayrılmak durumunda olduğu zaman selamla meclisi terk etmelidir. Nitekim Ebû Hureyre (ra) Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: “Sizden biriniz, bir meclise geldiğinde selam versin. İnsanlar otururken kendisi kalkacak olursa selam vererek ayrılınsın. Ayrılırken verilecek selam, ilki kadar önemlidir.”⁶⁸¹

Diğer taraftan meclisi selamla terk eden kişi, kendisinden sonra orada kazanılan ecre de ortak olur. Zira Muaviye b. Kurra, babasından şunu nakleder: “Sen Allah’ı anan bir grupla beraberken ayrılmak durumunda kalırsan kalkacağın zaman onlara selam vererek kalk. Böyle yaptığın takdirde onlar oturmaya devam ettiği müddetçe onların sevaplarına ortak olursun.”⁶⁸²

⁶⁷⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 275.

⁶⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 8, s. 479, (hn. 4875); ayrıca Ebû Hureyre’dan, *Ebû Dâvud*, Edeb 30, (hn. 4853); *Müslim*, Selam 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 14, s. 201, (hn. 8509).

⁶⁷⁹ *Ebû Dâvud*, Edeb 142, (hn. 5193); *Müslim*, İman 94; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 15, s. 40, (hn. 9084).

⁶⁸⁰ *Buhârî*, İman 20, (hn. 28); *Müslim*, İman 63; *Ebû Dâvud*, Edeb 142, (hn. 5194); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 146, (hn. 6581).

⁶⁸¹ *Ebû Dâvud*, Edeb 150, (hn. 5208); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 12, s. 47, (hn. 7142); *Tirmizî*, İsti’zân 43, (hn. 2903).

⁶⁸² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 283.

2.2.5.11. Hadis Ezberleme Keyfiyeti

Hadis talibi ezberleyeceği rivâyete ruhen ve bedenlen hazır olmalıdır. Abdu'l-Kuddûs ibn Habîb, “Şüphesiz bunda, akıllı olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.”⁶⁸³ mealindeki ayeti Hasan'ın şu şekilde yorumladığını nakleder: “Kişi kalbi şahit olduğu halde dinler. Kalben hazır olduğu zaman söylenenleri akledebilir. Kalben hazır olmayınca kendisine söylenenleri akledemez.”⁶⁸⁴ Şu halde talebenin muhaddisten duyduğunu sağlıklı bir şekilde ezberleyebilmesi için kendisini bütün benliğiyle konuya vermesi gerekmektedir.

Ayrıca verilen bilgi talebenin seviyesine uygun olmalıdır. Zira Hatîb'e göre, talebe sıkılmadığı sürece kavrayabildiği ve kendisine kolay gelen bilgiyi alır, o bilgiyi hıfzeder ve onu sağlam bir şekilde öğrenir. Önemli olan çok bilgi aktarmaktan ziyade aktarılan bilginin talebe tarafından kavranmasıdır. Nitekim Mücâhid b. Mûsa, İbn Uleyye'den⁶⁸⁵ (ö. h. 193) şunu nakletmiştir: “Eyyub'ten beş rivâyet dinlerdim. Bana bundan daha fazlasını rivâyet etseydi istemezdim.”⁶⁸⁶

Yine Abdurrahman b. Mehdî, Süfyan'ın şöyle dediğini nakleder: “A'meş ve Mansûr'a ders için gelirdim. Dört veya beş hadis dinler, çok olmasından hoşlanmadığım ve serbest kalmak istediğim için yanından ayrılırdım.”⁶⁸⁷

Benzer bir misal de Ebu'l-Velîd'in, Şu'be'den naklettiği şu rivâyettir: “Katâde'ye gelirdim. O'na iki hadis hakkında sorardım. O da rivâyet ederdi. Sonra arttırayım mı, derdi? Ben, o iki rivâyeti ezberlemem ve iyice kavramam için hayır, derdim.”⁶⁸⁸ Keza Ma'mer Zührî'nin şöyle dediğini nakleder: “Kim ilmi toptan talep ederse toptan da kaybeder. İlim, bir hadis bir hadis, iki hadis iki hadis öğrenilir.”⁶⁸⁹

Öte yandan her bir talebenin hocasının rivâyet ettiği hadisleri ezberleme yeteneği farklılık gösterebilir. Bazı talebeler hemen ezberlerken bazıları daha geç ezberleyebilirler. Böyle durumda Hatîb'in görüşü şudur: “Bazı öğrencilerin

⁶⁸³ Kâf 50/37.

⁶⁸⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 445.

⁶⁸⁵ Ebû Bîşr İsmâil b. İbrâhim el-Esedî, el-Basrî, ma'rûfun bi İbn Uleyye, sikadır, hâfızdır. ö. h. 193. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehîz*, 416.

⁶⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 447.

⁶⁸⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 448.

⁶⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 449.

⁶⁸⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 450.

ezberleme yetenekleri yavaş olduğunda, hızlı ezberlemesi ve zekâsının kuvvetiyle bilinen arkadaşlarını, rivâyet edilen hadisleri ezberleyip daha sonra kendilerine aktarmak üzere öne çıkarırlar.”⁶⁹⁰ Bu davranış öğrencilerde takım ruhunun gelişmesine yardımcı olacak aynı zamanda ders grubunun da homojenleşmesini sağlayacaktır. Nitekim Ömer b. Kays’ın rivâyetine göre: “Atâ b. Ebî Rebah ve arkadaşları Câbir b. Abdullah’a geldiklerinde Ebû Zubeyr’i⁶⁹¹ (ö. h. 126) kendileri için ezberlesin diye öne çıkarırlardı.”⁶⁹²

Diğer yandan muhaddisler rivâyet anında talebelerin hadisi iyice ezberlemeleri için birkaç kez tekrar etmişlerdir. Bu hususta Hz. Muhammed’i (sav) örnek almışlardır. Zira Ebû Sellâm, Hz. Peygamber’e (sav) hizmet eden kişiden şu rivâyeti nakletmiştir: “Nebî (sav) bir söz söylediği zaman, onu üç defa tekrar ederdi.”⁶⁹³ Yine Ali b. Müdrik Ebû Hureyre’den rivâyet eden birisini işitti. O, bir hadis rivâyet ettiği zaman onu üç defa tekrar ederdi⁶⁹⁴. Keza Nâfi’ İbn Ömer’den (ra) şu rivâyeti nakletmiştir: “Kim Nebî’den (sav) bir hadis rivâyet ederse onu üç defa tekrar etsin.”⁶⁹⁵

Netice itibariyle hadis talebeleri kendilerine nakledilen her bir hadisi iyice kavrama ve hafızalarına yerleştirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Eğer hadis biraz uzunsa bir mecliste yarısını ezberlemişler, gelecek mecliste de diğer yarısını ezberlemişlerdir. Nitekim Ravh b. el-Kâsım Mutarrif’ten şu nakilde bulunmuştur: “Katâde bir hadis işittiği zaman onu çabucak kapıverirdi. Hadisi ilk anda ezberleyemezse onu ezberleyinceye kadar tekrar ederdi. Eğer hadis bir mecliste ezberlenemeyecek kadar uzunsa yarısını ezberler, diğer yarısını, başka bir mecliste ezberlerdi.”⁶⁹⁶

Yine Hişam b. Ebû Abdullah diyor ki: “Katâde’nin yanından yarım hadisle döndüğümüz çok oldu. Bize bir hadis rivâyet ederdi. Yarısını ezberler, dönüp gider

⁶⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 233.

⁶⁹¹ Muhamed b. Müslim b. Tedrus, *el-Esedî*, Ebu’z-Zübeyr el-Mekkî, sadûk tur. Ancak tedlis yapardı. Tabii’nin küçüklerindendi. h. 126 senesinde vefât etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takribu’t-tehzîb*, 6291.

⁶⁹² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 453.

⁶⁹³ *Ebû Dâvud*, İlim 6, (hn. 3653); Bûhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, Dâiratu’l-Maarif el-Osmaniyye, Haydarabad, ts. c. 4, s. 201.

⁶⁹⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, 459.

⁶⁹⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 458.

⁶⁹⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 461.

yarısını da yarın ezberlerdik.”⁶⁹⁷

Diğer taraftan hadis talebeleri işittiği bir rivâyeti ezberlemekle yetinmemişler, onu tekrar şeyhlerine arzetmişlerdir. Arz olayına o derece önem vermişlerdir ki hocalarına bikkınlık verecek derecede sıkı tutmuşlardır. Bu metot, geleneksel hadis eğitim öğretiminde yanlış ezberlemelerin ve hataların da önüne geçen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Ali b. el-Medîni’nin rivâyetine göre Affân şöyle demiştir: “Kimden bir hadis duymuşsam o hadisi ona arzetmişimdir. Şu’be hariç. O arzetmeme fırsat tanımazdı. Şu’be’nin yanında Affân’ın bu sözü zikredilince o, beş satır yazının hemen bir harfinde şüphe duyan birisine hadisi nasıl zikrederim.” derdi⁶⁹⁸.

Yine Ali b. Medîni, Abdurrahman’ın şöyle dediğini nakletmiştir: “Ebû Âvâne’nin yanına gelirdik. O, kapıdaki kim, diye sorardı. Biz: Affân, Behz ve Hibbân derdik. O, bunlar belaların belasındırlar, işittiklerini, arzetmek isterler derdi.”⁶⁹⁹

2.2.5.12. Ezberlediği Hadisi Müzâkere Etmesi

Hadis ezberleme yöntemlerinden bir tanesi de talebelerin kendi aralarında müzâkere etmeleridir. Bu yöntemin; ezberlenemeyen rivâyetlerin ezberlenmesinde, ezberlenmiş rivâyetin pekiştirilmesinde ve hatalı lafızların düzeltilmesinde hadis talebelerince kullanılmış önemli bir metot olduğu görülmektedir. Zira Enes b. Mâlik’ten (ra) gelen rivâyete göre o şöyle demektedir: “Biz Allah Resûlü’nden (sav) hadis işitirdik. O yanımızdan gidince hadisi ezberleyinceye kadar aramızda müzâkere ederdik.”⁷⁰⁰

Keza Ali b. Ebî Tâlib (ra) şöyle der: “Ziyaretleşin ve hadis müzakere edin.

⁶⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 462.

⁶⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 235.

⁶⁹⁹ Muhaddislerin hadisleri arz etmek isteyen talebelere karşı bu tutumlarını, her hâlükarda olan bir tepki şeklinde anlamamak gerektiği kanaatindeyiz. Talebelerin hocanın istirahat zamanına veya başka meşguliyetleri anında sık sık gelmesi durumunda ârizî bir tepki olarak anlamak daha doğrudur.

⁷⁰⁰ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, c. 1, s. 397.

Müzakereyi terk ederseniz öğrendikleriniz silinip gider.”⁷⁰¹

Öğrenme esnasında anlaşılrsa da tekrar ve müzâkere olmayınca bilgi kolay unutulmaktadır. Nitekim rivâyete göre İbrâhim el-İsfahanî şöyle diyor: “Hadisi ezberleyip müzâkere etmeyen herkes onu unuttur.”⁷⁰² Aynı şekilde müzâkerenin, unutulmuş bilgilerin hatırlanmasını sağlamasıyla alakalı, Yezîd b. Ebî Ziyâd şöyle diyor: “İbn Ebî Leylâ ve Abdullah b. Şeddâd b. İlhâd, bir araya geldiler ve müzâkerede bulundular. Onlardan birini diğerine şöyle derken işittim, Allah (cc) senden razı olsun unutmış olduğum nice hadisleri hatırlamama vesile oldun.”⁷⁰³

Hatîb’e göre, dersi müzâkere edecek kimse bulamayan talebe, hadisi kendi kendisine tekrar etmelidir⁷⁰⁴. Zira İbrâhim b. Sâîd, Muaz b. Muaz’dan şöyle duyduğunu rivâyet etmektedir: “Biz İbn Avn’ın kapısında idik. Şu’be bizim yanımıza çıktı ve -eliyle işaret ederek- hepimizi topladı. İçimizden birileri onunla konuşmaya başladı. O, benimle konuşmayın, ben İbn Avn’dan on hadis ezberledim, onları unutmaktan korkuyorum.”⁷⁰⁵ demiştir.

Hatîb’e göre müzâkere sonucunda öğrenilen hadis kalbe nüfuz etmeli, kişilik haline gelmelidir. Zira Yahya b. Yemân, Süfyân’dan: “Hadisi kendi sözünüz, ezberlediğinizi de kalbinizin fikri haline getirin.”⁷⁰⁶ demek suretiyle hadisin hükümlerinin yaşam tarzı haline gelmesinin önemini vurgulamaktadır.

Yine müzâkerenin önemiyle alakalı el-Esmâî’ye: “Arkadaşların unuttuğu halde sen nasıl ezberinde tutuyorsun? şeklinde sorulması üzerine O, ben müzakereye devam ettim, onlar terkettiler, demiştir.”⁷⁰⁷ Keza Abdulazîz b. Ebî Hâzim babasından şu rivâyeti naklediyor. O şöyle demiştir: “İnsanlar geçmiş zamanlarda kendilerinden daha âlim birisiyle karşılaştıklarında, bugün kazançlı bir günüm, der ve ondan bir şeyler öğrenme gayretinde olurdu. İlmî bakımdan kendi seviyelerindeki birisiyle karşılaştıklarında, bugün müzâkere günüm, der onunla müzâkerede bulunurlardı. Kendilerinden daha alt seviyede birisiyle karşılaştıklarında ona öğretme gayreti

⁷⁰¹ Râmeihurmûzî, *Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 545; İbn Abdülberr, *Câmiu beyânî’l-ilmî ve fadlih*, c. 1, s. 201.

⁷⁰² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 472.

⁷⁰³ Râmeihurmûzî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 546.

⁷⁰⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 238.

⁷⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 239.

⁷⁰⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1814.

⁷⁰⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1816.

içerisinde olurlardı. Günümüzde ise insanlar, kendilerinden daha bilgili birisine rastladığında, halkın ona rağbetine mani olmak için onu karalar, dengi birisiyle karşılaştığında onunla müzâkere etmez hale geldiler. İşte böyle bir durum insanların helakı anlamına gelmektedir.”⁷⁰⁸

Aynı şekilde müzâkerenin önemiyle alakalı Abdullah b. Hammad el-Ensârî, Hişam b. Sâlim’den Ebû Abdullah Ca’fer b. Muhammed’in şu sözünü naklediyor: “Kalpler toprak, ilim onun fidanı, müzâkere suyudur. Topraktan su kesilirse fidan kurur.”⁷⁰⁹

Hatîb’e göre, herkesle müzâkere yapılacağı gibi, dostlarla⁷¹⁰, aynı yaş grubundaki arkadaşlarla şeyh ve ilim erbabı yaşlı kimselerle de müzâkere yapılabilir⁷¹¹. Nitekim Ammâr ed-Dühnî (ö. h. 133)⁷¹², Müslim el-Battîn’den şu rivâyeti nakletmiştir. O şöyle demiştir: “İbn Abbâs’ın hadislerini çok iyi bilen Ebû Yahya el-E’rec⁷¹³ ve Saîd b. Cübeyr Kûfe Mescidi’nde toplanıp İbn Abbas’ın hadislerini müzâkere ederlerdi.”⁷¹⁴

Öte yandan muhaddisler gerek kendi arkadaşlarından gerekse talebelerinden müzakerede bulunmayanları uyarmışlar ve onları müzâkereye çağırmışlardır⁷¹⁵. Söz konusu durumla alakalı Ebu’l Abbas Sa’leb’in, Halîl b. Ahmed’den rivâyetine göre o şöyle demiştir: “İlmini müzakere et, bildiklerini hatırlarsın, bilmediklerini de öğrenirsin.”⁷¹⁶

Ali b. el-Medînî müzakereye çok düşkün altı kişi zikretmiştir. Bununla alakalı Ahmed b. Yahya b. el-Cârûd, Ali b. el-Medînî’den şu rivâyeti nakletmiştir. O şöyle diyor: “Altı kişi vardır ki, müzakere esnasında -ilme olan iştiaklarından- neredeyse akıllarını oynatacaklar. Bunlar şu kimselerdir: “Yahya⁷¹⁷,

⁷⁰⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1842.

⁷⁰⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1847.

⁷¹⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 269.

⁷¹¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, ss. 273, 276.

⁷¹² Ammâr b. Muâviye ed-Duhnî, Ebû Muâviye el-Becelî, el-Kûfîdir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 4833.

⁷¹³ Ebû Yahyâ el-A’rec, Mısdâ’, bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 6683.

⁷¹⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1831.

⁷¹⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 273.

⁷¹⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1834.

⁷¹⁷ Yahya b. Maîn.

Abdurrahmân⁷¹⁸, Vekî⁷¹⁹, İbn Uyeyne⁷²⁰, Ebû Dâvûd⁷²¹, Abdurrezzâk⁷²².”⁷²³

Hadis müzâkeresi erbabının yanında, dünyevî bütün lezzetlerden daha tatlı gelmektedir. Şöyleki Ebu'l-Hüseyn b. Fâris el-Lugavî'nin, Üstaz İbnu'l Amîd'den naklettiği rivâyete göre o şöyle demiştir: “Dünyada, icra etmiş olduğum vezirlik ve başkanlıktan daha mutluluk verici bir şeyin olmadığını düşünüyordum. Bu düşüncem Süleymân b. Ahmed et-Taberânî ile Ebû Bekr el-Ciâbiyy'in müzâkerelerine şahit olana kadar böyleydi. Zira et-Taberânî ezber yeteneğiyle el-Ciâbiyy'ye üstün gelirken el-Ciâbiyy, kıvrak zekâsı ve Bağdat ehlinin hallerine vukûfiyetiyle et-Taberânî'ye galebe çalıyordu. O kadar ki zaman zaman sesleri yükseliyor, birbirlerine üstünlük sağlayamıyorlardı. el-Ciâbiyy şöyle diyordu: “Ben öyle bir rivâyet biliyorum ki bu rivâyeti dünyada benden başka kimse bilmiyor.” söyle bakalım neymiş dediğinde; ‘Bize, Ebû Halîfe, ona da Süleymân b. Eyyûb tahdis etti’, diyor ve rivâyeti serdediyordu. et-Taberânî; ‘Süleymân b. Eyyûb bana tahdis etti. Benden de Ebû Halîfe işitti, bu rivâyeti benden doğrudan naklet ki isnâdın âlî olsun, sen Ebû Halîfe'nin benden naklini rivâyet ediyorsun’ demesi üzerine el-Ciâbiyy mahcup oluyor ve et-Taberânî ona galebe ediyor. Bunun üzerine İbnu'l-Amîd: “Kendi kendime, keşke vezir ve başkan olmasaydım da o an et-Taberânî'nin yerinde ben olsaydım. Duymuş olduğum rivâyetten ötürü et-Taberânî'nin yaşamış olduğu mutluluğu yaşadım.”⁷²⁴ demek suretiyle sahih, sağlam bir bilgiye sahip olmanın ne kadar kıymetli bir hazine olduğunu belirtmiştir.

Muhaddisler müzâkerenin olmadığı beldeleri cazip bulmamışlar, müzâkerenin yapılmamasını ilmin ölümü saymışlardır. Muhammed b. Halef el-Askalânî'nin, Revvâd b. el-Cerrâh'tan naklettiği rivâyetinde şöyle demiştir: “Süfyân es-Sevrî, Askalân'a geldi, orada üçgün boyunca insanların kendisine ilmî bir şeyler sormadığını görünce şöyle dedi: Benim için bir hayvan kirala, ilmin ölmüş olduğu şu beldeden çıkayım.”⁷²⁵

⁷¹⁸ Abdurrahman b. Mehdî.

⁷¹⁹ Vekî' b. el-Cerrâh.

⁷²⁰ Süfyân b. Uyeyne

⁷²¹ Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd, Ebû Dâvud et-Tayâlisî

⁷²² Abdurrezzâk b. Hemmâm.

⁷²³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 1899.

⁷²⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1837

⁷²⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1849.

Diğer taraftan geçmiş ulema müzâkereye o kadar önem vermişler ki geceleri uyku yerine müzâkereye koşmuşlardır. Buna dair Leys b. Ebî Süleym, Ebî Bekir b. Ebî Mûsa'nın babasından şu naklini rivâyet eder: "Babası gece yarısı Ömer'e geldi. Ona, ey Ebâ Mûsa bu saatte seni buraya getiren nedir? deyince fıkıh müzâkeresi, dedi. Devamında, biz sabah namazına kadar müzâkere de bulunurduk."⁷²⁶ şeklindeki ifadesiyle müzakereye verilen önemi ve bu uğurda gösterilen fedakarlığı ifade etmiştir.

2.2.5.13. Kitaplarını Ödünç Vermesi

Hatîb'e göre, kişinin sağ olan hocalarından mesmu'⁷²⁷ kitabı, bu şeyhten sema' da bulunmak için talep edilirse sevap ve ecir olacağından ödünç vermekten kaçınmaması müstehaptır. Şeyh ölmüşse de durum aynıdır. Ödünç vermekten kaçınmak kerih görülmüştür⁷²⁸. Nitekim Hüseyin b. Ebî es-Seriyy Veki' den şöyle duyduğunu nakletmiştir: "Hadisin bereketinin ilki, kitapları ödünç vermektir."⁷²⁹

Kitabın ödünç verilmemesi bilgiyi paylaşmada cimrilik olarak görülmüş ve böyle yapanların bu cimriliklerinin cezalarını çekeceği belirtilmiştir. Ebû Sâlih Mahbûb b. Mûsa el-Antâkî, Ebû İshak el-Fezârî'den, O da Süfyân es-Sevrî'den şu nakilde bulunmuştur: "Kim ilminde cimrilik ederse şu üç cezaya çarptırılır; ya onu unuttur, ezberinde tutamaz ya o ilimden faydalanmadan ölür ya da kitapları kaybolup gider."⁷³⁰

Kitaptaki bilgilerin kendileriyle paylaşılmasının gerekliliğine inanan kimseler kendilerine kitaplarını ödünç vermeyenleri dava etmişlerdir⁷³¹. Bunun yanı sıra kitabını ödünç verenin hakkı da düşünülmüş ve ödünç alınan kitapların uzun süre sahibine verilmemesi kerih görülmüştür. Konuyla ilgili bir rivâyette Yunus b. Yezîd, Zührî'nin kendisine şöyle söylediğini nakletmiştir: "Zührî ey Yunus, kitaplara

⁷²⁶ Hatîb, *el-Fakih ve'l-mütefekkih*, thk. Ebû Abdurrahmân Adil b. Yusuf el-Garâzî, Dâru İbni'l-Cevzî, es-Suudiyye 1421, c. 2, s. 267.

⁷²⁷ Mesmu', hocadan semâ, kıraat gibi muteber bir yolla alınan hadis. Bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 176; Subhi es-Sâlih, *Hâdis ilimleri ve istılahları*, s. 70.

⁷²⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 240.

⁷²⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 476.

⁷³⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 478.

⁷³¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 480, 481.

ihanetten sakın! dedi. Yunus b. Zeyd, kitaplara ihanet ne demek -nasıl oluyor- dedim. Bana, onları sahibine vermeyip alıkoymaktır.” dedi⁷³².

Ödünç alınan kitabın sahibine verilmemesi tıpkı herhangi bir malın ya da paranın çalınması gibi hırsızlık olarak görülmüştür. Nitekim Mücâhid ve Ca’fer babalarından şu nakilde bulunmuşlardır: “İlim sahifelerini çalmak, dinar ve dirhemleri çalmak gibidir.”⁷³³

Yine İshak b. İbrâhim et-Taberî, Fudayl’ın (ö. 187)⁷³⁴ kendisine şöyle dediğini bildirmiştir: “Bir kişinin sima’ ını alıp onu alıkoymak, ne vera’ ehlinin, ne de hukemânın yapacağı iştir. Kim böyle yaparsa nefesine zulmetmiştir.”⁷³⁵

Başka bir misalde de Ömer b. Bahr, Cahız’dan şunları nakletmiştir: “Bir öğrenciden kendisine ait olan kitabı istedi. Aynı şekilde öğrenci de ona ait olan bir kitabı-ödünç- istedi. Kitabı öğrenciye verdi ve Câhız şu şiiri terennüm etti:

Ey! Benden kitabı ödünç alan,
Kitap konusunda- nefsin için istediğini benim içinde isteyerek- beni razı et,
Benden ödünç aldığını geri vermeyi nâfile olarak görme,
Ödünç aldığını geri vermeyi farz olarak gör.”⁷³⁶

Hadis hocaları ve talebeleri bilgiyi paylaşma konusunda cimrilik etmemek için yazılı bilginin paylaşılmasından yana tavır almışlardır. Bunun yanında kendi yanlarındaki bilgileri o kadar değerli görmüşlerdir ki kaybolmasına veya ödünç alan birisinin getirmemesine asla razı olmamışlardır. Rehin alınarak ödünç vermenin gerekliliğine inananlar bile olmuştur. Şöyleki Ali b. Kâdim Süfyân’ın “Hiç kimseye kitap ödünç verme.” dediğini nakletmiştir⁷³⁷.

Yine Rabi’ b. Süleyman, el-Buveytî’nin kendisine şöyle yazdığını nakleder: “Kitaplarını -kendi oluşturmuş olduğun notları- koru. Senin bir kitabın kaybolursa onun mislini bulamazsın.”⁷³⁸

⁷³² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 482.

⁷³³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 484.

⁷³⁴ Fudayl b. İyâz b. Mes’ûd et-Temîmî, Ebû Ali, el-Horasânî, Mekke’de oturmuştur. Sikadır, âbiddir, imamdır. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 5431.

⁷³⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, ss. 485, 486.

⁷³⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 488.

⁷³⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 490.

⁷³⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 491.

Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Rezzak'ın, Ebu'l Kâsım Ali b. el-Hasan el-Katîf'e söylediği şu şiir de kitabın değeri açısından son derece önemlidir:

“Ey haykıran! Benim yanımda kitap,
Kıymet bakımından mücevherden daha değerlidir.
Onu bir gün bile bir arkadaşına vermem,
Sadakatsizliğinden korktuğum için kardeşime bile vermem.
Onu koruyamayana bir azar yoktur,
Bilakis gizli ve açık bir özrü vardır.
Kitabı asla ödünç vermem,
Ancak inci ve altın karşılığında bir rehinle veririm.”⁷³⁹

Son olarak diyebiliriz ki kitabı ödünç alan kişi emaneti koruyup sahibine iade etmelidir. Bunun yanında kendisine ödünç verene teşekkürü de unutmamalıdır⁷⁴⁰. Nitekim Ebû Hureyre (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir. “İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a (cc) şükredemez.”⁷⁴¹ Yine İbn Ömer (ra), Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir. Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: “Kim size bir iyilik yaparsa onu mükâfatlandırınız. Eğer buna gücünüz yetmezse ona dua ediniz ki sizin kendisine teşekkür ettiğinizi bilsin. Muhakkak ki Allah (cc) , ‘Şâkir’ dir şükredenleri sever.”⁷⁴²

2.2.5.14. Hocasına Kıraatte Âdâba Uyması

Hadis tahammül yollarından kıraat, talebenin hocaya okuması hocaların da dinlemesidir. Erken dönem hadis rivâyeti tahammül ve edasında sema, arz, kıraat gibi metotların kullanıldığı ve bu metotların güvenilir bir yöntem olduğu

⁷³⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 492.

⁷⁴⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 237.

⁷⁴¹ *Ebû Dâvud*, Edeb 12, (hn. 4811); *Tirmizî*, Birr 35, (hn. 2069); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 12, s. 472, (hn. 7504).

⁷⁴² Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, c. 8, s. 331; *Ebû Dâvud*, Zekât 38, (hn. 1672), Edeb 116, (hn. 5109); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 9, s. 266, (hn. 5365); *Nesâî*, Zekât 72, (hn. 2359).

bilinmektedir⁷⁴³. Kıraat metodunda talebe hadisi bizzat kendisi okuyabilir veya başkası okur, o dinler. Bu okuma ezberden olabildiği gibi kitaptan da olabilir⁷⁴⁴.

Hatîb'e göre, kıraatı muhaddisin kendisinin yapması daha doğrudur. Kendisi yapamıyorsa başkasından kendisi adına kıraatta bulunmasını isteyebilir. Başkasının kendisi adına kıraat etmesi kendisinin etmesi gibidir⁷⁴⁵. Bu konuda Abdullah b. Ebî Ziyâd el-Katavânî'nin, Osman b. Ömer'den rivâyetine göre o şöyle der: “Şu'be'ye dedim ki Mâlik b. Enes ve İbn Cüreyc, ikisine kıraat etmem için bana arz ettiler. Ben bundan kaçındım. (Şu'be) Dedi ki, bu senin aczindendir.”⁷⁴⁶

Hatîb'e göre, okunulacak bilgiyi sema' edecek kişinin yanında nüsha bulundurması müstehaptır⁷⁴⁷. Zira Ebû Bekr el-Hilâlî, er-Rebî'in İmam Şafî'den şu sözünü nakletmiştir: “Nüshasız meclise gelmek züldür.”⁷⁴⁸

Diğer taraftan kıraat için seçilen kişinin, meclisin en fasîhi, ibaresi en güzel olanı, eda bakımından en iyisi olması gerekmektedir⁷⁴⁹. Nitekim er-Rebî' b. Süleyman Şafî'den şu rivâyette bulunur: “Mâlik'in yanına geldim. Muvattâ'yı ezberlemiştim, ona Muvattâ'yı sana kıraat etmek istiyorum, dedim. Bana, ‘birisinden senin için okumasını talep et,’ dedi. Ben de ona, benim kıraatımı dinle, eğer hoşuna gitmezse benim yerime kıraat etmesi için birisini ayarlarım, dedim. Ona Muvattâ'yı kıraat ettim.”⁷⁵⁰

Öte yandan Hatîb, kârî'nin Allah'a (cc) zikirle başlaması, Nebî'ye (sav) zikirle bitirmesi gerektiğine inanır⁷⁵¹. Nitekim Ebû Ümâme, Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti naklediyor: “Bir mecliste oturup Allah'ı (cc) zikretmeden, Resûlullah'a

⁷⁴³ Yahya b. Saîd, Şu'be'den şunu nakletmiştir: “Eyyûb ve Mansûr'a kıraat hakkında sordum. Kıraat sağlam bir yöntemdir, dediler.” Aynı şekilde Abdurrezzak, Ma'mer'den şu rivâyeti nakletmiştir: “Mansûr, Eyyub ve Zührî, ‘arz’ ı (şeyhe kıraatı), (güçlü bir tahammül yolu olarak) kabul ederlerdi.” Nitekim İsmâil b. Ebî Uveys şöyle demiştir: “Mâlik b. Enes'e, hadislerini, ‘arz’ mı ‘sema’ mı ettiği soruldu. Onlardan arz ettiklerim de, sema' ettiklerim de vardır, dedi. Bize göre ‘arz’ sema' dan daha aşağı da değildir dedi.” Bu rivâyeti müellif, *el-Kifâye* de tahrîç etmiştir. Bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 270.

⁷⁴⁴ İmâd Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usulü ve Edebiyatı*, çev. Yavuz Köktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 55; Aydın, *Hadis İlahları Sözlüğü*, s. 150.

⁷⁴⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 281.

⁷⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 603.

⁷⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 284.

⁷⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 606.

⁷⁴⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 284.

⁷⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 607.

⁷⁵¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 301.

(sav) salavat getirmeden kalkan hiçbir topluluk yoktur ki o meclis onlara bir noksanlık olmasın.”⁷⁵²

Kârînin kıraatı bitirdikten sonra muhaddise, muhaddisin anne/babasına ve bütün Müslümanlara dua etmesi gerektiğine inanan Hatîb, Yahya b. Saîd el-Kattân’ın böyle bir duaya sıcak bakmadığını ve bunu iyi niyetli bir davranış olarak görmediğini aktarır⁷⁵³. Söz konusu hususla alakalı Muhammed b. Yahya ibn Saîd’in, babasından rivâyeti şöyledir: “Hadis ashabının duası bekçinin bağırması gibidir.”⁷⁵⁴ Yahya b. Saîd el-Kattân’ın görüşünün aksine Hatîb, muhaddisin bizzat kendisinin arkadaşlarına kıraat etmesi durumunda, kendisi ve orada hazır bulunanlar için dua edebileceğine ve duada rahmet dilemeye de kendi nefsinden başlamasının uygun olacağına inanır⁷⁵⁵.

Neticede Hatîb’e göre kârînin hadis ilmini bilen, zamanının tamamını olmasa bile çoğunu bu ilme ayıran kişi olması⁷⁵⁶ gerekir. Kıraatı kendisinin yapması halinde kendisinden başlayarak meclistekilere ve bütün müslümanlara dua etmesi yerinde bir davranış olur.

2.2.5.15. İlmî Kıskançlığa Düşmemesi

Hadis talebeleri başkalarının sahip olmadığı bilgilere ulaşmayı arzulamışlardır. Bu hususta kendi evlatlarını dâhi kıskanmışlardır. Söz konusu durumla alakalı Muhammed b. Ali b. Dâvud, Yahya b. Maîn’i şöyle derken işittim, diyor. O, şöyle demiştir: “Yanında bir ev dolusu kitabı olan şeyhten tek başıma yazmayı çok arzu ederdim.”⁷⁵⁷

Aynı şekilde Muhammed b. İsâ et-Tarasûsî, Eb’ul Yemân’dan şunları işittim, diyor: “Ahmed b. Şebbûyeh, yanında hadisleri olduğu halde oğluyla geldi. Ve Yâ Eba’l-Yemân! ‘Sana ihtiyacım var.’ dedi. Ben de nedir? dedim. Bu hadisleri

⁷⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 15, s. 357, (hn. 9583); *Ebû Dâvud*, Edeb 31, (hn. 4856); *Tirmizî* Deavât 8, (hn. 3677); *Nesâî*, Amelülyevm 47, (hn. 10164).

⁷⁵³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 301.

⁷⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 648.

⁷⁵⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 302.

⁷⁵⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 285.

⁷⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1427.

oğluma duyurma, dedi. Bunun üzerine Ebu'l Yeman: -ilimde- oğlunu kıskanan baba gördün mü? Ne acayip iş bu, diyerek şaşkınlığını dile getirmiş oldu.”⁷⁵⁸

Ebû Seleme, Ebû Hureyre'den (ra) Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Hased etmek ve yersiz iltifat, ancak ilim talebinde vardır.”⁷⁵⁹

Bu kıskançlığın nedenlerinden bir tanesi de bazı hocalardan tek kişi olarak rivâyet etme ayrıcalığına sahip olma düşüncesidir⁷⁶⁰.

Nitekim Ahmed b. Yusuf es-Sülemî en-Nîsâbûrî, Abdurrezzâk'ı şöyle derken işittim, diyor: “Ben bir şeyhten hadis işitir, o rivâyeti işittiğim şeyh ölünceye kadar gizlerdim.”⁷⁶¹

Yine Ahmed b. Ömer b. Yunus diyor ki: “Süfyân es-Sevrî Mekke'de, Sevr b. Yezîd'in elinden tuttu, onu bir dükkâna girdirip kapısını kilitledi ve ondan yazmaya başladı. Dükkândan çıktıklarında Sevrî, sûfî bir kişi gördü ve ona: ‘Bu elbisen bidattir.’ dedi. Sûfî, ‘Sevr b. Yezîd'i dükkâna girdirip kapıları kapatman da bidattir.’ dedi.”⁷⁶²

Hatîb, konuyla alakalı yirmi altıncı bâbda yirmi iki rivâyet zikretmiş ve en sonunda kendi görüşünü: “Biz rivâyetin onu işitmeyenlere aktarılmasının gerekliliğine inanırız.”⁷⁶³ şeklinde özetlerken muhakkik Tahhân, aynı bâbda rivâyetin paylaşılmasına dair Hatîb'in örnek hadisleri zikretmemesini, bazı kimselerin şeyhten bir rivâyeti tek başına dinlemiş olmak için çeşitli kurnazlıklarla şeyhle baş başa kalma çabasını destekleyen, meşhur hadis imamlarından konuyla alâkalı yirmi küsur rivâyeti zikretmesini eleştirmiş, bu nasıl olur, bu imamlar sırf Allah rızâsı için ömürlerini hadisleri neşretmeye ve talebelere öğretmeye adanmışlardır, demek sûretiyle bazı saiklerle birtakım rivâyetlerin gizlenmesi fikrine karşı çıkmıştır.”⁷⁶⁴

Kanaatimizce burada, Hatîb'in söz konusu rivâyetleri zikretmesi, bunun böyle olduğuna inandığı için değildir. Şeyhten rivâyetleri işiten tek kişi olma vb.

⁷⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1430.

⁷⁵⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1433; muhakkik Tahhân rivâyetin sıhhati hakkında doyurucu bilgi zikrettikten sonra, bu rivâyeti Hatîb'in “el-Münâfese'tü fi'l-Hadîsi beyne talebetihî ve Kitmânu Ba'duhum Ba'dan li'd-Danni biifâdetihî” başlığının altına koymasını eleştirmiştir. Bab başlığındaki rivâyetlerin tamamını incelediğimizde kanaatimizce rivâyet bab'la uygunluk arz etmektedir. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 140, 1. Dipnot.

⁷⁶⁰ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 2, s. 202, 1. Dipnot.

⁷⁶¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1445.

⁷⁶² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1447.

⁷⁶³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 145.

⁷⁶⁴ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 145, 2. Dipnot.

nedenlerle rivâyetleri gizleyen râvîlerin varlığını ortaya koymak içindir. Zirâ kendisi konuyla alâkalı serdettiği rivâyetlerin sonunda, görüşünü aksi yönde beyân etmiştir. Ayrıca *el-Câmi'* de bir sonraki bâb olan yirmiyedinci bâbda da “vucûbu'l-Münâsahati fimâ yurvâ ve zikru ifâdeti't-talebeti ba'duhum ba'dan” başlığı ve müteakip rivâyetlerde de görüleceği gibi ilmi gizlemenin büyük vebal olduğu konusu işlenmiştir. Nitekim İbn Abbas'ın (ra) ilgili rivâyeti şöyledir.

İbn Abbas (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: “Ey kardeşlerim! -el-Ebâr'ın⁷⁶⁵ tarîkinde, ey kardeşler topluluğu!- ilimde samimi olunuz. İlmi birbirinizden gizlemeyiniz. Zirâ kişinin ilmine yapacağı ihanet malına yapacağı ihanetten daha şiddetlidir.”⁷⁶⁶

Bir bilgiyi gizlemek bir yana sahip olunan bir rivâyeti başkalarıyla paylaşma hadisin bereketi olarak telakki edilmiştir.

Zeyd b. Ebî Zerkâ diyor ki: “Biz gençken ilim için Süfyan es-Sevrî'nin kapısında beklediğimizde bizlere Sevrî: Ey gençler! Bu ilmin bereketi konusunda acele ediniz. Belki de düşündüğünüz zamânâ ulaşamayacaksınız. Sahip olduğunuz ilmi birbirinize öğretin.” diye, nasihatte bulunurdu⁷⁶⁷.

Benzer bir rivâyeti Muaz b. Hâlit b. Şakîk, Abdullah b. el-Mübârek'ten şöyle nakletmiştir: “Hadisin ilk faydası, onu birbirinize öğretmenizdir.”⁷⁶⁸ Aynı şekilde, Ca'fer et-Tayâlisî, sahip olunan bilginin başkalarıyla paylaşılmasının gerektiğiyle alâkalı Yahya b. Maîn'den şu sözü nakletmektedir: “Hadisin ilk bereketi, onu başkalarıyla paylaşmaktır.”⁷⁶⁹

2.3. MUHADDİSLERİN BİRBİRLERİ HAKKINDA KULLANDIKLARI BAZI ÖVGÜ İFADELERİ

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında muhaddislerin birbirlerine hitabında saygı ve hürmet içeren ifadeleri kullandıkları görülmektedir. Bu bağlamda müellifimiz Hatîb, *el-Câmi'* adlı eserinin yedinci cüzündeki ilk fasıla “men ravâ an

⁷⁶⁵ Ahmed b. Ali b. Müslim el-Ebâr.

⁷⁶⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1449, 1450.

⁷⁶⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1451.

⁷⁶⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1452.

⁷⁶⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1453.

şeyhin feesnâ aleyhi ve medehahû ve azzamehû” şeklinde bir başlık oluşturmuş devamında aktarmış olduğu rivâyetlerde muhaddislerin rivâyet esnasında hocaları için kullandıkları saygı ifadelerini aktarmıştır. Söz konusu bu ifadeler şunlardır: *Bahr, siddîka, meâdinu’s-sıdk, seyyidü’l-fukaha, asdaku men edraktu mine’l-beşer, şâhenşâh, emîru’l-mü’minîn, ez-zâhid er-rabbânî*⁷⁷⁰. Şüphe yok ki bu lafızlardan bazıları tadil için kullanılan lafızlardandır. Sonuç itibariyle bu tür lafızları hocası için kullanan râvi zaten hocasının olumlu yönünü zikretmiş olmaktadır. Bu başlık altında *el-Câmi’* de geçen söz konusu ifadelerin ne anlamda kullanıldığından bahsedilecektir.

1. Bahr: Muhaddisler kendilerinden rivâyette bulundukları hocalarına saygı ve hürmette kusur etmemişlerdir. Öyle ki muhaddislerden bazıları ta’zim ifade eden birtakım lafızlarla anılır hale gelmişlerdir.

Bunlardan bir tanesi İbn Abbas’tır (ra). Onun, hadis ilmindeki bilgisinin derinliği ‘*bahr*’ sıfatıyla anılmasını sağlamıştır.

İbn Cüreyc’in: “Atâ İbn Ebî Rebâh, İbn Abbas’tan rivâyet edince ‘haddesenî el-Bahr’ derdi.”⁷⁷¹ şeklindeki rivâyeti bu hususu ortaya koymaktadır.

2. Siddîka: Kendisinden rivâyette bulunduğu hocasını daha fazla ta’zim etmek isteyen muhaddis, onun adının yanında lakabını da zikretmiştir. Bunlara dair örneklerden birisi de Âişe’ye (r. anhâ) aittir. Kendisi ‘*siddîka*’, ‘*bintu’s-siddîk*’, ‘*habîbetü habîbillah*’ gibi ta’zim ifade eden lafızlarla lakablandırılmıştır.

Müslim b. Subeyh, Mesruk’tan şu rivâyeti nakletmiştir: “Mesruk Âişe’den (r. anhâ) rivâyet ettiği zaman şöyle derdi: “Bana, es-Siddîka, bnt. es-siddîka, habîbetü habîbillah tahdis etti.”⁷⁷²

3. Me’âdinu’s-Sıdk: *el-Câmi’* deki rivâyetleri incelediğimizde ‘*me’âdinu’s-sıdk*’ lafzının, muhaddislerden birden fazlası hakkında kullanıldığı görülmektedir. Muhaddisler birbirlerine saygı için *doğruluğun kaynağı* anlamında bu lafzı kullanmayı tercih etmişlerdir. eş-Şa’bî, Rabî’ İbn Huseym için Amr b. Murre⁷⁷³, eş-Ş’abî için Süfyân, Mis’ar için İbn Ebî Ömer, Süfyân için ‘min me’âdini’s-sıdk’

⁷⁷⁰ البحر، الصديقة، معادن الصدق، سيد الفقهاء، اصدق من ادركت من البشر، شاهانشاه، امير المؤمنين، الزاهد الرباني.

⁷⁷¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1245.

⁷⁷² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1246.

⁷⁷³ el-Murâdî, el-Kûfî nispetleriyle bilinir.

lafızlarını övgü için kullanmışlardır⁷⁷⁴.

4. Seyyidü'l-Fukahâ: Muhaddisler ilimde kendilerince çok üstün bir mertebede olduklarını düşündükleri âlimler için; '*seyyid, seyyidu'l-fukahâ, evseku'n-nâs*' gibi üstünlük bildiren lafızlar kullanmışlardır. Bu örneklerden bazıları şunlardır:

Ebu'l-Isbe' Muhammed b. Semâ'ah er-Ramlî, Süfyân b. Uyeynenin Eyyub'ten naklederken, bana *seyyidu'l-fukahâ* Eyyûb tahdis etti, şeklindeki saygı içerikli ifadesini nakletmiştir⁷⁷⁵.

Aynı şekilde el-Hasen b. es-Sabbâh el-Bezzâr, Ahmed b. Hanbel için '*şeyhunâ*' ve '*seyyidunâ*' lafzını kullanmıştır⁷⁷⁶.

5. Esdaku Men Edraktü Mine'l-Beşer: '*Esdaku men edraktü mine'l-beşer*' lafzı aynı şekilde bir muhaddisin ilmî konumuna duyulan hayranlıktan ötürü, "insanlar arasında onun gibisine rastlamadım, gördüğüm en doğru insan." anlamında kullanılan bir lafızdır. Nitekim Avn b. Umâre, Hişâm b. Hassân'ın Muhammed b. Sirîn hakkında şöyle dediğini naklediyor. O şöyle demiştir: "*Gördüğüm en doğru insan* Muhammed b. Sîrîn bana tahdis etti."⁷⁷⁷

Yine Ebû Amr b. es-Semmâk, Ahmed b. Kâmil el-Kâdî hakkında "*Lem tera aynâyye mislehu*"⁷⁷⁸ diyerek onun ilmî konumuna duyduğu hayranlığını ifade etmiştir⁷⁷⁹.

Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, Muhammed b. Eslem'den rivâyette bulunurken: "Haddesenâ men lem tera aynâyye mislehû Eb'ul-Hasen Muhammed b. Eslem et-Tûsî" demiştir⁷⁸⁰.

6. Şâhenşâh: Bu tâbir, muhaddisin hocasını övme amacıyla kullandığı tabirlerden birisidir. İshâk b. İbrâhîm es-Sekafî es-Serrâc, hocası, Ebû Yakûb İshak b. İbrâhîm hakkında bu tabiri kullanmıştır⁷⁸¹. Ancak muhakkik Tahhân, hadis imamlarından birisi olan es-Serrâc'ın hocasını bu lafızlarla methetmesini

⁷⁷⁴ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 1247.

⁷⁷⁵ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 1248.

⁷⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 1251.

⁷⁷⁷ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 1249.

⁷⁷⁸ Gözlerim onun gibisini görmedi.

⁷⁷⁹ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 1257.

⁷⁸⁰ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 1254.

⁷⁸¹ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 1252.

eleştirmiştir. İmam Müslim de aynı görüştedir. Zira Tahhân'a göre İmam Müslim, *Kitâbu'l-Âdâb*'ında, 'melikü'l-amlâk ve melikü'l-mülûk' adlarını takınmanın haramlığını içeren rivâyetlere yer vermiştir. İmam Müslim'in, 'Bâbu tahrîmi't-tüsemma bi meliki'l-amlâk' bâb başlığı altında Ebû Hureyre'den (ra) naklettiği⁷⁸² rivâyetler bu görüşü desteklemektedir. Yine Tahhân İmam Şafii ve Süfyân es-Sevrî'nin de 'şâhenşâh' lafızının kullanımına sıcak bakmadıklarını ifade etmiştir. Buna ilaveten Tahhân Hatîb'in, ta'lik koymadan bu lafzı 'Men ravâ an şeyhin feesnâ aleyhi ve medehahû ve azzamehû' bab başlığında zikredişini doğru bulmamıştır⁷⁸³. Netice itibariyle söz konusu bu tabir her ne kadar ravinin hadis aldığı hocası hakkında hürmet ifadesi olarak kullanılmış olsa da bazı âlimlerimiz bu duruma sıcak bakmamışlardır.

7. Emîru'l-Mü'minîn: Bu lafız genellikle, müslüman idareciler için kullanılan bir lafız olmakla birlikte muhaddisler kendi aralarında ilim noktasında lider kabul ettikleri şahıslar için 'Emîru'l-mü'minîn fi'l-hadîs' lafzını kullanmışlardır. Bu lafzın kendisi için kullanıldığı isimlerden biri de Süfyân'dır. Nitekim Muhammed b. Abdullah İbn Numeyr'in naklettiği rivâyette, Vekî', Süfyân için: "Haddesenâ Süfyân, Emîru'l-Mü'minîn fi'l-Hadîs" diye bahsetmiştir⁷⁸⁴.

8. ez-Zâhid er-Rabbânî ve Diğer İfadeler: 'ez-zâhid er-rabbânî' lakabı, Muhammed b. Eslem için kullanılmıştır. Şöyle ki Zenceveyh b. Muhammed, Muhammed b. Eslem'den tahdis edeceğinde: "Haddesenâ Muhammed b. Eslem ez-zâhid er-rabbânî" şeklinde ifade etmiştir⁷⁸⁵.

Yine Ahmed b. Yahya b. Züheyr et-Tüsterî için ise 'tâcu'l-muhaddisîn' lakabı kullanılmıştır. Nitekim Ebû Bekr el-Mukrî: "Haddesenâ Ahmed b. Yahya b. Züheyr et-Tüsterî eş-Şeyh es-Sâlih el-Hâfiz Tâcu'l-Muhaddisîn" şeklinde ifade ederek onu tazim etmiştir⁷⁸⁶.

Yukarıda zikredilen ifadeler *el-Câmi*' de geçen muhaddislerin birbirleri veya hocaları için kullandıkları saygı amaçlı ifadelerdir. Muhakkak ki bu tür ifadeler sadece bu kavramlarla ve sadece bu kişilerle sınırlı değildir. Bunlar *el-Câmi*' den

⁷⁸² Hadisin anlamı: "Allah عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ان اخنع اسم عند الله رجل تسمى ملك الاملاك katında en kötü isim Melekü'l-amlâk adını alan kimsenin ismidir" bk. *Müslim*, "Âdâb" 20, 21.

⁷⁸³ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, c. 2, s. 86, 2. Dipnot.

⁷⁸⁴ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 1250.

⁷⁸⁵ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 1254.

⁷⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, 1256.

bizim tesbit edebildiklerimizdir. Buradan hareketle geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında muhaddislerin birbirlerini saygı ve hürmet ifade eden lafızlarla andıklarını söylemek mümkündür.

2.4. HADİSİN KİTABETİ TEDVİNİ VE TASNİFİNE DAİR HUSUSLAR

2.4.1. Tedvin ve Tasnif

Sözlükte, toplamak bir araya getirmek anlamlarına gelen tedvin, ıstılâhî olarak, yazılı metinler halindeki hadislerin defter veya kitap şeklinde toplanması anlamına gelmektedir. Hadislerin yazılması aşamasından sonraki dönem olan tedvin dönemi, hicrî birinci asrın son çeyreğinden ikinci asrın yarısına kadarki zamanı kapsamaktadır⁷⁸⁷.

Hadisin tedvin âdâbına dair Hatîb, hadisler içerisinde; mevkûf, mürsel, maktu', zayıf, sahîh, sakîm olabileceğini dolayısıyla bu çeşitlerin tamamını yazmanın gerekliliğini belirtir⁷⁸⁸. Nitekim Ammar b. Recâ, Yahya b. Maîn'i şöyle derken işittim diyor: "Rivâyetleri seçen pişman olur, hadislerin tamamını -sahih, zayıf- yazan pişman olmaz."⁷⁸⁹

Yine el-Hasan b. Cerîr es-Sûrî, Yahya b. Maîn'den şu sözü naklediyor: "Hadisleri -tedvin ederken sahîh, zayıf vb. - seçen, eleğin üstünde kalanı almış, unu terk etmiş olur."⁷⁹⁰

Hatîb'in söz konusu eserindeki ilgili rivâyetler incelendiğinde burada seçmeden kastın, hadisleri yazan kişinin kendisine göre önemli gördüğü hususlarla ilgili rivâyetleri alıp diğerlerini almaması şeklinde anlaşıldığı da görülmektedir. Şöyleki Abdurrahman b. Ebî'z-Zinâd, babasından şu rivâyeti nakletmiştir: "Biz dinlediklerimizden sadece helal ve haramla alakalı olanları yazardık. ez-Zührî

⁷⁸⁷ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 9; Koçyiğit, *Hadîs Usûlû*, s. 278; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 2010, s. 199; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, MÜİF Yayınları, İstanbul 2003, s. 39; Mahmûd et-Tahhân, *Teyssîru mustalahi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1417/1996, s. 165; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 314.

⁷⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 188, 189.

⁷⁸⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1567.

⁷⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1568.

duyduğu bütün rivâyetleri yazardı. Onun yazdığı rivâyetlere ihtiyaç duyulduğunda onun insanların en âlimi olduğunu anladım.”⁷⁹¹

Tasnif ise derlenip bir araya getirilmiş hadis metnlerinin belirli bir düzene (râvilerine veya konularına) göre sınıflandırılmasıdır. Hicrî ikinci asrın yarısında tasnif faaliyetleri gerçekleşmiş ve bu dönem hadis edebiyatının altın çağı olarak kabul edilmiştir⁷⁹².

Hatîb, hadis ilimleri alanında, bu ilmin anlaşılmayan yönlerini inceleyecek, faydalı bilgiyi kapalı gözüken husustan ayıklayacak mahir kişilerin sayılarının az olduğunu belirtir. Bununla beraber hadislerin; cem, tasnif ve tertibi gibi hususlarla ilgilenmenin nefsi kuvvetlendirdiğine hafızayı canlı tuttuğuna, kalbi arındırdığına, kişiliği sağlamlaştırdığına, lisanı düzgünleştirip beyan gücünü geliştirdiğine inanır⁷⁹³.

Hadis kitaplarının tasnifini ilk yapan kişi hakkında ihtilaf olmakla beraber bu kişinin, Saîd b. Ebî Arûbe⁷⁹⁴ (ö. 156/773) olduğu söylenmiştir. Bu kişinin Abdu’l-Melik b. Abdulaziz b. Cüreyc (ö. 150/767) olduğu da söylenmektedir⁷⁹⁵. Nitekim Muhammed b. Muhammed Dâvud el-Kerecî, Abdurrahman b. Yusuf b. Hirâş’ın, “Saîd b. Ebî Arûbe’nin kitap tasnif eden ilk kişi olduğu söylenmektedir.” şeklindeki sözünü nakletmiştir⁷⁹⁶.

İlk musannifin kim olduğuyla alakalı, Muhammed b. Hammâd, Abdurrezzak’ın şu sözünü naklediyor: “İlk musannif İbn Cüreyc’tir. el-Evzâî ise Yahya İbn Alî b. Ebî Kesîr’e gelince kitaplarını tasnif etmiştir.”⁷⁹⁷

Hatîb, tasnifte el-Evzâî ve İbn Ebî Arûbe’nin dışında İbn Cüreyc’i takip edenler hakkında şunları söylemektedir: “Kendi döneminde te’lifte ondan sonra gelen isimler şöyledir: er-Rebî’ b. Sabîh (ö. h. 160), Şu’be b. el-Haccâc (ö. h. 160) ve Hammad b. Seleme (ö. h. 167) Basra’da, Ma’mer b. Raşid (ö. h. 153) Yemen’de, Süfyân es-Sevrî (ö. h. 161) Kûfe’de, aynı dönemde Mâlik b. Enes’in (ö. h. 179)

⁷⁹¹ İbn Abdülberr, *Câmiu beyâni’l ilm ve fadlih*, c. 1, 73.

⁷⁹² Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 12; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 261; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 42; Mahmûd et-Tahhân, *Teyşîru mustalahi’l-hadîs*, s. 168; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 310.

⁷⁹³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 280.

⁷⁹⁴ Saîd b. Ebî Arûbe, Mihrân el-Yeşkurî, Ebu’n-Nadr el-Basrî’nin ölüm tarihinin 157 olduğu da denilmektedir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehziib*, 2365.

⁷⁹⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 281.

⁷⁹⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1856.

⁷⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Acâc el-Hatîb, 1919.

Muvattâ'sı Medîne'de"⁷⁹⁸. Daha sonra, bunları şu isimler takip eder; "Süfyân b. Uyeyne Mekke'de, Hüseyim b. Beşîr Vâsıt'ta, Cerîr b. Abdi'l-Humeyd Reyî'de, Abdullah b. el-Mubârek Horasan'da, Vekî' b. el-Cerrâh, Yahya b. Zekerîyyâ b. Ebî Zâide, Muhammed b. Fudayl b. Gazvân Kûfe'de, Abdullah b. Vehb Mısır'da, el-Velîd b. Müslim Dımaşk'ta. Bunlardan sonra; Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Kurre Musâ b. Târik Yemen'de, Ravh b. Ubâde Basra'da. Bu âlimlerden sonra tasnif faaliyetleri daha da yaygınlaşmış değişik beldelerde ve değişik zamanlarda artarak devam etmiştir."

Hatîb'e göre tasnif basit bir hadise değildir. Musannif, tasnif için kalben hazır olmalı, zamanını ve bütün gayretini bu işe tahsis etmelidir. Ayrıca, eserini meydana getirdikten sonra onu elinden düşürmemeli, incelemesine, araştırmasına ve eserini daha mükemmel hale getirme gayretine devam etmelidir⁷⁹⁹.

Hadislerin tasnifinin iki yolla olduğunu belirten Hatîb, ulemâdan bazılarının, tasnifini; fikhî konulara ve hükümlere göre (sünen), bazılarının da, konularına bakılmadan sahâbî râvilerine göre art arda (müsned) rivâyet etme şekliyle oluşturduklarını belirtir⁸⁰⁰.

Sünen türü eserlerin en sahihinin Haremeyn (Mekke, Medîne) Ehli'nin rivâyet ettikleri olduğunu belirten Hatîb, bunun gerekçesini şöyle açıklar: "Haremeyn Ehli'nden tedlisçiler az olup yalan haber uyduranlar bu beldelerde yok denecek kadardır."⁸⁰¹ Hatîb'in bu sözünü destekleyen Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Abdu'l-Hakem'in, babasından o da, Mâlik b. Enes'ten rivâyeti şöyledir: "Hadis Haremeyn'in dışına çıkınca sema' ı zayıf oluyor."⁸⁰²

Hatîb, Yemen ehlinin sağlam rivâyetlerinin, sahih tariklerinin olduğunu, kaynaklarının Hicaz Ehli'ne dayandığını; fakat bu tür rivâyetlerin az olduğunu belirtir. Basra ehlinin ise, rivâyetlerinin çokluğunun ve yaygınlığının yanısıra, başkalarının sahip olmadığı açık isnatlarla sabit sünenlerinin olduğunu belirtir. Kûfelilerin ise Basralılar gibi çok rivâyete sahip oldukları; ancak onların rivâyetlerinin çoğunun hatalı olduğu, illetlerden sâlim rivâyetlerinin de az olduğu

⁷⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 1921; Râmezhurmûzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, ss. 611, 624.

⁷⁹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 282, 283.

⁸⁰⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 284.

⁸⁰¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 286.

⁸⁰² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1874.

kanaatinde olan Hatîb Mısırlıların rivâyetlerinin sağlam fakat az olduğunu kaydeder⁸⁰³. Ardınan bu görüşünü teyit eden el-Hüseyin b. İdrîs'in, İbn Ammâr'dan şu rivâyetini nakleder: "Basra ve Kûfe ehlinin hadisleri kadar sağlam hadise rastlamadım."⁸⁰⁴

Öte yandan İbnu'l-Musennâ, Abdurrahman b. Mehdî'yi şöyle derken işittiğini nakleder: "Kûfe ehlinin hadisi illetlidir."⁸⁰⁵

Gerek ahkâmla alakalı hadisleri içeren kitaplardan gerekse sahabeye ait müsnedlerden bâbları ayırarak bir araya getirmenin gerekliliğine inanan Hatîb, bunu "Cem'u'l-ebvâb" başlığı ile kaleme almıştır⁸⁰⁶.

Bu bâblara, "İnneme'l-a'mâlu bi'n-niyât"⁸⁰⁷ hadisiyle başlamanın gerekliliğine inanan Hatîb, aynı şekilde selefî salihin geçmiş ümmetlere ait anlattıkları haberlerin, Enbiyâ'ya ait kıssaların, velîlerin sîretlerinin de bâblar halinde bir araya getirilmesi kanaatindedir. Bununla birlikte Hatîb, Allah Resûlü'ne (sav) ait rivâyetlerden sonra bunlarla uğraşmanın müstehap olduğunu da kaydeder⁸⁰⁸. Nitekim Ebû Yahya en-Nâkıd, Ayyâş el-Kattân'dan şu rivâyeti nakletmiştir: "Ahmed b. Hanbel'e; Enbiyâ'ya ait hadisleri bir araya getirmeyi arzuluyorum, dedim. Bana, Nebî'nin (sav) hadislerini bitirdikten sonra dedi."⁸⁰⁹

2.4.2. Hadislerin Tedvininde Yazı Keyfiyeti

Hatîb, hadislerin tedvininde onları yazı ile muhafaza etmenin önemine dikkat çekmiş ve yazı ile hadisi kaydetme hakkında Ebû Hureyre'ye ait (ra) şu rivâyeti nakletmiştir: "Ensar'dan bir kişi Allah Resûlü'nün (sav) yanına oturur, ondan hadis dinlerdi. Hadis dinlemeyi çok severdi. Fakat dinlediklerini ezberleyemezdi. Bu hususla alakalı Allah Resûlü'ne (sav) şöyle dedi: Yâ Resûlallah senden hadis dinliyorum. Dinlediklerim çok hoşuma gidiyor; fakat ben onları

⁸⁰³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 287, 288.

⁸⁰⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1876.

⁸⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1879.

⁸⁰⁶ Örneğin; Allah'ın (cc) ahirette görülmesi bâbı, şefâat bâbı, mestler üzerine mesh bâbı, ibadetlerde niyet bâbı gibi, bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 300.

⁸⁰⁷ Ameller niyetlere göredir.

⁸⁰⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 301.

⁸⁰⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1914.

ezberleyemiyorum. Allah Resûlü (sav), yazıyı imâ ederek sağ tarafından yardım al dedi.”⁸¹⁰

Öte yandan Hatîb’e göre hadisin, siyahla yazılması gerekir. Midâd’dan ziyade özellikle hıbr (denilen mürekkep) la yazılması uygundur. Siyah renklerin en koyusudur. Hıbr, asırlarca kalır. O, ilim ehlinin yazma aracı, ilim ve fehm ehlinin âletidir⁸¹¹.

Muhaddisler yazmada diğer renklerden ziyâde siyah rengi tercih etmişlerdir. Abdullah b. Dırar eş-Şeybânî, Yahya b. Eksem’den şöyle naklediyor: “Reşîd’in yanında renklerden bahsediliyordu. Bazıları, en güzeli beyazdır, dediler. Bazıları, en güzeli yeşil, çünkü cennet rengidir, dediler. Bazıları da en güzeli altın rengidir, diyorlardı. Muhammed b. Hasan bir şey söylemedi. Reşîd ona, niçin konuşmuyorsun, diye sordu. O, eğer siyahtan daha güzel renk olsaydı, Allah’ın (cc) münezzel kitapları onunla yazılırdı, diye cevap verdi.”⁸¹²

Aynı şekilde Ahmed b. Mehdî, Ebû Ubeyd’in renk konusunda kendisine tavsiyesini şöyle anlatıyor: “Ebû Ubeyd’in ‘Kitâbu’l-Emvâl’ını’ yazmak istedim. Altın suyu satın almak için çıktım. Ebû Ubeyd’le karşılaştım. Ona, Yâ Ebâ Ubeyd - Allah sana merhamet etsin- Kitabu’l-Emvâl için altın suyu almak istiyorum, dedim. Hıbr ile yaz, o daha kalıcıdır,” dedi⁸¹³.

Diğer taraftan yazı yazarken mürekkebin rengine varıncaya kadar dikkat eden muhaddisler ve ilim talebelerinin nezdinde ilimle meşguliyet esnasında üzerlerine dökülen mürekkep lekeleri süs olarak görülmüştür. Nitekim Ebû’l-Velîd b. Bürd babasından şunu nakleder: “Hadis ashâbından bir kişinin elbisesindeki mürekkep, câriyenin boynundaki gerdanlık gibidir.”⁸¹⁴

Yine Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, babam bana şunu nakletti, der: “Ben onun meclisinde, gömleğimin üzerindeki mürekkep lekesini gizlerken Şafîî beni gördü ve bana, ey genç! Niçin onu örtüp gizliyorsun? Elbisedeki mürekkep

⁸¹⁰ Tirmizî, İlim 12, (hn. 2857); İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdîllah b. Muhammed, el-Cürçânî, *el-Kâmil fî du’afâi’r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1409/1988, c. 3, s. 59.

⁸¹¹ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, c. 1, ss. 249, 250.

⁸¹² Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, 504.

⁸¹³ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, 505.

⁸¹⁴ Hatîb, *el-Câmi*, thk. Tahhân, 507.

yiğitliktendir. Çünkü gözlerde onun sûreti siyah, bâsiretler de beyazdır.” dedi⁸¹⁵. Kanaatimize göre yazıda renk tercihi bağlayıcı bir durum değildir. Kalıcı olma ve okuyucunun gözünü yormama hem kâğıt seçiminde hem de mürekkep seçiminde belirleyici özellik olmalıdır. Bir takım yazılarda altın suyunun kullanılmasının tehzib ve saygı amaçlı olduğu düşünülebilir. Öte yandan ilim erbabının üzerindeki mürekkep lekelerine verilen değer ve bakış açısı son derece önem arz etmektedir.

2.4.2.1. Yazım Araçları

“el-mehbera” adı verilen mürekkep hokkasının Hatîb’in döneminde önemli yazı araçlarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Mürekkep hokkaları İslâm’ın kandili olarak görülmüş ve ilim talebesinin en büyük ana sermayesi sayılmıştır.

Ahmed b. Hanbel, ellerinde mürekkep hokkalarıyla gelen hadis ashabını görünce hokkaları imâ ederek “Bunlar İslâm’ın kandilleridir.” demiştir⁸¹⁶.

Aynı şekilde Abdurrezzâk, Sevrî’den birçok defa şu sözü duyduğunu nakleder: “Mürekkep hokkası büyük bir ana sermayedir.”⁸¹⁷

Hatîb’e göre kalem, önemli yazı araçlarından birisidir. Yazının düzgün olması için kalemde birtakım özelliklerin bulunması gerekir⁸¹⁸. Bunun yanısıra kalem kendisiyle hakikat yazıldığı için Allah’ın (cc) nimeti olarak görülmüştür.

Katâde, ayette geçen ‘Alleme bi’l-kalem’⁸¹⁹ ifadesi hakkında: “Muhakkak ki kalem, Allah’ın (cc) büyük nimetlerindendir. Kalem olmasaydı din olmazdı (dinin emirleri yazılamazdı). Geçim düzgün olmazdı”⁸²⁰ demiştir.

Hatîb’e göre yazının iyi olması için kalemin ucunun iyi açılması gerekmektedir. Kalemin ucunu açmak için kullanılan bıçak, keskin olmalı, kaliteli bir demirden yapılmalı ve başka amaçlar için kullanılmamalıdır⁸²¹.

⁸¹⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 508.

⁸¹⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 512.

⁸¹⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 514.

⁸¹⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 254.

⁸¹⁹ Alak 96/ 4.

⁸²⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 518.

⁸²¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c.1, s. 256.

Öte yandan mürekkep ve kâğıdın kalitesi de son derece önemlidir. Hatîb, yazmada kullanılacak mürekkebin berrak ve akıcı olması, kâğıdın temiz ve kaliteli olması müstehaptır, der⁸²².

Aynı şekilde Ebû Sa'd Dâvud b. el-Heysem bi'l-Enbâr, el-Müberred'den şu nakilde bulunmuştur: “Câhız'ı bir şey yazarken gördüm, gülümsedi. Ona, seni gülümseten nedir, dedim. O, kâğıt tertemiz, mürekkep akıcı, kalem -yazısı- canlı, kalp boş olmazsa aklın başında olmaz, dikkatini tam mânâsıyla çalışmana veremezsin, dedi.”⁸²³

Yine Muhammed b. Ahmed el-Ensârî diyor ki: “Bir defasında Verrâk'a neden hoşlanırsın, diye soruldu. O, iyi yazan bir kalem, parlak canlı bir mürekkep, yumuşak ciltten.” dedi⁸²⁴.

Bütün bu örneklerden anlaşılacağı üzere kalemin özelliklerinden, güzel yazı yazmanın inceliklerine varıncaya kadar, mürekkebin, kâğıtın vb. özelliklerini kitaplarında açıklayacak kadar ilme önem veren bir medeniyetin evlatlarının ilim, irfan ve medeniyetten uzak olmaları düşünülemez. Dolayısıyla hadis yazımında kullanılan malzemelerde de bir takım âdâp ve prensiplerin geçmiş ulemâ tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür.

2.4.2.2. Yazının Güzel Olması

Yazılanın manasının anlaşılmasında yazı güzelliği son derece etkilidir. Günümüz yazı yazma araç-gereçlerinin olmadığı ve yazının el yordamıyla yazıldığı dönemlerde, bilginin ilgi çekmesi ve doğru aktarılmasında yazının güzel olması arzu edilen bir şey olmuştur. Nitekim İbn Avn, Şâ'bî'den, İbn Abbas'ın (ra) Ahkâf Suresi'nin 46. Ayetinde geçen, “Ev esêratın min ilmin”⁸²⁵ (...bilgi kalıntısı) ifadesinden kasıt, yazı güzelliğidir⁸²⁶, dediğini nakleder.

Yine Kays b. Ebî Hâzim, Ali b. Ebî Tâlib'den (ra) şunu nakleder: “Kişi

⁸²² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhan, c. 1, s. 254.

⁸²³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 528.

⁸²⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali el-Kayrevânî, el-Haserî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, thk. Yusuf Ali Tavîl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, c. 1, s. 457.

⁸²⁵ Ahkâf 46/4.

⁸²⁶ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, c. 1, s. 456.

‘Bismillêhirrahmênirrahîm’ i güzel yazarsa günahları bağışlanır.”⁸²⁷

Diğer taraftan Hatîb’e göre talebenin yazıyı kalın ve okunaklı yazması gerekir. İnce ve sık yazma; talebenin fakir olup yeterince kâğıt bulamaması, yolcu olup yükünü arttırmama düşüncesi gibi mâkul özürler sebebiyle hoşgörülebilir⁸²⁸.

Söz konusu hususla alakalı Ubeydullah b. Süleyman b. el-Abdî, Ebû Hukeyme’den şunu naklediyor: “Kûfe’de birtakım yazılar yazıyorduk. Biz yazarken Ali (as) bize uğradı. Nasıl yazdığımıza bakmak için yanımızda durdu ve kalemini güzel yap, dedi. Bunun üzerine ben yazdıklarımı yırttım. Daha sonra tekrar yazdım. Allah’ın (cc) aydınlattıklarını işte böyle aydınlatın tane tane açık ve net yazın.” dedi⁸²⁹.

Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, Emîru’l-Mü’mînîn Ali b. Ebî Tâlib’in: “Yazı alâmettir. Ne kadar açık olursa o kadar güzel olur.” dediğini nakleder⁸³⁰.

Yazının güzel olmasının istenilmesi her şeyden önce yazılan bilginin doğru bir şekilde okunabilmesi içindir. Muhammed b. Mahled, Hanbel b. İshak’ı şöyle derken işittim diyor: “Ahmed b. Hanbel beni yazı yazarken gördü. Ben yazıyı ince yazıyordum. Bana, öyle yazma! -Böyle yazarsan- ona en çok ihtiyaç duyduğun anda sana ihânet eder.”⁸³¹ dedi⁸³².

Verilen örneklerden hareketle diyebiliriz ki yazının düzgün ve okunaklı olmasına gösterilen özen, aslında bize mütekaddimûn ulemânın, rivâyetlerin intikalinde ne kadar hassas davrandıklarını anlatmaya yetiyor.

2.4.2.3. “Besmele”nin Yazılma Şekli

Hatîb’e göre şiir haricindeki kitaplara “Bismillêhirrahmênirrahîm” lafzı ile başlanması gerekir. Şiir kitapları hakkında ise ihtilaf vardır⁸³³. Bu hususla alakalı

⁸²⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 534.

⁸²⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 261.

⁸²⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 535.

⁸³⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 536.

⁸³¹ Yazının ihanet etmesi, kötü ya da çok ince yazı yazan birisinin daha sonra bu yazısını okuyamaması ve o bilgiden istifade edememesi şeklinde anlaşılabilir.

⁸³² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 538.

⁸³³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 263.

Şa'bî (ö. 103)⁸³⁴ diyor ki, şiirin önüne “Bismillêhirrahmênirrahîm” yazılmaması konusunda icma edilmiştir⁸³⁵.

Aynı şekilde İbn Ehî İbn Şihâb'ın, amcasından nakli şöyledir: “Şiirin başına besmele yazılmaması şeklindeki sünnet uygulanı gelmiştir.”⁸³⁶

Diğer taraftan Saîd b. Cübeyr ve müteahhiründen birçoğuna göre şiir kitabının başına besmele yazılması gerekir. Cebele b. Ebî Süleymân Saî'd b. Cübeyr'in şöyle dediğini naklediyor: “Bir kitabın başına ‘besmele’ yazmamak uygun olmaz, şiir kitabı bile olsa.”⁸³⁷ Bismelenin her kitabın başında olması gerektiğini düşünenlerin delil olarak naklettikleri rivâyetler vardır. Örneğin Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali, Allah Resûlü'nden (sav) şu nakilde bulunuyor: “Allah Resûlü (sav) ‘Bismillêhirrahmênirrahîm’ her kitabın anahtarıdır buyurdu.”⁸³⁸

Öte yandan bismelenin nasıl yazılması gerektiğiyle alakalı görüşleri aktaran Hatîb, şöyle der: “Be” ve “sîn” harflerinin uzunluklarını iltibas olmaması için biraz farklı yapmak gerekir. “Be” ve “sin” i birleşik yazıp “mim” e kadar uzatmak gerekir. “Sin” harfini düşürüp “be” ve “mim” in arasını uzatarak birleştirmek caiz değildir. Kâtiplerden birçoğunun bu hataya düştüğünü belirten Hatîb, seleften ekseriyetin bu durumu kerih gördüğünü belirtir⁸³⁹.

Bir başka misalde Abdullah b. Sâlih şöyle der: “Bismillêhirrahmênirrahîm” yazdım. “Bê” nin çizgisini uzattım. el-Leys bunu kerih gördü ve mânâyı değiştirdin, dedi. İbn Hamdân, çünkü “be” “lam” a dönüştü (لسم) demiştir. Yine Dâvud b. Ebî Hind, İbn Sîrîn'den şunu naklediyor: “Bismillêhirrahmênirrahîm yazacağın zaman ‘sin’i yazmadan ‘mim’ i yazma.”⁸⁴⁰

Muaz b. Muaz diyor ki: Sevvâr'ın yanında “Besmele”yi yazdım. ‘Be’ yi uzattım. ‘sin’ i yazmadım. Elimden tuttu ve “Hasan ve Muhammed böyle yazmayı

⁸³⁴ Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, Ebû Amr, sikadır, meşhur fakihtir, fâdıldır. Mekhûl, onun hakkında, ondan daha fâkihini görmedim demiştir. Sahabe-i kirâmdan yüz beşini idrak etmiştir. Megâzî âlimidir. Hafızası çok kuvvetlidir. Ömer b. Abdulaziz döneminde kadılık görevini yapmıştır. Vefat tarihi 77 diyenler de vardır. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, c. 5, s. 57; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 3092.

⁸³⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 545.

⁸³⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 547.

⁸³⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 548.

⁸³⁸ Suyûtî, *Camîu's-sağîr*, 3111.

⁸³⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 265.

⁸⁴⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 551.

kerih görüyorlardı.”⁸⁴¹ dedi.

Ebû Abdullah b. Beddah el-Fakîh şöyle diyor: “İnsanlardan bazıları ‘bismillah’ yazarken ‘sin’ ve ‘mim’ in arasını uzatıyorlar. Buna gerek yok. Çünkü lafızda bu caiz değildir. ‘Allah’ lafzının lafızda ve hatta uzatılmaması konusunda icma edilmiştir. ‘er-rahmân er-rahîm’ in ise lafızda ve hatta uzatılması caiz görülmüştür.”⁸⁴²

Fakat Hatîb, Beddah’ın görüşüne katılmamakta ve şöyle demektedir: “Ebû Abdullah’ın lafızla ilgili bu görüşü doğru değildir. Çünkü mushafta sabit lafızda düşen harfler olduğu gibi mushafta sakıt, lafızda sabit harfler vardır. Bazı harflerin iskâtı ve isbâtı (düşmesi veya sabit olması) mümkün olduğuna göre İ’râbda da buna itibar edilmemesi daha evlâdır. Aynı zamanda bizler, Ebû Abdullah b. Baddah’ın iddia ettiği görüşün tersine, mütekaddimîn ve müteahhirînden ilim ehlinin ‘tesmiye’ nin hattını uzatarak yazdıklarına şahit olmaktadır. Bu hususla alakalı cumhurun görüşünü destekleyen Nebevî haberler de mevcuttur.”⁸⁴³

Diğer taraftan “Allah, Rahmân Rahîm” lafızlarının yazılması hususunda Ebû Abdullah’ın görüşüne katılan Hatîb şöyle der: “Allah lafzına gelince hatta harflerin arasını açmadan yazmak gelenek haline gelmiştir. ‘Rahmân Rahîm’e gelince insanların çoğu bu lafızların arasını açmamayı uygun görmüştür. Arasının açılmasını doğru bulanlar da vardır. Hatîb’e göre bu görüşlerin hangisine uyulursa uyulsun bir sakınca yoktur.”⁸⁴⁴

Enes b. Mâlik (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu görüşü nakletmiştir: “Sizden biriniz ‘Bismillêhirrahmêirrahîm’ yazarken ‘er-Rahmân’ lafzını uzatarak yazsın.”⁸⁴⁵

İlgili rivâyetlerden hareketle, ihtilaf olmasına rağmen, besmelenin her kitabın başına yazılmasının gerekli olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Fakat besmele lafzının yazımında iltibas olmaması için ‘be’ harfinin çizgisinin -‘lam’ harfine dönüştürülmeden- uzatılması, ‘sin’ harfinin ise mutlaka belirgin yazılması gerekmektedir. Ayrıca ‘Allah’ lafzının gerek lafızda gerekse hatta uzatılmamasının

⁸⁴¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 554.

⁸⁴² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Acâc el-Hatîb, 554.

⁸⁴³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 1, s. 267.

⁸⁴⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 558.

⁸⁴⁵ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sagîr*, 834.

uygun olduğu, buna karşılık ‘rahmân’ ve ‘rahîm’ lafızlarının ise lafızda ve hatta uzatılmasının mümkün olduğu fikri ağır basmaktadır.

2.4.3. Tedvin Esnasında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Besmeleden sonra talebenin kitabı kendisinden sema’ ettiğı şeyhinin ismini yazması gerektiğini belirten Hatîb, isiminin ardından, künyesi ve nisbesini yazdıktan sonra şeyhinden duyduğu lafızları zikretmesi gerektiğini belirtir⁸⁴⁶.

İsim yazma inceliklerinden birisi de özellikle birleşik isimlerin bir kısmının bir satırda diğer kısmının da bir sonraki satırda zikredilme meselesidir. Hatîb’in de desteklediğı Ebû Abdullah İbn Battah’ın bu hususla alakalı görüşü şöyledir: “Abdulazîz b. Ali’nin, Ebû Abdullah’tan naklettiğı rivâyete göre: “Kâtiplerden öyleleri vardır ki ‘Abdullah’ yazarken ‘Abd’ lafzını satırın sonuna, ‘Allah b. fulân’ lafzını da diğer satırın başına yazmaktadırlar. Yahut ‘Abd’ lafzını bir satıra, ‘er-Rahmân’ lafzını bir satıra, ondan sonra da “ibn” lafzını yazanlar vardır. Bunların hepsi de açık hatadır.”⁸⁴⁷

Hatîb’e göre, talebenin mesmu’ kitabını yazarken tesmiye satırının üstüne, kendisinden sem’a da bulunduğu kişinin ismini ve sema’ tarihini yazması gerektiğini belirtmiştik. Zira şuyûhun uygulaması böyledir. Bu ismi, kitabın ilk sahifesinin hâşiyesine yazmayı sevse de durum böyledir. Farklı mecliste sema’ olunan bölümlerin sonuna bir işâret konulmasını, ardından bir sonraki meclisteki sema’nın baş kısmına -kitabın başında yaptığı gibi- isim ve tarih konulmasının gerektiğini belirten Hatîb yazıda şeyhlerinden çoğunluğun yönteminin bu olduğuna şahit olduğunu belirtir⁸⁴⁸.

2.4.3.1. Benzer Lafızlı İsimlerin Yazımı

Rivâyetleri yazan ravilerin dikkat ettikleri bir husus ta yazılışları aynı,

⁸⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 268.

⁸⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 559.

⁸⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 268.

lafzen ve delâleten farklı isimlerin yazımıdır. Öyleki yazıda isimleri ve nesepleri bir, lafızda ise farklı isimlere mensup ulemânın varlığına Hatîb, dikkat çeker. Örnek olarak şu isimleri sayar: “بشر و بسر, برید و بريد, عیاش و عباس, حیان و حیان و حیان” gibi. Hadis ilimlerinde mâhir olmayan kimseler, bu isimlerin tahrîfinden ancak noktalama ve harekeleme ile sâlim olur. Zira noktalama ve harekelemeyle hem râvi hem de hadis hâмили vehm ve hataya düşmekten uzak olurlar⁸⁴⁹.

Benzer lafızlı isimlerde iltibası önlemenin yolu, bilgi ve tecrûbenin yanında, gerekli noktalama ve harekelemeyi yapmaktan geçmektedir. Nitekim bu hassasiyete yani iltibası önlemek için bazı isimlerin telaffuzu meselesine, Hz. Peygamber (sav) zamanından bu yana dikkat edildiğine dair örneklere şahit olmaktadır. Nitekim Muhammed b. Übeyd b. Evs el-Gassânî -Muaviye'nin kâtibi- babam bana şunu nakletti, der: “Muaviye'nin yanında kitap yazıyordum. Bana, yâ Ubeyd! ‘yazına rokş (noktalama) koy’ dedi. Ben (Muaviye), Allah Resûlü'nün (sav) yanında yazı yazdım, onu noktalıyordum, dedi. Bunun üzerine (Ubeyd), ‘rokş’ nedir? Ey mü'minlerin emîri dedim, cevaben o da, her harfe kendisine mahsus noktasını koymaktır.”⁸⁵⁰ şeklinde cevap verdi.

2.4.3.2. Sallallâhu Aleyhi Vesellem Lafzının Yazılması

Hz. Muhammed'in (sav) ismi mecliste zikredildiğinde müstemlî'nin⁸⁵¹ yüksek sesle salât getirmesi, ulemânın sünneti haline gelmiştir. Aynı şekilde yazıda da Nebî'nin (sav) ismi zikredildiğinde onunla beraber “Sallallâhu aleyhi vesellem” lafzının yazılması gerekir. Mesela Sâhibu'l-Halkân Hâlid şöyle der: “Benden hadis taleb eden bir arkadaşım vardı. Vefat etmişti. Bir gün rüyamda onu yeşil bir elbisenin içerisinde çalımlı bir şekilde yürürken gördüm. Ona, sen, benden hadis taleb eden falanca arkadaşım değil misin, diye sordum? Evet, dedi. Bu ihsana nasıl -hangi davranışınla- nail oldun, dedim. İçerisinde Nebî'nin (sav) zikri geçen her sözü ‘sallallâhu aleyhi vesellem’ lafzıyla beraber yazdım. (Rabbim de) beni böyle

⁸⁴⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 269.

⁸⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 561.

⁸⁵¹ Bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 225.

mükâfatlandırdı.” dedi⁸⁵².

Hız. Peygamber’in (sav) zikri geçtiğinde “salât” lafzının yazıda belirtilmesinden ziyade, sözde belirtilmesinin yeterli olacağını düşünenler olmuşsa da bu düşünce kabul görmemiştir. Nitekim Hatîb şöyle der: “Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel’in birkaç yazısını gördüm. Nebî’nin (sav) ismini yazmıştı; ama salât lafzını yazmamıştı. Bana onun salât lafzını hatta yazmadığı sözlü olarak söylediği bilgisi ulaştı. Bu hususta bir başka mütekaddimîn âlim ona muhalefet etmiştir.”⁸⁵³

Yine Ebû Süleyman Muhammed b. el-Hüseyn b. Ali b. İbrâhim el-Harrânî şunları der: “Yakınlarımdan, ‘el-Fadl’ denilen, namazı ve orucu çok olan bir kişi bana şöyle dedi: Ben, hadis yazarken Nebî’ye (sav) salât getirmiyordum. Bir gün Nebî’yi (sav) rüyamda gördüm. Bana, ismim yazıldığı ya da zikredildiği zaman niçin bana salât getirmiyorsun, dedi? -Bunun üzerine ben salât getirmeye başladım- belirli bir zaman sonra rüyamda: Bana salâtın ulaşıyor, bana salât getireceğin zaman ya da benim adım zikredildiği zaman, ‘Sallalâhu aleyhi vesellem’ de buyurdu.”⁸⁵⁴

2.4.3.3. Rivâyetlerin Arasına Ayırıcı İşâretin Konulması

Her türlü imkânın sınırlı olduğu dönemlerde dahi muhaddisler hadisleri yazılı ve sözlü bir şekilde korumak ve bir sonraki kuşağa eksiksiz aktarmak için ibadet şuuruyla çaba sarf etmişler ve bu alanda eşsiz eserler meydana getirmişlerdir. Yazma araç gereçlerinin son derece az olduğu ve bir kâğıt parçasına ulaşmanın hayli güç olduğu bir ortamda, sayfadaki boşlukların tamamını doldurma gayreti son derece olağan bir çaba olarak görülebilir. Kitapların günümüzdeki gibi sistematik olmadığı, bilgilerin fâsılasız birbiri ardına yazıldığı zamanlarda muhaddisler, bir sözle başka bir sözün karışmaması için kendilerine göre bazı yöntemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerden birisi de sözün bitiminden sonra diğer bir söze başlamadan önce araya daire koymak olmuştur. Nitekim Hatîb bu konuda şunu der: “Her iki hadisin arasında

⁸⁵² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 269.

⁸⁵³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 271.

⁸⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 69.

birini diğzerinden ayırmak için daire koymak gerekir.”⁸⁵⁵

Yine İbn Ebi’z-Zinâd, babamın kitabında şöyle yazıyordu, der: “Bunlar Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec’den duyduklarımıdır. O şöyle dedi: Her hadis bittiğinde sonlarına bir daire koy, bunu kitabın tamamında uygula.”⁸⁵⁶

Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel’in kitabında her iki hadis arasında daire gördüğünü belirten Hatîb, bazı dairelerde nokta olduğunu bazılarında olmadığını belirtir. Aynı şekilde İbrâhim el-Harbî ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî’nin kitaplarında da hadislerin arasına ayırma işâreti olarak daire (o) gördüğünü kaydeder⁸⁵⁷.

Başka bir misalde Abdullah b. Ahmed b. Hanbel şunları ifade eder: “Babamın kitabında daireyi üç defa yazılmış gördüm. Bir ve iki defayı o az bulurdu. Ona, bunu neden yapıyorsun, dedim. Bana, eğer bu konuda bir kişi bana muhalefet ederse bu hususu (iki rivâyetin arasını ayırmak için işâret koymak gerektiğini) üç defa duyduğumu bildirmek için, dedi.”⁸⁵⁸

2.4.3.4. Yazıya Geçirilirken Kitabın Aslıyla Karşılaştırılması

Tedvin esnasında dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisini “Kitabın aslıyla karşılaştırma” olarak gören Hatîb, on beşinci bâba: “Vucûbu’l-Muarazati bi’l-Kitâbi li Tashîhihi ve İzâleti’ş-Şekki ve’l-İrtiyâb” başlığını koyar. Yani Mesmu’ kitaptan rivâyetin sıhhati için şuyûhundan, yazan kişinin yazdıklarını asıl nüshayla karşılaştırması gerektiğini belirtir⁸⁵⁹. Buna dair İsmâil b. Ayyaş, Hişam b. Urve’den şu rivâyeti nakletmiştir: “Urve dedi ki, babam bana, yazdın mı? Evet, dedim. Muaraza⁸⁶⁰ yaptın mı? Hayır, dedim. O zaman yazmadın, dedi.”⁸⁶¹

Kitabın asıl kaynaktan teyid edilmeden çoğaltılması, çeşitli hataların oluşmasına neden olacak ve o hatalı nüshadan da başka bir nüsha oluşturulurken hata

⁸⁵⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 272.

⁸⁵⁶ Râmehurmu’zî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 606.

⁸⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 273.

⁸⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 574.

⁸⁵⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 575.

⁸⁶⁰ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 190.

⁸⁶¹ Râmehurmu’zî, *Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 544.

zincirinin devam edip gitmesini kolaylaştıracaktır. Bunu önlemenin yollarından en önemlisi yazıya geçirilecek olan bilgileri asıl nüshayla karşılaştırmaktır. Bununla alakalı Kureyş b. Enes, Halil b. Ahmed'i şöyle derken işittim demiştir: "Kitap üç defa kopyalanırsa -el ile çoğaltma- çok düşmelerden dolayı fârisiyye'ye⁸⁶² dönüşür."⁸⁶³

Hatîb'e göre musannif yazı esnasında karıştırılmaya müsait, noktasız bir isme rastlarsa bu ismi noktalamalı, okunması müşkil bir harf olursa bunu harekelemelidir. Nitekim el-Evzâî, Sâid b. Ma'bed'in: "Kitabın nuru harekedir." sözünü duyduğunu naklediyor⁸⁶⁴.

Tedvin esnasında tekrar edilmesi gerekmeyen kelime tekrar edilmişse bu durumda bunlardan birisinin iptal edilmesi gerekir. Birincisinin mi yoksa ikinci kelimenin mi iptal edileceği hususunda değişik görüşler vardır. Nitekim Ebû Muhammed b. Hallâd, arkadaşlarından bazılarının şöyle dediğini nakletmiştir: "Bir harf ya da bir kelime iki defa yazılmışsa evlâ olan ikincisin iptal edilmesidir. Çünkü ilki doğru yazılmış, ikincisi hataen yazılmıştır. Hatalı olanın iptal edilmesi gerekir. Bazıları da şu görüşü beyan etmişlerdir. Yazı okunan -telaffuz edilen- şeye alâmettir. İki harften kalmaya en layık olanı, şekil ve telaffuz açısından söylenmek istenene delâlet edendir."⁸⁶⁵

Hatîb'e göre tedvin esnâsında -varsa- tahrîf ve tashih⁸⁶⁶ ehil kişiler tarafından yapılırsa bir sorun yoktur. Fakat bu tağyîr ve tashîh ehil olmayan eller tarafından yapılırsa birtakım eleştirilere maruz kalması olası gözükmektedir. Hataların düzeltilmesine dair Vikâ⁸⁶⁷ şöyle der: "Kitaptaki tefsir hususunda Azra'yı⁸⁶⁸ Saîd b. Cübeyr'e muhalefet ederken gördüm. Yanında divit vardı ve hataları düzeltiyordu."⁸⁶⁹

⁸⁶² Her çoğaltmada birtakım hatalar olur asıl nüshaya müracaat edilmeksizin hatalı nüshalardan ictibaslar ola ola asıl metin anlaşılmaz hale gelebilir.

⁸⁶³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 575.

⁸⁶⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 579.

⁸⁶⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 581.

⁸⁶⁶ Bk. İmâd Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, s. 41; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 303.

⁸⁶⁷ Vikâ b. İyâs el-Esedî, Ebû Ezid el-Kûfî, bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 7411.

⁸⁶⁸ Azra b. Yahyâ, bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 4577.

⁸⁶⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 277.

Öte yandan mütekaddimîn döneminde sıkı bir senet tenkîdinin yanı sıra metinle alakalı düzeltmelerin ve tashihlerin yapıldığı ilgili rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Ebû Zür’a Abdurrahman b. Amr en-Nasrî, Affan b. Müslim’den şunları duyduğunu nakleder: “Hammad b. Seleme’yi hadis ehline şöyle derken işittim: Ne oluyor size! ‘düzeltin’ yani, noktalama ve harekeleme yapın. Affan’ı, kendisinden almış oldukları rivâyetleri tashih için, hadis ashâbını hareke ve tağyîre teşvik ederken gördüm.”⁸⁷⁰

Hatîb’e göre tağyîrde müstehâb olan, kazıyarak silme yerine çıkarılması düşünülen kelime veya ibarenin üzerine çizgi çekme suretiyle gerçekleştirilmedi⁸⁷¹. Buna örnek, Ebû Muhammed b. Hallâd’ın ashâbının şu sözüdür: “Kazıyarak düzeltme töhmettir. En güzel ‘darb’⁸⁷² şekli çizgi çekilen bilginin silinmemesi, iptaline delâlet etmesi ve çizginin altındaki bilginin okunabilmesi için, üzerine belirgin bir çizgi çekmektir.”⁸⁷³

Ahmed b. Said ed-Dımaşkî, Abdullah b. el-Mu’tezz’den şunu naklediyor: “Kim kitaptan üzeri yazılmış (çizilmiş) bir satırı kıraat⁸⁷⁴ ederse ihanet etmiş olur. Çünkü hat altındakinin okunmasına manî olur.”⁸⁷⁵

2.4.3.5. Bu İlimle İştigal Ederken Abdestli Olunması

Hatîb’e göre kâriinin kitabın aslından okuması ve okurken abdestli bir halde bulunması müstehaptır⁸⁷⁶. Nitekim Ma’mer, Katâde’den şu rivâyeti nakletmiştir: “Allah Resûlü’nün (sav) hadislerinin temiz bir halde okunması müstehap sayılmıştır.”⁸⁷⁷

Bir başka misalde Ali b. Haşrem, el-Fadl b. Mûsa’yı şöyle derken işittim

⁸⁷⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 585.

⁸⁷¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 278.

⁸⁷² Darb, fazla olduğu için yazıdan çıkarılması istenilen kelime veya ibarenin üzerine çizgi çekmek. Bk, Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 53.

⁸⁷³ Râmehurmûzî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 606.

⁸⁷⁴ Kıraat: Talebeninin, hocanın rivâyet hakkına sahip olduğu hadisi onun huzurunda okuması veya okuyan birini dinlemesi. Böylece o hadisi hocadan almış olur. Bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 150.

⁸⁷⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 589.

⁸⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 300.

⁸⁷⁷ *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 586; Az bir lafız farklılığıyla, على طهور yerine على طهر ; mükerrer rivâyet Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, *el-Câmi*’, c. 1, s. 300, dört rivâyet ve 976. Rivâyet.

der: “Allah Resûlü’nün (sav) hadislerine saygı için kitaba abdestsiz dokunmadım.”⁸⁷⁸
Aynı şekilde Ebû Saîd Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, Ebû Musa’b’ı şöyle derken işittim der: “Mâlik (ra) Allah Resûlü’nün (sav) hadislerini ona saygı için abdestsiz tahdis etmezdi.”⁸⁷⁹

Abdest alma imkânı bulamayan muhaddisler, hadis rivâyet etmeyi ibadet saydıkları için abdestsiz rivâyet etme yerine teyemmümle rivâyet etmeyi uygun bulmuşlardır. İshak b. er-Rebî’in A’mes’in hadis rivâyet ederken titizliğini anlatan rivâyeti şöyledir: “A’mes abdestsiz olduğu halde hadis rivâyet edecekken teyemmüm alırdı.”⁸⁸⁰

Görüldüğü gibi muhaddisler her daim abdestli olma gayreti içerisinde olmuşlardır. Abdestsiz olan arkadaşlarını yadırgamışlardır. Amr b. Hamedân babasından şu nakilde bulunmuştur: “Ben Abdullah el-Mervezî’nin meclisinde idim. Öğle namazının vakti girdi. Ebû Abdullah ezan okudu. Ben mescidden çıktım. Bana, ey Ebâ Ca’fer! Nereye, dedi. Ben, namaz için abdest almaya dedim. Bana, benim senin hakkındaki zannım öyle değildi, dedi. Namaz vakti girdi ve sen abdestsizsin.”⁸⁸¹ diyerek bu durumu yadırgadığını dile getirdi.

Hatîb’e göre hadis rivâyet ederken bu hallere dikkat etme, saygı amaçlıdır. Bu hususlara dikkat etmeyen, örneğin abdestsiz olarak hadis rivâyet eden günahkâr olmaz⁸⁸².

Netice itibariyle hadis ilmiyle meşgul olurken abdest ve duanın gerekliliğini bildiren rivâyetler ile bunların gerekli olmadığını belirten rivâyetleri birlikte değerlendirdiğimiz zaman, abdest, salât ve dua tavsiyesinin bağlayıcı olmadığı düşüncesi ağır basmaktadır. Bunun yanı sıra selefi salihînin uygulamalarına baktığımızda ise abdestli olmanın ve dua ile meclisi bitirmenin daha anlamlı ve daha bereketli olacağını söylemek mümkündür.

⁸⁷⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, *el-Câmi*’, 648.

⁸⁷⁹ Râmezhurmûzî, *el-Muhaddisü’-fâsıl*, s. 585; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-esfîyâ*, Dârü’l-Kütübî’l-Arabî, Beyrut 1405, c. 6, s. 318.

⁸⁸⁰ İbn Abdülberr, *Camîu beyâni’l-ilm ve fadlih*, c. 2, s. 198.

⁸⁸¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 179.

⁸⁸² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 410.

2.4.3.6. Metin Veya Senetteki Tağyîr

Hatîb'e göre kitap üzerindeki tebdîl ve tağyîr, oradaki bilgilerin sahih olduğuna işaret eder⁸⁸³. Nitekim Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb, Şâfiî şöyle dedi diyor: "Bir kitapta ilave ve düzeltme gördüğün zaman o kitaptaki bilgilerin sıhhatine şahitlik et."⁸⁸⁴

Yine Muhammed b. Kerâme el Aclî'nin, Ebû Nuaym'dan rivâyeti şu şekildedir: "Hadis ehlinin bir kitabını, kazınıp silinmiş -çok düzeltme yapılmış- olarak görürsen onun sıhhatli olduğu kanaati ağır bassın."⁸⁸⁵

Mâlik'in Kâtibi Habîb, Süfyan b. Uyeyne'ye kıraat etmek için geldi ve size Mes'ûdî, Cerrâb et-Teymî'den tahdis etti, dedi. Süfyân, o Cerrâb değil Cevvâb'dır, dedi. O'na kıraata devam etti ve size, Eyyûb İbn Şîrîn'den tahdis etti, dedi. Süfyân, o İbn Şîrîn değil, İbn Sîrîn'dir, diyerek yanlışları düzeltti⁸⁸⁶.

Aynı şekilde Saîd b. Muhammed ez-Zühlî, Muhammed b. Yunus el-Küdeymî'nin bir mecliste gördüğü yanlış düzeltmesini şu şekilde naklediyor: "Müemmel b. İsmâîl'in meclisinde idim. Meclisten bir kişi ona kıraat ediyordu ve şöyle dedi: Size yetmiş yedi (سبعة و سبعين) kişi rivâyet etti. Müemmel güldü ve şöyle dedi: Bu genç nerelidir? Mısırlıdır, denildi. Müemmel, yetmiş yedi ifadesinin yanlış olduğunu ifade sadedinde, Şu'be b. el-Haccâc ve Süfyan b. Saîd es-Sevrî'dir, (شعبة بن (الحجاج و سفيان بن سعيد الثوري))."⁸⁸⁷ demek suretiyle yanlış telaffuz edilen lafızları düzeltmiş oldu.

2.4.3.7. Hadis Metinlerinde Tashîf

Bir önceki başlıkta, hadisin nakli esnasında bir takım yanlış telaffuzların olabileceğini, hadis metinlerindeki kazıma ve silme işlemlerinin aslında o metnin sıhhatına delalet edeceğine dair Hatîb'in kanaatını ve ilgili rivâyetleri aktardık. Şimdi ise rivâyetlerin nakli esnasında muhtelif telaffuzlara elverişli kelimelerin yanlış

⁸⁸³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 279.

⁸⁸⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 591.

⁸⁸⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 592.

⁸⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 610.

⁸⁸⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 610, mükerrer rivâyet. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, ss. 285, 286.

aktarıldığı durumlarda muhaddislerin hemen söz konusu hatayı düzeltme yoluna gitmiş olduklarından, meydana gelen hatayı en başta tashif⁸⁸⁸ yoluyla giderdiklerinden söz edeceğiz. Buna dair verilen bir misalde Hz. Âişe (r. anhâ) Allah Resûlü'nden (sav) şu haberi nakleder: “Bir gün Allah Resûlü (sav) sevinçli bir şekilde benim yanıma geldi ve şöyle dedi: Mücezziz el-Müdlîcî (مجززا المدلجي) bana geldi. Zeyd ve Üsameyi üzerlerinde örtü örtülü iken gördü. Başları örtük ayakları açık vaziyette idi. ‘Muhakkak ki şu ayaklar birbirindendir.’ dedi.”⁸⁸⁹ Hadisin râvilerinden Süfyan diyor ki: Bu rivâyeti Cüreyc’in Zührî’den rivâyet ettiğini işittim ve şöyle diyordu: “Muhriz el-Müdlîcî”, O’na, Ey Eba’l-Velîd O “Mücezziz el-Müdlîcî’dir.” dedim⁸⁹⁰.

Yine Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî şöyle naklediyor: “Bir genç Hammad b. Zeyd’e şöyle dedi: Ey Ebâ İsmâîl, sana Amr, Câbir’den Allah Resûlü’nün (sav) hubz’u (نهي عن الخبز) nehyettiğini nakletti mi? Hammad gülümsedi ve şöyle dedi: Yavrucuğum Allah Resûlü (sav) “hubz’u” nehyetti -ha- peki o zaman insanlar ne yapacak? Allah Resûlü (sav) “habr”⁸⁹¹ الخبر ı nehyetti.”⁸⁹²

2.4.3.8. Kur’an Ayetlerinde Tashîf

Hadis metinlerinde olduğu gibi, Kur’an ayetlerinin sözlü naklinde de musahhifler⁸⁹³ olmuştur. Bu hatalar o dönemki muhatapları tarafından titizlikle düzeltilmiştir. Nitekim Hasan b. el Hubâb el-Mukrî diyor ki: “Abdullah b. Ömer b.

⁸⁸⁸ Tashif, mütekaddimûn ulemâya göre, hadiste; nokta, hareke veya harf yanlışlığıdır. Bk. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 308.

⁸⁸⁹ *Buhârî*, Feraiz 31, (hn. 6770, 6771); *Müslim*, Radaa’ 39; *Ebü Dâvud*, Talak 31, (hn. 2267); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 40, s. 118, (hn. 24099).

⁸⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 617.

⁸⁹¹ Muhâbera, belirli bir ürün karşılığı arazi kiralamaktır. Müzâra’a, bir taraftan toprak, diğer taraftan zirâî faaliyeti yürütmek üzere kurulan ortaklıktır. Mergînânî, Ebü’l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti’l-mübtedî*, thk. Ahmed Mahmûd eş-Şehâde, Dâru’l-Farfûr, Dimaşk, 1427/2006, c. 3, s. 365; Meydânî, eş-Şeyh Abdülganî el-Ganîmî, *el-Lübâb fî şerhi’l-kitâb*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1431/2010, c. 2, s. 134; Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûdi el-Mevsilî, el-Hanefî, *el-Muhtâr*, tlk. Orhan Çeker, Aytaç Aydın, Tekin Kitabevi, Konya 2009, s. 104; Bk. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Komisyon, Ankara 2010, s. 477; Tahhân, *el Câmi*’, c. 1, s. 292 3. Dipnot; Acâc Hatîb, *el-Câmi*’, c. 1, s. 453, 1. Dipnot.

⁸⁹² *Müslim*, Büyû’ 85; *Ebü Dâvud*, Büyû’ 34, (hn. 3404); *Tirmizî*, Büyû’ 70, (hn. 1313); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 22, s. 258, (hn. 14358).

⁸⁹³ Musahhif: Rivâyet esnasında, lafızlarda noktalama veya hareke hatası yapan râvi. Bk. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 217.

Ebân Müşküdâneh tefsirden (ولا يغوث ويعوق وبشرا) lafızlarını okudu. Ona (ولا يغوث) şeklinde denildi. O, harfin üzerinde üç nokta vardır deyince ona nokta galattır denilmesi üzerine, bende orijinal nüshaya müracaat ederim.”⁸⁹⁵ diyerek hatasını kabul etti ve tashih edeceğini belirtti.

Muhammed b. Cerîr et-Taberî diyor ki: “Bize Muhammed b. Humeyd er-Razî bir ayeti şöyle okudu: “واذ يمكر بك الذين كفروا ليثبتوك او يقتلوك ان يخرجوك”⁸⁹⁶

Hatîb, ayetlerin telaffuzunda en çok hata yapanın Osman b. Ebî Şeybe olduğunu belirtir⁸⁹⁷. Onun yapmış olduğu tashifle alakalı İsmâil b. Muhammed es-Sebrî’nin rivâyeti şu şekildedir: “Osman b. Ebî Şeybe’yi şöyle okurken işittim: (فان لم)⁸⁹⁸ bir defasında da şöyle okuduğunu işittim, (الخوارج مكليين).”⁸⁹⁹ Bu şahıs kendisine, yanlış yaptın, denilince kendisini ben, Hamza kıraatıyla okumuyorum. Başka kıratla okuyorum. Zira bize göre o bidattır, diye savunurdu⁹⁰⁰.

Sonuç olarak diyebiliriz ki insanın müdahil olduğu her işte, hata olma ihtimali vardır. Önemli olan bu hata silsilesinin devam ettirilmeyip ilk muhatapları tarafından tashih yoluna gidilmesidir. Meseleyi Kur’an ve hadis metinleri yönüyle düşündüğümüzde, nakil esnasında, lafızlarda bir takım noktalama veya hareke hatalarının yapıldığı, bu tür iltibasların ilim erbabı tarafından hemen düzeltme yoluna gidildiği ilgili rivâyetlerden anlaşılmaktadır.

2.4.4. Rivâyetle İlgili Muhtelif Durumlar

2.4.4.1. Zayıf Olma İhtimali Bulunan Rivâyetin Nakledilmesi

Rivâyetin senedinde yer alan râvilerden birisinin, rivâyet esnasında kendi bilgisi dışında rivâyetin metin veya senedinde meydana gelen bir illetten dolayı sorumluluk almamak için söylemiş olduğu lafızlardan bir tanesi de ‘mea beraatî min

⁸⁹⁴ Nûh 71/23.

⁸⁹⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 639.

⁸⁹⁶ Enfal 8/30. Ayetin lafzı او يخرجوك şeklinde.

⁸⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 298.

⁸⁹⁸ Bakara 2/265. Ayetin lafzı فطل şeklinde.

⁸⁹⁹ Maide 5/4. Ayetin doğru telaffuzu الجوارح مكليين şeklindedir. Diğer örnekler için bk. Tahhân, *el-Câmi*’, 643, 745.

⁹⁰⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 746.

uhdetihîdir.’ Bu lafızın râviler tarafından, “Ben bunu rivâyet ediyorum; ama bir nâkisa varsa Allah katında sorumlu olmak istemiyorum.” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Ca’fer Muhammed b. Sudrân diyor ki, bize Bezî’ Ebû’l-Halîl -mea beraatî min uhdetihî- tahdis etti. Ona el-A’meş, o da Ebî Seleme yani Şekîk’ten, İbn Mes’ûd’dan (ra) Allah Resûlü’nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletti: “İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki mescidlerde halka halka oturacaklar. Oysaki onların arzu ve istekleri dünya olacak. Onlarla oturmayın. Onların bu davranışına Allah’ın (cc) ihtiyacı yoktur.”⁹⁰¹

Yahya b. Ebî Üneyse- mea beraatî min uhdetihî- Zübeyd el-Yemâmî’den o da Abdurrahman b. Ebî Leylâ’dan, Ömer b. el-Hattâb’ın (ra) şöyle dediğini nakletmiştir: “Nebîniz’in (sav) diliyle, cuma namazı iki rekât⁹⁰², bayram namazı iki rekât, yolcu namazı iki rekât olarak emredilmiştir.”⁹⁰³

İlgili rivâyetlerden, ‘mea beraatî min uhdetihî’ lafzının râviler tarafından rivâyet esnasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu lafzı kullanan ravinin bir nevi kendi bilgisi dâhilinde olmayan hatalardan ötürü, kendisini sorumluluktan kurtarmak istediği anlaşılmaktadır.

2.4.4.2. Müzâkere Esnasında Duyulan Bilginin Yazılması

Müzâkere esnâsında muhaddis birtakım bilgiler irad eder, samî’ o bilgileri muhaddisten tedvin etmek isterse Hatîb’e göre, bu durumun sâmi’ tarafından muhaddise bildirilmesi gerekir. Bu husus, iltibasî önleyip, mânâyı netleştirmede ve eda esnasında kullanılacak lafzın belirlenmesinde son derece önemlidir⁹⁰⁴.

Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ şöyle diyor: “Abdurrahman -İbnu Mehdî- topluluğun huzurunda bir rivâyet sevk ediyor, ben de yazıyordum. Bana, ne yapıyorsun, dedi. Ben de söylediklerini yazıyorum, dedim. Bırak yazma, dedi. Söylediklerim hakkında zihnimde bazı şeyler oluşuyor deyince ben, ama sen o bilgileri söze döktün dedim. Bana, sen yalnız olsaydın onları sana tahdis ederdim.

⁹⁰¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1285.

⁹⁰² Burada kasdedilen sadece farzlardır.

⁹⁰³ *İbn Mâce*, İkâmetü’s-Salat 73, (hn. 1063,1064); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 367, (hn. 257); *Nesâî*, Cumua’ 40, (hn. 1745).

⁹⁰⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 36.

Bunca insana nasıl yaparım, dedi.”⁹⁰⁵ Müzakere esnasında râvinin bu hassasiyeti, tahdis etmiş olduğu rivâyetlerin, lafız ve mânâ yönünden güvenilirliğini sağlamaktır. Zira râvi, kalabalık bir ortamda söylediği sözün dinleyiciler tarafından farklı anlaşılabilmesi ve düzeltme imkânı bulamama ihtimaline karşı, müzakere esnasında böyle bir ortamda sevk edilen bilgilerin yazıya geçirilmesine sıcak bakmamaktadır. Nitekim Abdurrahman b. Mehdî’nin: “Müzakere esnasında söylediklerimi almanızdan dolayı yazık size. Çünkü ben müzakere esnasında mütesâhil davranıyorum.”⁹⁰⁶ şeklindeki uyarısı muhaddislerin ana metin ve yorum ayırımına dikkat ettiklerini göstermektedir.

2.4.4.3. Mânâ İle Rivâyet

Bilindiği üzere hadis iki şekilde muhafaza edilmektedir. Bunlardan birincisi, rivâyeti harflerini sayarak lafızıyla, ikincisi lafzına itibar etmeden mânâ ile ezberlemedir. Hatîb, muhaddis için müstehap olanın, rivâyeti bizzat duyduğu lafızlarla tahdis etmesi olduğunu belirtir. Bu hususun onun hataya düşmemesi noktasında daha garanti bir yöntem olduğunu kaydeder.”⁹⁰⁷ Nitekim Mübârek -bin Fadâleh-, el-Hasen’in, râvinin hadisi işittiği gibi (lafızıyla) tahdis etmesini müstehap olarak gördüğünü belirtir⁹⁰⁸.

Öte yandan el-Hasen, lafızla rivâyeti daha doğru bulmasına rağmen, mânâ ile rivâyete de sıcak bakmaktadır. Fakat selefin ileri gelenlerinden bir grup, lafzın değiştirilmesini caiz görmemektedir⁹⁰⁹. Lafızla rivâyetle alakalı el-Esmâî, İbn Avn’ın şöyle dediğini nakleder: “Üç kişi bilirim ki bunlar lafızla rivâyette ısrar ederler. Üç kişi de bilirim ki bunlar da mânâ ile rivâyete cevaz verirler. Mânâ ile rivâyete cevaz verenler; el-Hasan, eş-Şa’bî, en-Nehaî, lafızla rivâyeti savunanlar; el-Kâsım b. Muhammed, Recâ b. Hayve ve Muhammed b. Sîrîn’dir.”⁹¹⁰

⁹⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1110.

⁹⁰⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1111.

⁹⁰⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 16.

⁹⁰⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1048.

⁹⁰⁹ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 207.

⁹¹⁰ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 186; İbn Abdülberr, *Câmiu beyâni’l-ilm*, c. 1, s. 163; Râmeurmûzî, *el-Muhaddisu’-fâsıl*, s. 530. Mânâ ile rivâyetle alakalı eserin muhakkiklerinden Muhammed Acâc el-Hatîb şu özet bilgiyi vermiştir. Bizler seleften mânâ ile rivâyete şiddetle karşı çıkanların, hatta bir

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında muhaddisler hadisi lafzıyla rivâyet ederken bile, hata yapma ihtimaline karşı kesinlik belirten lafızlar yerine ihtiyaten ‘şöyle de olabilir’, ‘buna benzer’ gibi lafızlar kullanmayı tercih etmişlerdir. Konu hakkında Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: “Hâlid b. el-Hâris hadisi duymuş olduğu lafızla rivâyet ederdi -buna rağmen- ‘Nahve hêzê, şibhe hêzê’ gibi lafızları kullanırdı. Aynı şekilde, İbn Mehdî’nin, Vekî’ ve daha niceleri bir harf hakkında ‘ya’nî kezâ’ derlerdi.”⁹¹¹ şeklindeki rivâyeti muhaddislerin lafız konusundaki hassasiyetlerini ortaya koymaktadır.

Hatîb’e göre, lafızla rivâyetin vücûbiyetine inananlardan bazılarının bu görüşlerinin sebebi, ravilerin rivâyet esnasında vehm ve galattan korkmaları, rivâyet ettikleri hadislerin yazılmasını istemelerine rağmen, ezberlenmesini istememeleridir⁹¹². Nitekim İbn Uyeyne, Muhammed b. Amr’dan şu rivâyeti nakleder. O şöyle demiştir: “Hayır! Vallahi söylediklerimi yazana kadar size rivâyet etmeyeceğim. Ben, sizin beni yalanlamanızdan korkuyorum.”⁹¹³

Yine Hatîb bazı muhaddislerin daha ihtiyatlı davranarak, kendisinden hadis rivâyet edenlerden, levhalara değilde sahifelere yazmalarını talep ettiklerini belirtir⁹¹⁴. Bu hassasiyetlere ve alınan önlemlere rağmen muhaddisler de Allah Resûlü’nden (sav) bir kez işitilen hadisin rivâyet esnasında aynı lafızlarla irad edilmesinin zorluğunu kabul etmişlerdir. Mânâ değişmediği sürece lafız farklılıklarının olabileceğini belirtmişlerdir. Nitekim İmrân el-Kuseyr, el-Hasen’dan şu rivâyeti nakletmiştir: “Biz hadis dinliyoruz. Onu tam işittiğimiz gibi -lafızlarla- hatırlayamıyoruz, dedim. el-Hasan: Eğer biz size sadece işittiğimiz lafızlarla hadis

kelimenin yerine başka bir kelimeyi koymayı dahi kabul etmeyenlerin varlığını biliyoruz. Bunların başında sahabeyi kiramdan, Abdullah b. Ömer (ra) ve el-Kâsım b. Muhammed, Recâ b. Hayve ve Muhammed b. Sîrîn gibi Tâbiîn’dan bazıları gelir. Ulemânın cumhuru ise muhaddisin mânâ ile rivâyet edebilmesi için; Arab dilini ve fıkı en ince ayrıntılarına kadar bilmesinin gerekliliğini belirtmişlerdir. Râvi bu hususlarda âlim değilse hadisi mânâ ile rivâyeti caiz değildir. Böyle bir râvinin hadisi bizzat duymuş olduğu lafızlarla rivâyet etmesinin vücûbiyeti hakkında ulemâ arasında ihtilaf yoktur. Kullanacağı lafzın hadisin manasını dil ve fıkıh yönünden değiştirip değiştirmeyeceğini bilen bir râvi asıl lafzı hatırlayamadığı durumlarda mânâ ile rivâyet edebilir. Çünkü böyle bir râvi mânâyı da lafza da hâkimdir. Hatta İmam el-Maverdî, âlim bir râvinin lafzı hatırlayamaması durumunda, mânâ ile rivâyet etmediği takdirde bir hükmü gizlemiş olacağından mânâ ile rivâyet etmesi vacip olur demiştir. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, c. 1, s. 674, 1. Dipnot.

⁹¹¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1050.

⁹¹² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 17.

⁹¹³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1051.

⁹¹⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 18.

rivâyet edecek olsaydık. İki hadisten daha fazlasını rivâyet edemezdik. Fakat -hadiste murad edilen- haram, helal vb. hükümleri mânâ ile ifade eden söze geldi mi bunda bir sakınca yoktur.”⁹¹⁵ demek suretiyle lafızla rivâyetin zorluğuna dikkat çekmiştir.

İşitilen bir rivâyeti tahdis esnasında aynı lafızla hatırlamanın zorluğunu belirten bir başka rivâyette, el-Hüseyn b. Hasan’ın, Abdurrahman b. Mehdî’ den şu naklidir. O şöyle demiştir: “Bir kimse Süfyân’ı rivâyet ederken işitse ‘Bu ilim ehli değildir.’ derdi. Zira o; takdim, tehir ve tesbîc⁹¹⁶ yapardı. Fakat sen, onun söylediği lafızla mânâyı değişik yerlere hamletmeye çalışsan bunu yapamazsın.”⁹¹⁷

Hatîb, mânâ ile rivâyetin cevazı hakkında on bir rivâyet nakleder ve şu açıklamayı yapar: “Mânâ ile rivâyetin caizliği hakkında; Abdullah b. Mes’ud, Ebu’d-Derdâ, Enes b. Mâlik, Ümmül-Mü’minîn Âişe (r. anhâ) , Amr b. Dînâr, Âmir eş-Şa’bî, İbrâhim en-Nehaî, İbn Ebî Nuceyh, Amr b. Murre, Ca’fer b. Muhammed b. Ali, Süfyan b. Uyeyne, Yahya b. Saîd el-Kattân’dan rivâyetler vardır. Ben bu eserde bunların tamamını zikretmedim. ‘*el-Kifâye*’de⁹¹⁸ bu rivâyetleri zikrettim.” Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Hatîb konuyla alakalı *el-Câmi*’deki on bir rivâyeti yeterli görür⁹¹⁹.

Mâlik b. Enes Allah Resûlü’nden (sav) gelen rivâyetlerin lafızlarındaki değişikliği caiz görmemektedir. Buna karşılık; sahabeden, tabiinden veya bunların dışındaki tabakalardan gelen rivâyetlerden, lafız değişikliğine mânâyı yansıtması koşuluyla sıcak bakıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Yahya b. Eyyûb, İbn Ufeyr’i şöyle derken işittim diyor: “Mâlik b. Enes’e, hadisi işitip daha sonra onu mânâsıyla rivâyet eden kişi hakkında sordum. O, ‘sakınca yoktur; ancak Allah Resûlü’nden (sav) gelen rivâyet ayrı, ben onları lafızlarıyla zikretmeyi seviyorum.’ demiştir.”⁹²⁰

Sahabe-i Kirâm, sözün sevkediliş nedenini çok iyi bilmelerine rağmen,

⁹¹⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1093, 1095, 1096, 1097; aynı minvalde rivâyetler için bk. Hatîb, *el-Kifâye*, thk. Ebû İshak, İbrahim b. Mustafa Ali Bahbah ed-Dimyâtî, ss. 207, 209; Râmehurmuşî, *el-Muhaddisu’l-fâsil*, s. 533.

⁹¹⁶ تبج, sözün edasında, farklı lafızlar kullanmaktır.

⁹¹⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1099.

⁹¹⁸ Bk. Hatîb, *el-Kifâye*, ss. 203, 2011; mânâ ile rivâyetle alakalı ayrıca bk. *Hadislerle İslâm*, Komisyon, DİB, Ankara 2012, c. 1, s. 65.

⁹¹⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 33.

⁹²⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1102; ayrıca müellif, *el-Kifâye*’sinde; “zikru’l-hikâyeti ammen kâle yecibu edâu hadîsi Rasûlillah (sav) alâ lafzihî ve yecûzu rivâyetu gayrihi ale’l-Ma’nâ” bab başlığı altında konuyu ele almıştır. Bk. *el-Kifâye*, s. 188.

Allah Resûlü'nden (sav) duydukları rivâyetleri aynı lafızlarla tahdis etmeye dikkat etmişler. Mânâ ile rivâyetin sakıncalarını iyi bildiklerinden rivâyet esnâsında hata yapabiliriz endişesiyle kesinlik bildiren lafızlar yerine, 'nahvehû' veya 'şeklehû' gibi ihtimal ifade eden lafızları kullanmayı tercih etmişlerdir. Allah Resûlü'nün (sav) sözlerini zikrederken saygıdan ürpermişlerdir. Böyle davranan râvilerle örnek olması açısından Hatîb şu isimleri zikretmiştir: Abdullah b. Mes'ûd (ra)⁹²¹, Ebû'd-Derdâ (ra)⁹²², Enes b. Mâlik (ra)⁹²³.

2.4.4.4. Lafızla Rivâyetin Sakıncaları

Gerek mânâ ile gerekse lafızla rivâyetle hedef nakledilen bilgiyi herhangi bir değişikliğe maruz bırakmadan muhafaza edip aynı sağlamlıkta yeni muhataplarına ulaştırmaktır. Hatîb, lafızla rivâyeti gerekli gören bazı râvilerin, kendisine hatalı gelen lafızları düzeltme yoluna gitmeden rivâyet ettikleri için hadisleri hatalı naklettiklerini belirtir. Buna örnek olarak da tabiinden, Ebû Ma'mer Abdullah b. Sehbera⁹²⁴, Nâfi' Mevlâ İbn Ömer ve Muhammed b. Sîrîn'in isimlerini zikreder⁹²⁵.

Hatîb'in görüşüne destek sadedinde A'meş'in, Ümâre'den⁹²⁶ nakli şu şekildedir: "Ebû Ma'mer işittiği gibi rivâyet ettiğinden hadiste hata yapardı."⁹²⁷

Yine Süfyan ibn Uyeyne, İsmâil b. Ümeyye'den şu rivâyeti nakletmiştir: "Biz Nafi' i hatadan vazgeçirmeye çalışırdık. O, hatalı lafzı düzeltmekten kaçınır ve 'Ancak duyduğum gibi rivâyet ederim.' derdi."⁹²⁸

Rivâyetle işittiği lafza bağlı kalmak suretiyle hata (lahn) yapan bir başka isim, Yezîd b. İbrâhim et-Tüsterî'dir. Zira lafzı doğru sema' etmişse lahn'a

⁹²¹ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1104; Hatîb, *el-Kifâye*, s. 205.

⁹²² Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1105, 1106; Hatîb, *el-Kifâye*, s. 205.

⁹²³ Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1107, 1108; Hatîb, *el-Kifâye*, s. 206.

⁹²⁴ Abdullah b. Sehbera el-Ezdî, Ebû Ma'mer el-Kûfî, sika dır. Tabiîn'in büyüklerindendir.

⁹²⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 21.

⁹²⁶ Ümâretu'bnu Umeyr et-Teymî, Kûfelidir, sikadır, sebtir. h. Yüz yılından sonra vefat etmiştir. İki yıl önce diyenler de vardır. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 4856.

⁹²⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 186; İbn Abdülberr, *Câmiu beyani'l-ilm*, c. 1, s. 81; Kâdî İyâz, *el-İlma'* s. 185.

⁹²⁸ Bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 187; Râmeurmûzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 517; İbn Abdülberr, *Câmiu beyâni'l ilm*, s. 81; Kâdî İyâz, *el-İlma'* s. 188; ayrıca benzer rivâyetler için bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1056/57.

düşmeden naklediyor. Yanlış sema' etmişse işittiği lafızla oynamamak uğruna yanlış naklediyordu⁹²⁹.

Aynı şekilde Ömer b. Şebbeh, Affân'dan şu rivâyeti naklediyor: “Yezîd b. İbrâhim et-Tüsterî, el-Hasen'den⁹³⁰ rivâyette bulunduğu zaman lahn yapmazdı. Muhammed'den⁹³¹ rivâyette bulununca lahn yapardı.”⁹³²

Lafızdaki hatayı düzeltmenin gerekliliği hususunda el-Hasan b. Abdurrahman, Sehl b. Mûsa'nın Bünder'den naklini şu şekilde aktarıyor: “Kim bir lafzı i'râb ederse⁹³³ (üzerinde oynama yaparsa) asil bir davranış yapmamıştır.”⁹³⁴

Hatîb konuyla alakalı kendi görüşlerini: “Hadisin doğru bir şekilde (hata düzeltilmek suretiyle) rivâyet edilmesi gerekir. İşitilen hatalı lafzın terk edilmesi gerekir. Çünkü hata, hükmü değiştirir, haramı helal, helali haram yapar. Bu hususta yanlış nakledilen lafzı korumanın bir mânâsı yoktur. Bizim görüşümüz, muhaddis ve ulemânın görüşünün aynısıdır.”⁹³⁵ şeklinde ifade etmektedir. Nitekim el-Evzâî'nin şu sözü de Hatîb'i desteklemektedir. Velîd b. Müslim'in, el-Evzâî'den nakli şöyledir: “Hadisin lafzındaki hatayı düzeltmekte bir sakınca yoktur.”⁹³⁶ Yine Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eşas şöyle diyor: “Ahmed b. Sâlih hadis lafzında gördüğü her hatayı düzeltirdi.”⁹³⁷ Yukarıdaki bilgiler ışığında kanaatimizce de rivâyetteki hatalı lafızlar ehline düzeltilerek nakledilmeli. Ancak ihtiyaten düzeltilen lafzın not olarak kaydedilmesi doğruyu bulma adına faydalı olacaktır.

2.4.4.5. Rivâyetin Sağlamlığı

Müslümanlar dinlerini doğru bir şekilde nesilden nesile aktarmak için daha önce benzeri görülmemiş bir yöntem kullandılar. Bu yöntem isnâd sistemi idi. İbnu'l-

⁹²⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 22.

⁹³⁰ el-Hasenü'l-Basrî

⁹³¹ Muhammed b. Sîrîn

⁹³² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1058.

⁹³³ Muhakkiklerden Tahhân, lafzı, “اعرب” şeklinde, Acâc el-Hatîb ise “اغرب” şeklinde vermiştir. Biz Tahhân'ın vermiş olduğu lafzı konu bütünlüğü açısından uygun bulduk ve manayı bu lafza göre verdik.

⁹³⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1059; Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, 1066.

⁹³⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 23.

⁹³⁶ İbn Abdülberr, *Câmiu beyani'l-ilm*, c. 1, s. 78; Hatîb, *el-Kifâye* s. 195; Kâdî 'İyâz, *el-İlmâ*, s. 185.

⁹³⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1062.

Mubârek (ö. 181/797), İsnâd dindendir. İsnâd olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi, şeklinde isnâdın önemini belirtirken Sevrî (ö. 161/777), İsnâd mü'müninin silahıdır, şeklindeki sözleriyle rivâyetin sağlam bir şekilde nakledilmesinde isnâdın öneminin altını çizmiş oluyordu.”⁹³⁸ Zira isnâdın sağlamlığı aynı zamanda rivâyetin sağlamlığının teminatını oluşturmaktadır. Rivâyetin sağlamlığı -sahih- sadece isnâdın yakınlığıyla (âlî) değil, isnâd zincirinde yer alan ricâlin adâlet ve zabt yönüyle güvenilir olmasına bağlıdır. Nitekim İshâk b. Beşîr er-Râzî, İbnu'l-Mubârek'ten şu sözü naklediyor: “Hadisin sağlamlığı isnâdın kurbiyle değil, ricâlinin sağlamlığıyla olur.”⁹³⁹

Sened zincirindeki ravi sayısının fazla olması, isnâdın zayıf olduğu anlamına gelmediği gibi ravi sayısının az olması da isnâdın sağlam olduğu anlamına gelmez. Önemli olan senetteki ricâlin durumudur. Nitekim Ahmed b. Muhammed b. Şâzân et-Tüsterî, el-Hasan b. Sellâm'dan şu sözü naklediyor: “Abdullah b. Dâvud bize sağlam bir hadis rivâyet ettiği zaman şöyle derdi: Bu hadis mücevher gibidir. Hiçbir değişiklik yoktur.”⁹⁴⁰

Aynı şekilde İbn Ammâr'ın, Yahya b. Saîd'den: “Sadece metne bakmayın, isnâda bakın. İsnâd sağlamsa sorun yok. İsnâd sağlam değilse metnin doğruluğu sizi aldatmasın.”⁹⁴¹ şeklindeki nakli bir rivâyetin sağlamlık ölçütü noktasında isnâdın önemini vurgulamaktadır.

İlletli bir hadis rivâyet etmesi durumunda Hatîb'e göre râvinin illeti belirtmesi gerekir. İsnâdda karıştırılması muhtemel isimler var ise “كحبان المشابه لحيان” gibi, râvinin gerekli hareke ve noktalama işaretlerini koymak suretiyle bu iltibasın önüne geçmesi gerekir⁹⁴².

Yine Amr b. Kays şöyle diyor: “Hadis erbâbının sarraf gibi olması gerekir. Nasıl ki altının sahtesi, değeri düşük olanı var, hadiste böyledir.”⁹⁴³

Sonuç olarak diyebiliriz ki rivâyetin sıhhati metnin doğruluğunun yanı sıra isnâdın sıhhatine bağlıdır. İsnâdın sıhhati de âli ya da nâzil olmasından ziyade

⁹³⁸ Tahhân, *Teysîru mustalahi 'l-hadîs*, tr. Cemal Ağırman, s. 167.

⁹³⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1297.

⁹⁴⁰ Râmehurmuşî, *el-Muhaddisu 'l-fâsil*, s. 316.

⁹⁴¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1301.

⁹⁴² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 102.

⁹⁴³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1302.

ricâlinin sağlamlığıyla alakalıdır.

2.4.4.6. Hadis Rivâyetinin Kerih Görüldüğü Haller

Hatîb'e göre her durumda hadis rivâyetinde bulunmak doğru değildir. Mesela, ayakta veya yürürken tahdis etmek mekruh bir davranış olarak görülmüştür. Bunun yerine hem râvinin hem de talebenin, kalben ve zihnen öğrenmeye hazır olması için, oturmalarının uygun olacağına inanılmıştır. Bu hususu Ebu'd-Tufeyl: "Likulli mekâmin mekâlun"⁹⁴⁴ şeklinde ifade etmiştir⁹⁴⁵.

Ayakta rivâyetin hoş karşılanmamasının en önemli nedenlerinden birisinin nebevî hadîse saygı amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbrahim b. Abdullah b. Kureym el-Ensârî, şöyle diyor: "Mâlik b. Enes (ra) Ebî Hâzim'in yanına uğradı. O, hadis rivâyet ediyordu. Onu tasdik etti ve şöyle dedi: Ben oturacağım bir yer bulamadım. Allah Resûlü'nün (sav) hadisini ayakta almayı hoş karşılamadım."⁹⁴⁶ Yine Atâ b. es-Sâib, Ebû Abdurrahman'ın⁹⁴⁷ yürürken kendisine bir şeyler sorulmasından hoşlanmadığını naklediyor⁹⁴⁸.

Aynı şekilde hadislerin yan üzeri yatar vaziyette tahdis edilmesi de muhaddisler tarafından hoş karşılanmamıştır.

İbn Ebi'z-Zinâd, Saîd b. el-Müseyyeb'in hasta iken şöyle dediğini naklediyor: "Beni kaldırın ben Allah Resûlü'nün (sav) hadisini uzanarak rivâyet edemem."⁹⁴⁹ Şu halde selef ulema hastalık nedeniyle de olsa uzanarak hadis rivâyet etmeyi hadise saygısızlık olarak telakki etmişler ve birilerinin yardımıyla da olsa doğrulup öyle rivâyet etmeyi tercih etmişlerdir.

⁹⁴⁴ Her makamda söylenebilecek söz vardır.

⁹⁴⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 407.

⁹⁴⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, c. 6, s. 318.

⁹⁴⁷ Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia'h, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, el-Kûfî, babası sahabedendir. Hicri 72 yılında vefat etmiştir. Sika dır, sebtir. Bk. İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, 3271.

⁹⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 971.

⁹⁴⁹ İbn Abdülberr, *Câmiu beyâni'l-ilmi ve fadlih*, c. 2, s. 199.

2.4.4.7. Rivâyet için Müstahsen Kabul Edilen Yaş

Hatîb'e göre hadis talebesi öğrendiği rivâyetleri hemen tahdis etme yoluna gitmemeli, belirli bir olgunluğa ulaştıktan sonra tahdise başlamalıdır⁹⁵⁰. Nitekim Ahmed b. Saîd ed-Dımaşkî, Abdullah b. el-Mu'tezz şöyle dedi diyor: "Genç insanın bilmemesi hoş görülür. İlmi beğenilmez."⁹⁵¹

Ulemânın tahdise başlama yaşı hakkındaki görüşleri farklılık arz etmektedir. Kırk yaşında rivâyete başlamayı uygun bulanlar olduğu gibi elli yaşında başlamayı uygun bulanlar da vardır. Hatîb'e göre yaşı ilerlemeden hadis rivâyetinde ona ihtiyaç duyuluyorsa rivâyetten kaçınmaması gerekir. Çünkü ihtiyaç anında ilmi yaymak gereklidir. Bundan kaçınan günahkâr olur⁹⁵². Hatîb kendisinin Basra'ya gittiği zaman yirmi yaşında tahdis ettiğini, hocası Ebu'l-Kâsım el-Ezherî'nin bazı rivâyetleri yazıp tasnîfâtına dâhil ettiğini belirtir. Hocasının kendisine sorduğunu, kendisinin de ona kıraat ettiğini belirten Hatîb, bu durumun 412 senesinde⁹⁵³ gerçekleştiğini kaydeder⁹⁵⁴.

İlmi gizlemenin günah oluşuna dair İbn Abbas (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: "Kim faydalı bir ilim kendisine sorulunca onu gizlerse kıyamet günü ateşten bir gem vurulmuş olarak gelir."⁹⁵⁵

Yine konuyla alakalı, Ebû Hureyre (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmiştir: "İlim öğrenip onu tahdis etmeyenin durumu, Allah'ın kendisine mal verdiği, bu malı harcamayıp saklayanın durumu gibidir."⁹⁵⁶

Öte yandan geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında İlmi saklamak cimrilik olarak değerlendirilmiştir. İlim noktasında cimrilik eden kişinin de bu cimriliğinin cezasını çekeceğine inanılmıştır. Ebu Sâlih el-Ferrâ'nın, İbnu'l-Mübârek'ten: "Kim ilimde cimri davranırsa üç şeyle cezâlandırılır: Ya ölüp gider, ya

⁹⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 322.

⁹⁵¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 714.

⁹⁵² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 323.

⁹⁵³ Muhakkik Tahhân, Hatîb'in belirttiği bu tarihi de delil getirerek onun doğum tarihi hakkındaki, 391 mi yoksa 392 mi hilafın gereksiz olduğunu, doğum tarihinin 392 olduğunu kaydeder.

⁹⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, s. 325.

⁹⁵⁵ *Ebû Dâvud*, İlim 9, (hn. 3658); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 13, s. 17, (hn. 7571); *Tirmizî*, ilim 3, (hn. 2840); *İbn Mâce*, Sünne 24, (hn. 261).

⁹⁵⁶ Suyûtî, *el-Câmiu's-sagîr*, 8137.

o ilmi unuttur, ya da bir sultana tabii olur.”⁹⁵⁷ şeklindeki nakli bilgiyi gizlemenin hoş karşılanmadığını göstermektedir.

2.4.4.8. Rivâyet Etmeyi Bırakma

Belirli bir olgunluğa ulaşmadan rivâyete başlanılıp başlanamayacağıyla alakalı görüşü bir önceki konuda aktarmıştık. Belirli bir yaşlılık derecesine ulaşan râvinin yaşlılığa bağlı; unutkanlık, bunama, âmâ vb. hastalıklara yakalanma ihtimâli nedeniyle rivâyeti bırakması gerektiğine inanan Hatîb, bu durumdaki kişinin vaktini; Kur’an tilâveti, tesbihat vb. ibadetlerle geçirmesi gerektiğini belirtir⁹⁵⁸.

Söz konusu hususla alakalı Amr b. Murre, İbn Ebî Leylâ’dan şu rivâyeti naklediyor. O, şöyle demiştir: “Biz Zeyd b. Erkam’ın yanına gittik ve ona bize rivâyet et, dedik. O, artık yaşlandık, unutmaya başladık. Allah Resûlü’nden (sav) rivâyet, dikkat gerektiren mühim bir iştir.”⁹⁵⁹ diyerek yaşlılık döneminde bize rivâyette bulunmaktan kaçındı.

Öte yandan bazı râviler zihinsel bir sorunları olmasada yaşlılık nedeniyle birtakım fiziksel engellere mâruz kaldıklarında bile rivâyeti sonlandırma yoluna gitmişlerdir. Ebû Ubeydullah⁹⁶⁰, İbn Vehb’ten şu rivâyeti naklediyor. O şöyle demiştir: “Ubeydullah b. Ömer görmesini kaybedince rivâyet etmeyi bıraktı.”⁹⁶¹

Aynı şekilde Ahmed b. İshâk en-Nehâvendî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahmân b. Hallâd’ın yaşlanınca rivâyetin kesilmesine dair görüşünü şu rivâyetle naklediyor: “Muhaddis yaşlandığı zaman, seksen yaşlarında rivâyeti kesmesi benim hoşuma gider. Çünkü seksenli yaşlar, bunama yaşlarıdır. Seksenlilerin; aklı sâbit, idraki yerinde olup hadislerini hatırlayıp rivâyet etme melekesine sahip olsalar bile; tesbih, istiğfâr ve Kur’an Tilâveti vb. taatlarla meşgul olmalarının kendileri açısından daha hayırlı olduğuna inanırım.”⁹⁶²

⁹⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 821.

⁹⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 305.

⁹⁵⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1919.

⁹⁶⁰ Ahmed b. Abdurrahman el-Mısrî.

⁹⁶¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1921.

⁹⁶² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1923.

Kanaatimizce muhaddislerin yaşın ilerlemesiyle beraber hadis rivâyetinin kesilmesi yönündeki görüşleri hadis ilmini çok önemsemelerinden kaynaklanmaktadır. Bir başka neden de özellikle akli melekenin zayıflaması neticesinde rivâyet esnasında meydana gelebilecek yanlışların olasılığıdır. Bu hususla alakalı yaşın ilerlemesinin yanı sıra bireysel durumların dikkate alınması da rivâyetin kesilmesinde en belirleyici neden olmalıdır.

2.4.4.9. Hadisi Çok Tekrar Etmenin Kerih Görülmesi

Muhaddisler râvinin rivâyet ettiğı hadisi çok tekrar etmesine sıcak bakmamışlardır. Bu hususun hadisin nurunu götüreceğine ve ilk dinlemede anlayan öğrencileri bıktıracağına inanmışlardır.

Bu hususla alakalı Ma'mer'in Katâde'den nakli şöyledir: "Bir mecliste hadisi tekrar ettiğın zaman, onun nurunu giderirsin."⁹⁶³

Aynı şekilde el-Hüseyn b. el-Fadl el-Becelî'den gelen bir nakil şu şekildedir: "Bir gün Muhammed b. es-Semmâk⁹⁶⁴ insanlara nasihat ediyordu. Komşusu da dinleyenler arasındaydı. Sözünü bitirince komşusunun yanına gitti ve ona, konuşmasını nasıl bulduğunu sordu. Komşusu, güzeldi; fakat çok tekrar ediyorsun deyince o, anlamayanlar iyice anlasınlar diye tekrar ediyorum, cevabını verdi. Bunun üzerine komşusu, 'Anlamayanlar anlayıncaya anlayanlar da bıkıncaya kadar.' cevabını vererek, gereksiz uzatmanın muhatabı usandıracağına dikkat çekmiş oldu."⁹⁶⁵

2.4.4.10. İsrâilî Rivâyetler

Arapça bir kelime olan "isrâliyyat", "isrâiliyye" kelimesinin çoğuludur. İsrâilî bilgi, aslı Yahûdi, Hristiyan veya bir başka kaynağı dayanan efsanelerdir⁹⁶⁶.

⁹⁶³ Râmeahurmûzî, *Muhaddisu'l-fâsil*, s. 567, "bâbu men istescale iadete'l-hadîsî".

⁹⁶⁴ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Sabîh b. es-Semmâk, vaiz, âbid, zâhid, vaaz ve nasihatta ulu'l-emr nazarında eşsiz bir yeri vardır. Hicri 183 yılında Kufe'de vefat etmiştir. Bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, c. 8, ss. 203, 217.

⁹⁶⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1006.

⁹⁶⁶ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî, el-Fârikî, ed-Dımaşkı, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât*, çev. Enbiya Yıldırım, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007, s. 28.

İsrâîlî bir sâhife hakkında Hz. Ömer (ra) ile Hz. Peygamber (sav) arasında geçen olayı Âmir eş-Şa'bî, Abdullah b. Sâbit'ten (ra) şu rivâyetle naklediyor: "Ömer (ra) bir sâhifeyle Allah Resûlü'nün (sav) yanına geldi ve 'Yâ Resûlallah bu sâhifeyi bana Benî Kurayza'dan bir adam gönderdi.' dedi. Bunda Tevrat'tan bilgiler var, sana okuyayım mı? Ve okumaya başladı. Allah Resûlü'nün (sav) yüzü değişmeye başladı. Bunu sezen Ömer (ra) sâhifeyi sol tarafına attı ve Rab olarak Allah (cc), din olarak İslâm, resûl olarak Muhammed'den (sav) razı olduk, dedi. Allah Resûlü'nün (sav) yüzünde memnuniyet ifadesi olana kadar bu sözünü tekrarlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav): Nefsim kudret elinde olan Allah'a (cc) yemin ederim ki bugün aranızda Mûsa (as) olsa, sizler de beni bırakıp ona tâbî olsanız, muhakkak sapıtmış olursunuz. Siz milletlerden benim kaderimsiniz, ben de enbiyâ arasında sizin kaderinizim."⁹⁶⁷ buyurmuştur.

Hatîb ulemânın, enbiyânın haberlerini, sâhifelerden alınmış Benî İsrâîl'in kıssalarını -Vehb b. Münebbih'ten gelen haberler gibi- rivâyet etmeyi kerih gördüklerinden bahseder. Her ne kadar geçmişlerin kitaplarında zikredilse bile bu tür bilgilere güvenilmeyeceğini belirtir.

Abdülhâlık b. Mansûr, Yahya b. Maîn'den şu sözü naklediyor. O şöyle demiştir: "Vehb b. Münebbih, kardeşini Şam'a gönderirdi. Kardeşi oradan isrâîlî rivâyetler içeren kitap alıp kendisine getirirdi. O da Arapçaya çevirirdi."⁹⁶⁸

Aynı şekilde ehli kitabın kendi uydurduklarından nakledilen bilgilere de itibar edilmemesi gerektiğini belirten Hatîb, bu tür bilgilerden yüz çevirmek gerektiğini belirtiyor⁹⁶⁹.

Her şeyi öğrenme isteği ve merak, insanı gizemli bilgileri araştırmaya ve bu konuda bilgi sahibi olmaya itmiştir. Kùltürlerin etkileşebilme özelliği de dikkate alındığında hem bilinmeyene karşı öğrenme isteği hem de başka kùltüre ait bilgilerin toplumlararası etkileşime açık olması isrâîlî bilgilerin Müslümanlar arasında telaffuz edilmesine imkân sağlamıştır.

Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Fudeyk'in, Muhammed b. İshâk'ı ehli kitaptan bir kişiden yazarken gördüğünü belirtmesi⁹⁷⁰ de bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

⁹⁶⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1338.

⁹⁶⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1342.

⁹⁶⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 114.

⁹⁷⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1343.

Öte Yandan Hatîb, Allah Resûlü'nün (sav), Benî İsrâîl ve onların dışındaki mütekaddimûndan haber verdiği bilgileri, Sahabe-i Kirâm ve selef ulemâdan gelen bilgilerin muhafazasında ve naklinde bir sakınca olmadığını belirtiyor⁹⁷¹.

Abdullah b. Amr (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti naklediyor: “Allah Resûlü (sav) bizlere sabaha kadar Benî İsrâîl'den haberler anlatırdı. Sadece namaza kalkardı.”⁹⁷²

İsrâîlî rivâyetlere temkinle yaklaşmakla birlikte, toptancı bir bakışla hepsini reddetmek doğru bir davranış olmasa gerekir. Nihayetinde, bu tür bilgiler semâvî bir dinin kültürüyle yaşamış toplumların içerisinde çıkmıştır. Dolayısıyla, itfakî olmasa da ahlakî ve ictimâî bazı bilgilerin bozulmadan muhafazası mümkün gözükmektedir. Bu minvalde Allah Resûlü'nden (sav) gelen rivâyetlerde mevcuttur.

Bu hususla alakalı bir rivâyeti Câbir b. Abdullah (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şöyle naklediyor: “Benî İsrâîl'den tahdis edin. Zirâ onlarda enteresan bilgiler vardır, dedi ve şu kıssayı anlatmaya başladı: Benî İsrâîl'den bir grup kendilerine ait kabirlerden bir kabre geldiler ve keşke namaz kılıp dua etsek⁹⁷³ de Allah Teâlâ bizim için ölmüş birisini kabirden çıkarsa ve ona ölüm hakkında sorsak, dediler. Dediklerini yaptılar bir de bu kabirlerden birisinde iki gözü arasında secde izi olan beyaz ve siyah arasında bir baş çıktı ve ey topluluk ne istiyorsunuz? Ben, yüzyıl önce öldüm. Şu ana kadar ölüm harâretim dinmedi. Allah'a (cc) dua edin, beni eski halime çevirsin.”⁹⁷⁴ dedi.

Yine Abdullah b. Amr (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti naklediyor. O, şöyle buyurmuştur: “Benden bir ayet bile olsa tebliğ edin. Benî İsrâîl'den rivâyetleri tahdis edin. Sorun yok. Kim benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁹⁷⁵

Sonuç olarak isrâîlî rivâyetlerle alakalı Hatîb'in görüşünü şu şekilde özetlemek mümkündür. Hatîb'e göre ehli kitabın, menşei kendi görüşlerine dayalı nakletmiş oldukları haberlere itibar etmemek gerekir⁹⁷⁶. Fakat beni İsrâîl'le alakalı

⁹⁷¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 115.

⁹⁷² *Ebû Dâvud*, İlim 11, (hn. 3663); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 33, s. 150, (hn. 19922).

⁹⁷³ “salleynâ ve daa'vnâ”

⁹⁷⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1349.

⁹⁷⁵ *Buhârî*, Enbiyâ 50, (hn. 3461); *Tirmizî*, İlim 13, (hn. 2860); *Ebû Dâvud*, İlim 11, (hn. 3662); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 16, s. 125, (hn. 10130).

⁹⁷⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 114.

geçmiş ulemânın, Hz. Peygamber (sav), sahabe- i kiram ve selef'ten ezberlemiş oldukları bilgileri rivâyet etmekte bir sakınca yoktur.

2.4.5. Râvinin Rivâyeti Hakkındaki Beyânı

Muhaddisin, rivâyet etmiş olduğu hadis hakkında gerekli bilgileri aktarmasının elzem olduğuna inanan Hatîb şöyle der: “Râvi rivâyet etmiş olduğu hadisin faziletini ve erbâbının anlayabileceği kapalılıkta olan yerleri açıklamalıdır. Ayrıca rivâyetin; âli, uluvv, mütefâvit gibi vasıflarını belirtmelidir.”⁹⁷⁷

Hatîb, Ebû Hâtîm Ahmed b. el-Hasan b. Muhammed el-Vâiz'in kendisine Rey'den yazdığı mektubu şöyle naklediyor: “O, el-Hüseyn b. Ali b. Muhammed el-Kattân'dan, o da, Ebû Dâvud Süleyman b. Yezid el-Kazvînî'den o da, Ebû Hâtîm'den, o da, Âdem (ö. 220)⁹⁷⁸'den şöyle derken işittim, diyor. Ebû Hâtîm diye isimlendirilen bir kişiyle Bahreyn'e gittik. Orada Yahudî bir din adamı gördük. Onu İslâm'a davet ettik, o bundan kaçındı ve ey gençler, beni İslâm'a Nebî'niz (sav) davet etti. Ben Müslüman olmadım -da- sizin sözünüzle mi Müslüman olacağım? dedi. Bunun üzerine Ebû Hâtîm diyor ki Âdem'e, şayet bu kişi Müslüman olsaydı, sen tabiinden olurdun dedim.”⁹⁷⁹

Aynı şekilde hadisin senedindeki râvilerin; adâlet ve zabt durumlarını, zabt yönünden ulemâ arasında meşhur olmuşlarsa, örneğin: Ubeydullah b. Ömer'in el-Kâsım b. Muhammed'den onun da, Âişe'den (r. anhâ) rivâyeti, Mâlik b. Enes'in, Nâfi', İbn Ömer'den rivâyeti ve bu zincire benzeyen diğer senetleri râvinin beyan etmesi gerektiğine inanan Hatîb, Ca'fer b. Ebû Hâtîm er-Râzî'nin, Müsedded'in Yahya b. Saîd'den, onun da Ubeydullah'tan, onun da, Nâfi' den onun da, İbn Ömer'den rivâyeti hakkında şu sözünü zikreder. O: “O rivâyetler altın. Sanki sen Allah Resûlü'nden (sav) dinler gibi oluyorsun.”⁹⁸⁰ dedi.

Ebû Tâhir Muhammed b. el-Fadl b. Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nisâbüri, Ebu'l-Abbas Muhammed b. İshâk es-Sekafi'yi şöyle derken işittim, diyor:

⁹⁷⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 120.

⁹⁷⁸ Âdem b. Ebî İyâs, el-Muhaddis, el-İmâm, ez-Zâhid, Ebu'l Hasan el-Horasânî el-Mervezî hakkında bk. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, c. 1, s. 299.

⁹⁷⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1362.

⁹⁸⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1368.

“Muhammed b. İsmâil’e -el-Buhârî- esahhi’l-isnâd’ı sordum. Şöyle dedi: Mâlik’in Nâfi’den onun da İbn Ömer’den rivâyetidir.”⁹⁸¹

el-Hasan b. Reşîk, Ebû Abdurrahman en-Nesâî’nin Allah Resûlü’nden (sav) gelen “ehsenû esânîd”i şöyle tasnif ettiğini naklediyor: “En sahih -sağlam- isnad dört tanedir:

ez-Zührî/Ali b. Hüseyin/Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib/Resûlullah (sav),

ez-Zührî/Ubeydullah İbn Abdillâh b. Utbe b. Mes’ûd⁹⁸²/İbn Abbâs/İbn Ömer/Resûlullah (sav),

Eyyûb/ Muhammed b. Sîrîn/Ubeyde/Ali/ Resûlullah (sav),

Mansûr/İbrâhîm/Alkame/Abdullah/Rasûlullah (sav)⁹⁸³.

Hatîb, seçkin hafızlar veya mütekaddimûn şeyhlerinden birisinin kendisinden rivâyette bulunduğu râvinin, bunu zikretmesini güzel bir davranış olarak kabul etmektedir.”⁹⁸⁴

Enes b. Mâlik (ra) Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyeti naklediyor: “Allah Resûlü (sav) su içince üç nefeste içerdi ve şöyle derdi: Böylesi, içimi daha kolay, susuzluğu giderici ve daha sağlıklıdır.” (Râvilerden) Müzekkî, Ebu’l-Abbâs es-Serrâc’ın: “Bu rivâyeti benden, Muhammed b. İsmâil -el-Buhârî- Müslim b. el-Haccâc ve Ahmed b. Ebî Sehl el-İsferâyînî yazdı,” diyerek bununla iftihar ettiğini belirtmiştir⁹⁸⁵.

2.4.6. Kaynakların Dereceleri

Hatîb’e göre hadis talebesi öncelikle temel kaynaklardan sema’ya başlamalıdır. Ona göre bu kaynakların dereceleri şöyledir:

İlk sırayı Muhammed b. İsmâil el-Buhârî⁹⁸⁶’nin *el-Câmi*’ i alır. Zirâ o kendi eseri hakkında, “Bu kitabımı on altı senede tasnif ettim. Altıyüzbin hadis arasından

⁹⁸¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1370.

⁹⁸² Muhakkik Tahhân’da “Ukbe”, Acâc el-Hatîb’te “Utbe” lafzı geçmektedir. Biz Acâc’taki ismi tercih ettik bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1371; Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, 1410.

⁹⁸³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1371.

⁹⁸⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 125.

⁹⁸⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1373.

⁹⁸⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim (h. 194/256).

seçtim.⁹⁸⁷ Ve eserime aldığım rivâyetleri benimle Allah (cc) arasında hüccet kıldım.”⁹⁸⁸ demek suretiyle eserine almış olduğu rivâyetlerin sıhhatine olan inancını ve bu esere verdiği emeği dile getirmiş olmaktadır.

İkinci sırayı, Müslim b. el-Haccâc’ın⁹⁸⁹ *Sahih-i Müslim* adıyla şöhret bulmuş, *el-Müsnedü’s-Sahîh*’i almaktadır. Muhammed b. İshâk b. Mende, *Sahih-i Müslim* hakkında Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali en-Nîsâbü’rî’yi şöyle derken işittim, diyor: “Hadis ilminde semanın altında Müslim’in kitabından daha sahihini görmedim.”⁹⁹⁰

Sahîhayn’dan sonra Hatîb sıralamayı şöyle vermektedir:

*Sünen-i Ebî Dâvud*⁹⁹¹, *Sünen-i Nesâî*⁹⁹², *el-Câmi’u’s-Sahîh* veya *Sünenü’t-Tirmizî*⁹⁹³ ve *Sahih-i Muhammed b. İshak b. Huzeyme en-Nîsâbü’rî*.

Sünenlerden sonra Müsnedlerde tertip şöyledir: Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel’in, Ebû Ya’kûb İshak b. İbrâhîm -İbn Râhuye diye ma’rûf-, Ebû Bekr Abdullah, Ebu’l-Hasan Osman İbn Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absâ, Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî, Abd İbn Humeyd el-Keşşî (ö. 249)⁹⁹⁴, Ahmed b. Sinân el-Vâsîti’nin (ö. 256) müsnedleri⁹⁹⁵.

Bu tabakadan sonra, Yâkub b. Şeybe es-Sedûsî, İsmail b. İshak el-Kâdî, Muhammed b. Eyyub er-Râzî ve Müsnedü’l-Hasan b. Süfyân en-Nesevî ve Ebû Ya’la Ahmed b. Ali el-Mevsîlî’nin müsnedleri gelir⁹⁹⁶.

Daha sonra Hatîb’e göre ahkâmla alâkalı tasnif edilmiş eserler gelmektedir.

Bu grupta, İbn Cüreyc, Saîd b. Ebî Arûbe, Abdullah b. el-Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Hüseyim b. Beşîr, Abdullah b. Vehb, el-Velîd b. Müslim, Vekî’ b. el-Cerrâh, Abdülvehhâb b. Atâ, Abdurrezzak b. Hemmâm ve Saîd b. Mansur vb. âlimlerin ahkâma dair eserlerini sayan Hatîb, İmam Mâlik’in *Muvattâ’*’ını zikri geçen

⁹⁸⁷ Concordance’a göre 97 kitab ve 3730 bابتan/konudan oluşmaktadır. Mükerrerlerle birlikte 7275 rivâyet mevcuttur. Bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, ss. 79,86.

⁹⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1562.

⁹⁸⁹ el-İmâm Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbü’rî, Ebu’l-Hüseyn (h. 204/261).

⁹⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1563.

⁹⁹¹ Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî (h. 202/275).

⁹⁹² Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr en-Nesâî / Nesevî (h. 215/303).

⁹⁹³ Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî (h. 209/279).

⁹⁹⁴ Tam adı Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr, Musannifu el-Müsnedü’l-Kebîr.

⁹⁹⁵ Ebû Ca’fer Ahmed b. Sinân b. Esed b. Hibbân el-Vâsîti’nin 256 yılında vefatı noktasında aynı görüşte olmayanlar da vardır.

⁹⁹⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 185, 186.

eserlerden ayrı tuttuğunu belirtir⁹⁹⁷.

Ahkâmla alâkalı rivâyetleri içeren kitaplardan sonra Hatîb, İlelu'l-Hadîs'le alakalı eserleri zikreder. Bunlara örnek olarak; Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medînî, Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, Ebû Ali el-Hâfız en-Nîsabûrî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî'in ilele dair eserlerini ve Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'nin "*et-Temyîz*"ini zikreder.

Bu sıralamaların ardından Hatîb muhaddislerin tarihi ve râvilerin halleriyle alakalı eserlerin zikrine geçer ve bu gruba örnek olarak; Abbas b. Muhammed ed-Dûrî', el-Mufaddal b. Gassân el-Gallâbî ve el-Hüseyn b. Hibbân el-Bağdâdî'nin kendisinden rivâyet ettikleri Yahya b. Maîn'in eseri, Hâlîfe b. Hıyâd el-Usfîrî, Abû Hasan ez-Ziyâdî, Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, Ahmed b. Ebî Heyseme en-Nesâî, Ebû Zura' ed-Dımaşkî, Hanbel b. İshak eş-Şeybânî, Muhammed b. İshâk es-Serrâc en-Nîsabûrî ve Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî'nin *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl* isimli eserlerini zikreder. Zikredilen bu eserlerden sonra Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin *Tarîh*'ini ve bu eserin diğer eserlere üstünlüğünü vurgular. Aynı şekilde bu eserin kıymetiyle alâkalı el-Kâdî Ebu'l-Hasan Muhammed b. Sâlih el-Haşimî, Ebu'l-Abbas b. Sâîd'in şu sözünü nakleder: "Şayet bir kimse otuz bin hadis yazsa bile el-Bûhârî'nin *Târîhi*'nden müstağnî kalamaz."⁹⁹⁸

2.4.7. Fâkih Muhaddisler

Hatîb'e göre kendilerinden fikhî meselelerle alâkalı hadis rivâyet edilen muhaddislerin bilinmesi gerekir. Çünkü muhaddislerin dereceleri farklı farklıdır⁹⁹⁹. Zira Ebû Hamza, Câbir'den, onun da Mesruk'tan rivâyeti şöyledir: "Nebî'den (sav) sonra âlimler altı sınıftır. Onlardan fetvâ veren, fetvalarına itimat edilen, bir hüküm beyân eden, beyanına itibar edilen, bir sünnet vareden, sünnetlerine de ittibâ olunan âlimler vardır. Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Abî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Ubey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eşârî bunlardandır. Ömer b. Hattâb kendi re'yyinden bir hüküm verirse o ikisi¹⁰⁰⁰ kendi görüşleri doğrultusunda verdikleri

⁹⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 186.

⁹⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1565.

⁹⁹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 288.

¹⁰⁰⁰ Abdullah b. Mes'ûd (ra), Zeyd b. Sâbit (ra).

hükümden vazgeçer ve onun hükmüne uyarlardı. Ali b. Ebî Tâlib kendi re'yinden bir hüküm verdi mi o ikisi¹⁰⁰¹ kendi re'yelerine göre verdikleri hükümden vazgeçerler ve onun verdiği hükmü alırlardı. Bu altı kişiden üçü Kûfe'de, diğer üçü başka yerlerde idi.”¹⁰⁰²

Aynı şekilde Ali b. Ahmed b. Ali b. Râşid, Ahmed b. Yahyâ b. Cârud'dan şu rivâyeti naklediyor. O şöyle demiştir: “Ali b. Abdullah b. Ca'fer el-Medîni'ye göre Resûlullah'ın (sav) ashâbının ahkâmı alâkalı ilmi şu üç kişiye dayanmaktadır: Abdullah b. Mes'ud, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Abbâs¹⁰⁰³.

Abdullah b. Mes'ûd'dan şu altı kişi -ilmi- almıştır: Alkame b. Kays, el-Esved b. Yezîd, Ubeyde es-Selmânî, el-Hâris b. Kays, Mesrûk ve Amr b. Şurahbîl. Ali el-Medîni'ye¹⁰⁰⁴ göre bunların ilmi ise İbrâhim en-Nehaî ve Âmir eş-Şa'bî'ye, bütün bunların ilmi de Ebû İshâk ve el-A'meş'e¹⁰⁰⁵ daha sonra, Süfyân b. Saîd'e dayanır. Ali el-Medîni şöyle diyor: “Yahya İbn Saîd bu tarîki çok beğenirdi.

Zeyd b. Sâbit'ten, O'nun görüşlerini benimseyen ve O'na uyan şu on bir kişidir: “Kâbisa b. Züeyb, Hârice b. Zeyd, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Urve b. ez-Zübeyr, Ebû Seleme b. Abdurrahmân, Ebû Bekr b. Abdurrahmân b. el-Hâris b. Hişâm, el-Kâsım b. Muhammed, Sâlim b. Abdullah, Saîd b. el-Müseyyeb, Ebân b. Osmân, Süleymân b. Yesâr.”¹⁰⁰⁶

Ali el-Medîni, daha sonra bütün bunların ilmi şu üç kişiye dayanıyor diyor: “İbn Şihâb, Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşecc, Ebû'z-Zinâd'a, bütün bunlar da Mâlik b. Enes'e dayanmaktadır. Abdurrahman b. Mehdî bu isnâdı severdi.”

Abdullah İbn Abbas'a gelince ondan da altı kişi almıştır. Bunlar: Saîd b. Cübeyr, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime, Mücâhid, Câbir b. Zeyd ve Tâvus'tur. Bütün bunların ilmi Amr b. Dinâr'a dayanmaktadır. Ali el-Medîni, Süfyân b. Uyeyne, bu isnâdı beğenir ve tercih ederdi¹⁰⁰⁷, demiştir.

Netice itibariyle buraya kadar olan kısım çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Söz konusu bu bölümde, “*el-Câmi*’ deki geleneksel hadis eğitim

¹⁰⁰¹ Ubey b. Ka'b, Ebû Mûsâ el-Eşarî.

¹⁰⁰² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1883.

¹⁰⁰³ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî, *i'lâmu'l-muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, thk. Muhammed Abdusselâm İbrâhîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1991, c. 1, s. 12...

¹⁰⁰⁴ Ali b. Abdullah b. Ca'fer el-Medîni.

¹⁰⁰⁵ İbn Kayyim, *i'lâmu'l-muvakkîn*, c. 1, ss. 25,26.

¹⁰⁰⁶ İbn Kayyim, *i'lâmu'l-muvakkîn*, c. 1, ss. 21, 23.

¹⁰⁰⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hâtîb, 1952.

öğretim âdâbı” başlığı çerçevesinde ilgili konulara değindik. Her bir başlığın değerlendirmesini kendi içerisinde yaptık. Fakat selef ulemânın dini mirası öğrenme ve öğretmede rivâyetle ilgili hususlardan râvi ve hadis talebesinin ders içi ders dışı tutum ve davranışlarına, bu hususta sahip olmaları gereken ahlâki prensiplerden muhaddislerin birbirlerine kullandıkları saygı ifadelerine, ilmi donanımlarına, hadisin kitabetinden tedvin ve tasnifle alakalı hususlara varıncaya kadar söz konusu konuları nasıl değerlendirdiklerini ilgili rivayetler ışığında detaylı bir şekilde işledik. Müellifimiz Hatîb’in görüşlerinin yanısıra, konularla alakalı varsa muhalif görüşleri de aktardık. Bunun yanısıra zaman zaman kendi görüş ve düşüncelerimizi de yorumlar katarak aktarmaya gayret ettik. Tezimizin buradan sonraki kısmı olan üçüncü ve son bölümde ise *el-Câmi*’de yer alan; usul ile alakalı bilgiler, bazı edebî türler, bir takım kavramlar ve muhtelif meselelere değinilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
el- CÂMi' DE ANLATILAN MUHTELİF KONULAR

3.1. el-CÂMÎ' DE USULE DAİR BİLGİLER

İkinci bölümde; *el-Câmi'* bağlamında geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına dair rivâyetle alakalı hususlarla, hadis öğreticisi ve öğrencisinde bulunması istenilen ilmî ve ahlakî özelliklere değindik. Bunun yanısıra rivâyetlerin senedinde yer alan muhaddislerin birbirlerine karşı kullanmış oldukları saygı ifade eden lafızlardan *el-Câmi'*de yer alanları, ilgili rivâyetlerle işledik. Ayrıca hadisın kitabeti, tedvini ve tasnifiyle alakalı hususları inceledik. Tezimizin omurgasını oluşturan ikinci bölümde; söz konusu başlıklar altında hadis eğitim öğretim âdâbıyla alakalı hadis öğretimindeki niyetten öğretici ve öğrencinin sahip olması gereken ders içi ve ders dışı özelliklere, yazım araçlarından tedvin esnasında dikkat edilmesi gereken hususlara, mânâ ile rivâyetten isrâîlî rivâyetlere kadar birçok hususu ele aldık.

Tezimizin bu bölümünde ise Hatîb'in *el-Câmi'* adlı eserinde yer alan muhtelif konuları ve bilhassa hadis usulüne dair meseleleri ele alacağız. Her ne kadar Hatîb, hadis usulüne dair müstakil bir eser olarak *el-Kifâye'*yi kaleme almışsa da incelediğimiz söz konusu eserinde de hadis usulüne dair birtakım mevzuuları kendi bakış açısıyla işlemiş ve görüşlerini rivâyetlerle temellendirmiştir. Ancak bilindiği üzere hadis ilimleri ve ıstılahlarıyla alakalı eserlerde rivâyetler; kaynağına, isnâdına herhangi bir râvinin düşüp düşmemesine, râvinin kabul şartlarına, isnad ve isnadla alakalı hususiyetlere, rivâyet zabtının keyfiyeti ve tahammül yollarına, tedvin ve tasnif sistemine vb. birçok kriterlere göre tasnife tabi tutulmaktadır. *el-Câmi'*de ise Hatîb yirmi dokuzuncu bab başlığı altındaki fasıllardan bir tanesinde; “Hadis çeşitli yönlerden değişik kriterlere göre müsned, mevkûf, Mürsel, maktu’, kavî, zayıf, sahih, sakîm gibi kısımlara ayrılır, bunlardan her bir sınıfı yazmak faydalıdır, şimdi biz bunlara işaret edeceğiz,” demiştir. Biz de bu başlık altında *el-Câmi'*de geçen usulle alakalı konu başlıklarını ekleme ya da alışlageldiği şekilde sınıflandırma yapmadan ancak mevcut başlıkları zaman zaman kendi çalışmamıza göre düzenlemek suretiyle *el-Câmi'*deki bağlamıyla inceleyeceğiz.

3.1.1. Hz. Muhammed’e İzâfe Edilen (Müsned) Hadis

Hatîb, Hz. Peygamber’ e (sav) isnâd edilen senedi muttasıl ricâlî âdil hadisın

(müsnedât), dînin aslı olduğunu ve böyle bir hadisin hükme medar teşkil ettiğini belirtir. Bu hadisin kabulünün vücubiyyeti, onunla amelin gerekliliği ve reddedenin günahkâr olduğu hususunda ulemâ arasında hılâfın olmadığını bildirir¹⁰⁰⁸.

Hiz. Muhammed'e (sav) izâfe edilen hadisi kabulle alâkalı Hiz. Ebu Bekir'in (ra), Hiz. Peygamber'den (sav) rivâyeti şu şekildedir: "Kim bana yalan isnâdında bulunursa veya söylemiş olduğum bir şeyi reddederse, cehennemdeki yerine hazırlansın."¹⁰⁰⁹

Aynı şekilde Mûsa b. Ebî Habîb, Hakem b. Umeyr es-Sümâlî'den Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu naklediyor: "Muhakkak ki Kur'an, onu kerih görene zor gelir. Ona tâbi olana kolaylaştırılır. Benim hadisim onu kerih görene zor gelir, ona tâbi olana kolaylaştırılır. Kim benim sözümü işitir, onu hıfzeder ve onunla amel ederse Kur'an'la beraber kıyamet günü sahibine şefaatçi olur. Kim benim sözümü hafife alırsa Kur'an'ı hafife almış gibidir. Kim Kur'an'ı hafife alırsa dünyada ve ahrette hüsrâna uğrar."¹⁰¹⁰

Hatîb'in Hiz. Muhammed'e (sav) izâfe edilen hadisten kastının el-Kifâye'de¹⁰¹¹ de belirttiği gibi müsned hadis olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra hicri ikinci ve üçüncü asırlarda müsnedin ekseriyetle merfû manasında kullanıldığı bilinmektedir¹⁰¹².

3.1.2. Mevkûf Hadis

Bilindiği üzere mevkûf hadis, sahâbiye izâfe edilen söz, fiil ve takrîre denmektedir. Senedi ister muttasıl olsun isterse munkatı' olsun, sonuç itibariyle bu rivâyetler mevkûf kapsamına girmektedir¹⁰¹³. Hatîb'e göre, fukahâdan birçoğu, amel etme, kıyasa takdîmi ve sünnete dahil etme noktasında mevkûf hadisi merfû hadis

¹⁰⁰⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 189.

¹⁰⁰⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1572.

¹⁰¹⁰ Ali b. Hüsâmüddîn b. Abdî'l-Melik b. Kâdîhân Ali el-Müttakî, Hindî, *Kenzü'l ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efâl*, thk. Bekri Hayyani, Saffet Sakka, Müessesetü'r-Risâle, ys. 1401/1981, c. 1, s. 550; Muhakkik Acâc, bu rivâyetin senedinde, İsâ b. İbrâhim b. Tahmân el-Hâşimî'den dolayı, Zehebî'nin bu rivâyeti münkerler arasında zikrettiğini nakleder. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc, c. 2, s. 279, 1. Dipnot.

¹⁰¹¹ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 21.

¹⁰¹² Ahmed Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, İFAV, İstanbul 2014, s. 171.

¹⁰¹³ İmâd Ali Cuma, *Hadîs Usûlü*, s. 47; Tahhân, *Teyisr*, s. 117.

gibi değerlendirmişlerdir¹⁰¹⁴.

Nitekim Ma'mer (ö.154/771), Sâlih b. Keysân'dan (ö. 140/757) şöyle bir rivâyette bulunuyor: “Ben ve İbn Şihab, ilim için bir araya toplanmıştık. Sünnetleri yazmak istiyorduk. Hz. Peygamber'den (sav) duyduğumuz her şeyi yazdık. Sahabeden gelen nakillere gelince ben onlar sünnetten değildir, dedim. İbn Şihab ise bilakis, bu nakiller sünnettendir, dedi. Keysân diyor ki: İbn Şihab kazandı, doğru yaptı¹⁰¹⁵ ben ise keybettim.”¹⁰¹⁶

Kur'an-ı Kerîm'in tefsirinden, zühd ve takvâ ile ilgili hususlara, fıkha ait açıklama ve görüşlerden gaybî ve uhrevî konulara varıncaya kadar geniş bir alanı kapsayan mevkuf rivâyetleri alıp almama noktasında muhaddisler son derece titiz davranmışlardır¹⁰¹⁷. Ebû Nuaym, Mâlik b. Migvel ile Şa'bî arasındaki hadiseyi şöyle anlatıyor: “Şa'bî bana dedi ki, sen Allah Resûlün'den (sav) rivâyetlerini al, kendi reylerinden rivâyet ettiklerini de çöpe at.”¹⁰¹⁸

Netice itibariyle Hatîb' e göre mevkûf rivâyetler, sahabenin kendi görüşlerinden ziyade Hz. Peygamber'den (sav) duydukları bilgileri içerdiği için kıymetlidir, kaynaklık açısından kıyastan önce gelmelidir. Bundan da öte bu rivâyetler hükmen merfû sayılmıştır.

3.1.3. Maktû' Hadis

İsnadı tabîine veya tebei tâbiinden birine kavî veya fiili olarak izâfe edilen hadise maktû' denilir. Maktû'un cemi', mekâtî' (مقاطع) veya mekâtî' (مقاطع) dir¹⁰¹⁹. Maktû' ve munkatî'ı aynı anlamda kullananlar olmuşsa¹⁰²⁰ da bu lafızlar arasında farklar vardır¹⁰²¹. Bu kullanışın, kelimenin ıstılah olarak istikrar kazanmasından

¹⁰¹⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 190.

¹⁰¹⁵ Tahhanın tahkikinde “elhace” lafzı, Acâc'ın tahkikinde ise “enceha” lafzı geçmektedir. Acâc'taki lafzın isâbetli olduğunu düşünerek mânâyı buna göre verdik.

¹⁰¹⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 2, s. 279.

¹⁰¹⁷ Abdullah Aydın, “Mevkuf” *DİA*, XXIX, s. 437.

¹⁰¹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 190.

¹⁰¹⁹ Zebîdî, *Tecrîd-i sarîh*, müt. Ahmed Naim, c. 1, s. 135; Komisyon, *Hâdislerle İslâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, c. 1, s. 56.

¹⁰²⁰ Abdullah b. Mübarek maktu lafzını munkatî' anlamında kullanmıştır. Bk. el-Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 287; Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 169.

¹⁰²¹ Zebîdî, *Tecrîd-i sarîh*, c. 1, s. 128; Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, müt. M. Yaşar Kandemir, s. 139.

önceki dönemlerde olması kuvvetle muhtemeldir. Bu kelimenin ıstılahlaşmasından sonra maktû', isnâdı muttasıl olarak tâbîi'ne varıp onda son bulan haberler için kullanılmıştır¹⁰²². Hatîb maktû' kavramını *el-Kifaye*'sinde değil de ilk defa *el-Câmi*' de zikretmiştir. Hatîb'den sonraki bazı hadis usûlcüleri maktû' kavramını ıstılâhî olarak tarif ederken genelde Hatîb'in tanımına uygun tarifler yapmışlardır¹⁰²³.

Maktû' hadisin yazılması ve tabîinin görüşlerinin değerlendirilmesi için üzerinde inceleme gereklidir,¹⁰²⁴ diyen Hatîb zayıf kimselerden gelen rivâyetlerin isnâdının aynen korunması şartıyla ma'rifet ve i'tibar için yazılması gerektiği görüşünü savunur¹⁰²⁵. Hatîb bu görüşünü Muhammed b. Râfi' in şu sözüyle destekler: "Ahmed b. Hanbel'i Yezid b. Hârûn'un meclisinde Züheyr'in Cabir'den naklettiklerini yazarken gördüm. Ona, ya Ebâ Abdillâh, sen bizleri Cabir'den hadis yazmaktan nehyediyorsun. Oysa sen ondan hadis yazıyorsun, dedim. Cevaben ondan bilgi için yazıyorum, dedi."¹⁰²⁶

Bu hususla alakalı Vekî', Sevrî'nin: "Ben hadisi üç şey için yazarım. O rivâyetlerden; dinimi üzerine bina etmek için yazdığım, i'tibar ve bilgi için yazdıklarım vardır," sözünü nakleder¹⁰²⁷.

Sonuç itibariyle diyebiliriz ki hadis külliyatı oluşturulurken bazı müellifler, sahih rivâyetleri bir araya getirme iddiasıyla eserlerini telif etmişlerdir. Bazıları ise kendi dönemlerindeki malzemeyi bir sonraki kuşağa toptan aktarma gayreti içerisinde olmuşlardır. Aktarılan bu rivâyetlerin içerisinde zayıf hatta uydurma haberlerin varlığı aslında müellifin kendisinden sonra gelen, bu işin erbabına, bir nevi ben size hammaddeyi veriyorum, siz işleyin demesidir. Bu noktada, Hatîb'in maktû' hadisin bilgi ve i'tibar için yazılması görüşü uygun gözükmektedir.

3.1.4. Mürsel Hadis

İsnâdın son tarafından tabîinden sonra gelen râvînin (sahabe) düşürüldüğü

¹⁰²² Bk. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 163.

¹⁰²³ Aba, *Hadîs Usûlünde Öncü Bir İsim: Hatîb el-Bağdâdî*, BÜİFD, 2015, c. 1, sy. 1, s. 46.

¹⁰²⁴ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, c. 2, s. 191.

¹⁰²⁵ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, c. 2, s. 192.

¹⁰²⁶ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, c. 2, 1581.

¹⁰²⁷ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Acâc el-Hatîb, c. 2, 1640.

hadise mürsel hadis denilmektedir¹⁰²⁸. Hatîb, âlimlerden bir grubun mürsel hadisi, kabul ve gereğiyle amel bakımından muttasıl müsned hadisle eşdeğer gördüklerini bildirir. Ona göre mürsel hadis hakkında böyle düşünmeyen âlimler de mevcuttur. Bunlar bu hadisin başka bir şeye illet teşkil edemeyeceğini, “i’tibâr”¹⁰²⁹ için yazılabileceğini söylemişlerdir¹⁰³⁰.

Diğer taraftan Hatîb’e göre, hadisin munkatı’ olması zayıf olması anlamına gelmemektedir. Hatîb’in bu görüşünü destekleyen bir rivâyeti Ebû Bekr el Hallâl, el-Meymunî’den şöyle naklediyor: Ebû Abdullah’ın -Ahmed b. Hanbel- isnâdı muttasıl olan hadisi yazıp munkatı’ olanı yazmaması beni hayrete düşürmüştür, zira nice munkatî’ olan rivâyetler vardır ki, isnad bakımından daha sağlamdır, der. Ebû Bekr el Hallâl bu nasıl olur bana açıkla, deyince Meymûnî, zayıf olduğu halde isnâdı muttasıl olarak yazıyorsun, oysaki munkatı’ rivâyetler arasında senedi muttasıl rivâyetlerden daha kuvvetli olan rivâyetler bulunabilmektedir, dedim. Devamında Meymunî, Ebû Abdullah haberi önce ref sonra isnâd eder. Onu muttasıl olarak yazar. Daha sonra da sadece Resûlullah’tan (sav) geleni yazdığını iddiâ eder. Eğer iki isnâdı birlikte yazmış olsa muttasıl munkatı’dan ayırt edilecek. Yani muttasılın zayıf, munkatı’ ın da kuvvetli olduğunu görecektir¹⁰³¹, demiştir.

Hatîb, mu’dalı, i’tibar açısından “mürsel” gibi görmektedir. Ona göre mürsel hadisi, senedinin ittisali kaybetmesi nedeniyle zayıf kabul etme ne kadar yanlış ise isnadı ref edip muttasıl hale getirdikten sonra o isnadı sahih kabul etmek de o denli yanlıştır¹⁰³².

Hatîb’in *el-Câmi*’ de sözünü ettiği mürsel hadisin bir yönüyle munkatı’ ve mu’dal hadis gibi değerlendirildiği, senedi kopuk olan her rivâyet için mürsel, munkatı’ ve mu’dal tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan her ne kadar senetlerinde kopukluk olsa da bu tür rivâyetlerin tamamını zayıf olarak değerlendirmenin doğru bir yaklaşım olmadığı anlaşılmaktadır.

¹⁰²⁸ Ebû Amr Osman b. Abdurrahmân İbn Salâh, *Mukaddimetü İbnu’s- Salâh*, Müessesetü Kütübi’s-Sekâfiyye, Beyrut 1430/1999, s. 41; Tahrîr, *Teysîr*, s. 70.

¹⁰²⁹ İ’tibâr, bir râvinin rivâyetinde tek kaldığı bir hadisin, bir başka râvinin ona iştirak edip etmediğini ortaya koymak için tariklerini araştırma işine denir. Bk. İmâd Ali Cum’a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, s. 51; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 142.

¹⁰³⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahrîr, c. 2, s. 190.

¹⁰³¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahrîr, c. 2, s. 191.

¹⁰³² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahrîr, c. 2, s. 191.

3.1.5. Cerh ve Ta'dîl

Cerh lügatta bir kimseyi yaralamak demektir. Ta'dîl ise kişinin adaletinin açıklanması anlamına gelmektedir¹⁰³³. Hadis ıstılahında cerh, ravinin kusurlarını ortaya koymak anlamında kullanılmaktadır. Zira adalet ve zabt yönünden kusurlu olan bir ravinin rivâyeti reddedilir. Bir ravinin cerh edilmesini gerektiren özellikler ilgili eserlerde tafsilatlı bir şekilde açıklanmıştır. Zira cerh ve ta'dîl hadis ilmi açısından son derece önem arz etmektedir. Bundan dolayıdır ki bu ilim sahâbeden itibaren uygulanagelmıştır. Bu hususla alakalı sahâbeden İbn Abbâs (ö. h. 96) ve Enes b. Mâlik (ö. h. 93), Tâbiînden eş-Şa'bî (ö. h. 104), İbn Sîrîn (ö. h. 110) sonraki tabakadan el-A'meş (ö. h. 148), Şu'be (ö. h. 160) ve İmam Mâlik'i (ö. h. 179) zikretmek mümkündür¹⁰³⁴.

Bu sebeple âlimler ravilerin âdalet ve zabt durumlarını belirten eserler tasnif etmişlerdir. Cerh ve ta'dille alakalı telif edilmiş birçok eser mevcuttur. İbn Sa'd ez-Zührî el-Basrî'nin (ö. h. 230) *et-Tabakât*'ı, Buhârî'nin (ö. h. 256) *et-Târîh*'i, Ali b. el-Medînî'nin (ö. h. 234) on cüzlük *Târîh*'i¹⁰³⁵, İbn Ebî Hâtim'in (ö. h. 327) *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'i, İbn Hibbân'ın (ö. h. 354) *es-Sikât*'ı, İbn Adiy'in (ö. h. 365) *el-Kâmil fî'd-Du'afâ*'sı, Abdulğânî el-Makdisî'nin (ö. h. 600) *el-Kâmil fî Esmâi'r-Ricâl*'i, Zehebî'nin (ö. h. 748) *Mîzânü'l-İ'tidâl*'i, İbn Hacer'in (ö. h. 852) *Tehzîbu't-Tehzîb*'ini zikretmek mümkündür¹⁰³⁶.

Öte yandan *el-Câmi*'de cerh ve ta'dîl konusu hakkında genel olarak bu ilmin öneminden ve gerekliliğinden bahsedilmiştir. Nitekim ahkâmla alâkalı birçok hususun nakille geldiğini belirten Hatîb, bu tür rivâyetleri nakleden râvilerin hallerinin bilinmesinin gerekliliğini vurgular. Râvinin adaleti sabitse rivâyetinin alınması gerektiğine, adaleti sabit değilse bu râvinin rivâyetinden vazgeçilip adaleti sabit olan başka bir râvinin rivâyetinin araştırılması gerektiğine inanır. Hatîb râvilerin hallerinden ilk bahseden kişinin Şu'be b. el-Haccâc olduğunun söylendiğini nakleder¹⁰³⁷. Nitekim Abdu'l-Mü'min b. Halef en-Nesefî, Ebû Ali Sâlih b.

¹⁰³³ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 182.

¹⁰³⁴ Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, terc. M. Yaşar Kandemir, s. 88.

¹⁰³⁵ Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, terc. M. Yaşar Kandemir, s. 88.

¹⁰³⁶ Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, çev. Cemal Ağırman, s. 139; cerh ve ta'dîl le alakalı eserler için bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 48.

¹⁰³⁷ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, c. 2, ss. 200, 201.

Muhammed'in şöyle dediğini nakleder: "Ricâl hakkında söz söyleyen ilk kişi Şu'be b. el-Haccâc'tır, daha sonra onu Yahya b. Sâîd el-Kattân takip etmiştir. Ondan sonra ise, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve diğerleri gelir."¹⁰³⁸

Hadis rivâyet eden bir râvinin âbid ve sâlih bir kişi olması hatta şehâdetinin kabul edilmesi ondan gelen rivâyetlerin sorgulanmadan alınması anlamına gelmemektedir. Muhaddisler râvinin sâlih veya âbitliğinden öte, adâletinin sabit olup olmadığına bakmışlardır. Râvileri değerlendirirken asla duygusal davranmamışlar, adâlet için ortaya konulan kıstasları ölçü almışlardır. Nitekim Selâm b. Ebî Mutî', Eyyûb'u şöyle derken işittim, diyor: "Nice din kardeşimiz vardır ki, onun duasını umarım fakat şahitliğini kabul etmem"¹⁰³⁹.

Bunun yanısıra kendilerine tevdi edilen her bir rivâyete emanet gözüyle bakan muhaddisler, rivâyeti alırken ve başka birisine tahdis ederken son derece hassas davranmışlardır. Abdullah b. Muhammed b. Seyyâr, Ebû Kudâme'den şu sözü işittim diyor. O şöyle demiştir: "Altın ve gümüşün emâneti hadisin emanetliğinden daha kolaydır. Rivâyet, başarıyla yerine getirilmesi gereken bir görev, mühim bir emanettir."¹⁰⁴⁰

Diğer taraftan hadis münekkitle bilimsel eleştiriye tahammülün gerekliliğine inanmışlardır. Ahmed b. Seleme b. Abdillâh, Muhammed b. Bîsrân es-Sebbâk el-Cürcânî'nin Ahmed b. Hanbel'e şöyle dediğini nakleder: "Ey Ebâ Abdillâh! Bana; felan yalancıdır, felan zayıftır demek ağır geliyor; fakat söyle bana, sen susarsan ben susarsam ilimde ehil olmayan insanlar sahîhi sakîmden nasıl ayırt edecekler?"¹⁰⁴¹ Bu sözüyle el-Cürcânî ilmî eleştirinin meşrûiyyetini ve luzûmiyyetini dile getirmiştir.

Bir râvinin cerh ve ta'dîline delalet edecek haberler geldiğinde Hatîb bu haberlerin tamamının yazılması ve başkalarına aktarılması gerektiğine inanır¹⁰⁴². Mahled b. Hüseyin, Hişâm'dan o da İbn Sîrîn'den şu sözü naklediyor: "Din kardeşinin olumsuz yönlerini anlatır, olumlu yönlerini gizlersen ona zulmetmiş

¹⁰³⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1612.

¹⁰³⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1614; ayrıca benzer rivâyetler için bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 158.

¹⁰⁴⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1617.

¹⁰⁴¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1617.

¹⁰⁴² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 202.

olursun.”¹⁰⁴³

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Hatîb cerh ve ta’dîlin önemine, bu ilmin gerekliliğine, bir ravinin cerhine yönelik vasıflarını zikrederken adalet yönünü belirtmenin de lüzumuna vurgu yapmaktadır.

3.1.6. İsnâd

Metne ulaştıran râviler zinciri¹⁰⁴⁴ anlamına gelen isnâd hadis ilminde son derece önemi haizdir. Zirâ rivâyetin sıhhati, kendisiyle bir hükmün sübûtu ve onunla amelin gerekliliği isnâdın sıhhatine bağlıdır. İsnâdın önemiyle alakalı Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Şekîk, ‘Abdâ’nın, Abdullah b. Mübârek’ten şu sözünü nakleder: “İsnâd bana göre dindendir. Eğer isnâd olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi. isnâdsız söz söyleyene, bunu sana kim tahdis etti, diye sorulsa susar kalır.”¹⁰⁴⁵

Yine Ahmed b. Ubeyd, isnâdın önemiyle alakalı el-Medâin’den şu rivâyeti naklediyor. O, a’râbî bir kişinin senedsiz hadis tahdis ettiğini işitince ona: “Sözü ipsiz yularsız niye serbest bırakıveriyorsun, söylediğin şeyi senedle birilerine dayandır,”¹⁰⁴⁶ diyerek isnâdsız konuşan kişiye tepkisini dile getirmiştir. Aynı şekilde Muhammed b. Ziyâd b. Zebbâr, Ebân b. Tağlîb’in şu sözünü nakletmiştir: “Elbisede etiket neyse hadiste de isnâd aynı şeydir.”¹⁰⁴⁷

Hatîb’e göre, sâlihlerden, zâhidlerden ve âbidlerden nakledilen sözlerle, ediplerin hikmetlerinden anlatılanlarda İsnâd gerekli değildir; fakat isnâd olursa da iyi olur¹⁰⁴⁸. Saîd b. Ya’kûb, İbnu’l-Mübârek’e: “Bizler kitaplarda mevî’zeye dair birtakım senedsiz bilgiler buluyoruz ve onları inceliyoruz.” şeklinde sormuştur. O cevaben, sıkıntı yok, duvarın üstünde öğüt veren bir yazı buldun mu ona bak ve ondan gerekli öğütleri al, demiştir. Peki, fikhî bilgiler içeren rivâyetler hakkında nasıl davranalım, diye sorulunca bu tür bilgiler ancak sema’ yoluyla işitilirse güvenilir

¹⁰⁴³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1617; Veli Aba, “cerh ve ta’dâil” konusunun “*el-Câmi*” de dağınık bir şekilde işlendiğini belirtir. Bk. Veli Aba, *Mütekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerin Mukayesesi*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013/2, c, 2, sayı, 4, s. 10.

¹⁰⁴⁴ Tahhân, *Teysîru mustalahi’l-hadîs*, s. 26.

¹⁰⁴⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1643.

¹⁰⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1644.

¹⁰⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1650.

¹⁰⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 213.

olur¹⁰⁴⁹, cevabını vermiştir.

Netice itibariyle Hatîb, helal veya harama tealluk eden ahkâmla alakalı rivâyetlerde isnâdın gerekliliğine inanmaktadır. Bunların dışındaki hususlarla alakalı rivâyetlerde ise zorunlu görmemekle beraber, isnâdın bulunmasının evlâ olduğu kanaatindedir¹⁰⁵⁰.

3.1.7. Rivâyetü'l-Akrân

Hadis usulünde aynı dönemde yaşayan râvilerin birbirlerinden rivâyette bulunmalarına “rivâyetü'l-akrân” denilmektedir¹⁰⁵¹. Geleneksel hadis eğitim öğretiminde ravînin kendisinden önceki ulemânın yanısıra yaşça küçük olanlardan yahut kendi akrânlarından rivâyet etmesi onun âlimliğinin nişânesi olarak telakkî edilmiştir. Osman b. Ebî Şeybe Vekî'den şu sözü nakletmiştir: “Kişi kendisinden yaşça büyük olandan, kendisinden daha küçük birisinden ve kendi yaşıtlarından sema' da bulunmadığı sürece âlim sayılmaz.”¹⁰⁵²

Aynı şekilde Abdurrezzâk, Ma'mer'den şu sözü nakletmiştir: “İbn Cüreyc elimden tutar beni evine götürürdü. O benden yazar ben de ondan yazardım.”¹⁰⁵³

Benzer bir misali, Muhammed b. Ali es-Sahhâf, Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah b. el-Heysem ez-Zîmertî'den şöyle nakleder: “Ebu'l-Abbâs b. 'Ukde¹⁰⁵⁴ (ö. h. 332) ile Kûfe'de üç yüz yirmi üç yılında karşılaştım. Mecliste kaçırmış olduğum rivâyetleri bana tekrarlamasını istedim. Bundan kaçındı, ben de bunda ısrar edince bana, sen nerelisin, diye sordu. İsfahanlıyım deyince şu ehli beyt için düşmanlık besleyen yerden mi, demesi üzerine, üstat öyle söyleme; zira İsfahan ehlinde, fâzıl, takva sahibi olanlar olduğu gibi aşırı olanlar da var, dedim. O Muaviye taraftarları gibi mi, dedi. Ben, hayır Allah'a (cc) yemin olsun ki, hizibcilik yapan, Ali b. Ebî Tâlib'in taraftarlarıdır, onlardan hiçbir kimse yoktur ki Ali'yi (ra) kendisinden, ailesinden ve çocuklarından daha fazla sevmesin, dedim. Bunun üzerine mecliste kaçırmış olduğum rivâyetleri benim için tekrar etti ve bana: Süleymân b. Ahmed el-

¹⁰⁴⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1647.

¹⁰⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 214.

¹⁰⁵¹ Tahhân, *Teysîr*, s. 177.

¹⁰⁵² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1654/55.

¹⁰⁵³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1657.

¹⁰⁵⁴ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Saîd el-Kûfî. 'Ukde diye lakablanmıştır. Babası nahiv âlimi salih bir kişiydi. ö. h. 332. Bk. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, c. 3, s. 40.

Lahmî'yi (ö. 360)¹⁰⁵⁵ işittin mi, dedi. Ben; hayır onu tanımıyorum deyince, “sübhânellâh!” Eb’ul-Kâsım sizin beldenizden ve sen onu işitmemişsin, şimdi bana bunu söylemekle Kûfe’de eziyet ettin, ben Ebu’l-Kâsım’ın bir benzerini bilmiyorum, o benden ben de ondan sema’ da bulundum, meşâyihimizden da sema’ etti, dedi. Sonra bana: Ebû Dâvud’un¹⁰⁵⁶ Müsned’ini işittin mi, dedi. Hayır deyince sen ipin ucunu kaçırmışsın; çünkü Ebû Dâvud’un Müsned’inin kaynağı Esbehan’dır dedi. Daha sonra bana, Muhammed b. Hamza b. ‘Umâra’yı biliyor musun, dedi. Ben, fazilet sahibi birisini söyledin dedim. Oğlu İbrâhim’i biliyor musun, diye sordu, ben evet, bize göre o hadis hafızıdır, hıfz noktasında onun gibisine nadir rastladım dedim.”¹⁰⁵⁷

3.1.8. Kitabetü'l-Ekâbir Ani'l-Esâgir

Bir râvinin; yaş, tabaka, ilim veya hıfz bakımından kendisinden daha düşük derecedeki birisinden rivâyette bulunmasına “rivâyetü'l-ekâbir ani'l-esâgir” denilmektedir. Bu özelliklerdeki birisinden yazmış olduğu rivâyetler için ise “kitâbetü'l-ekâbir ani'l-esâgir” lafzı kullanılmaktadır¹⁰⁵⁸. Bir râvinin gurur yapmadan ilmi herkesten almaya açık olması, onun ilim ehli olarak değerlendirilmesi anlamı taşımaktadır. Nitekim Süfyân b. Uyeyne: “Kişi, kendisinden yaşça büyük olandan, küçükten ve kendi yaşıtıdan rivâyet etmedikçe hadis ehli sayılmaz.”¹⁰⁵⁹ şeklindeki rivâyetiyle bu hususa dikkat çekmiştir.

Yine Ebû Saîd el-Eşcecc, Ebû Bekir b. Ayyaş’ın şöyle dediğini nakletmiştir: “Birçok kere bana Abdu'l-Melik b. Umeyr (ö. h. 136)¹⁰⁶⁰: “Yâ Ebâ Bekr bana tahdis et” demiştir.”¹⁰⁶¹ Aynı şekilde el-Fadl b. Muhammed b. Ukayl, Ebû Hâtım er-Râzî’den şunu nakletmiştir: “Abdullah b. Mübârek kendisinden küçüklerden rivâyet

¹⁰⁵⁵ et-Taberânî, el-Hâfız, el-Hucce, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutîr el-Lahmî, eş-Şâmî, et-Taberânî’nin, hicri 260 da doğduğu söylenir. Bk. Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, c. 3, s. 85.

¹⁰⁵⁶ Ebû Dâvud et-Tayâlisî.

¹⁰⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1660.

¹⁰⁵⁸ Tahhân, *Teyisr*, ss. 173, 175.

¹⁰⁵⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1661.

¹⁰⁶⁰ Abdulmelik b. Umeyr b. Süveyd el-Lahmî, sika, fasîh, âlimdir. Hafıza kaybı yaşamıştır. Ebû Bekr b. Ayyâş’ın şeyhlerindendir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 4200.

¹⁰⁶¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1662.

yazardı. Örneğin, Rişdîn İbn Sa'd ve başkaları ona yâ Ebâ Abdurrahman niçin¹⁰⁶², yazıyorsun, denilince belki onlardan yazdığım bende olmayan bir kelime benim kurtuluşum olur,”¹⁰⁶³ cevabını vermiştir.

Zayıf olsa bile akranlardan, esâgîr ve ekâbirden rivâyetin yazılması gerektiğine inananlar vardır. Bununla alakalı el-Velîd b. Ebân el-Kerâbîsî, Zeyd b. Hârûn’a: “Yâ Ebâ Hâlid! Kendisinden yazmış olduğun meşâyih zayıf kimselerdir.” demesi üzerine o şu cevabı vermiştir: “Ben herkesten yazan insanlar biliyorum. Bunun gerekli olduğuna inandığım için yazıyorum. Zira gerekli durumlarda zayıf rivâyetler ayıklanır.”¹⁰⁶⁴

Aynı şekilde rivâyetlerin tamamının yazılmasının gerekliliğiyle alakalı, Süleymân b. Yezid, Ebû Hâtim er-Râzi’nin Kazvin’den şu rivâyetini nakletmiştir: “Yazarken her bulduğunu yaz, tahdis edeceğin zaman sahih olanını rivâyet et.”¹⁰⁶⁵

3.1.9. İcâzet

Hadisi hocadan alma şekilleri ve elde etme yollarına hadis usulünde “tahammül” denilmektedir¹⁰⁶⁶. Tahammül yollarından birisi olan icâzet; hocanın kendi rivâyetlerinin talebesi tarafından sözlü veya yazılı olarak rivâyet edilmesine izin vermesidir. En uygun eda lafzı “ecâze lî fülân”dır. Müteahhirûn âlimler, icâzet için “Enbeenâ” lafzını da kullanmışlardır¹⁰⁶⁷.

Hatîb, Ebû’l Hasan b. Rizkuveyh’in kendisine imlâ ettirdiği bir icâzet biçimini şöyle naklediyor: “Ebû’l Hasan b. Rizkuveyh’e, gözlerini kaybettiği dönemde, icâzet için izin isteyen bir grup muhaddisin isimlerinin yazılı olduğu bir liste arz ettim. Rizkuveyh onların isimlerinin altına şu ifadeleri bana imlâ ettirdi: “Bu listede ismi geçen herkesin, benden rivâyet etmeyi arzuladığı, kendisinin sahih gördüğü, tashif ve işkâli tamamlanmış bana ait rivâyetlerin tamamını tahdis etmesine

¹⁰⁶² Muhakkik Acâc el-Hatîb “lime” lafzını tercih etmiştir. Biz de manayı buna göre verdik. Tahhân’da “kem” lafzı geçmektedir. Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, 1726; Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1667.

¹⁰⁶³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1667.

¹⁰⁶⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1669.

¹⁰⁶⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1670.

¹⁰⁶⁶ Tahhân, *Teysîr*, s. 145.

¹⁰⁶⁷ Tahhân, *Teysîr*, ss. 148, 150; İmâd Ali Cuma, *Tablolarla Hadis Usûlü Ve Edebiyatı*, s. 55; Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 123.

izin verdim (ecezti li külli şahsin).”¹⁰⁶⁸

3.1.10. Arz

Arz, talebenin, hocasına ait olan rivâyetleri onun huzurunda okumasıdır. Bu okuma ezberden veya kitaptan olabilir. Hoca talebeyi ezberinden veya kitabından takip edebilir. Talebe bizzat kendisi okuyabileceği gibi başkasının okumasını dinlemesi suretiyle de arz gerçekleşmiş olur¹⁰⁶⁹. Eda lafızları; kara’tü alâ fülân, kurie aleyhi, haddesenâ kırâaten aleyhi, ehberenâ dır¹⁰⁷⁰.

Hadis tahammül yollarından biri olan arz yönteminin, bizzat Allah Resûlü (sav) tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Süleymân b. Zeyd b. Sâbit, dedesi Zeyd b. Sâbit’ten şu rivâyeti naklediyor: “Ben Allah Resûlü’nün (sav) yanında vahyi yazıyordum. Nefesi şiddetlenirdi, inci tanesi gibi terlerdi, ben yazardım, o, bana imlâ ettirirdi. Yazma olayı bitince bana, ‘Yazdıklarını oku.’ derdi. Eğer yazma anında bir hata meydana gelmişse onları düzeltirdi.”¹⁰⁷¹

Bir tahammül yolu olarak ‘arz’ın sahabe tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Beşîr b. Nehîk’in: “Kendisinden yazmış olduğum bir kitapla Ebû Hureyre’ye (ra) geldim. Onu kendisine okudum. Bunlar senden işittiklerimdir dedim. Evet, diyerek onayladı.”¹⁰⁷² şeklindeki rivâyeti bu çeşit arza örnektir. Aynı şekilde Mahmud b. Gaylân, Vekî’ den şunu naklediyor: “O, Zâide’yi kitaplarını Süfyân’a arz ederken gördüm demiştir.”¹⁰⁷³

Netice itibariyle Hatîb *el-Câmi’* inde tesbit edebildiğimiz kadarıyla usule dair; merfu, mevkûf, maktu’, mürsel, cerh-tadil, rivâyetü’l-akrân, kitâbetü’l-ekâbir ani’l-esâgir, icazet ve arz gibi konulara yer vermiştir.

3.2. el-CÂMÎ’DE GEÇEN BAZI EDEBÎ TÜRLER

Hadis edebiyatının gelişim sürecine baktığımızda rivâyetlerin ve ravilerin

¹⁰⁶⁸ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 138.

¹⁰⁶⁹ İmâd Ali Cuma, *Tablolarla Hadis Usûlü Ve Edebiyatı*, s. 55; Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 26.

¹⁰⁷⁰ Tahhân, *Teysîr*, s. 148.

¹⁰⁷¹ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1406.

¹⁰⁷² Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1407.

¹⁰⁷³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1410.

durumlarının farklılığı, zaman içerisinde meydana gelen ihtiyaçlar ve muhtelif sebepler hadis kaynaklarının farklı yöntemlerle tasnif edilmesini zorunlu kılmıştır. Muhtelif usullere göre tasnif edilen bu kitaplar muhaddis ve talebesinin habersiz kalamayacağı hususlardır. Bundan dolayıdır ki Hatîb *el-Câmi*'inde müsned, terâcim ve megâzî gibi tasnif türlerinin önemini vurgulamıştır.

3.2.1. Müsnedler

Bilindiği üzere hadis edebiyatında tasnif sistemi, ale'r-ricâl ve ale'l-ebvâb olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Müsnedler, mu'cemler ve etraf kitapları ale'r-ricâl¹⁰⁷⁴ metoduna göre oluşturulmuş eserlerdir¹⁰⁷⁵. Bu sistemde musannif rivâyetleri tasnif ederken dilerse sahabe isimlerini alfabetik sıraya koyar ve her sahabe isminin altına rivâyetlerini sıralar. Örneğin sıralamaya Übeyy b. Ka'b, Üsâme b. Zeyd gibi ismi elif harfiyle başlayan ravilerle devam eder. Dilerse râvilerin mensub oldukları kabile isimlerine göre bir sıralama oluşturur. Bu durumda da Benî Hâşim'den başlar, Allah Resûlü'ne (sav) yakınlık derecesine göre sıralamaya devam eder. Dilerse ravi isimlerini İslâm'a giriş önceliğine ve dindeki konumlarına göre sıralar. Hatîb, müsnedlerin tahririnde sözedilen son yöntemi benimsediğini ve bu yöntemin kendisine daha sevimli geldiğini belirtir. Bu durumda ise, ravi isimleri aşere-i mübeşşereyle başlayıp Bedir'e katılanlarla devam eder¹⁰⁷⁶.

Râvilerin dindeki konumlarına göre fazilet derecelerine sahip olduklarına dair Abâye b. Rifâ'a'nın, Râfi' b. Hadîc'ten rivâyeti şu şekildedir: "Cibrîl (as) Allah Resûlü'ne (sav) geldi ve ona, sizin aranızda Bedir ashâbının değeri nedir, diye sordu? Allah Resûlü (sav), onlar bize göre insanların en efdalidirler, dedi. Cebrâil (as), aynı şekilde Bedir şehitleri bizim katımızda melek gibidirler, dedi."¹⁰⁷⁷

Ashâbın fazilet sıralamasında Bedir ashâbından sonra, kendileri hakkında

¹⁰⁷⁴ Hadisleri râvi isimlerine göre düzenleme.

¹⁰⁷⁵ Kettânî, *er-Risâle*, s. 254; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 13; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 53; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 233; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 289; İmâd Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü Ve Edebiyatı*, s. 88.

¹⁰⁷⁶ Tahhân, *el-Câmi*, c. 2, s. 292; Kettânî, *er-Risâle*, s. 91.

¹⁰⁷⁷ 'Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmud b. Ahmed b. Mûsa b. Ahmed b. Hüseyin el-Giyâtî, el-Hanefî, *Umdetu'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts. c. 17, s. 104.

ayet-i kerîme¹⁰⁷⁸ inmiş olan Hudeybiye ashâbı gelmektedir¹⁰⁷⁹. Hudeybiye’de biat edenlerin faziletine dair Ebû Zübeyr, Câbir’den (ra) Allah Resûlü’nün (sav) şöyle dediğini nakleder: “Ağacın altında biat edelerden hiç kimse cehenneme girmeyecektir.”¹⁰⁸⁰

Fazilet sıralamasında Hudeybiye ashabından sonra Hâlid b. Velid, Amr b. el-Âs, Ebû Hureyre gibi Hudeybiye ve Mekke’nin Fethi arasında müslüman olup hicret edenler gelmektedir. Bu gruptan sonra Sâib b. Yezîd, Ebû’t-Tufeyl Âmir b. Vâsile, Ebû Şeybe es-Suvâî gibi fetih günü müslüman olanlar, küçük yaşta Allah Resûlü’nü (sav) görenler ve diğerleri gelir¹⁰⁸¹.

Kettânî *er-Risâle*’sinde yetmiş sekiz müsned’i râvileriyle birlikte zikretmiştir¹⁰⁸². Bu tür eserlerin ilki olarak birçok kaynakta Ebû Dâvud et-Tayalîsî’nin Müsned’i zikredilmekle beraber¹⁰⁸³, Hatîb’e göre müsned türü tahricin ilk öncüsü Nuaym b. Hammâd’dır (ö. 228/843). Nuaym’dan yaşça büyük olan ve ondan önce hadis sema’ına başlayan Esed b. Mûsa el-Mısırî (ö. 212/827) de müsned tarzı tasnifte bulunmasına rağmen müsned tahricinde Nuaym b. Hammâd önce gelmektedir.

Diğer taraftan Hatîb, sahabe müsnedini tahric etmek isteyenlerin merfû ve mevkuf ayrımını çok iyi bilmesi gerektiğine inanmaktadır¹⁰⁸⁴. Bunun yanı sıra musannifin müsnedi illetiyle beraber tasnif etmesinin müstahâb olduğunu belirten Hatîb, hadis ilimleri içerisinde illet bilgisinin son derece önemli olduğuna dikkat çeker¹⁰⁸⁵. Çünkü muhaddisler nazarında bir rivâyetin sahihini zayıfından ayıramayan gerçek âlim sayılmamıştır. Ebû Bekir Muhammed b. Dâvud’un, İbn Ali’nin babasından rivâyeti şöyledir: “Allah Resûlü’nün (sav) hadisini sema’ından sonra bilmeyen, sahihini sakiminden ayıramayan âlim değildir.”¹⁰⁸⁶

Hatîb’e göre, özellikle bazı muhaddislerin müsnedlerini cem etmeye itina

¹⁰⁷⁸ Fetih 48/18.

¹⁰⁷⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 292.

¹⁰⁸⁰ Ebû Dâvud, Sünne 9, (hn. 4653); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 23, s. 93, (hn. 14778); Tirmizî, Münâkib 131, (hn. 4197); Nesâî, Sûretü’l-Feth 6, (hn. 11444).

¹⁰⁸¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 293.

¹⁰⁸² Kettânî, *er-Risâle*, ss. 91, 108.

¹⁰⁸³ Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, tr. M. Yaşar Kandemir, s. 100; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 53; İmâd Ali Cum’a, *Tablolarla Hadis Usûlü Ve Edebiyatı*, s. 31; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 290.

¹⁰⁸⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 290.

¹⁰⁸⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 294.

¹⁰⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1897.

gösterilmelidir¹⁰⁸⁷. Öyleki bazı râvilerin hadislerine sahip olmayan musanniflerin eserleri de değerli kabul edilmemiştir. Mesela Ahmed b. Muhammed b. Abdûs, Osman b. Saîd ed-Dârimî'den şunları duydum, diyor. O, şöyle demiştir: “Şu beş kişinin; Süfyân, Şu'be, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd ve İbn Uyeyne'nin hadislerini toplamayan kişi iflastadır denilir.”¹⁰⁸⁸

Hatîb, hadis ashâbının bu sayılan isimlerin dışındaki birtakım isimlerin müsnedlerini toplama konusunda da titiz davrandıklarını belirtir ve kendisinin bilgisi dâhilinde olan bu isimleri şu şekilde aktarır¹⁰⁸⁹: İsmâil b. Ebî Hâlit el-Becelî, Eyyûb b. Ebî Temîme es-Sehtiyânî, Beyân b. Bîşr el-Ehmesî, Dâvud b. Ebî Hind el-Basrî, Rebîa b. Ebî Abdurrahman el-Medenî, el-Hasan b. Sâlih b. Hayy el-Kûfî, Ziyâd b. Sa'd el-Horasânî, Süleyman el-A'meş el-Kahilî, Süleymân Ebû İshâk eş-Şeybânî, Süleymân b. Tarhân et-Teymî, Safvân b. Süleym, Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zühreyyânî, Talha b. Musarrif el-Yâmî, Mis'ar b. Kidâm el-Hilâlî, Abdullah b. Avn el-Basrî, Ebû Hasîn Osman b. Âsım el-Kûfî, Abdurrahmân b. Amr el-Evzâî, Ubeydullah b. Ömer el-'Amrî, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Amr b. Dînâr el-Mekkî, Muhammed b. Cuhâde el-Evdî, Muhammed b. Sûka el-Abdî, Muhammed b. Vâsî' el-Ezdî, Matar b. Tahmân el-Horâsânî ve Yunus b. Ubeyd el-Basrî¹⁰⁹⁰.

Sonuç olarak Hatîb dindeki fazilet derecesine göre müsned tarzı telifleri daha hoş görmüştür. Ayrıca her müsned müellifinin eserinde rivâyetlerinin bulunması gereken bazı isimleri zikretmiştir.

3.2.2. Tefsirle Alâkalı Hadisler

Muhakkak ki Kur'an-ı Kerîm'in ilk müfessiri onun mubelliği, Hz. Muhammed (sav) ve onunla aynı ortamı paylaşmış olan sahâbe-i kirâmdır. Kur'an'ın ilk muhatapları bu yüce kitabı anlama ve anladıklarını uygulama noktasında son derece iştiyaklı davranmışlar ve Hz. Peygamber'in ağzından çıkan her kelimeye büyük önem vermişlerdir. Kur'an-ı Kerim'i tefsir ederken de Hz. Peygamber'den (sav) İbn Abbas (ra) kanalıyla gelen şu uyarıyı akıllarından çıkarmamışlardır: “Kim

¹⁰⁸⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 297.

¹⁰⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1906.

¹⁰⁸⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 298.

¹⁰⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 298.

Kur'an hakkında bilgisi olmadan konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın.”¹⁰⁹¹ Âmir eş-Şa'bî'nin, Hz. Ebû Bekir'den şu rivâyeti de Kur'an-ı Kerim'i yorumlamada son derece dikkatli olmanın gerekliliğine vurgu açısından hayatî öneme sahiptir. Rivâyet şöyledir: “Allah'ın (cc) kitabı hakkında bilmediğim şeyi söylersem hangi semâ beni gölgelendirir? Hangi yer beni barındırır?” Hatîb serdetmiş olduğu örnek rivâyetlerden hareketle tefsirin hüküm içerdiğini, bu hükümlerinde nakil yoluyla bilinebileceğini, özellikle ahkâm bildiren ayetlere dair nakillerin yazılması ve hıfzedilmesinin gerektiği sonucunu çıkarır¹⁰⁹².

Ayrıca Hatîb, tefsir ilminde bazı alimlerin delil gösterildiğini, ahkam ile alakalı hadislerde ise bu tür âlimlerin delil gösterilmediğini belirtmiş, bunun nedenini ise: ‘Söz konusu âlimlerin tefsirle çok meşgul olmaları sonucu hadis mükteşebatlarının yetersiz olması’ şeklinde izah etmiştir. Hatîb bu âlimlere örnek olarak Âsım b. Ebi'n-Nücûd'u zikretmiştir. Çünkü Âsım kıraat ilminde hüccet olmasına karşılık müsned hadislerde hüccet değildir. Zira Âsım'a Kur'an ilimleri galebe etmiş, bütün gayretini bu ilimlere harcamıştır¹⁰⁹³. Aynı şekilde bu görüşüne dayanak teşkil eden rivâyetlerden bir tanesi de İbrahim et-Temîmî'nin, Hz. Ömer'den (ra) şu naklidir: “Ömer b. Hattâb bir gün yalnız kaldı ve düşünmeye başladı. İbn Abbas'a birisini göndererek şu soruları yöneltti: Kitabı bir, nebîsi bir, kıblesi bir olan bu ümmet nasıl olur da ihtilâfa düşer.” Cevaben İbn Abbas: “Ey Mü'minlerin Emîri! Kur'an bize indirildi, onu okuduk, niçin indirildiğini öğrendik. Bizden sonra öyle kavimler geldiler ki Kur'an'ı okurlar ama okudukları ayetlerin niçin indirildiğini bilmezler. O ayetler hakkında her kavmin kendine göre birtakım görüşleri vardır. Her kavmin ayrı ayrı görüşü olunca da ihtilâfa düşerler. İhtilâfa düşünce de savaşırlar. Bu cevap üzerine Hz. Ömer onu azarladı ve ona kızdı. İbn Abbas çekip gitti. Bir süre sonra Hz. Ömer İbn Abbas'ın söylemiş olduğu hakikatı anladı ve kendisini çağırıp, şu söylediklerini bana bir daha söyle, dedi.”¹⁰⁹⁴

Muhakkak ki, en doğru bilgi kaynağa en yakın olan bilgidir. Kur'an-ı Kerîm'in anlaşılmasında da Allah Resûlü'nün (sav); ilim, irfan ve terbiye mektebinde yetişmiş, onun her dediğini önemseyen sahabe-i kirâmın nakilleri son

¹⁰⁹¹ Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'an 1, (hn. 3181); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 496, (hn. 2069); Ebû Dâvud, İlim 5, (hn. 3652); Nesâî, Fedâilü'l-Kur'an 59/60, (hn. 8030/8031).

¹⁰⁹² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 194.

¹⁰⁹³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 194.

¹⁰⁹⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 194.

derece önemlidir. Tefsirle alâkalı -özellikle muhaddislerce sahih kabul edilmiş- rivâyetler gözardı edilir ve bunlara itibar edilmeyip sırf aklî melekelerle tefsir yapılırsa yüzlerce yıl nakille gelen bağlamdan kopuk yapılacak Kur'an tefsirleri sağlam bir temele oturmayacak ve bu tür çalışmalar her ne kadar doğruyu bulma iddiasıyla yapılsa da ortaya çıkacak ürün, Allah (cc) adına söylenmiş salt, beşer sözünden öteye geçemeyecektir.

3.2.3. Megâzî

Çoğunlukla siyer ve megâzî başlıkları altında işlenen bu rivâyetler, hadis kaynaklarından câmi' türü eserlerin konularından birisidir. Megâzî, Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı savaşlarla ilgili rivâyetleri ihtivâ eden bölümdür. Bu rivâyetleri müstakil olarak barındıran eserlere "Megâzî Kitapları" denilir¹⁰⁹⁵.

Hatîb'e göre Allah Resûlü'nün (sav) megâzîsiyle alâkalı hadisler birçok hüküm içerir. Dolayısıyla, bu tür rivâyetlerin yazılması ve ezberlenmesi son derece önem arz etmektedir¹⁰⁹⁶. Nitekim sahâbe-i kirâm Allah Resûlü'nün (sav) hayatının her alanına dair hadisleri ezberlemeye dikkat etmişlerdir. Bu alanlardan birisi de onun gazveleriyle ilgili haberlerdir. Megâzî türü rivâyetlerin önemi hakkında Muhammed b. Abdullah, amcam Zührî'den şunu işittim, diyor: "Megâzî ilminde, dünya ve ahiret bilgisi vardır."¹⁰⁹⁷

Yine Abdullah b. Muhammed b. Ali, babasından, Ali b. el-Hüseyn'in şöyle dediğini naklediyor: "Biz Nebî'nin (sav) gazve ve seriyyeleriyle ilgili haberleri Kur'an-ı Kerîm'den bir sûre öğrenir gibi öğrenirdik."¹⁰⁹⁸

Aynı şekilde megâzî rivâyetleri öğrenme hususunda İbrahîm b. el-Münzir, Mutarrîf, Mai'n ve Muhammed b. ed-Dahhâk'ın şöyle dediklerini naklediyor. Onlar, şöyle demişlerdir: "Mâlik kendisine megâzîden sorulunca şöyle derdi, salih kişi Musa b. Ukbe'nin *Megâzî*'sini öğrenmek gerekir. Çünkü bu eser alanında yazılmış en sahih megâzî kitabıdır."¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁵ Kettânî, *er-Risâle*, ss. 215, 223; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 171.

¹⁰⁹⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 195.

¹⁰⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1589.

¹⁰⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1591.

¹⁰⁹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1593.

Gazvelerle ilgili rivâyetlerden müteşekkil eserlere “meğazî kitapları” denildiğini zikretmiştik. Bu eserler birinci asrın sonlarına doğru tasnif edilmeye başlanmıştır. İlk meğazî eserleri arasında: Urve ibn Zubeyr (ö. h. 94), Ebû Amr eş-Şa’bî (ö. h. 103), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. h. 124), Mûsâ İbn Ukbe (ö. h. 141), İbn İshâk (ö. h. 150), Ma’mer İbn Râşid (ö. h. 153), el-Velîd İbn Müslim (ö. h. 195) gibi isimlerin eserlerini saymak mümkündür¹¹⁰⁰.

Hatîb, meğazî tasnifinde meşhur, bu alana yoğunlaşmış iki ismi zikreder. Muhammed b. İshâk el-Muttalibî (ö. h. 150)¹¹⁰¹ ve Muhammed b. Ömer el-Vâkidî (ö. h. 207)¹¹⁰². İbn İshâk’ın, Ehli kitâbın haberlerini ve döneminin şairlerinin sözlerini alarak eser tasnif ettiğini belirtir¹¹⁰³. Bununla alakalı İbn Ebî Amr eş-Şeybânî, babasından şunları duyduğunu naklediyor: “Muhammed b. İshak şairlere hadisleri verirdi. Onlarda ona şiir uydururlardı.”¹¹⁰⁴

el-Vâkidî hakkında ise Hatîb, ulemânın olumsuz kanaatinin olduğunu, bu hususta imamların tafsilatlı ve uzunca görüşlerinin bulunduğunu kaydettikten sonra, Yunus b. Abdu’l-A’lâ’nın İmam Şâfi’den şu sözünü naklini zikreder. “Vâkidî’nin kitapları, yalanla doludur.”¹¹⁰⁵

Hatîb’e göre meğazî alanında en sahih kitap, küçüklüğüne ve başka kaynaklardaki birçok bilginin kendisinde bulunmamasına rağmen, Mûsâ b. Ukbe’nin (ö. 141)¹¹⁰⁶ kitabıdır. Hatîb, tasnif ve telifle meşhur kişilerin kıssacılara itibar etmesini ve onlardan münker rivâyetleri almalarını, bunun neticesinde de âvâmın bu süslü rivâyetlere kalplerinin meyletmelerine neden olmalarını anlayamadığını belirtiyor ve bu tür rivâyetlerle iştigâl edenleri en hüsrân verici ticaretle uğraşan

¹¹⁰⁰ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 284; ayrıca mevzuyla alakalı kaynaklar için bk. el-Kettânî, *er-Risâle*, ss. 222, 223.

¹¹⁰¹ Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Ebû Bekr el-Muttalibî, İmâmu’l-Meğazî. Sadûktur, tedlis yapar, şiilikle ve kederîlikle itham edilmiştir. Vefatının 150 senesinden sonra olduğunu söyleyenler de vardır. Bk. İbn Hacer, *Takribu’t-tehzîb*, s. 654.

¹¹⁰² Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Eslemî, el-Vâkidî, el-Medenî, el-Kâdî. İlminin derinliğine rağmen “Metruku’l-hadis” tir. Bk. İbn Hacer, *Takribu’t-tehzîb*, s. 703.

¹¹⁰³ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 163.

¹¹⁰⁴ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1497.

¹¹⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1498.

¹¹⁰⁶ Mûsâ b. Ukbe b. Ebî Ayyaş el-Kûreşî, el-Medenî, tabiûnun küçüklerindendir. Eseri alanının en sahihi olarak kabul edilmiştir. eş-Şâfiî söz konusu eser hakkında: meğazîler arasında küçük hacimli bir eser olmasına rağmen, hulâsâ niteliğindeki muhtevâsıyla en sahihtir, demiştir. Ahmed b. Hanbel de, Mûsâ b. Ukbe’nin bu eserine önem verin, çünkü o güvenilir bir şahıstır, diyor. Bk. el-Kettânî, *er-Risâle*, s. 222.

kimselere benzetiyor¹¹⁰⁷. Nitekim Ebû Kalâbe, Ali b. el-Medînî'yi şöyle derken işittim, diyor. O, şöyle demiştir: “İnsanların en yalancısı, şu üç sınıftır. Bunlar: kıssacılar, meraklarından dolayı çok soru soranlar ve seçkinler. İbn Kalâbe peki seçkinler neden? diye, sorunca Ali b. el-Medînî, meclislerde yalan konuşurlar kendilerine itiraz edilmez, cevabını verdi.”¹¹⁰⁸

Yine Muhammed b. Yunus el-Kudeymî diyor ki: “Ben Ehvâz'da idim. Kıssacı bir ihtiyarın varlığını işittim. Yanına gittim, o şöyle anlatıyordu: Nebî (sav) Ali'yi (ra) evlendirdince tûba ağacına taze papatya bitirmesini emretti. Cennetlikler bunu tabaklarda birbirlerine hediye olarak sunacaklar. el-Kudeymî, ona ‘ey ihtiyar bu Allah Resûlü’ne (sav) apaçık iftiradır.’ Dedim, diyor. O da bana, sana yazıklar olsun sus! Bunu bana insanlar anlattı, deyince mesela kim anlattı? diye sorduğumda bana: Yemân el-Bahrî, et-Tüsterî, Vekî’ b. el-Cerrâh’tan o da, Abdullah İbn Mesu’d’dan o da, el-A’mes’ten¹¹⁰⁹, o da Atâ’dan o da İbn Abbas’tan rivâyet etti, diyerek bir düzmece senet zikrediyor.”¹¹¹⁰

Aynı şekilde Ebû Hâtim Muhammed İbn el-Hâfız, Muhammed b. Yusuf en-Nesevî, bana şunu anlattı, diyor. O demiştir ki: “Cezîre’de Bâcervân¹¹¹¹ denilen bir şehre girdim. Mescidde halka kıssa anlatan bir genç gördüm. Mescidin bir kenarına çekilip ona kulak verdim. O, şöyle diyordu: Bize Ebû Halîfe, o, el-Velîd’den, o, Saîd’den, o, Katâde’den o da Enes b. Mâlik’ten Allah Resûlü’nün (sav) şöyle dediğini tahdis etti: Kim bir müslümanın ihtiyacını giderirse hayatını Allah’a (cc) hizmetle geçirmiş gibidir. Kıssasını bitirip insanlardan ayrılınca yanıma geldi ve selam verip oturdu. Ona nereli olduğunu sordum. Ben Berzea’danım dedi. Ona Ebû Halîfe’den ne zaman yazdın? dedim. Ondan bir şey yazmadım dedi. Onu gördün mü? dedim. Hayır dedi. Peki, onu görmediğin halde nasıl “Ebû Halîfe bize tahdis etti.” diyorsun, dedim. Bizim gibilerle münakaşa kişiliğin zayıflığındandır, biz kazanç için isnad dizen ona yapışan bir kavmiz, bana gelince ben, bu bir tek isnâdı ezberledim. Ne duyumsa bu isnada yapıştırdım. Bu, ister Nebî’nin (sav) sözü, isterse el-Câhız’ın sözü olsun hiç fark etmez. (en-Nesevî) diyor ki: olanca gayretimle ona yaptığının yanlışlığını anlattım. Benim anlattıklarımından öğüt almadı. Ben de ayakkabılarımı

¹¹⁰⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 164.

¹¹⁰⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1501.

¹¹⁰⁹ İbn Mesûd, el-A’mes’ten rivâyette bulunmamıştır.

¹¹¹⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1502.

¹¹¹¹ Cezîre’de Mudar Diyârı’nda bir köy. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemu’l-buldân*, c. 1, s. 313.

alıp kalkıp gittim.”¹¹¹²

Yine Abbas ed-Dûrî, Ahmed b. Hanbel’den şu sözü işittim, diyor. O, şöyle demiştir: “İnsanlardan öyleleri vardır ki dinlenme yerlerinde evlerinin kapılarının önünde bizim hiç duymadığımız şeyleri nebîye (sav) isnad ederek konuşuyorlardı.”¹¹¹³

Sonuç olarak bu alanda uydurma rivâyetlerin varlığına rağmen meğâzîye dair rivâyetler birçok hüküm içerdiği için, Hatîb’e göre megâzî rivâyetlerin yazılması ve ezberlenmesi gerekmektedir¹¹¹⁴.

3.2.4. Terâcim

İslâm tarihinde hayata dair eserler; “siyer, terâcim, tabâkat, vefâyat” isimleriyle ifade edilir. Hz. Peygamber’in (sav) hayatını konu alan eserler için; siyer/sîret lafızları yaygın bir biçimde kullanılırken bu lafızların aynı zamanda başka biyografiler içinde kullanıldığına şahit olmaktayız. Örneğin; Bahâeddin İbn Şeddâd’ın Selehaddîn-i Eyyûbi’ye dair en-Nevâdiru’s-Sultâniyye ve’l-Mehâsinu’l-Yusûfiyye adlı eseri Sîretu Selehaddîn (es-Sîretu’l-Yusûfiyye) ismiyle de bilinmektedir. Zehebî’nin *Siyeru A’lâmu’n-Numelâ*’sı da çok sayıda meşhur ismin biyografisini içermektedir. Ayrıca birçok kişinin ortak özelliklerini gruplandırarak ele alan tabakat kitapları da bulunmaktadır. İslâm dünyasında en önemli tabakat kitaplarının başında İbn Sa’d’ın *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*’sı gelmektedir. Öte Yandan muhtelif ilim dallarında şöhret kazanmış kişilerin biyografilerini inceleyen tabakat kitapları da mevcuttur. Endülüslü hekim, tıp ve felsefe tarihçisi İbn Cülcül (ö.384/994) *Tabakâtu’l-Etubbâi ve’l-Hukemâ* isimli eserlerinde değişik dönemlerde yaşamış milletlere mensup elli yedi ünlü bilgin ve filozofu dokuz grup halinde incelemiştir¹¹¹⁵.

Hatîb’in ise terâcimi bilinen anlamının dışında kullandığı görülmektedir. Nitekim Hatîb, otuz ikinci bâbın içerisinde “Cem’u’t-terâcim” adlı bir başlık atar ve bu başlıkla, kendisinden hadis rivâyet ettiği her imamın isnâd silsilesini- esahhu’l-

¹¹¹² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1504.

¹¹¹³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1506.

¹¹¹⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 195.

¹¹¹⁵ Casim Avcı, “Tabakat”, *DİA*, XXXIX, s. 297.

esânidi- kasededer¹¹¹⁶. Örneğin; Mâlik, Süheyl b. Ebî Salih, Eyyûb, Ma'mer, A'meş, Hişam b. Urve ve İbrahim en-Nehâî'nin en sahih senedleri şu şekildedir.

Mâlik<Nâfi'<İbn Ömer<Ubeydullah b. Ömer<el-Kâsım<Âişe'den (r. anhâ) ,
Süheyl b. Ebî Sâlih<Babası<Ebû Hureyre,
Eyyûb<Muhammed b. Sîrîn<Ebû Hureyre,
Ma'mer<Hemmam b. Münebbih<Ebû Hureyre,
Eyyûb<İkrime<İbn Abbâs,
el-A'meş<Ebû Vâil<İbn Mes'ûd<Ca'fer b. Muhammed b. Ali<Babası<Câbir,
Hişam b. Urve<babası<Âişe (r. anhâ).
İbrâhim en-Nehâî<el-Esved b. Yezîd<Âişe (r. anhâ)¹¹¹⁷.

3.3. el- CÂMÎ'DE GEÇEN BAZI KAVRAMLAR

Aşağıda belirteceğimiz kavramların bir kısmı *el-Câmi*'de müstakil bir başlık içerisinde ele alınmamıştır. Örneğin 'bir kimsenin rivâyetlerinin arasına daha sonraları eklenmiş olan hadis' anlamına gelen 'medhûl' lafzı *el-Câmi*'de sünen kaynakları başlığının muhtevasında Kûfe ve Basralıların rivâyetlerinde hatanın çok olduğunu belirten bir rivâyetin içerisinde geçerken, Tîre-Tîremâh lafızları 'gençlerin rivâyetlerine önem veren onları yaşlılara tercih eden' kişiler başlığı içerisinde işlenen rivâyetlerde geçmektedir. Buna mukabil bazı kavramlar ise müstakil başlıklar altında ele alınmıştır. Örneğin 'hıfz' lafzı 'mutlak olarak hafız diye isimlendirilmesi caiz olan kimsenin özellikleri' başlığıyla detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Biz söz konusu bu lafızları *el-Câmi*'de geçtiği şekliyle ve oradaki manalarıyla aktaracağız.

3.3.1. Medhûl

Bir rivâyetin hastalıklı illetli olduğunu ifade etmek için kullanılan bir

¹¹¹⁶ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, c. 2, s. 299; Hatîb, *el-Câmi*', thk. Acâc el-Hatîb, c. 2, s. 459, 1. Dipnot.

¹¹¹⁷ Hatîb, *el-Câmi*', thk. Tahhân, c. 2, s. 299.

kavramdır¹¹¹⁸. Hatîb çeşitli belde halkının rivâyetlerinin sağlamlık derecelerini işlerken bu kavramı Kûfe ehlinin rivâyetlerinin sağlam olmadığını kaydeden rivâyette kullanmıştır. Nitekim İbnu'l-Musennâ, Abdurrahman b. Mehdî'yi şöyle derken işittim diyor. O şöyle demiştir: “Kûfe ehlinin hadisleri medhûl (illetli, hastalıklı) dır.”¹¹¹⁹.

3.3.2. Tîre- Tîremâh

Tîre lafzı, otuz yaşlarında hadis yazan kimse için kullanılmıştır.

Ebû Hayseme'nin, Süfyan b. Uyeyne'den nakli şöyledir: “Otuz yaşında hadis yazan kişi “tîre” diye isimlendirilir.”¹¹²⁰

Tîremâh ise, kırk yaşında hadis yazan için kullanılan bir terimdir.

Yine Ebû Hayseme'nin, Süfyan b. Uyeyne'den: “Otuz yaşında hadis yazan kişi “tîre” kırk yaşında hadis yazan kişi ise “tîremâh” diye isimlendirilir.”¹¹²¹ şeklindeki rivâyeti ‘tîre ve tîremâh’ lafızlarının kimler için kullanıldığını göstermektedir.

Konuyla alakalı Hatîb şöyle diyor: “Tîre ve tîremâh fârisiyye kelimelerdir. Yazın en sıcak aylarına nispetle bu lafızlar kullanılmıştır. Süfyan bu lafızları şu maksatla kullanmıştır. Erken yaşlarda hadis talep etmek, bunu ileriki yaşlara ertelemekten daha kolaydır. Orta yaşlılıkta hadis talep etmeye başlarsa ağırlıkta “tîremâh” gibi olur.”¹¹²²

3.3.3. Hıfz

Hatîb'e göre “hıfz” lafzı mutlak mânâda kullanılınca hadis ehline mahsus olur. Bu lafız diğer ulemâdan ziyade muhaddisin bir vasfıdır. Çünkü râvî, felan hafız bize tahdis etti der ve bu lafzı mutlak mânâda kullanması da doğru bir kullanımdır.

¹¹¹⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 287; Medhûl: Bir kimsenin rivâyet etmiş olduğu rivâyetlerin arasına sonradan bilerek veya bilmeyerek sokulmuş hadis. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 174.

¹¹¹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1879.

¹¹²⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 684.

¹¹²¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 684.

¹¹²² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 1, ss. 314, 315.

Zirâ kârii, felan hafız bana telkin etti demez. Fakîh, felan hâfız bana tedris etti demez. Nahivci, felan hafız bana öğretti demez. “Hâfız” lafzı muhaddislerin sıfatlarının en üstünüdür. Muhaddislerden kime hâfız denilirse artık onun görüşlerine itibar edilir. Hafız, hadisi sahih ve illet ayırımına tabi tutmaya ehildir. Fakat bu vasıfta olanların sayısı Hatîb’e göre azdır. Hatta bu vasıflara sahip olanların varlığı neredeyse yok gibidir. Onlar müntesipleri arasında az olmalarına rağmen görüşleri son derece değerlidir¹¹²³.

Hatîb, hafızın değerinin âlî olmasını sünnetin değerinin âlî olmasına bağlıyor. Çünkü hıfz ve itkân ehlinin sayısı hem azdır, hem de bu tür şahsiyetler her zaman dünyaya gelmezler¹¹²⁴.

Bu değeri göstermesi açısından Ebû Bekir b. Ayyâş’ın şu değerlendirmesi son derece önemlidir: “Şirke oranla İslâm neyse İslâm’da sünnet aynıdır.”¹¹²⁵

Hatîb bir kişinin mutlak olarak “hâfız” diye isimlendirilebilmesi için¹¹²⁶ şu özelliklere sahip olması gerektiğine inanır.

a- Hadisleri bütün incelikleriyle bilmesi.

b- Ma’rifet ehlinin sıhhati konusunda ittifak ettikleri ve içtihadı hakkında ihtilaf ettikleri rivâyetleri hıfzetmesi.

c- Huccet, sika, makbûl, vasat, lâ be’s bihî, sadûk, sâlih, şeyh, leyyin, daîf, metrûk ve sâhibu’l-hadîs gibi lafızların anlamlarını bilmesi.

d- İbârelerin değişmesiyle rivâyetlerinde değişeceğini bilmesi; an fulân, enne fulân gibi.

e- Sahâbi veya Tabiin diye isimlendirilen râvi konusunda hükmün ihtilâfını bilmesi, râvinin: “Kâle fulân ve an fulân, bu senette makbul olmayan birisi, müdellis vardır.” sözlerinin hükmünü bilmesi.

f- Hadiste vehm olacak lafzı, metne dercedilmiş lafızları bilmesi¹¹²⁷.

Bütün ilimlerde olduğu gibi hadis ilminde de temâyüz edebilmek için; düzen, disiplin, fedakârlık, adanmışlık vb. hususiyetlere sahip olmak gerekir. Zirâ Kâdu’l-Kudât -Ebû Yusuf- şöyle diyor: “İlim öyle bir şeydir ki onun birazına sahip olmak istiyorsan kendini tamamen ilme vermelisin, sen kendini tamamen ilme versen

¹¹²³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 172.

¹¹²⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 173.

¹¹²⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1518.

¹¹²⁶ Hâfızın tanımı ve ilgili eserler için bk. Aydın, *Hadis Istılahları*, ss. 108, 109.

¹¹²⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 173.

bile onun birazına sahip olmak garanti değildir.”¹¹²⁸

Ebû Ahmed Nasr b. Ahmed el-İyâdî el-Fakîh, es-Semerkandî; bu ilme ancak dükkânını kapatan, bahçesini harap eden, kardeşlerini terk eden, en yakınının cenazesine dahi katılamayanlar ulaşır¹¹²⁹, demek suretiyle fedakârlık ve adanmışlık ruhu olmadan ilim elde etmenin mümkün olmadığına dikkat çekiyor.

3.3.4. Haddesenâ - Ahberenâ

Hatîb, haddesenâ ve Ahberenâ lafızlarıyla alakalı İmam Şâfiî, Abdumelik b. Cüreyc el-Mekkî, Abdurrahman b. Amr b. el-Evzâî gibi âlimlerin görüşünü benimsemiştir. O görüş şöyledir: “Muhaddisin talebeye okuması durumunda ‘haddesenâ’ denilmesi, talebenin muhaddise kıraat etmesi halinde ‘ahberenâ’ lafzının kullanılması¹¹³⁰ şeklindedir.”

Buna ilaveten Hatîb, müzâkere esnasında duyulan rivâyetlerin edâsında, “haddesenâhu filmüzâkere” lafzının kullanılması gerektiğini, mütekaddimûn ulemânın birçoğunun böyle yaptığını belirtiyor¹¹³¹.

Öte yandan muhaddisler tarafından yazının ince ve kısaltılarak yazılması normalde uygun görülmemiştir. Öğrencinin kâğıt alamayacak kadar fakir olması ya da yolcu olup yazdığı kâğıtların fazla yer kaplamaması ve benzeri nedenlerle birtakım kısaltmalar yapması mâkul karşılanmıştır. Hatîb, yolcu olanların yazıda gereksiz tekrarı önlemek için, “haddesenâ” nın yerine “nâ” lafzını kullandıklarını, daha sonra bu kullanımın talebeler genelinin âdeti olduğunu belirtir¹¹³². Bu lafızların kısaltıldıklarına dair Ebu’l-Velîd ed-Tayâlisî şöyle diyor: “Levhalarla Şu’be’nin yanına geldim. O, “ahberenâ” dediğinde “hı”, “semi’tu” dediğinde, “sin”, “haddesenâ” dediğinde “ha” yazdım. Bilgileri temize çekerken bu kısaltmaları aynen korudum.”¹¹³³

Rivâyet lafızlarından biri olan “Ahberenâ” lafzını Hammad b. Seleme, Hüseyim b. Beşîr, Abdullah b. el-Mubârek, Abdurrezzak b. Hemmâm, Yezîd b.

¹¹²⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1523.

¹¹²⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1524.

¹¹³⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 50.

¹¹³¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 37.

¹¹³² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 1, s. 261.

¹¹³³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 540.

Hârûn, Yahya b. Yahya en-Nisâbûrî, İshak b. Râhuveyh, Amr b. Avn, Ebû Mesû'd Ahmed b. el-Furât, Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. ed-Dırrîs gibi muhaddisler rivâyet ettikleri hadislerin çoğunda kullanmışlar, “haddesenâ” lafzını kullanmamışlardır¹¹³⁴.

Bunların dışındaki bazı muhaddisler ise sema’ anında nasıl işitilmişse rivâyetin de aynı lafızla olması gerektiğine inanmışlardır¹¹³⁵. Muhaddisten işitilince “haddesenâ”, kendisine kıraat olununca, talebe hocanın kıraatıyla sema’ etmişse bu durumda râvi, “kara’tü” lafzını kullanır. Talebe, başka birisinin kıraatıyla sema’ etmişse, böyle bir rivâyeti naklederken “kurie ve ene esmeu” lafzını kullanmalıdır¹¹³⁶.

Bu hususta ilim erbâbının çoğu: “Hadis asılda mesmu’ ise râvî, ‘haddesenâ ve ahberenâ’ lafızlarından dilediğini kullanır.” diyerek iki lafız arasında herhangi bir ayırım yapmamışlardır¹¹³⁷.

Muhammed b. el-Hasan el-Vâsıtî, Avf’dan şunu naklediyor: Bir adam Hasan’a şöyle dedi: “Ey Ebâ Saîd, benim evim uzak. Gidip gelme bana zor geliyor. Benim yanımda rivâyetler var. Eğer kıraat’ta bir sakınca görmezsen sana kıraat edeyim, dedi. Hasan, benim sana tahdis ettiğim veya senin bana kıraat ettiğin rivâyeti ‘haddesenâ’ demende sakınca görmüyorum, dedi. O adam, yâ Ebâ Saîd! Hasan bana tahdis etti diyeyim mi? deyince, o, evet ‘Haddesenâ el-Hasan’ diyebilirsin dedi.”¹¹³⁸ Ubeydullah b. Mûsâ’nın, es-Sevrî’den: sen âlime kıraat ettiğin zaman, “nâ”¹¹³⁹ demende bir sakınca yoktur¹¹⁴⁰, rivâyeti de kıraat esnasında kısaltmaların kullanıldığını göstermektedir.

Yine Yahya b. Abdullah b. Bukeyr şöyle diyor: “Mâlik b. Enes’e Muvattâ’nın kıraatını bitirince Mağripli bir kişi onun önüne diz çöktü ve ona: Ey Abâ Abdullah, Muvattâ’dan sana kıraat olunanlar için “nâ” Mâlik diyeyim mi? Ne dersin?” diye sordu. Mâlik, evet dedi. O kişi peki o benim hadisim değil mi? deyince Mâlik, onu dinlerken susmadım mı, hatalı bulduğum yerleri düzeltmedim mi, yanlış olan yerlere itiraz etmedim mi? “nâ” Mâlik de: “O benim -rivâyet etmiş olduğum-

¹¹³⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, ss. 283, 297; Râmehurmu’zî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, ss. 486, 497.

¹¹³⁵ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, c. 2, s. 50.

¹¹³⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, ss. 299, 302; Râmehurmu’zî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, ss. 487, 491.

¹¹³⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, ss. 309, 310; Râmehurmu’zî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, ss. 650, 654.

¹¹³⁸ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 596.

¹¹³⁹ Haddesenâ lafzının kısaltılmış şekli.

¹¹⁴⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1148.

hadisimdir.”¹¹⁴¹ diyerek talebelerin hocaya kıraat ettikleri rivâyetleri naklederken “haddesenâ” lafzını kullanmalarının uygun olduğunu bildirmiş oldu.

3.3.5. Men Zekerte

Müstemlî, mecliste sükûneti sağlayıp besmeleden sonra Allah Tealâ’ya hamdeder ve Allah Resûlü’ne (sav) salât getirir. Daha sonra muhaddise dönüp ona, “men haddeseke” ya da “men zekerte” Allah sana rahmet etsin der¹¹⁴².

Nitekim Hâlid b. Saîd¹¹⁴³ şöyle demiştir: “Muhammed’e ‘men zekerte’ yâ Ebâ Abdillâh?” denildi. O: “es-sika, es-sadûk, el-Me’mûn, Hâlid b. Saîd, İshak b. Saîd’in kardeşi” cevabını verdi¹¹⁴⁴.

Geleneksel hadis eğitim öğretiminde “men zekerte rahimekellâh” lafzının kullanıldığına dair Hâris b. Ebî Usâme’nin, Yahya b. Eksem’den rivâyeti şöyledir: “Kadırlarla, kadı’l-kudâtlarla, vezirlerle görüşüm. Beni müstemlînin “men zekerte rahimekellâh” sözünden daha fazla sevindiren bir şey olmadı.”¹¹⁴⁵

Müstemli râviye yukardaki soruları sorunca râvi şöyle der: Haddesenâ fulân, daha sonra şeyhlerini senedin sonuna kadar zikreder¹¹⁴⁶. Şeyhinin sadece ismiyle yetinmeyip künyesiyle beraber zikretmesi, iltibasın önlenmesinin yanı sıra ona duyduğu saygının derinliğini ifade eder.

Nitekim el-Abbas ed-Dûrî şöyle diyor: “Ahmed b. Hanbel’i 205 senesinde Ravh b. Ubâde’nin meclisinde, Yahya b. Maîne bazı şeyler sorarken işittim. Ona şöyle diyordu: Ya Ebâ Zekerîyya böyle mi rivâyet ettin? Şöyle mi rivâyet ettin? Ahmed b. Hanbel böyle yapmakla, ondan işitmiş olduğu hadisleri teyid etmek istiyordu. Yahya bir şey dediğinde Ahmed onları yazıyordu. Ahmed b. Hanbel’in, Yahya b. Maîn’i adıyla zikrettiğini son derece nadir duymuşumdur. O hep şöyle derdi: “kale Ebû Zekerîyyâ, kale Ebû Zekerîyyâ.”¹¹⁴⁷

¹¹⁴¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1150.

¹¹⁴² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 71.

¹¹⁴³ Hâlid b. Saîd b. Amr b. Saîd b. el-Âs, el-Emevî. Bk. İbn Hacer, *Takribu’t-tehzîb*, 1639.

¹¹⁴⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1214.

¹¹⁴⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1215.

¹¹⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 71.

¹¹⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1218.

3.3.6. Hadisü's-Sene

Hadisü's-Sene lafzı *el-Câmi'* de garip hadis için kullanılan bir lafızdır¹¹⁴⁸. Hadis ıstılahında garip, bir râvinin rivâyetinde tek kaldığı hadis için kullanılır¹¹⁴⁹. Bu hadis çeşidi teferrüdün; metin veya senette, başta veya sonda olmasına göre çeşitli lafızlarla adlandırılır¹¹⁵⁰. İsnadda veya metinde ziyade veya rivâyetiyle tek olan hadis garip hadis sınıfına dâhil olur¹¹⁵¹.

Hatîb'de, isnad veya metin yönüyle bir kişinin rivâyetiyle teferrüd eden hadisi “garib” diye tarif ediyor ve garip bir rivâyeti ilk ezberlediği kişinin Abdullah b. Abbas olduğunu naklediyor¹¹⁵².

“Kim Müslümanlar arasındaki bir yetimi, kendisine ihtiyaç duymayacak hale gelinceye kadar, onun yemesini ve içmesini temin ederse Allah (cc) ona cenneti vacip kılar. Ancak bağışlanmayacak bir günah işlerse o ayrı¹¹⁵³. Kim ki Allah (cc) iki kerîmesini giderir de (o da buna sabrederse) Allah (cc), ona cenneti vacip kılar.” ya Resûlallah! “İki kerîme” nedir, diye sorulunca Allah Resûlü (sav) “gözleri” cevabını verdi. Kim İslâm ahlakı üzere merhamet ve şefkatle üç kız yetiştirirse, Allah (cc) o kişiye cenneti vacip kılar. Bağışlanmayacak bir günah işlemesi müstesna. Oradan birisi: Yâ Resûlallah! İki kız yetiştirirse dedi. Allah Resûlü (sav), “iki kız da yetiştirse.” buyurdu¹¹⁵⁴. İbn Abbas (ra) Allah Resûlü'nden (sav) naklettiği yukarıdaki rivâyetle alakalı, vallahi bu “hadisin garibi”dir¹¹⁵⁵, değerlendirmesine bulunmuştur.

Aynı şekilde Zuhri, Sâib b. Yezid'den şu rivâyeti naklediyor: “Allah Resûlü (sav), Bahreyn Mecûsileri'nden cizye almıştır. Ömer (ra) Fârisî'lerden, Osman (ra) Berberîler'den, cizye almıştır. Ebû Abdullah b. Sâkin, Şeyh¹¹⁵⁶ bu hadisi, “hadisu's-

¹¹⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 127.

¹¹⁴⁹ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-tebşîr fî ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, ta'lik, Mustafa Dîb el-Bugâ, Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Dımaşk 1418/1997, s. 56; İmâd Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, s. 18; Tahhân, *Hadis usûlü*, s. 40; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 85.

¹¹⁵⁰ Bk. İmâd Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, s. 18.

¹¹⁵¹ Nevevî, *Takrîb*, s. 56.

¹¹⁵² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 126.

¹¹⁵³ *Tirmizî*, Birr 14, (hn. 2029).

¹¹⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1377; benzer rivâyetler için bk. *Tirmizî*, Birr 13, (hn. 2024, 2025, 2026, 2027).

¹¹⁵⁵ *el-Câmi'* de lafız: من غرائب الحديث و غره şeklinde iken muhakkik Acâc el-Hatîb, Taberânî de: من كرائم الحديث و غره şeklinde geçtiğini beyan ediyor. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, c. 2, s. 179, 1. Dipnot.

¹¹⁵⁶ Şeyh tabirini, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Sâkin diyor. Muhtemelen bu lafzı İbn Ebî Kebşe için kullanmıştır. Bk. Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1378.

sene” diye isimlendirdi. Çünkü bu hadis “garib”tir. Zira bu rivâyeti senede bir kez tahdis ederdi.”¹¹⁵⁷

Hatîb şöyle diyor: “Ebu’l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Begavî, kendisine has¹¹⁵⁸ rivâyeti senede bir defa tahdis ederdi. Ve bu rivâyeti de; “ehâdisu’s-sene” diye isimlendirirdi.”¹¹⁵⁹

Yukarıda zikredilen kavramlardan bir kısmı rivâyetin sıhhatiyle alakalı iken (medhûl), bir kısım kavramlar ise ravinin yaş, ilmi derinliği (tîre-tîremâh, hıfz) vb. özelliklerine dairdir. Diğer bir kısmı ise rivâyet lafızları (haddesenâ ahberanâ), kendisinden hadis işitilen kişi (men zekerte), rivâyetin tanınırlığı (hadîsü’s-sene) gibi hususlarla alakalıdır.

3.4. MUHTELİF MESELELER

3.4.1. Rihle

Hadis öğrenmek, hadislerle ilgili bilgiler elde etmek için yolculuğa çıkmak anlamına gelen rihle¹¹⁶⁰, Hatîb’e göre iki saikle; uluvvu’l-isnâd elde etmek, hafızlarla görüşüp onlarla müzakere etmek ve onlardan istifade etmek için yapılır. Bu iki husus öğrencinin kendi beldesinde bulunduğu zaman, rihleye gerek yoktur ve talebenin kendi beldesindekiyle yetinmesi daha evlâdır.

Bununla alakalı Mâlik şöyle demiştir: “Ey İbn Vehb, Allah’tan (cc) kork, ilminle yetin, bulunduğun belde senin ilmine muhtaç insanlar varken sen onları bırakıp daha fazla bilgi öğrenmek için rihleye çıkma, sen böyle yaparsan hem başkalarına faydalı olursun hem de kendin fayda görürsün¹¹⁶¹. Zira talep ettiğin bilgiyle Allah’ın (cc) rızasını istiyorsan, Allah’ın (cc) sana verdiğiyle bunu elde etmiş olursun, talep ettiğinle dünyalık peşindeysen, zaten bu durumda da senin

¹¹⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1378.

¹¹⁵⁸ Teferrüt ettiği. Allahu a’lem.

¹¹⁵⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 127.

¹¹⁶⁰ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 255.

¹¹⁶¹ Muhakkiklerden Tahhân, lafzı انتفع و انتفع şeklinde verirken (Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1679), Acâc el-Hatîb ise انتفع و انتفع şeklinde serdetmektedir. Bizce de isabetli olan Acâc el-Hatîb’in serdettiği lafızdır. (Bk. Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hatîb, 1739).

elinden gelen bir şey yoktur.”¹¹⁶²

Ebû Zûra’ ed-Dımaşkî, Ebû Müşir’e şöyle demiştir: “Kişinin kendi beldesinin ilmiyle ve âlimiyle yetinmesi gerekir. Beni görüyorsun, Saîd b. Abdulaziz’in ilmiyle yetiniyorum. O varken başka birisine ihtiyaç duymuyorum.”¹¹⁶³

Yukarıda zikredilen iki husustan birisinin talebenin beldesinde, diğer hususun başka bir belde bulunması ve her bir beldenin kendine has bilgisi bulunması durumunda, örneğin: talebenin Iraklı olması ve Iraklılara ait uluvv isnadın varlığı başka belde olmayan, oranın hafızlarına ait rivâyetlerin ve çeşitli ihtilafların varlığı ya da talebenin Şamlı olması, Şamlılara ait uluvv isnadın varlığı ve başka bir belde olmayan oranın ma’rifet ehline ait rivâyetlerin olması durumunda, Hatîb’e göre, müstehap olan talebenin bu iki faideye -uluvv isnada ve bu iki grubun ilmine- birden sahip olması için rihle yapmasıdır. Fakat rihleye çıkmadan önce kendi beldesindeki rivâyetleri tahsil etmeli ve onları bilmede -kendi beldesindeki rivâyetlerin sahîhini, sakîmini, tahdis ehlini ve onların hallerini bilmeli, muasır ve mütekaddim ulemâyı ve varolan bilgiyi tahsil etmeli- uzmanlaşmalı, az da olsa beldesindeki râvilerin rivâyetlerinden yazmadığı bir rivâyet bırakmamalı, daha sonra rihleye karar vermelidir¹¹⁶⁴.

Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki günümüzde, lisans/lisansüstü veya doktora eğitimi için yurt dışına gidecek öğrencilerin, yurt dışında eğitim öğretime başlamadan önce kendi memleketlerine ait ilmî ve kültürel birikime sahip olmaları, bu bilgiyi içselleştirmeleri, ondan sonra başka ülkelerdeki eğitimi almaları son derece önem arz etmektedir.

Diğer taraftan muhaddisler doğru bilgiye o kadar çok değer vermişlerdir ki bir tek rivâyete ulaşmak için bile aylarca sürebilecek yolculuğu göze almışlardır. Câbir b. Abdullah diyor ki: “Daha önce işitmediğim bir hadisi şerifin varlığı bana ulaştı. Hemen bir deve satın alıp yola koyuldum. Bir ay süren yolculuğumun sonunda Şam’da Abdullah b. Üneys’in¹¹⁶⁵ evine geldim. Kapıda duran kişiye “Câbir kapıda de” dedim. Gitti geri gelip Câbir b. Abdullah mı, diye sordu? Evet deyince Üneys’e

¹¹⁶² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1679.

¹¹⁶³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1680.

¹¹⁶⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, ss. 223, 224.

¹¹⁶⁵ Abdullah b. Üneys el-Cühenî, Ebû Yahyâ el-Medenî, Halîfu’l-Ensâr, Sahabeî kiramdandır. Akabe Biati’na ve Uhud’a katılmıştır. Şam’da h. 54 yılında vefat etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 3216.

haber verdi. Bir de Üneys elbisesini giymiş vaziyette dışarı çıktı. Boyun boyuna sarıldık. Ona, Kısas hakkında Allah Resûlü'nden (sav) benim bilmediğim bir hadisi duyduğunu işittim, dedim. Ya ben ölürüm ya da sen ölersün düşüncesiyle bu rivâyeti senden işitmek için bir an önce geldim, dedim. Bunun üzerine Allah Resûlü'nden (sav) şunu işittim.” dedi. O şöyle demiştir: “Allah (cc) kulları -veya insanları- çıplak, sünnetsiz ve yanlarında dünyalık hiçbir şey olmadığı halde haşredecek. Daha sonra Rableri onlara yakındakinin de uzaktakinin de duyabileceği bir sesle: ‘Ben Melik’im, Ben Deyyân’ım, hiçbir cennet ehli ve hiçbir cehennem ehli eğer bir haksızlık yapmışsa ben o zulmü sebebiyle ona kısas uygulamadan, hatta başkasına attığı bir tokadın bile cezasını vermeden cennete veya cehenneme giremez.” buyurdu. Bizler: “Allah’ın (cc) huzuruna çıplak, sünnetsiz ve bomboş geleceğizden kasıt nedir?” diye sorunca Allah Resûlü (sav), “hasenât ve seyyiâtla,” buyurdu¹¹⁶⁶.

Bazı arkadaşlarından: “Sahip olduğun bir bilginin yazılmış olduğu bir kâğıdı kaybet; ama görüşüp ilminden faydalanmadığın bir şeyh bırakma.”¹¹⁶⁷ sözünü duyduğunu söyleyen Hatîb rihle ile alakalı, “*er-Rihle fî Talebi'l-Hadis*” adlı eserine¹¹⁶⁸ atıf yaparak seleften birçok âlimin tek bir hadis için bile rihleye çıktıklarını belirtir ve *el-Câmi*’de konuyu fazla uzatmak istemediğini kaydeder¹¹⁶⁹. Nitekim Seyyâr, Cerîr b. Hayyân’dan şu rivâyeti naklediyor. O şöyle demiştir: “Bir kişi¹¹⁷⁰ ‘Kim bu dünyada Müslüman kardeşinin bir ayıbını örterse Allah da (cc) onun ahirette ayıbını örter’ hadisi için Mısır’a rihle yapıp evine geri döndü.”¹¹⁷¹

Öte Yandan rihleye çıkarken ebeveynin izninin gerekip gerekmediği hususu hakkında çeşitli görüşler vardır. Hüseyin b. Sâlih, Ahmed b. Dâvud’un, “Mü’minlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grupta, din konusunda derin ve köklü bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki, sakınırlar¹¹⁷²” ayeti kerîmesinden hareketle, rihle için ebeveynden izin almanın gerekli olmadığını; çünkü Allah’ın (cc) ilim öğrenmeyi her müslümânâ farz kıldığı şeklindeki görüşünü

¹¹⁶⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1677.

¹¹⁶⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1681.

¹¹⁶⁸ Bk. Hatîb, *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dâru'l-Kütübi't-Ta'lîmiyye, Beyrut 1395.

¹¹⁶⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 227.

¹¹⁷⁰ Burada zikri geçen kişi Ebû Eyyûb el-Ensârî’dir. Bk. Hâkim en-Nîsabûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma’rifetu ulûmi'l-hadîs*, thk. es-Seyyid Mu’zam Hüseyin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1397/1997, c. 1, s. 40.

¹¹⁷¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1687.

¹¹⁷² Tevbe 9/122.

naklede¹¹⁷³.

Hatîb'e göre ise, her müslümanın üzerine farz olan bilgi, bilinmesi zarûrî olan -İslâm Dini'nin temel hükümleri gibi- bilgidir. Rihleye çıkacak talebeye bu bilgiyi kendi beldesinde öğretecek hocalar olmazsa talebenin ebeveyninden izin almadan rihleye çıkması caizdir. Kendi beldesinde zarûri bilgileri öğretecek kişilerin bulunması durumunda izinsiz rihleye çıkılması uygun olmaz. Ebeveynin zarûri ilim için rihleye izin vermemesi durumunda onlara yumuşak davranmalı, onların gönülleri hoş edilmeli onların rızasına uygun bir yol bulunmalıdır¹¹⁷⁴.

Hasan b. el-Heysem el-Bezzâz'ın, Ahmed b. Hanbel'le arasında geçen: Ya Ebâ Abdillâh! Ben hadis taleb etmek -rihle- istiyorum, annem beni bundan menediyor ve ticaretle uğraşmamı istiyor ne yapayım diye sordum. Bana: “Annenin evinde ve yanında bulun ilme de devam et, dedi.”¹¹⁷⁵ şeklindeki ifadesinden anlaşılacağı üzere hadis için rihle çok ulvî bir görev olmasına rağmen ebeveynin rızası olmaksızın yapılacak rihle hoş karşılanmamıştır. Gerek Allah Resûlü'nün (sav) tutumu gerekse Sahabe-i Kirâm ve sonraki nesillerinin tutumu, ebeveyne itaatın mühim olduğu fikrini bizlere vermektedir.

Aynı şekilde Ebu'l-Abbâs, Abdullah b. Amr'dan şu rivâyeti naklediyor. O şöyle demiştir: “Bir kişi Allah Resûlü'ne (sav) gelerek cihat için izin istedi. Allah Resûlü (sav), ebeveynin sağ mıdır? deyince, evet cevâbını alması üzerine: “Git cihadını -onlara taat ve iyilik yaparak- onlarla yap.” buyurdu¹¹⁷⁶.

Atâ, b. es-Sâib, babasından o da Abdullah b. Amr'dan şu rivâyeti naklediyor: “Bir kişi Allah Resûlü'ne (sav) geldi ve anne babamı ağlar halde bırakıp hicret için biat etmek üzere sana geldim.” dedi. Allah Resûlü (sav): “Anne babana dön, ağlattığın gibi onları güldür.”¹¹⁷⁷ diyerek, Müslümanların sayılarının fazla olmadığı, tek insan gücünün bile çok önem arzettiği bir dönemde dahi ebeveynin rızasını öncelemiştir.

Ebeveynin rızasının yanı sıra muhaddislerin rihleye çıkmalarına mani olan başka âmiller de vardır. Örneğin muhaddisin bakmakla yükümlü olduğu âile

¹¹⁷³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1692.

¹¹⁷⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 228.

¹¹⁷⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1694.

¹¹⁷⁶ *Buhârî*, Edeb 3, (hn. 5972); *Müslim*, Birr 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 414, (hn. 6811).

¹¹⁷⁷ *Ebû Dâvud*, Cihad 32, (hn. 2528); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 454, (hn. 6869); *Nesâî*, Beya', 13, (hn. 7738); *İbn Mâce*, Cihad 12, (hn. 2782). Ayrıca ilgili rivâyetler için bk. Tahhân, *el-Câmi'*, 1698, 1699, 1700, 1701, 1702.

efradının olması ya da yolda harcayacağı kadar nafakasının olmaması durumunda da istemeyerek rihleden geri kalanlar olmuştur.

Ebû Bekir b. Ebu'l-Esved, dedem Humeyd b. el-Esved'den şunu işittim diyor. O şöyle demiştir: “Süfyân bana, ‘Yunus İbn Yezîd el-Eylî’ye gidelim mi?’ dedi. Ben ona: Sen sorumluluğu olmayan birisisin, benim bakmakla yükümlü olduğum âilem var.” dedim¹¹⁷⁸.

Yine Abdurrahman b. Ebî Hâtim’in, Sâlih b. Ahmed b. Hanbel’in babasından: “Yanımda elli dirhem olsaydı Reyî’ e Cerîr b. Abdî’l-Humeyd’in yanına giderdim. Zira bazı dostlarımız ondan hadis dinlemek için gittiler. Ben de gitmeyi arzu ediyorum ama gidecek durumum yok.”¹¹⁷⁹ şeklindeki nakli rihelye çıkmaya bir başka engel olarak zikredilmiştir.

Rihle için arkadaş seçimi de son derece önemli bir husus olarak kabul edilmiştir.

Ebân b. el-Muhabber, Saîd b. Râfi’ b. Hatîc’in babasının Allah Resûlü’nden (sav) şu rivâyetini nakleder. Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Yola çıkmadan önce iyi bir yoldaş araştırınız.”¹¹⁸⁰

Hatîb’e göre hadis tâlibinin yol arkadaşını, kendi mezhebine, istek ve amacına uyan kişilerden seçmesi son derece önemlidir. Yani ilim yolculuğunda kendisine arkadaşlık eden kişiyle fikirleri her yönüyle örtüşmelidir. Çünkü refik elbisedeki yamaya benzer. Aralarında tam bir uyum olmazsa yolculuktan istenilen verime ulaşılması güç olur¹¹⁸¹. Yine bu hususla alakalı el-Velîd, el-Evzâî’den şu sözü naklediyor: “Yoldaş elbisedeki yama gibidir. Tam bir uyum olmazsa ona kusur getirir.”¹¹⁸²

Aynı şekilde Ahmed b. Ubeyd b. Nâsih, ilim yolculuğundaki arkadaş seçiminin önemiyle alakalı el-Esmâî’nin babasından şu sözünü nakleder: “Arkadaş ve yoldaş kişinin gömleğindeki yaması gibidir. Kişi gömleğini neyle yamadığına dikkat etsin denilir.”¹¹⁸³

Geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına göre hadis talibi rihleden önce

¹¹⁷⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1705.

¹¹⁷⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1706.

¹¹⁸⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1708.

¹¹⁸¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 235.

¹¹⁸² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1711.

¹¹⁸³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1712.

istihâre¹¹⁸⁴ etmelidir. Çünkü o her zaman kendisi için hayırlı olabilecek kararları alamayabilir. Böyle bir durumda Allah'tan (cc) yardım isteyip Onun bilgisine ve ilmine sığınarak bazı kararları alması daha isabetli bir davranış olarak görülmüştür.

Bazı durumlarda istihare etmenin gerekliliğine dair İsmâil b. Muhammed b. Sa'd, babasından o da dedesinden Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmişlerdir. Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Âdemoğlunun mutluluğu Allah'ın (cc) yardımına başvurmasıdır -istihare-, mutsuzluğu da istihâreyi terk etmesidir.”¹¹⁸⁵

3.4.1.1. Rihle Günü

Gerekli hazırlıklar ve ilgili kişilerin rızasından sonra rihle için tercih edilen günler vardır. Bereketli olduğuna inandıkları için muhaddisler özellikle o günlerde sefere çıkmayı tercih etmişlerdir. Rihleye hangi gün çıkılması gerektiğiyle ilgili Abdurrahman b. Ka'b, babasından, o da Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti nakletmişlerdir: “Allah Resûlü (sav) sefere genellikle perşembe günü çıkardı.”¹¹⁸⁶

Hatîb, Ca'fer b. Süleymân b. Ali el-Hâşimî'nin, babalarından, onların da, Allah Resûlü'nden (sav), “Allah'ım! Ümmetimden perşembe günü erken davrananların işlerini bereketli kıl.”¹¹⁸⁷ rivâyetini de delil getirerek sefer günü yolculuğa erken bir vakitte çıkılmasının müstehap olduğunu, yakınlarla vedalaşıp onların dualarını almanın gerekli olduğunu belirtir¹¹⁸⁸.

Sefere çıkmadan önce yakınlardan dua almanın bereket olacağıyla alakalı Nufey' b. el-Hâris, Zeyd b. Erkam'dan, Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakleder: “Sizden biriniz sefere çıkacağı zaman arkadaşlarıyla vedalaşıp onların

¹¹⁸⁴ İstihare, herhangi bir işin, hayırlı olup olmadığına dair Allah'ın (cc) inâyetine sığınmak ve O'nun bilgisine müracaat etmektir. Usûlüne uygun olarak iki rekât namaz kılınır ve ilgili dua yapılarak yatılır. Görülen rüyaya göre durum hayra ya da şerre yorumlanır. Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, Emel Matbaacılık, Ankara, ts. s. 210.

¹¹⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 54, (hn. 1444); *Tirmizî*, Kader 15, (hn. 2292). Ayrıca istihâre ile ilgili bk. *Buhârî*, Teheccüd 24, (hn. 1162); *Tirmizî*, Vitr 480, (hn. 484); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 23, s. 55, (hn. 14707).

¹¹⁸⁶ *Buhârî*, Cihad 103, (hn. 2949); *Ebû Dâvud*, Cihad 83, (hn. 2605); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 25, s. 59, (hn. 15781).

¹¹⁸⁷ Ebû Nuaym el-Esbehânî, *Târîhu Esbehân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, c. 1, s. 315; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, c. 1, s. 363.

¹¹⁸⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 237,238.

dualarını alsın. Allah (cc) onların dualarını kendisi için bereket kılar.”¹¹⁸⁹

Rihle için sefere çıkmadan önce vedalaşmak için yapılan ziyaret aynı zamanda helallik isteme ve bir dua talebi anlamına gelmektedir. Atâ’nın, İbn Abbas’tan (ra) şu rivâyeti: “Sefere çıkan kişinin çıkarken ve sefer dönüşünde kardeşlerinin yanına uğrayıp selam vermesi helallik isteyip onlardan dua talep etmesi sünnettendir.”¹¹⁹⁰ seferden önce helallik alıp dua istemenin önemini vurgulamaktadır.

Öte yandan veda anında vedalaşılan kimselere yapılacak dualarla alakalı Yahya b. İsmâil b. Cerîr, Kazaa’dan şu rivâyeti naklediyor. O şöyle demiştir: “Abdullah b. Ömer’in yanında idim. Onun yanındakiler ayrılmak istediklerinde, bana, yerinde kal, Allah Resûlü’nün (sav) vedalaştığı gibi vedalaşalım dedi, elimden tutup musafaha yaptı ve şunları söyledi: Dinini, canını ve işlerinin âkıbetini Allah’a emanet ediyorum.”¹¹⁹¹

Hadis talebesi rihle için bineğine bindiğinde de dua etmelidir. Ali b. Rebîa diyor ki: “Ali b. Ebî Tâlib’in “redif”inde¹¹⁹² idim. Bineğine binince üç defa tekbir getirdi, üç defa hamdelede bulundu ve ‘sübhânellezî sehhera lenâ hêzê vemâ kunnâ lehû mukrinîn¹¹⁹³, sübhâneke lâ ilâhe illâ ent’ dedikten sonra, Allah Resûlü’de (sav) böyle yapardı.”¹¹⁹⁴ dedi.

Gerekli hazırlıklar yapıp uygun görülen günde rihleye çıkılınca, yolculuk esnasında da hadis talebesinin dikkat etmesi gereken birtakım husûsîyetler vardır. Bunların başında yol arkadaşına karşı son derece hürmetli davranması, ona saygıda kusur etmemesi gelmektedir.

Ebû Abdurrahman el-Hubulî, Abdullah İbn Amr’ın, kişinin yol arkadaşına karşı hürmetli olmasıyla alakalı Allah Resûlü’nden (sav) naklini şöyle anlatıyor: “Allah katında dostların en hayırlısı, arkadaşına karşı hayırlı olandır. Allah katında komşuların en hayırlısı, komşularına karşı hayırlı olandır.”¹¹⁹⁵

Aynı şekilde Ubeydullah b. İmrân, Mücâhid’den şunu duydum, diyor. O

¹¹⁸⁹ es-Suyûtî, Câmiu’s-sagîr, 572.

¹¹⁹⁰ Hatîb, *el-Câmi’*, thk. Tahhân, 1721.

¹¹⁹¹ *Ebû Dâvud*, Cihad 79, (hn. 2600); *Tirmizî*, Deavât 45, (hn. 3744); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 8, s. 119, (hn. 4524).

¹¹⁹² Redif, hayvana binmiş bir kişinin arka tarafındaki boşluk.

¹¹⁹³ Zuhurf 43/13.

¹¹⁹⁴ Rivâyeti Ahmed b. Hanbel *Müsned*’inde Ali b. Rebîa’dan daha ayrıntılı bir şekilde nakletmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, c. 2, s. 148; *Ebû Dâvud*, Buyû’ 48, (hn. 3446); *İbn Mâce*, Ticârât 42, (hn. 2240).

¹¹⁹⁵ *Tirmizî*, Birr 28, (hn. 2058); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 126, (hn. 6566).

şöyle demiştir: “İbn Ömer’le yol arkadaşlığı yaptım. Ben ona hizmet etmek istiyordum, o da bana hizmet ediyordu.”¹¹⁹⁶

Yine yol arkadaşlığı âdâbına dair Müslim b. Ubeyd Ebû Firâs, Rebîa b. Ebî Abdurrahmân’dan şu sözü naklediyor. O şöyle demiştir: “Seferin ve hazarın kendine has âdâbı vardır. Seferin âdâbı; arkadaşla yol azığını paylaşmak, ona az muhalefet etmek ve -haramlardan kaçınarak- çok şaka yapmak. Hazarın âdâbına gelince; ayrılıkları mescitlere taşımamak, Kur’an tilâvetine devam etmek ve çok dost/arkadaş edinmektir.”¹¹⁹⁷

Rihlenin bir başka yönü de insanların kişilik ve karakterlerini ortaya çıkarmasıdır. Seferle alakalı Sâlih b. Muhammed kardeşi Sadakah’tan şu rivâyeti naklediyor: “Sefer bir kavim için ölçüttür denilir. İnsanların ahlâkını ortaya çıkardığı için ‘sefer’ diye isimlendirilmiştir.”¹¹⁹⁸ Yol arkadaşlığında meydana gelen sıkıntı ve çilelere karşı arkadaşların gösterdiği tepki, fedâkarlık, paylaşma, sabır, empati, bir ihtiyacından dolayı geciktiğinde onu bekleme vb. tavırlar aynı zamanda onların kişiliğini ortaya koyan etkenlerdir.

Bütün bu aşamalardan sonra hadis talibi sağ salim rihlesini tamamlayıp murâd ettiği yere ulaşınca kendisini sâlimen oraya ulaştırdığı için Allah’a (cc) hamdettikten sonra vakit kaybetmeden oranın meşâyihından sema’ da bulunmak için onların yanına gitmelidir¹¹⁹⁹.

İsteddiği yere varan hadis talibinin orada yapacağı duanın nasıl olması gerektiğine dair Avn b. Abdullah diyor ki, -rihle yapan- bir kişi beldelerden bir beldeye ulaştığında, oranın en uygun bir yerinde şöyle dua ederdi: “Allahümme innî es’elûke meveddete hıyârihim ve eûzü bike min şirârihim ve kânellâhu yu’tîhi zêlike.”¹²⁰⁰

Hatîb’e göre, rihle yapan hadis talebesi öncelikle, her şeyten daha önce duymadığı ve meşâyihin benimsediği rivâyetleri sema’ etmelidir. Hadis talebesinde simâ’ isteği ve merakı bitmez. Zirâ ilim, ölçülmesi imkânsız denizler gibidir, sürekli

¹¹⁹⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1728.

¹¹⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Acâc el-Hâtîb, 1792.

¹¹⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1730.

¹¹⁹⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 243.

¹²⁰⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1737. Bir beldeye gidildiğinde yapılması tavsiye edilen duanın anlamı şu şekildedir: Allahım senden, bu beldenin hayırlılarının sevgisini istiyorum. Şerlilerinden de sana sığınıyorum. (kim bu duayı yaparsa) Allah (cc) o kişinin isteğine icabet eder.

kar getiren madenler gibidir. Başka diyarlara ilim için giden talebe bu zahmetine değecek bilgilerle zamanını geçirmelidir¹²⁰¹.

İbn Abbâs (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti naklediyor: “İki arzu vardır ki onlara rağbet bitmez. Birisi, ilim isteği, diğeri dünyalık isteği.”¹²⁰²

Âlî isnâd elde etmek veya meşâyihtan sema' da bulunmak için rihleye çıkan hadis talibi, ailesini ihmal etme, kendi işini kesada uğratma vb. tehlikelere maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla hadis talibi rihle neticesinde amacına ulaşır ulaşmaz kendi beldesine dönmeli ve rihlede elde ettiği bilgileri incelemelidir¹²⁰³. Arzu edilen amaca ulaşıldığında bir an önce seferden dönmenin ehemmiyetine dair Ebû Hureyre (ra) Allah Resûlü'nden (sav) şu rivâyeti naklediyor: “Sefer azabtan bir parçadır. Sahibini; yemekten, içmekten ve uykudan men eder -düzenini bozar-. Sizden biriniz seferle murad ettiği arzusuna ulaşınca ailesine dönmekte acele etsin.”¹²⁰⁴

Aynı şekilde rihlenin meşakkatini ifade sadedinde, Şu'be b. el-Haccâc'ın şu sözü manidardır: “Eğer meşakkat ve sıkıntı çekmek istersen hadis yaz.”¹²⁰⁵

Arzu ettiği kadar bilgiye ulaşınca hadis talebesinin vakit kaybetmeden ailesine dönmesinin gerektiğinden bahsetmiştik. Zira hadis talibinin ne kadar rihle yaparsa yapsın bilginin tamamına ulaşması mümkün değildir. Halef b. Muhammed b. Ahmed b. Abdu'l-Vâhid İbn Rufe'd'in, Ebû Mûsa İmran b. Abdullah en-Nûrî'den: “Duyduğunu hıfzet, bilgilerini koru. Ey Ebû Abdullah, bundan sonra ailene git, eğer gurbette ilim için yirmi yıl da kalsan mutlaka sana hiç duymadığın bilgi gelir.”¹²⁰⁶ şeklindeki nakli rihleye çıkan hadis talebesinin kendisine bir hedef çizmesi, hedefine ulaşınca da beldesine dönmesinin gerekliliğini göstermektedir. Zira amacına ulaşan hadis talibi evine dönmeli ve elde etmiş olduğu bilgileri incelemeli o bilgileri içselleştirmelidir¹²⁰⁷.

Müktesep bilgilerin mütalaa yoluyla içselleştirilmesi gerektiğine dair

¹²⁰¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, ss. 244, 245.

¹²⁰² Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâsidü'l-hasene fî beyâni keşîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1405/1985, c. 1, s. 678.

¹²⁰³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 246.

¹²⁰⁴ *Buhârî*, Umre 39, (hn. 1804); *Müslim*, İmâre 179; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 12, s. 161, (hn. 7225).

¹²⁰⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1746; Burada, “sıkıntı çekmek istiyorsan hadis yaz” lafzından kasıt özellikle hadis ilminin, elde edilmesi, başkalarına nakli çeşitli sıkıntı ve meşakkatler sonucu olduğu içindir.

¹²⁰⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1747.

¹²⁰⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 249.

Ahmed ez-Zübeyrî'in, İbnu'l-Mübârek'ten nakli şu şekildedir: "Kim elde etmiş olduğu bilginin kendisine fayda vermesini isterse, kitaplarını mütalaa etsin."¹²⁰⁸

Kısaca, rihle hakkında bizlere oldukça tafsilatlı malumat veren Hatîb'e göre hadis talibinin ilim için yolculuk yapması son derece önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra hadis talibinin seferinin başlangıcından, rihleye çıkacağı günü seçmesi, rihleye çıkmadan önce ailesine, anne babasına ve çevresine karşı sorumluluklarını yerine getirmesinden seferde kalması gereken müddet, dönünce yerine getirmesi gereken ilmi yükümlülükler kadar sorumluluklarının olduğu anlaşılmaktadır.

3.4.2. Hadis Münekkidi

Hatîb'e göre hadisin sıhhati hakkında bilgi sahibi olmak, zihnî yönlendirmelerden ziyade Allah'ın (cc) muhaddisin kalbine verdiği bir his (sezgi, feraset) tir. Bu meleke tıpkı bir sarraf terazisi hassaslığında, hadisle uzunca bir zaman iştigâlin ve ona önem vermenin sonunda oluşan bir yetenektir¹²⁰⁹. Nitekim Ahmed b. el-Hasan et-Tirmizî, Nuaym b. Hammad'dan şu rivâyeti naklediyor. O, diyor ki: "Abdurrahman b. Mehdî'ye, hadisin sahihini sahih olmayanından nasıl ayırdedersin," diye sordum. "Doktorun mecnunu tanıdığı gibi..." dedi¹²¹⁰.

Hadis bilgisinin ilhâmî yönünün olduğuyla alâkalı, Ali b. el-Hüseyn b. el-Cüneyd, İbn Numeyr'i şöyle derken işittim diyor. O, şöyle demiştir: "Abdurrahman b. Mehdî, hadis bilgisi ilhamîdir, dedi. Bu sözüne İbn Numeyr doğru söyledi. Bu nasıl oluyor, dersin, işte bunun cevabı yoktur, dedi."¹²¹¹

Hadis münekkidi hadis ilmiyle o derece meşgul olmuşlardır ki tıpkı bir sarrafın paradan anladığı gibi hadisin sıhhati hakkında hüküm verme kabiliyetine ulaşmışlardır. Mahmud b. İbrahim b. Sümei'in, Ahmed b. Sâlih'ten nakli şu şekildedir: Hadis (in sıhhati) hakkındaki incelik altının kalitesini bilmeye benzer. Sarraf, kalite anlamında başkasının göremediğini görür. Nasıl ki sarrafa sen (altının ayarını ve kalitesini) nasıl biliyorsun, diye sormak anlamsızsa hadis münekkidine de hadis hakkındaki değerlendirmesinden dolayı sen bunları nereden biliyorsun,

¹²⁰⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1751.

¹²⁰⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 255.

¹²¹⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1772.

¹²¹¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1774.

denilmez.”¹²¹²

Hatîb’e göre bazı hadislerin illeti hemen anlaşılmaz. Üzerinde titiz bir inceleme ve uzunca zaman çalışma neticesinde ortaya çıkar¹²¹³. Abdü’l-Mü’min b. Halef en-Neseî, Ebû Ali Sâlih b. Muhammed el-Bağdâdî’den rivâyetinde: “İletini kırk sene sonra ortaya çıkardığım nice hadisler vardır.”¹²¹⁴ demiştir.

Hadis münekkidlere hadis in illetini bilme noktasında takip etmeleri gereken yollardan birisi de üzerinde çalışılan rivâyetin turukunun toplanıp râvilerin ihtilaflarının değerlendirilmesidir¹²¹⁵. Nitekim Nuaym b. Hammâd, İbnu’l-Mübârek’i şöyle derken işittim, diyor: “Hadisin sıhhatini öğrenmek istiyorsan hadisleri birbiriyle karşılaştır.”¹²¹⁶

Hadis münekkidlere hıfzı kuvvetli, zabtı sağlam olan itkân sahiblerinin rivâyetlerine itibar etmişlerdir¹²¹⁷. Zira rivâyete göre Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan es-Savvâf’ın, Ebû Bekir Ahmed b. Hârûn b. Ravh el-Berdîcî’den nakli şöyledir: “Saîd b. Ebî Arûbe’nin Katâde’den, Onun da Enes’ten (ra) merfû olarak gelen bir hadisine Hişâm ve Şu’be muhâlefet ederse Şu’be ve Hişâm’ın rivâyetleri tercih edilir. Hammâd b. Seleme, Hemmâm, Ebân gibi Katâde’nin Enes’ten Onun da Allah Resûlü’nden (sav) rivâyetini naklederlerse bu rivâyete; Saîd, Hişâm, Şu’be muhâlefet ederse söz, Hişâm, Saîd ve Şu’be’nin sözüdür¹²¹⁸. Hemmâm b. Yahyâ, Ebân ve Hammâd b. Seleme merfû bir hadis irâd ederlerse bu hadise; Şu’be, Hişâm ve Saîd, ister hepsi birlikte isterse tek başlarına muhâlefet ederlerse bu hadis üzerinde tevakkuf edilir. Çünkü Şu’be, Saîd ve Hişâm, Hemmâm, Ebân ve Hammâd’dan daha güvenilirdir.”¹²¹⁹

Yukarıdaki bilgiler neticesinde hadis tenkitçiliğinin uzun yıllar uğraş ve ilmi birikim sonucunda sarraf hassaslığı ayarında oluştuğu anlaşılmaktadır. Hadisle uğraşan herkesin hadis münekkidi olamayacağı, bu melekenin hıfzı kuvvetli, zabtı sağlam itkan sahiplerine Allah’ın (cc) bahşettiği bir hususiyet olduğu ortaya

¹²¹² Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1776.

¹²¹³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 257.

¹²¹⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1778.

¹²¹⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 295.

¹²¹⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1902.

¹²¹⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 295.

¹²¹⁸ Hammâd, Hemmâm ve Ebân üçlüsünden birisinin tek başına rivâyet ettiği bir hadise; Saîd, Hişâm, Şu’be üçlüsünden birisi münferid olarak muhâlefet ederse, söz; Saîd, Hişâm veya Şu’be’nin sözüdür.

¹²¹⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1904.

çıkılmaktadır.

3.4.3. Hadis Tâlibinin Zekâsını Geliştirme Yolları

Hadis tâlibinin hadis ezberlemesinin gerekliliğine inanan Hatîb, bu ezberin, Allah'ın (cc) rızasını kazanma ve Müslümanları din konusunda bilgilendirme saikiyle yapılmasının önemine dikkat çeker¹²²⁰. Hadisi halis niyetler için ezberlemek gerektiğiyle alakalı Yâkup b. Süfyân, Ali b. el-Medînî'den şu rivâyeti naklediyor: "Süfyân'la vedalaşırken¹²²¹ şöyle dedi, muhakkak ki sen sahip olduğun bilgilerle sınanacaksın, insanlar sana ihtiyaç duyacaklar. Takvâlı ol, ilim öğrenme ve ezberleme konusunda niyetini hâlis tut."¹²²²

Hatîb'e göre hadis talibinin zekâsının kuvvetli olması için;

- Haramlardan ve şüpheli durumlardan uzak durması gerekir. Nitekim Ahmed b. el-Feth'in, Bîşr b. el-Hâris'ten: "Eğer ilmi aklına iyice yerleştirmek istersen ma'siyetten uzak dur."¹²²³ şeklindeki rivâyeti hadis talebesinin günahlardan uzak kalmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Aynı şekilde Ebû Tâlip Yahya b. Ali ed-Deskerî günahlardan uzak kalmanın hafızaya olumlu etkisi hakkında şu şiiri irâd etmiştir:

"Vekî' e hafızamın zayıflığından yakındım,

Bana günahı terki imâ etti.

Bir şeyi hıfzetmek lütuftur,

Allah'ın lütfuna günahkarlar erişemez dedi."¹²²⁴

- Öğrenmiş olduğu rivâyetleri içselleştirip onlarla amel etmesi gerekir. Zira öğrenilen bir hadisle amel etmek aynı zamanda Allah'tan (cc) bir şey istemeye vesile olabilmektedir. Yapılan salih amelin tevessülü ile alakalı Vekî'in, İsmâil b. İbrâhim b. Mücemma' b. Cârîye'den rivâyeti şöyledir: "Biz onu ezberlemek için hadisle amel etmek sûretiyle bu davranışımız hürmetine

¹²²⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 257.

¹²²¹ Muhtemelen Ali b. el-Medînî, Süfyân'la rihle ye çıkacağı sırada vedalaşma esnasında aralarında geçen konuşma.

¹²²² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1781.

¹²²³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1784.

¹²²⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1786.

Allah'tan (cc) yardım talep ederdik.”¹²²⁵

- Helal ve temiz rızıkla beslenmesi, çok fazla yememesi gerekir¹²²⁶. Bu hususla alakalı Ahmed b. Ca'fer b. Hamedân, Yunus'tan, o da el-Esemeî'den şu rivâyeti nakletmiştir: “Bir a'râbî kardeşine nasihat ediyordu. Ona şöyle diyordu: “Kardeşim! Dünyadan kendine yetecek kadarını al. Seni isyan ettirecek şeyleri bırak. Çok yemekten sakın, zirâ çok yemek zekâyı köreltir.”¹²²⁷

Öte yandan hadis tâlibi, gerek Kur'an-ı Kerîm'i ezberlemek için gerekse hadisleri veya başka ilimleri ezberlemek için Hatîb'e göre dua ile Allah'tan (cc) yardım istemelidir¹²²⁸. Ali b. Ebî Tâlib'in ezberindeki bilgileri tutamayışını Hz. Peygamber'e (sav) arzemesi üzerine Hz. Peygamber'in (sav) kendisine tavsiyesini İkrime, İbn Abbas'tan (ra) şu şekilde naklediyor: Ali b. Ebî Tâlib (ra) Resûlullah'a (sav) gelerek: “Annem babam sana feda olsun, şu Kur'an göğsümde durmayıp gidiyor. Kendimi onu ezberleyecek güçte göremiyorum.” dedi. Resûlullah (sav) ona şu cevabı verdi: “Ey Ebû'l-Hüseyin, bu hususla alakalı Allah'ın sana faydalı kılacağı, öğrettiğin takdirde öğrenen kimsenin de istifade edeceği, öğrendiklerini de göğsünde sabit kılacak kelimeleri öğreteyim mi?” Hz. Ali (ra): “Evet ey Allah'ın Resûlü, öğret bana!” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şu tavsiyede bulundu: “Cuma gecesi olunca, gecenin son üçte birinde kalk. Çünkü o an meleklerin de hazır bulunduğu bir andır. O anda yapılan dua kabul olunur. Kardeşim Ya'kup ta evlatlarına şöyle söylerdi: “Sizin için rabbime istiğfâr edeceğim, hele cuma gecesi bir gelsin.” eğer o vakitte kalkamazsan gecenin ortasında kalk. Bunda da muvaffak olmazsan gecenin evvelinde kalk. Dört rek'at namaz kıl. Birinci rek'atte Fâtiha ile Yâsin sûresini oku, ikinci rek'atte Fâtiha ile Hâmîm, ed-Duhân sûresini oku, üçüncü rek'atte Fâtiha ile Elif lâmmîm Tenzîlü's-Secde'yi oku, dördüncü rek'atte Fâtiha ile Tebâreke'l-Mufasssal'ı oku. Teşehhüdü bitirdiğin zaman Allah'a (cc.) hamd et, Allah'a (cc.) senayı da güzel yap, bana ve diğer peygamberlere salât oku, salâtı da güzel yap. Mü'min kardeşlerin için istiğfâr et. Sonra bütün bu okuduğun duaların sonunda şu duayı oku: “Allah'ım, bana günahları, beni hayatta kıldığın müddetçe

¹²²⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1788.

¹²²⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 259.

¹²²⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1791.

¹²²⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 259.

ebediyyen terk ettirerek merhamet eyle. Faydası olmayan şeylere teşebbüsüm sebebiyle bana acı. Seni benden razı kılacak şeylere hüsn-i nazar etmemi bana nasip et. Ey semâvât ve arzın yaratıcısı olan celâl, ikram ve dil uzatılmayan izzetin sahibi olan Allah'ım. Ey Allah! Rahmân celâlin hakkı için yüzün nuru hakkı için kitabını bana öğrettiğin gibi hıfzına da kalbimi icbar et. Seni benden razı kılacak şekilde okumamı nasip et. Ey semâvât ve arzın yaratıcısı, celâlin ve yüzün nuru hakkı için kitabınla gözlerimi nurlandırmanı, onunla dilimi açmanı, kalbimi yarmanı, göğsümü ferahlatmanı, bedenimi yıkamanı istiyorum. Çünkü hakkı bulmakta bana ancak sen yardım edersin, onu bana ancak sen nasip edersin. Her şeye ulaşmada güç ve kuvvet ancak büyük ve yüce olan Allah'tandır." ya Ebu'l-Hasan, bu söylediğimi üç veya yedi cuma yapacaksın. Allah'ın izniyle duana icabet edilecektir. Beni hak üzere gönderen Zât'ı Zülcelâl'e yemin olsun bu duayı yapan hiçbir mü'min icabetten mahrum kalmadı. İbn Abbas (ra) der ki: "Allah'a yemin olsun ki Ali (ra) beş veya yedi cuma geçti ki Resûlullah'a (sav) aynı önceki mecliste tekrar gelerek: Ey Allah'ın Resûlü! Önceleri ancak dört beş ayet öğrenebiliyordum. Kendi kendime okuyunca onlar da aklımda durmayıp gidiyordu. Bugün ise artık kırk kadar ayet öğrenebiliyorum. Onları kendi kendime okuyunca kitabullah sanki gözümün önünde duruyor gibi oluyor. Eskiden hadisi dinliyordum da arkadan bir kez tekrar etmek istediğimde aklımdan çıkıp gidiyordu. Bugün ise hadis dinleyip sonra onu bir başkasına nakletmek istediğimde ondan tek bir harfı kaçırmadan anlatabiliyorum, dedi. Resûlullah (sav) bu söz üzerine Hz. Ali'ye (ra) ey Ebu'l-Hasan! Kâbenin Rabbine yemin olsun sen Mü'minsin!" dedi ¹²²⁹.

1229 عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ جَاءَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ يَا أَبَتِ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَقَلَّتْ هَذَا الْقُرْآنَ مِنْ صَدْرِي فَمَا أَجِدُنِي أَقْدِرُ عَلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَبَا الْحَسَنِ أَفَلَا أَعْلَمُكَ كَلِمَاتٍ يَنْفَعُكَ اللَّهُ بِهِنَّ وَيَنْفَعُ بِهِنَّ مَنْ عَلمَتْهُ وَيُثَبِّتُ مَا تَعَلَّمْتَ فِي صَدْرِكَ؟" فَقَالَ: أَجَلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَعَلَّمَنِي قَالَ: إِذَا كَانَ لَيْلَةُ الْجُمُعَةِ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَقُومَ مِنْ ثَلَاثِ اللَّيْلِ الْآخِرِ فَإِنَّهَا سَاعَةٌ مَشْهُودَةٌ وَالِدَعَاءُ فِيهَا مُسْتَجَابٌ وَهُوَ قَوْلُ أَخِي يَعْقُوبَ لِبَنِيهِ سَوْفَ اسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي يَقُولُ حَتَّى تَأْتِيَ لَيْلَةُ الْجُمُعَةِ فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقُمْ فِي وَسْطِهَا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقُمْ فِي أَوَّلِهَا فَصَلِّ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ تَقْرَأُ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَسُورَةَ يَسٍ وَفِي الرُّكْعَةِ الثَّانِيَةِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَحَمْدِ الدُّخَانِ وَفِي الرُّكْعَةِ الثَّالِثَةِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَالْمِ تَنْزِيلِ السَّجْدَةِ وَفِي الرُّكْعَةِ الرَّابِعَةِ تَبَارَكَ الْمَفْصَلُ فَإِذَا فَرَغْتَ مِنَ التَّسْهِدِ فَاحْمَدِ اللَّهَ وَأَحْسِنِ الثَّنَاءَ عَلَى اللَّهِ وَعَلَى سَائِرِ النَّبِيِّينَ وَاسْتَغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَاخْوَانِكَ الَّذِينَ سَبَقُوكَ بِالْإِيمَانِ وَقُلِ اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي بِتَرْكِ الْمَعَاصِي أَبَدًا مَا أَبْقَيْتَنِي وَارْحَمْنِي أَنْ أَتَكَلَّفَ مَا لَا يَغْنِيُنِي وَارْزُقْنِي حُسْنَ النَّظَرِ فِيمَا يَرْضِيكَ اللَّهُمَّ بَدِيعِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ وَالْقُوَّةِ الَّتِي لَا تُرَامُ أَسْأَلُكَ يَا اللَّهَ وَيَا رَحْمَنَ بَجَلَالِكَ وَنُورَ وَجْهِكَ أَنْ تُنَوِّرَ بَكْتَابِكَ بَصِيرَتِي وَأَنْ تُطْلِقَ بِهِ لِسَانِي وَأَنْ تُفَرِّجَ بِهِ عَن قَلْبِي، وَأَنْ تُشْرِخَ بِهِ صَدْرِي وَأَنْ تُشَغِّلَ بِهِ بَدَنِي فَإِنَّهُ لَا يُعِينُنِي عَلَى الْحَقِّ غَيْرُكَ وَلَا يُؤْتِينِيهِ إِلَّا أَنْتَ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ أَبَا الْحَسَنِ تَقَعَلْ ذَلِكَ ثَلَاثَ جُمُعٍ أَوْ خَمْسًا أَوْ سَبْعًا تَجَابِ بِإِذْنِ اللَّهِ ". قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ فَمَا لَبِثَ عَلِيٌّ إِلَّا خَمْسًا أَوْ سَبْعًا حَتَّى جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ فِي ذَلِكَ الْمَجْلِسِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي كُنْتُ فِيمَا خَلَا لَا تَعْلَمُ أَرْبَعَ آيَاتٍ أَوْ نَحْوَهُنَّ فَإِذَا قَرَأْتُهُنَّ فِي نَفْسِي يَنْقَلِبْنَ وَأَنَا الْيَوْمَ أَتَعْلَمُ الْأَرْبَعِينَ آيَةً وَنَحْوَهَا فَإِذَا قَرَأْتُهَا عَلَى نَفْسِي فَلَا أَتَمُّ كِتَابَ اللَّهِ بَيْنَ عَيْنِي وَلَقَدْ كُنْتُ أَسْمَعُ الْحَدِيثَ فَإِذَا أَرَدْتُهُ تَقَلَّتْ مِنِّي وَأَنَا الْيَوْمَ أَسْمَعُ الْأَحَادِيثَ فَإِذَا تَحَدَّثْتُ بِهَا لَمْ أَحْرَمْ مِنْهَا Râmehurmûzi, el-Muhaddisu 'l-fâsil, s. 545; ayrıca benzer rivâyetler için bak: Hatîb, el-Câmî', thk. Tahhân, 1794.

Hatîb, hadis tâlibinin zekasını geliştirmek için neler yemesi gerektiği üzerinde de durmayı ihmal etmemiş; bal, kuru üzüm, nar yenilmesi ve süt içilmesinin zeka üzerinde olumlu etkisinin olduğu kanaatini aktarmıştır¹²³⁰.

İbn Cüreyc'in, Zührî'den balın hafızayı kuvvetlendirdiğine dair rivâyeti şu şekildedir: "Bal yemen gerekir. Zirâ bal hafızayı kuvvetlendirir."¹²³¹

Kuru üzümün de hafıza üzerindeki olumlu etkisinden Hatîb'in bahsettiğini yukarıda aktarmıştık, bununla alakalı İsmâil b. Müslim el-Melekî, Zührî'nin şu sözünü naklediyor: "Kim hadis ezberlemek isterse kuru üzüm yesin."¹²³²

Hadis talebesinin yemesi tavsiye edilen ürünlerden bir tanesi de nardır. Zira modern tıbbın da ifade ettiği gibi nar, mideyi temizlemektedir. Narın bu özelliği hususunda Ca'fer b. Muhammed, babasından, o da Ali'den (Ali b. Ebi Talip) şu rivâyeti nakletmiştir: "Tatlı nar yemelisiniz. Zirâ o, mideyi temizler."¹²³³

Kendisine unutkanlık şikâyetiyle gelen birisine Hz. Ali'nin (ra) önerisi hakkında İbrâhim b. el-Muhtâr'ın, Abdullah b. Ca'fer'den rivâyeti şu şekildedir: "Bir kişi Ali b. Ebî Tâlib'e geldi ve unutkanlıktan şikâyet etti. Kendisine, inek sütü iç, o kalbi kuvvetlendirir ve unutkanlığı önler cevabını verdi."¹²³⁴

Diğer yandan geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbında saçların kısa tutulmasının zekâyı olumlu etkileyeceğine inanılmıştır. Saçların kısa tutulmasının talebenin zekâsını olumlu yönde etkileyeceğine dair, Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'tan şu rivâyeti naklediyor. O, şöyle demiştir: "Saçları tıraş etmek hafızayı kuvvetlendirir."¹²³⁵

3.4.4. Müstehâk Olmadan Riyaseti İsteme

İslam kültüründe özellikle dünyevî işler için liyakat olsa bile, sorumluluk ve vebal endişesiyle kişinin görev talep etmemesi âdet haline gelmiştir. Görevler genellikle tevdi edilir. Muhaddisler de özellikle liyakat olmaksızın talep edilen riyasete hoş bakmamışlardır. Nitekim Ebû İshak el-Fezzârî, Süfyân es-Sevrî bana

¹²³⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 262.

¹²³¹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1794.

¹²³² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1795.

¹²³³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1796.

¹²³⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1797.

¹²³⁵ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1798; daha fazla rivâyet için bk. ae. 1799, 1800, 801, 802, 803.

şöyle dedi, diyor: “Riyaseti seversen toslamaya (hayal kırıklığına) hazır ol. Zira bu hususla alakalı şöyle söylenir: Kim riyaseti isterse rezilliğe düşer.”¹²³⁶

Yine Bakıyye b. el-Velîd’in, İbrâhim b. Edhem’den nakli şöyledir: “Ya Bakıyye kuyruk¹²³⁷ ol, baş olma. Kuyruk kendini kurtarır, baş gider.”¹²³⁸

Muhammed b. İbrâhim b. el-Hakem, Yezîd b. Hârun’u şöyle derken işittim, diyor: “Kim zamanı gelmeden riyaset talep ederse Allah (cc) vakti gelince onu riyasetten mahrum eder.”¹²³⁹

Netice itibariyle muhaddisin ve hadis talebesinin dünyevi birtakım beklentiler içerisinde olmaları, riyaseti isteyip geçici menfaatlara sarılma yoluna gitmeleri kendileri için hayırlı olmayacaktır. Zira riyaset hem sorumluluk gerektirir hem de sahibini ilimden uzaklaştırabilir.

3.4.5. İntikâ ve İntihâb

Değişik hadis kitaplarından ihtiyaç duyulan hadisleri seçerek hadis kitabı yazma işine “întikâ”, hocanın nadir ve makbul rivâyetlerini alabilmek için bu alanda uzman birisi tarafından alınması arzu edilen hadislerin seçilmesine ise “întihâb” denilir¹²⁴⁰.

Hatîb’e göre, uzak yerlerden gelen ve orada uzun zaman kalması mümkün olmayan talebenin, muhaddis muksirûn’dan, rivâyetler de zor ise, böyle bir durumda dinlemiş olduğu rivâyetlerde, başkasından duymadığı rivâyetleri seçip alması ve tekrardan kaçınması gerekir. Hadisi başkasından dinleyip dinlemediğini, dinlemiş olduğu rivâyette teferrüd edip etmediğini ayıramayan talebenin, duyduğu rivâyetlerin tamamını intikâ ve intihâb’a tabii tutmadan yazması gerekir¹²⁴¹. Nitekim Saîd b. Abdulazîz, Süleymân İbn Musâ’dan şu rivâyeti naklediyor: “Ulemânın meclis yaptığı talebe üç çeşittir. Bir talebe vardır ki ne yazar ne de ezberler. Bu talebe bir şey elde

¹²³⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 707.

¹²³⁷ Kanaatimize göre buradaki kuyruk tabiri tevazûu yüksek mevki ve makamların zıddı anlamındadır.

¹²³⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 709.

¹²³⁹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 711.

¹²⁴⁰ Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 137.

¹²⁴¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, ss. 155,156.

edemez. Bir talebe de işittiği her şeyi yazar, bu talebe ‘hâtıb’¹²⁴² tır. Bir talebe de ilmi işitir, seçerek yazar. İşte bu, âlimdir.”¹²⁴³

Hatîb’e göre hadiste belirli bir dereceye ulaşmamış ve intihâb noktasında tekâmül etmemiş kişilerin döneminin hafızlarından yardım alması yerinde bir davranış olur¹²⁴⁴.

Me’mûn el-Mısırî, el-Hâfız diyor ki, Ebû Abdurrahmân yani, Ahmed b. Şuayb en-Nesevî’yle birlikte Tarasûs’a gittik. Meşayıhtan bir grup, hafızlardan; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İbrâhim Murabba’, Eb’ul-Âzân ve daha başkalarından oluşan bir grup toplandı. Kendileri için şeyhten kimin intikâ edeceğini istişâre ettiler. Ebû Abdurrahmân en-Nesevî’yi kararlaştırdılar. Orada bulunanların hepsi onun seçtiği rivâyetleri yazdı¹²⁴⁵.

Muhaddisler her bir hadis için kendilerine göre değişik ölçütler koymuşlar ve bu doğrultuda rivâyetleri seçmişlerdir. Örneğin, Ömer el-Basrî, daha çok meşhur ve ma’rûf rivâyetleri seçerken Ebu’l-Hasan ed-Dârekutnî, sahih ve meşhur rivâyetlerin yanı sıra, garip ve münker rivâyetleri de seçmiş bunun daha faydalı olacağına inanmıştır¹²⁴⁶.

Bunun yanında intihâb işinde uzman olan hâfızlar, seçmiş oldukları rivâyetlere birtakım rumuzlar koymuşlardır. Mesela Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nuaymî, şeyhlerinin kaynaklarından seçtiği rivâyetler için; “sâd ص”, Ebû Muhammed el-Hallâl, “tâ ط”, Muhammed b. Talha en-Niâlî, “haha حح”, Ebu’l-Fadl Ali b. el-Hüseyn b. el-Felekî, el-Hemezânî “iki hemze ءء” alâmeti koymuşlardır. İntihâb yapan her hafız varakın sağ tarafındaki haşiyeye rumuz koymuştur. Hatîb, Ebu’l-Hasan ed-Dârekutnî’nin sol taraftaki haşiyeye kırmızı yatay bir çizgi rumuzu koyduğunu gördüm, diyor. Aynı şekilde Hibetullah b. el-Hasan et-Taberî kırmızı küçük bir çizgiyi senedin başına rumuz olarak koyduğunu belirtmiştir¹²⁴⁷.

¹²⁴² Dinlediği şeyleri düşünüp incelemeden yanlış doğruyu seçmeden her şeyi alan anlamında kinâyedir.

¹²⁴³ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1470.

¹²⁴⁴ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, s. 156.

¹²⁴⁵ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1473.

¹²⁴⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, ss. 157, 158.

¹²⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, ss. 158, 159; bk: es-Sehâvî, *Fethu’l-mugîs şerhu elfîyyeti’l-hadîs*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan 1403, c. 2, s. 373.

Hatîb müntehibin âlî isnadlarla, açık ve sahih rivâyetlerle uğraşmasının uygun alacağını, vaktini; bâtıl, mevzû, garip ve münker rivâyetleri seçerek harcamaması gerektiğini belirtiyor¹²⁴⁸.

Ebû Yusuf el-Kâdî, Ebû Hanîfe'nin şu sözünü naklediyor: “Kim kimyevî maddelerle -uğraşırsa- iflas eder, kim dini cidâl için talep ederse, zındık olur, kim garîbu'l-hadisle iştigâl ederse yalanlanır.”¹²⁴⁹

Muhammed b. Himyeri, İbrâhim b. Ethem'den şu sözü naklediyor: “Ülemâdan şâzî nakledersen çok şer taşımış olursun.”¹²⁵⁰

Hatîb'e göre, müntehibin evâil haberleriyle¹²⁵¹ ilgilenmemesi gerekir. Zirâ bu rivâyetler pek fayda getirmemektedir. Bunun yerine zamanını daha faydalı rivâyetlere hasretmesi uygun olur¹²⁵². Nitekim Ebû Bekir Muhammed b. Eyyûb, Ebû Yahya en-Nâkid'den, o da, Ahmed b. Hanbel'den şunu nakletmiştir: “Bu tür kadîm rivâyetlerle meşgûliyet bizi öğrenmemiz elzem olan bilgidен alıkoyar.”¹²⁵³ Bu tür rivâyetlerin bir benzeri de melâhim'dir.

3.4.6. Melâhim

Bir işi sağlam yapmak, kırık şeyi birleştirmek, birine et yedirmek anlamlarına gelen lahm kökünden türeyen melhame kelimesinin çoğulu olan melâhim, ağır kayıp ve hezimetle neticelenen savaş ve fitne anında çıkan büyük karışıklık anlamına gelmektedir. Hadis kaynaklarında melâhim başlığı altında dinî veya siyasî sebeplerle ortaya çıkan her tür sosyal kargaşa, savaş ve ölümle sonuçlanan olay, kıyametten önce meydana gelmesi beklenen alametlere dair rivâyetler yer almaktadır¹²⁵⁴. Hatîb'e göre melâhimle ilgili rivâyetlerin çoğu mevzûdur. Ali b. Ebî Tâlip hakkında okunan rivâyetler, Dânyel'e nisbet edilen kitap gibi. Nitekim İbn Avn, İbrâhim'den, o da Ömer b. Hattâb'tan şu rivâyeti nakletmiştir: “Ömer'e (ra) bir kişinin Danyel'in kitabını yazdığı bilgisi ulaştı. O

¹²⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 159.

¹²⁴⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 159.

¹²⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1484.

¹²⁵¹ Bazı işlerin ilk defa yapılmış yer ve zamanlarıyla alakalı rivâyetler. Bunu tesbit için yazılan kitaplara da “Evâil Kitapları” denir. Bk. Aydınlı, *Hadis Isılahları*, s. 74.

¹²⁵² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 160.

¹²⁵³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1487.

¹²⁵⁴ Çelebi, İlyas “Fiten ve Melâhim”, *DİA*, XIII, ss. 149, 150.

kitabı kendisine getirmesi için o adama haber gönderdi. Adam geldiğinde Ömer (ra) avcunun içiyle adamın karnına vurmaya başladı ve: “الر تلك ايات الكتاب المبين انا انزلناه قرانا”¹²⁵⁵ ayeti kerimesini okuyarak kıssa anlatmak istiyorsan Allah’ın Kitabı’nda en güzel kıssalar var onlardan anlat, diyerek adamı azarladı. Adam, Ey mü’minlerin emîri! Beni affet, vallahi o kitabı imha edeceğim dedi.”¹²⁵⁶

Yine Amr b. Meymûn şöyle diyor: “Biz Kûfe mescidinde oturuyorduk. Yanında kitap olan bir adam geldi. Bu nedir? diye sorduk. Kitap dedi. Kimin? dedik, Danyel’in kitabı, cevabını verdi. Engel olunmasaydı, ‘Allah’ın kitabından başka kitap ha! Allah’ın kitabından başka kitap ha!’ diyerek, onu öldüreceklerdi.”¹²⁵⁷

Megâzî, melâhim ve tefsirle alakalı Abdumelik el-Meymûnî’nin Ahmed b. Hanbel’den rivâyeti şöyledir: “Üç hususla alâkalı kitapların aslı yoktur. Bunlar: megâzî, melâhim ve tefsirdir.”¹²⁵⁸ Hatîb, bu tür kitaplarla alâkalı söylenenlerin nedenini; güvenilir olmayan kişiler tarafından nakledilmelerine ve kıssacıların eklemelerine bağlıyor. Melâhim, kitaplarında nakledilen rivâyetlerin ise senedinin muttasıl olmadığını naklediyor. Hatîb’e göre tefsir kitaplarının bazılarında da sahih olmayan rivâyetler mevcuttur. Bunların en meşhurları: Kelbî (ö. 146)¹²⁵⁹ ve Mukâtil b. Süleymân’ın tefsirleridir¹²⁶⁰.

Aynı şekilde Ebû İsmâil et-Tirmizî, el-Uveys’ten, o da Mâlikten, Mukâtil b. Süleymân’ın tefsirinde uydurulmuş rivâyetlerin olduğuna delil olarak şu rivâyeti nakletmişlerdir. Mâlik şöyle naklediyor: “Bir kişi Mukâtil b. Süleymân’a geldi ve birisi bana Ashâb-ı Kehf’in köpeğinin rengini sordu, ne diyeceğimi bilemedim, dedi. Mukâtil de benekli deseydin ya, cevabını verdi. Ebû İsmâil, Nuaym b. Hammad’ın, Mukâtil’in yalancılığını ortaya çıkaran ilk olay budur, dediğini nakletmiştir.”¹²⁶¹

Abdussamed b. el-Fadl diyor ki, Ahmed b. Hanbel’e el-Kelbî’nin tefsiri hakkında soruldu, o: “Başından sonuna yalan haberlerle doludur.” dedi. İnceleme

¹²⁵⁵ Yusuf 12/1-3.

¹²⁵⁶ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1490; Hatîb, *Takyîdu’l-ilm*’ inde konuyla ilgili değişik rivâyetlere yer vermiştir. Bk. *Takyîdu’l-ilm*, thk. Yusuf el-‘Uş, Nâşir, Dâru İhyâi’s-Sünneti’n-Nebeviyye, Beyrut 1949. ss. 51, 58.

¹²⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, *el-Câmi*’, 1491.

¹²⁵⁸ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, *el-Câmi*’, 1493.

¹²⁵⁹ Tam adı Ebu’n-Nadr Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî, el-Kûfî’dir.

¹²⁶⁰ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, c. 2, ss. 162, 163.

¹²⁶¹ Hatîb, *el-Câmi*’, thk. Tahhân, 1495, 1496.

amacıyla denilince hayır cevabını verdi¹²⁶².

Hatîb, illetten sâlim olarak ya da ta'na maruz kalmadan tasnîf edilmiş tefsir kitabı bilmiyorum diyor¹²⁶³.

Netice itibariyle megâzî, melâhim ve tefsir ile ilgili rivâyetleri toptancı bir bakışla red/kabul yerine özellikle senedi sahih rivâyetler hakkında çok daha ihtiyatlı davranmakta fayda olduğu kanaatindeyiz. Aksi takdirde bu rivâyetleri günümüz insanına nasıl izah ederiz, biz bu rivâyetleri kabul edersek İslam dışı toplumların algısı nasıl olur, modern akıl karşısında bunları nasıl savunabiliriz vb. saiklerle red yoluna gitmek, bizleri yanlışla sürükleyecektir. Yaşadığımız çağda bize demode ya da muhal gelen bir fikrin, zaman sonra böyle olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zirâ yirmibirinci yüzyılın aklının mâkul gördüğünü yirmi ikinci yüzyılın akli mâkul görmeyebilir. Bazen de her şeyi mâkulleştirmek makul olmayabilir.

¹²⁶² Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, 1494.

¹²⁶³ Hatîb, *el-Câmi'*, thk. Tahhân, c. 2, s. 163.

SONUÇ

Tezimizin konusunu teşkil eden Hatîb el-Bağdâdî'nin, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* adlı on bölüm, otuz üç bâb ve iki yüz otuz üç başlıktan oluşan bu eserinde yaklaşık iki bin; merfû, mevkuf ve maktû rivâyet bulunmaktadır. Rivâyetlerin büyük çoğunluğu merfû rivâyetlerdir.

Müellif bu eserinde eğitim öğretimle alâkalı özellikle de hadisle meşgul olan kişilerin bu ilmi alma, zabt etme ve başkalarına nakletmede ihtiyâç duyacakları bilgiyi, izleyecekleri yöntemleri ve sahip olmaları gereken âdâbı temel prensip ve kaideler şeklinde açıklamak sûretiyle kendi nazariyesini ortaya koymuştur. Hatîb ortaya koyduğu her bir görüşünü senedleriyle birlikte nakletmiş olduğu merfû, mevkûf ve maktû rivâyetlerle zaman zaman da şiiirlerle desteklemiştir. Değişik görüşleri aktardıktan sonra kendi tercihini “Bizim tercihimiz budur.” şeklinde bir ifadeyle sunmuştur.

Hatîb, ilimle meşguliyyetin kişiyi Allah'a yaklaştıran en faziletli vesilelerden birisi olduğunu belirtir. Hatîb'e göre ilimle meşguliyyet, en önemli hayır çeşitlerinden ve ibadetleri sağlamlaştıran bir unsurdur. Vaktin harcanacağı en kıymetli işin ilimle meşguliyyet olduğu fikriyle kaleme aldığı bu eserinde Hatîb, bu ilimlerden en önemlisinin Nebvî hadislerin; metin, sened, sahih, hasen, zayıf, muttasıl, munkatı', mürsel, mu'dal, maklub, meşhur ve garip'lik yönünden bilinmesi olduğunu belirtmiştir. Bu bilgiyi elde ederken ve başkalarına aktarırken sahip olunması gereken âdâbı temel prensip ve kaideler şeklinde ortaya koymuştur.

el-Câmi' de yer alan rivâyetler içerisinde muhakkiklerce zayıflığı ve mevzuluğu tespit edilmiş rivâyetler mevcuttur. Bu rivâyetler konusunda o dönemde rivâyetlerin sıhhatiyle alâkalı açıklamalara ihtiyâç duyulmaması gibi yorumlar yapılmaktadır. Eser bu yönüyle eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak Hatîb tarafından ileri sürülen görüşlere destek mahiyetinde sunulan birden fazla rivâyetin olduğu düşünüldüğünde, onun görüşlerini zayıf, hatta uydurma rivâyetler üzerine bina ettiği fikrinin pek isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki zayıf rivâyetlerin sayısı da oldukça azdır.

Bu çalışmamızla, hicri IV. ve V. asırlardaki; siyâsî, dinî ve ilmî durumu, Hatîb'in *el-Câmi'* inde, bir sistem dâhilinde ortaya koymuş olduğu eğitim öğretim

teorisini ve geleneksel hadis eğitim öğretim âdâbına bakışını, ortaya koymuş olduğu fikirlerin dayanaklarını, İslâm toplumlarındaki sosyal ve kültürel değerlerin temellerini oluşturan ilke ve esasların, aslında Kur'an ve Sünnet kaynaklı olduğu fikri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öte yandan bu değerleri kaybetmenin söz konusu toplumların yok oluşu anlamına geldiğinin anlaşılmasına katkının yanı sıra bu rivâyetlerle günümüzdeki birçok meseleye de ışık tutulmuştur.

Zira sünnete uygun eğitim öğretim felsefesi kurmayı amaçlayan ve bu felsefesini rivâyetlerle temellendiren Hatîb, bu eserinde hadis öğrenme ve öğretme âdâbı konusunda uyulması gereken prensipleri çeşitli rivâyetlerle destekleyerek başarılı bir şekilde işlemiştir. Çalışmamızla da bir kez daha ortaya çıkmıştır ki eğitim öğretimin başarısı için ilmî birikim ve donanımın yanı sıra ahlâken tekâmül de son derece önemlidir. Dolayısıyla günümüz eğitimcilerine ve onların öğrencilerine ışık tutacak, hem öğrencilerin hem de öğrencilerin eğitim öğretime ve hayata bakış açılarını değiştirecek nitelikte olan bu çalışmamız aynı zamanda sünnetin önemini ve vazgeçilmezliğini ortaya koymanın, hadis ilmiyle alakalı tartışılan birçok hususiyetlere cevap vermenin yanı sıra mahtut nüshaları inceleyen bilim insanlarına istifade edecekleri teknik bilgileri sunmaktadır.

el-Hatib'in fikrinin şekillenmesinde muasır ve mütekaddim ulemanın tesiri görülmektedir. Dönemin usul alimlerinden olan er-Râmehurmûzî (ö. 360/970) ve Hâkim en Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) dışında Hatîb'in en fazla istifade ettiği hocalardan bazılarını; el-Ezherî (ö. 435/1043), es-Sayrafî (ö. 421/1030), İbn Rizkuye (ö. 412/1021), Ahmed b. Hasan el-Hayrî (ö. 421/1030), el-Berkânî eş-Şâfiî (ö. 425/1034), İbn Fadl el-Kattân (ö. 415/1024), Ebû Nu'aym (ö. 430/1039) şeklinde zikretmek mümkündür. Bunlara ilaveten Hatîb'in gerek fıkıh, gerek kelam, gerekse tarih vb. alanlarla ilgili eserlerinde de el-Kâdî Ebu't-Tayyib (ö. 450/1058), İbn Hâmmâme (ö. 434/1042), Ebû Hâmid el-İsferâînî (ö. 406/1016) ve Ebû Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058) gibi birçok alimden nakillerde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Hatîb'in bu eserinden, eğitim öğretimin ve özellikle de hadis öğrenme ve öğretme âdâbının temel problemlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Nakil ve sema' da ihtisas sahibi olmayan kişilerin kısa bir süreliğine hadis ilmiyle meşguliyet sonrası ilim talebesi olmanın gerektirdiği meşakkete katlanıp bu ilmin inceliklerine vakıf olmadan meşayih'in tedrisinden geçmeden kendilerini hadis ilminde yetkin

görmeleri, hadis ilminde anlaşılmayan yönleri inceleyecek, faydalı bilgiyi kapalı gözüken hususlardan ayıklayacak uzman kişilerin sayılarının yetersiz olması, hadis hafızlarının yok denecek kadar az olması, İslam dininin ilk mübelliği ve muallimi olan Hz. Muhammed'in (sav) güzel ahlakını, edebini öğrenip öğreten (nakleden sema' eden) kişilerin, gerek eğitim öğretimde gerekse içtimai hayatta bu özelliklerle tezyin olmayıp; kaba, sert ve öfkeli olmalarıdır. Ahlaktan, tevazuudan, edepten ve dindarlıktan yoksun eğitim anlayışıdır.

Söz konusu eserde başka çalışmalara mevzu olabilecek birçok mesele vardır. Bunlardan bazılarını; Hatîb'in eserlerinde kullandığı rivâyetlerin mukayesesi, Hatîb'in cerh ve ta'dil anlayışı, Hatîb'in mezhep taassupçuluğu iddiasının değerlendirilmesi, Hatîb'i eleştiren âlimlerin dayanakları, hadis usûlünün şekillenmesinde ve modern eğitim öğretim yöntemlerinin oluşmasında Hatîb'in katkısı ve örnekliği şeklinde özetlemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm

Aba, Veli, *Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadis Usulü Anlayışı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.

....., *Mütekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerin Mukayesesi*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2013/2, c. 2, sy. 4.

....., *Hadis Usûlünde Öncü Bir İsim: Hatîb el-Bağdâdî*, BÜİFD, 2015, c. 1, sy. 1.

Abdulkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *Kitabu edebi'l-implâ ve'l-istimplâ*, nşr. Max Weisweiller, Brill Matbaası, Londra, 1952.

Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs, ammâ iştehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, thk. Abdulhumejd Hindâvî, Beyrut 1433/2012.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaût, Adil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, ys. 1421/2001.

Ali el-Müttakî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân Müttakî Hindi, *Kenzü'l ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efâl*, thk. Bekri Hayyani, Saffet Sakka, Müessesetü'r-Risâle, ys. 1401/1981.

Asîrî, Ahmed Ma'mûr, *Mûcezu't-târîhi'l-islâmî münzü ahdi âdem (as) ilâ asrinê'l-hâzır*, Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vatanî, Riyâd 1417/1996.

Avcı, Casim, "Tabakat", *DİA*, XXXIX, ss. 288-301, Ankara 1997.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

'Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmud b. Ahmed b. Mûsa b. Ahmed b. Hüseyin el-Giyâtî, el-Hanefî, *Umdetu'l-kâri şerhu sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcirdî el-Horasânî, *Şuabu'l-îmân*, thk. Abdu'l-Ali Abdu'l-Humey Hamid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1423/2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihâli*, Emel Matbaacılık Ankara, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim b. el-Mugîra el-Cû'fî, *el-Edebü'l-müfred*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1409/1989.

....., *et-Târîhu'l-kebîr*, Dâiratu'l-Maarif el-Osmaniyye, Haydarabad ts.

....., *el-Câmiu's-sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1401/1981.

- Cezerî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdulvâhid eş-Şeybânî, İzzüddîn İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- Çakan, İsmail Lütî, *Hadis Edeyatı*, MÜİF Yayınları, İstanbul 2003.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Risâle Basın Yayın Ltd. Şti. İstanbul 1996.
- Çelebi, İlyas, "Mu'tezile", *DİA*, XXXI, ss. 391, 400, İstanbul 2006.
- "Fiten ve Melâhim", *DİA*, XIII, ss. 149, 150.
- Dumlu, Ömer, *Kur'ân'da Salâh Meselesi*, DİB Yayınları, Ankara 2012.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşa's el-Ezdî es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvud*, thk. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Dimaşk 1434/2013.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Mûsa b. Mehrân el-Harrânî, el-İsfehânî, *el-Müsned el-müstahrec, alâ sahîhi'l-imam Müslim*, thk. Muahmmmed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.
-, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1405.
-, *Târîhu İsfahan*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilal et-Teymî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Me'mûn, Dimaşk 1404/1984.
- Ebu'l-Hüseyin İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- Egin, Osman, *Hâfızlık Risâlesi*, DİB Yayınları, Ankara 2014.
- Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Mevâridü'l-Hatîbi'l-Bağdâdî fî târihi bağdâd*, Dâru Taybe, Riyâd 1985.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, thk. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1397/1997.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417.
-, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmud Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1403/1983.
-, *el-Câmi'*, thk. Acâc el-Hatîb, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.

-, *el-Esmâu'l-mübheme fi'l-enbâi'l-muhkeme*, thk. İzzuddîn Ali es-Seyyid, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 2. bsk. 1413/1992.
-, *el-Esmâu'l-mübheme fi'l-enbâi'l-muhkeme*, thk. İzzuddîn Ali es-Seyyid, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1417/1997.
-, *el-Fakîh ve'l-mütefekkih*, thk. Ebû Abdurrahmân Adil b. Yusuf el-Garâzî, Dâru İbni'l-Cevzî, es-Suudiyye 1421.
-, *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Surkî, İbrahim Hamdi el-Medenî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medîne, trs.
-, *er-Rihle fi talebi'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dâru'l-Kütübî't-Ta'lîmiyye, Beyrut 1395/1975.
-, *İktizâu'l-ilm el-'amel*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1397.
-, *Kitâbü'l-müttefik ve'l-müfterik*, thk. Muhammed Sâdık Aydın, Dâru'l-Kâdirî, Beyrut 1997.
-, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, trc. Mehmed Saîd Hatîboğlu, AÜİF Yayınları, Ankara 1972.
-, *Şerefu eshâbi'l-hadîs*, thk. Mehmed Saîd Hatîboğlu, DİB Yayınları, Ankara 1991.
-, *Takyîdu'l-ilm*, thk. Yusuf el-'Uş, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut 1949.
- Erkaya, Musa, *Adâb Hadisleri ve Değerlendirmeleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1996.
- et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü'l-Ûlûm ve'l-Hikem 1404/1983.
-, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Tarık b. Avadullah b. Muhammed, Albulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415.
- İmâd Ali Cum'a, *Tablolarla Hadîs Usûlü ve Edebiyatı*, çev. Yavuz Köktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Muhammed Nuaym el-'Arkasûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1426/2005.
- Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1995.

- Hatiboğlu, İbrahim, *Hadis Usûlü Kaynaklarına Göre Hadis Öğrenim ve Öğretim Âdâbı*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1991.
-, "Rihle", *DİA*, XXXV, ss. 106-108, İstanbul (2008).
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman, *Mecma' u' z-zevâid ve Menba' u' l-fevâid*, thk. Hüsameddin el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire 1414/1994.
-, *Mecma' u' z-zevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412.
- İbn Abdülberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, el-Kurtubî, *Câmiu beyâni' l-ilmî ve fadlih*, Dâru İbni'l-Cevzî, es-Suudiyye 1414/1994.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh b. Muhammed, el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi' r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1409/1988.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetillâh ed-Dımaşkî, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Umrevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1995.
-, *Tebyînu kezibi' l-müfterî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1404.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî târîhi' l-ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992.
-, *el-Hassü alâ hıfzı' l-ilm ve zikri kibâri' l-huffâz*, thk. Fuad Abdu'l-Münim, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, el-İskenderiyye 1412.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Şerhu nuhbeti' l-fiker fî mustalahi ehli' l-eser*, Matbaatü's-Şam 1413.
-, *Takrîbu' t-tehzîb*, thk. Şuayb el-Arnaût, Dımaşk 1432/2011.
-, *Tehzîbu' t-tehzîb*, Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Bekr, el-Bermekî, el-İrbilî, *Vefeyâtü' l-a'yân ve enbâü ebnâi' z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1900.
- İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halîfe el-Emevî el-İşbilî, *Fehresetü İbn Hayr el-İşbilî*, thk. Muhammed Fuad Mansur, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.

- İbn Kadî Şühbe, Ebü'l-Fazl Bedruddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî, eş-Şühbî, ed-Dımaşkî, *Tabakâtü's-şâfiî*, thk. el-Hâfiz Abdu'l-Alîm Hân, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî, *İ'lâmü'l-muvakkî'in an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Abdusselâm İbrâhîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1991.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî, el-Kureşî, el-Busrâvî, ed-Dımaşkî, eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ys. 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, Mâce el-Kazvînî, *Sünen, Müessesetü'r-Risale Nâşirûn*, Dımaşk 1430/2009.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh b. Ali el İclî, *Tehzîbu müstemirri'l-evhâm alâ zevi'l-ma'rife ve uli'l-evhâm*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînuddîn (Muhîbuddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Hanbelî, el-Bağdâdî, *İkmâlu'l-ikmâl*, thk. Abdulkayyûm Abdurabbinnebi, Câmiatu Ummi'l-Kurâ, Mekke 1410/1989.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd Menî' el-Hâşimî el-Basrî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.
- İbn Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahmân, *Mukaddimetu İbnu's- Salâh*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1430/1999/.
- İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf b. Tağriberdî, el-Atâbekî, el-Yesbugavî ez-Zâhirî, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, nşr. Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Dâru'l-Kütüb, Mısır 1383/1963.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebu's-Saadât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *Câmiu'l-usûl fî ehâdisi'r-rasûl*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût, Mektebetü'l-Halvânî, ys. 1390/1970.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, el-Akrî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhâri min zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1406/1986.
- Kâdî 'İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ*, ter. Yaşar Kandemir, Şifâ-i Şerîf Şerhi, Tahlil Yayınları, İstanbul 1433/2012.

- Kahraman, Hüseyin, “*el-Hatîb el-Bağdâdî ve el-Kifâye’si*”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/ 7 (1998) ss. 471-486.
- Kandemir, M. Yaşar, “Hadis”, *DİA*, XV, ss. 27-64, İstanbul (1997).
-, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, XVI, ss. 452-460, Ankara (1997).
- Karacabey, Salih, *Hattâbî’nin Hadis İlmindeki Yeri*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Kayrevânî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali el-Haserî, *Zehrû’l-âdâb ve semerü’l-elbâb*, thk. Yusuf Ali Tavîl, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997.
- Kettânî, es-Seyyidü’s-Şerîf Muhammed b. Ca’fer, *er-Risâletü’l- mustatrafe li beyâni meşhûri kutubi’s-sünneti’l-müşerreffe/hadis literatürü*, ter. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Kevserî, Muhammed Zâhid b. el-Hasen, *Te’nîbu’l-Hatîb alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine’l-ekâzib*, ys. 1990.
- Koçyiğit, Talât, *Hadis Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara 2010.
- Koçyiğit, Talât, *Hadis Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2009.
- Komisyon, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Komisyon, *Hadislerle İslâm*, DİB Yayınları, Ankara 2012.
- Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr’i*, DİB Yayınları, Ankara 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş, Dâru’l-Kütubi’l-Mısriyye, Kahire 1964.
- Leknevî, Ebu’l-Hasenât Muhammed Abdulhayy, *er-Ref’u ve’t-tekmîl fî’l-cerhi ve’t-ta’dîl* thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, Haleb 1407.
- Merçil, Erdoğan, “Büveyhîler”, *DİA*, VI, ss. 496-500, İstanbul (1992).
- Mergînânî, Ebü’l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti’l-mübtedî*, thk. Ahmed Mahmûd eş-Şehâde, Dâru’l-Farfûr, Dımaşk 1427/2006.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûdi, el-Hanefî, *el-Muhtâr*, nşr. Orhan Çeker, Aytaç Aydın, Tekin Kitabevi, Konya 2009.
- Meydânî, eş-Şeyh Abdülganî el-Ganîmî, *el-Lübâb fî şerhi’l-kitâb*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1431/2010.
- Muallimî, Abdurrahmân b. Yahyâ b. Ali b. Muhammed, el-Atemî, el-Yemânî, *et-Tenkîl bi mâ fî te’nîbi’l-Kevserî mine’l-ebâtîl*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-

- Elbânî, Züheyr eş-Şâvîş, Abdurrezzak Hamza, el-Mektebetü'l İslâmî, Beyrut 1406/1986.
- Müslim b. Haccâc, el-Küşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar, Müessestü'r-risâle Nâşirûn, Dımaşk 1433/2012.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Cüz' fîhi meclisân min imlâ*, thk. Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî, es-Suûdiyye 1415/1994/.
-, *Sünen*, şrh. Celâleddin es-Suyûtî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1401/1981.
- Nevevî, el-İmâm Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr fî ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, tlk. Mustafa Dîb el-Bugâ, Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Dımaşk 1418/1997.
- Özdemir, Mehmet Nadir, "Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya (2008), sy. 24.
- Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *DİA*, XI, ss. 225, 232, Ankara (1997).
- Râmehurmûzî, el-Hasen b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404.
- Sarı, Necmi, *el-Hâtîb el-Bağdâdî ve Hadis İlmindeki Yeri*, Ümmülkura Yayınevi, İstanbul 2003.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Makâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1405/1985.
-, *Fethü'l-mügîs şerhu elfiyyeti'l-hadîs*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnân 1403.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî, el-Mervezî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî ve Gayrihî, Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1382/1962.
- Seyyîd, Eymen Fuad, "Fâtımîler", *DİA*, XII, ss. 228-237, Ankara (1997).
- Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Istılahları*, ter. M. Yaşar Kandemir, DİB Yayınları, Ankara 1973.
- Subkî, Ebû Nasr Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî, *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Abdulfettah Muhammed el-Hulvi, Dâru'n-Neşr, 1413.

- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî
el-Câmiu's-sağîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut
2012.
-, *Târîhü'l-hulefâ*, thk. Hamdî ed-Demirtaş, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz,
ys. 1425/2004.
- Şahin, Sami, *H. Peygamber'e Mahsus Fiiller*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tefsir-Hadis Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, Danışman, M. Hayri
Kırbaçoğlu, Ankara 1991.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, thk.
Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000.
- Tahhân, Mahmud, *el-Hâfız el-Hatîb el-Hatîb ve eseruhû fî ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-
Kur'ânî'l-Kerîm, Beyrut 1401/1981.
-, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, çev. Cemal Ağırman, Sivas 1999.
-, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1417/1996.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Yasir
Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Şam
1432/2011.
- Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV yayınları, Ankara 1996.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh, el-Hamevî, el-
Bağdâdî, er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî,
Beyrut 1414/1993.
-, *Mu'cemü'l-buldân*, Dâru Sâdr, Beyrut 1995.
- Yaran, Rahmi, "Bıyık", *DİA*, XI, s. 116, İstanbul (1992).
- Yusuf el-'Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî müerrihü Bağdâd ve muhaddisühâ*, Matba'atü't-
Terakki, Dımaşk 1364/1945.
- Yücel, Ahmed, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, İFAV,
İstanbul 2014.
-, *Hadis Tarihi*, İFAV, İstanbul 2011.
- Zebîdî, Ebû'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif eş-Şercî, *Sahîhi
Buhârî muhtasarı tecrîd-i sarîh tercemesi*, ter. Ahmed Naim, Kamil Miras,
DİB Yayınları, Ankara 1984.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî, el-Fârikî, ed-Dımaşkî, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyyât*, çev. Enbiya Yıldırım, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007.

....., *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1963,

....., *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (un başkanlığında komisyon), Müessesetü'r-Risâle, ys. 1405/1985.

....., *Târîhu'l-islâm ve vefâyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî Beyrut 2003.

....., *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Zekerîyye Umeyrât, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.

Zemahşerî, Ebü'-Kâsım Muhmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, Dâr'ul-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1429/2008.

Zirikli, Hayreddin b. Mahmud, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. bsk. ys. 2002.

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesinde doğdu. İlkokulu bitirdikten sonra bir yıl Kur'an eğitimi aldı. Orta ve lise öğrenimini Akdağmadeni ilçesinde tamamladı. 2000 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2001 yılında Kars'ın Sarıkamış ilçesinde vatani görevini yaptı. 2002 yılında Diyanet İşleri Başkanlığında imam hatip olarak göreve başladı. 2008 yılında Cumhuriyet Üniversitesinde hadis bilim dalında “Hz. Muhammed’de Kutsala Sahip Çıkma Olgusu” adlı çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı. 2009 Yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri İhtisas Eğitim Merkezini kazandı. 2011 yılında Ramazan görevi için Bulgaristan’da bulundu. 2012 yılında Kayseri İhtisas Merkezinden mezun olduktan sonra Sivas’ın İmranlı ilçesinde vaiz olarak göreve başladı. Aynı yıl Yozgat Cezaevi Vaizliğine naklen atandı. İlçe müftülüğü sınavını kazanarak 13.06.2014 tarihinde Hatay’ın Kumlu ilçesinde müftü olarak göreve başladı. Ardından 29.09.2017 tarihinde Yozgat’ın Sarıkaya ilçesine naklen atandı. 2012 yılında Cumhuriyet Üniversitesinde başladığı doktora öğrenimini, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde; ‘Hatîb el-Bağdâdî’nin el-Câmi’ Adlı Eserinde Geleneksel Hadis Eğitim Öğretim Âdâbı’ adlı çalışmasıyla 2019 yılında tamamladı. İyi derecede Arapça ve orta derecede İngilizce bilen Emrah KANDEMİR, evli ve üç çocuk babasıdır.